

Publications of the
Institute for the History of
Arabic-Islamic Science

Edited by
Fuat Sezgin

ISLAMIC
GEOGRAPHY

Volume 114

The Áin-i-Akbarí
by
Abul-Fazl-i-'Allámí

Edited in the Original Persian
Vol. I

Reprint of the Edition Calcutta 1872
First part (Preface and pp. 1-264)

1993

Institute for the History of Arabic-Islamic Science
at the Johann Wolfgang Goethe University
Frankfurt am Main

THE
Á Í N - I - A K B A R Í

BY
ABUL-FAZL-I-'ALLÁMÍ.

EDITED
IN THE ORIGINAL PERSIAN

BY
H. BLOCHMANN, M. A.
ASSISTANT PROFESSOR, CALCUTTA MADRASAH.

VOL. I.

PRINTED FOR THE ASIATIC SOCIETY OF BENGAL IN THE
BIBLIOTHECA INDICA.

CALCUTTA :
PRINTED BY C. B. LEWIS, AT THE BAPTIST MISSION PRESS.
1872.

الجغرافيا الإسلامية

المجلد المئة والرابع عشر

آئين أكبري

تصنيف: أبي الفضل علّمي (توفي ١٠١١هـ)

بتصحيح: هـ. بلخن

المجلد الأول من النص الفارسي

إعادة طبعة كلكتا ١٨٧٢م
القسم الأول (مقدمة و ص ١-٢٦٤)

١٤١٢هـ - ١٩٩٢م

معهد تاريخ العلوم العربية والإسلامية
في إطار جامعة فرانكفورت - جمهورية ألمانيا الاتحادية

منشورات
معهد تاريخ العلوم العربية والإسلامية

يصدرها
فؤاد سزكين

الجغرافيا الإسلامية
المجلد ١١٤

آئين أكبري

تصنيف: أبي الفضل علّمي (توفي ١٠١١هـ)

بتصحيح: هـ. بلخن

المجلد الأول من النص الفارسي

١٤١٢هـ - ١٩٩٢م

معهد تاريخ العلوم العربية والإسلامية
في إطار جامعة فرانكفورت - جمهورية ألمانيا الاتحادية

الله أكبر

جلد اول

آئین اکبری

تصنيف

شيخ ابو الفضل علامي فهامي بن مبارك ناگوري

بتصحيح

جناب ايچ بلخمن ام اے

اسستنت پروفیسر مدرسه عاليه کلکتہ

بحکم ایشیاتک سوسیٹي اف بنگال

در مطبع بھٹست مشن پریس واقع شہر کلکتہ

در سنہ ۱۸۷۲ ع

چاپ شد

Near
East
DS461.3
A28
1993
J:1

طبع في ۸۰ نسخة

نشر بمعهد تاريخ العلوم العربية والإسلامية
بفرانكفورت - جمهورية ألمانيا الاتحادية
طبع في مطبعة شتراوس، هيرشبرج، ألمانيا الاتحادية

غلطنامہ *

صفحہ سطر	غلط	صحیح	صفحہ سطر	غلط	صحیح
۱۳۲ ۷	سرکچہ	سرکچہ	۸ ۶	بزرگی	بزرگی
۱۳۴ ۲۳	شیرگیر	شیرگیر	۸ ۶	بزرگ	بزرگ
۱۳۵ ۶	تا	تا	۲۷ ۱۳	پہرہ	پہرہ
۱۳۶ ۱۶	تافنہ	تافنہ	۳۶ ۲	یک	یک
۱۴۰ ۲۴	کوٹ	کوٹ	۳۶ ۳	چکش	چکش
۱۴۸ ۱	کنج کاری	کنج کاری	۷۵ ۳	ظعم	ظعم
۱۵۰ ۲۰	گیرد و	گیرد و	۷۸ ۱۴	کلوندہ	کلوندہ
— —	راہ	راہ	۸۵ ۱۳	گورہ	گورہ
۱۵۸ ۱۰	بخرد	بخرد	۸۶ ۶	سکندہ کرکلا	سکندہ کرکلا
۱۶۸ ۱۲	جیم	جیم فارسی	۹۱ ۶	ریشہ دار	ریشہ دار
۱۶۹ ۸	سکامس (۹)	سکامس	۹۲ ۲۰	قیصوری	قیصوری
۱۷۲ ۱۸	پا	پا	۹۹ ۴	گدھل	گدھل
۱۷۵ ۹	شمارہ	شمارہ	۱۱۴ ۵	ومنشی	ومنشی
۱۷۶ ۲۱	انچی (۲)	انچی (۶)	۱۲۰ ۶	تیر بردار	تیر بردار
۱۸۷ ۲۰	ارناس [۹]	ارناس	۱۲۰ ۱۴	منتهی	منتهی
۱۸۹ ۱	اشکال فہمی	اشکال فہمی	۱۲۳ آخرین	خفی (۴)	خفی
۱۹۳ ۱	ارناس	ارناس	— —	گنڈہ	گنڈہ
۱۹۵ ۶	دیوان سعادت	دیوان سعادت	۱۳۱ ۱۵	خوش منی (۹)	خوش منی
۲۱۷ ۵	خداوند	خداوند	۱۳۲ ۶ و ۶	پتہ	پتہ

صفحہ سطر	غلط	صحیح	صفحہ سطر	غلط	صحیح
۲۱۷ ۲۰	طوغدار	طوقدار	۲۲۹ (۳۲۰)	شرف	اشرف
۲۱۸ ۱۶	لنڈرہ	لنڈرہ	۲۳۰ (۳۶۲)	رستم	دستم
۲۲۰ ۱۱	نقش	نقش	۲۳۱ (۳۸۰)	گولابی	گولابی
۲۲۲ آخرین	میوم	یوم	۲۳۱ (۳۹۲)	دمتوری	دنوری
۲۲۳ ۳	انگہ	انگہ	۲۳۱ (۴۰۶)	گولابی	گولابی
۲۲۳ ۹	پسر شیروانی	شروانی	۲۳۱ (۴۰۷)	بہار	پہار
۲۲۳ ۲۰	برصق	برد مچی	۲۳۲ ۸	خانخانان	خانخانان
۲۲۴ ۱	مطان تربقی	سلطان علی تربقی	۲۳۲ ۹	الدین	الدین
۲۲۴ ۳	حلیم	چلمہ	۲۳۴ ۱	باہن	باسن
۲۲۴ ۱۱	محمد	محمد بچق	۲۳۶ ۲۲	فطرت	قطرب
۲۲۴ (۷۹)	رستم	دستم	۲۴۲ ۲۶	اربابی (۹)	اربابی
۲۲۵ ۱	قبا خان	قبا خان	۲۴۵ ۱۵	دمش	دامش
۲۲۵ (۱۱۵)	میر	میر	۲۵۲ ۱۵	صیرفی	مرفی
۲۲۵ (۱۲۵)	قلابی	قلانی	۲۵۴ ۱۸	کونابادی	کونابادی
۲۲۶ (۱۳۸)	گولابی	کولابی	۲۶۲ ۲۰	ضمیر	ضمیری
۲۲۶ (۱۵۲)	میرزا علی	میرزا علی	۲۹۲ ۱۳	زوش	زوش
۲۲۶ (۱۶۷)	حسین بیگ	حسن بیگ	۲۹۲ ۲۶	قبضہ	قصبہ
۲۲۷ (۱۸۸)	باز بہادر خان	باز بہادر	۲۹۹ ۲۲	کال	کال
۲۲۷ (۱۹۶)	رای تبرداس	رای پترداس	۳۰۱ ۸	قنلغہ (۹)	قنلغہ
۲۲۷ (۲۰۲)	منکلی	منکلی	۳۰۱ ۹	ساروی (۹)	ساروی
۲۲۷ (۲۰۹)	گولابی	کولابی	۳۵۲ ۹	سطلانپور	سلطان پور
۲۲۷ (۲۲۰)	حسین	حسن	۳۵۲ ۱۳	وانکدون	دانکدون
۲۲۹ (۲۹۷)	ابوالعالی	ابوالعالی	۳۵۲ ۱۷	چھتیاپور	چھتیاپور
۲۲۹ (۳۰۱)	پکلی وال	پکلی وال	۳۵۲ ۱۹	نیم کھا	نیم کھا
۲۲۹ (۳۰۳)	جان	خان	۳۵۳ ۵	بچلور	بچنور
۲۲۹ (۳۰۴)	خان اعظم	خان عالم	۳۵۳ ۷	کرنڈا	گرنڈا

صفحہ سطر	غلط	صحیح	صفحہ سطر	غلط	صحیح
۳۵۳ ۸	فتچور	فتچور	۳۵۷ آخرین	والیار	گوالیار
۳۶۸ ۱۶	سرواڑہ	سرواڑہ	۳۶۹ آخرین	چھت	چھت
۳۶۹ آخرین	کھرام مسینکن	کھرام مسینکن	۳۶۹ آخرین	کھرام مسینکن	کھرام مسینکن
۳۸۱ ۱۵	احین	احین	۳۸۱ ۱۷	چندیری	چندیری
۳۸۱ ۱۸	دھامونی	دھامونی	۳۹۰ ۱۱	محمود باد	محمود آباد
۳۹۲ ۶	گنجوری	گنجوری	۳۹۲ ۱۳	نیلکر	نیلکر
۳۹۴ ۱	اودنیر	اودنیر	۳۹۵ ۱	ندکوریں	ندکوریں
۳۹۶ ۱۹	بھولیاپیل	بھولیاپیل	۳۹۷ ۳	سواہل وندکوریں	سواہل وندکوریں
۳۹۷ ۱۵	پتکاساری	پتکا باری	۳۹۷ ۱۷ و ۱۶	باکوٹھیار و تاراگنیا	باکوٹھیار و تاراگنیا
۳۹۷ ۲۱	برین جملہ	بدین جملہ	۳۹۷ ۲۲	چھاوویا	چھاوویا
۳۹۹ ۱۴ و ۸	کیراج و دانیا	کیراج و دانیا	۴۰۰ ۱۶	چھا پرتال	چھا پرتال
۴۰۰ ۲	مھون	مھون	۴۰۱ ۷	شہر سبتکھ ۹	شہر سبتکھ ۹
۴۰۲ ۱۵	مگت پور	مگت پور	۴۰۲ ۱۰	بارنک پور	بارنک پور
۴۰۳ ۱۰	بارنک پور	بارنک پور	۴۰۳ ۱۳	بسنول	بسنول
۴۰۳ ۱۶	نکاسی و بالتاپور نکاسی و بالتاپور	نکاسی و بالتاپور نکاسی و بالتاپور	۴۰۳ ۱۷	چالون	چالون
۴۰۳ ۱۹	دیگھا و جھاسندہ و	دیگھا و جھاسندہ و	۴۰۳ ۲۰	چندلائی	چندلائی
۴۰۳ ۲۱	چناسور	چناسور	۴۰۳ ۲۱	چناسور	چناسور
۴۰۴ ۱۰	بکھریا بازو	بکھریا بازو	۴۰۴ ۱۸	سبل برک	سبل برک
۴۰۵ ۲۰	بلاس گائی	بلاس گائی	۴۰۶ ۱۰	مھی حال	مھی حال
۴۰۶ ۱۹	بارنک سیل	بارنک سیل	۴۰۷ ۳	خوت	خوت
۴۱۰ ۶	مال جھٹا	مال جھٹا	۴۱۰ ۲۰	جروکچری	جروکچری
۴۱۱ ۲	پرسونم	پرسونم	۴۱۱ ۱۶	گھنڈیت	گھنڈیت
۴۱۸ ۱۲	جبردہ	جبردہ	۴۱۸ ۱۸	جی چنبا	جی چنبا
۴۲۲ ۲۰	آلرہ [آلرہ (۹)]	آلرہ [آلرہ (۹)]	۴۲۹ ۱۸	قریات کرارہ	قریات کرارہ
۴۳۲ آخرین	شد	شد	۴۳۳ ۹	میدو شکار	میدو و شکار
۴۳۵ ۱۸	سپہہ (۹)	سپہہ	۴۳۶ ۱۲	حویلی -	حویلی -
۴۳۹ ۸	بچلور	بچنور	۴۳۹ ۱۲	بھرمو	بھرمو

فهرست آئینها

صفحه	آئین	صفحه	آئین
۴۵	آئین شکوه سلطنت	۱۹	مقدمه
۴۷	آئین نگین شاهنشاهی	۲۰	دفتر اول در منزل آبادی
۴۸	آئین فراش خانه	۲۱	آئین منزل آبادی
۵۱	آئین آبدارخانه	۲۲	آئین خزینه آبادی
۵۲	آئین مطبخ	۲۳	آئین خزینه جواهر
۵۵	آئین مصالح	۲۴	آئین دار الضرب
۵۹	آئین نان	۲۵	آئین دستیاران
۵۹	آئین صوفیانه	۲۶	آئین بنواری
۶۰	آئین نرخ اجناس	۲۷	آئین صاف کردن طلای غش آمیز
۶۷	آئین میوه خانه	۲۸	آئین جدا کردن نقره از طلا
۸۲	آئین پیدایش طعم	۲۹	آئین بر آوردن نقره ازان خاکستر
۸۲	آئین خوشبوخانه	۳۰	آئین نقود جاوید دولت
۱۰۱	آئین کرکری خانه و توشکخانه	۳۱	آئین درم و دینار
۱۰۳	آئین شال	۳۲	آئین سود بازرگان در طلا و نقره جزآن
۱۱۱	آئین پیدایش رنگها	۳۳	آئین پیدایش فلزات
۱۱۱	آئین تصویرخانه	۳۴	آئین گرانی و سبکی هر کدام
۱۱۸	آئین قورخانه	۳۵	آئین شبستان اقبال
۱۲۴	آئین توپ	۳۶	آئین منزل در یرشها
۱۲۵	آئین بندوق	۳۷	آئین فرود آمدن اردو
۱۲۶	آئین برغو ساختن	۳۸	آئین چراغ افروزی

(۴)

مصحح	غلط	مصحح	غلط	مصحح	غلط
بنگوان	بنگوان	۱۴	۴۳۹	بنگوان	بنگوان
نیازی	نیازی	۲۴	۴۳۹	نیازی	نیازی
سندی	سندی	۱	۴۴۰	سندی	سندی
ملیح آباد	ملیح آباد	۸	۴۴۰	ملیح آباد	ملیح آباد
آماس	آماس	۲۴	۴۴۲	آماس	آماس
سنگهانه	سنگهانه و	۲۵	۴۴۲	سنگهانه	سنگهانه و
چوراگده	چوراگه	۲۱	۴۵۹	چوراگده	چوراگه

۱۴۸	پایه شتران و خدمتگاران	۹۵
۱۵۰	آئین گلخانه	۹۶
۱۵۰	آئین خوراک	۹۷
۱۵۱	آئین خدمتگاران	۹۸
۱۵۲	آئین استرخانه	۹۹
۱۵۲	آئین خوراک	۷۰
۱۵۲	آئین رخت	۷۱
۱۵۳	آئین شب‌روزی افسرخدیو	۷۲
۱۵۵	آئین بار	۷۳
۱۵۶	آئین کوزنش و تسلیم	۷۴
۱۵۷	آئین ایستاد و نشست	۷۵
۱۵۷	آئین دیدن مردم	۷۶
۱۵۸	آئین رهنمونی	۷۷
۱۶۱	آئین دیدن فیل	۷۸
۱۶۲	آئین دیدن اسب	۷۹
۱۶۲	آئین دیدن شتر	۸۰
۱۶۳	آئین دیدن گاو	۸۱
۱۶۳	آئین دیدن استر	۸۲
۱۶۳	آئین پارگوش	۸۳
۱۶۴	آئین آویزه جانوران و برد و پای	۸۴
۱۶۷	آئین عمارت	۸۵
۱۶۷	نرخ کالا	۸۶
۱۷۰	دست‌مزد	۸۷
۱۷۰	عیار عمارت	۸۸
۱۷۱	اندازه تراش	۸۹
۱۷۱	گرنای و سبکی چوب	۹۰
۱۲۶	پایه‌های بندوق	۳۹
۱۲۷	آئین ماهواره بندوقچی	۴۰
۱۲۷	آئین فیلخانه	۴۱
۱۳۳	آئین مراتب فیل	۴۲
۱۳۳	آئین خوراک	۴۳
۱۳۴	آئین خدمتگذاران	۴۴
۱۳۵	آئین رخت	۴۵
۱۳۸	آئین خامه فیلان	۴۶
۱۳۹	آئین خاصه سواری	۴۷
۱۳۹	آئین غرامت	۴۸
۱۴۰	آئین اصطبل	۴۹
۱۴۱	آئین مراتب	۵۰
۱۴۱	آئین خوراک	۵۱
۱۴۲	آئین رخت	۵۲
۱۴۳	آئین خدمتگاران	۵۳
۱۴۴	آئین بارگیر	۵۴
۱۴۴	آئین داغ	۵۵
۱۴۵	آئین پر کردن	۵۶
۱۴۵	آئین تادان	۵۷
۱۴۵	آئین آماده داشتن	۵۸
۱۴۶	آئین بخشش	۵۹
۱۴۶	آئین جلوانه	۶۰
۱۴۶	آئین شترخانه	۶۱
۱۴۷	آئین خوراک	۶۲
۱۴۷	آئین رخت	۶۳
۱۴۸	آئین روغن مالیدن و دربینی چکانیدن	۶۴

		دفتر دوم در سپاه آبادی	
۱۷۵	آئین سپاه آبادی	۱
۱۷۶	آئین چاندان	۲
۱۷۸	آئین منصب‌دار	۳
۱۸۷	آئین احادی	۴
۱۸۷	آئین دیگر سواران	۵
۱۸۸	آئین پیداکان	۶
۱۹۰	آئین نقش‌پذیری چاروا	۷
۱۹۱	آئین داغ مکرر	۸
۱۹۲	آئین کشت	۹
۱۹۲	آئین واقعه‌نویسی	۱۰
۱۹۳	آئین سرانجام اسناد	۱۱
۱۹۵	آئین پایه نگینها	۱۲
۱۹۶	فرمان بیاضی	۱۳
۱۹۶	آئین برگرفتن مراجع	۱۴
۱۹۶	آئین مساعدت	۱۵
۱۹۷	آئین انعام	۱۶
۱۹۷	آئین خیرات	۱۷
۱۹۷	آئین وزن مقدس	۱۸
۱۹۸	آئین هیورغال	۱۹
۱۹۹	آئین گردون گردان	۲۰
۱۹۹	آئین ده‌سیری	۲۱
۲۰۰	آئین جشن آرائی	۲۲
۲۰۰	آئین خوش‌روز	۲۳
۲۰۱	آئین کدخدائی	۲۴
۲۰۱	آئین آموزش	۲۵
۲۰۲	آئین میربحری	۲۶
۲۰۴	آئین شکار	۲۷
۲۰۷	آئین طعمه و ماهواره نگهبان	۲۸
۲۱۴	آئین نشاط‌بازی	۲۹
۲۲۲	بزرگان جارید دولت	۳۰
۲۳۲	دانش‌اندوزان جارید دولت	۳۱
۲۳۵	قافیه‌سنجان	۳۲
۲۳۵	فیضی	۳۳
۲۴۳	نذاتی مشهدی	۳۴
۲۴۳	حزنی اصفهانی	۳۵
۲۴۴	قاسم کاهی	۳۶
۲۴۴	غزالی مشهدی	۳۷
۲۴۵	عرفی شیرازی	۳۸
۲۴۶	میلمی هروی	۳۹
۲۴۶	جعفریگ قزلبنی	۴۰
۲۴۷	خواجه حسین مروی	۴۱
۲۴۷	حیاتی گیلانی	۴۲
۲۴۸	شکیدی اصفهانی	۴۳
۲۴۹	انیسی شاملو	۴۴
۲۵۰	نظیری نیشابوری	۴۵
۲۵۰	درویش بهرام	۴۶
۲۵۰	صیفری [صرزی] کشمیری	۴۷
۲۵۱	صبروحی چغتای	۴۸
۲۵۱	مشققی بخاری	۴۹
۲۵۱	مالحی	۵۰
۲۵۱	مظهری کشمیری	۵۱

صفحه	موضوع	صفحه	موضوع
۲۵۹	حیدری تبریزی	۲۵۲	محمّدی همدانی
۲۵۹	ساموسی	۲۵۲	صوفی ساوجی
۲۵۹	نویسی رومی (؟)	۲۵۲	قراری گیلانی
۲۵۹	فسونی شیرازی	۲۵۳	عذابی نجفی
۲۶۰	نادری ترشیزی	۲۵۴	صوفی مازندرانی
۲۶۰	نوعی مشهدی	۲۵۴	جدائی
۲۶۰	بابا طالب اصفهانی	۲۵۴	وقوعی نیشابوری
۲۶۱	سرمندی اصفهانی	۲۵۴	خسروی قاینی
۲۶۱	دخلی اصفهانی	۲۵۵	شیخ رهائی
۲۶۱	قاسم ارسلان	۲۵۵	وفائی اصفهانی
۲۶۱	غیوری حصار	۲۵۵	شیخ ساتی
۲۶۲	قاسمی مازندرانی	۲۵۵	ربیع کاشی
۲۶۲	شیری	۲۵۵	غیرتی شیرازی
۲۶۲	رهی نیشابوری	۲۵۹	بادگار حالتی
۲۶۲	خدیباگران	۲۵۹	سنجر کاشی
دفتر سیوم در ملک آبادی		۲۵۹	جدایی
۲۶۵	۱ آئین تاریخ الهی	۲۵۹	تشبیهی کاشی
۲۶۹	تاریخ هندی	۲۵۷	اشکی قمی
۲۷۲	تاریخ خطائی	۲۵۷	اسیری رازی
۲۷۲	تاریخ ترکی	۲۵۷	فهمی رازی
۲۷۳	تاریخ منجم	۲۵۷	قیدی شیرازی
۲۷۳	تاریخ آدم	۲۵۸	پدروی ساوجی
۲۷۳	تاریخ یهود	۲۵۸	کاسی سبزواری
۲۷۴	تاریخ طوفان	۲۵۸	پیامی
۲۷۴	تاریخ بخت نصر	۲۵۸	سید محمد فکری
۲۷۴	تاریخ پیلوس	۲۵۹	قدیمی کرمانی

صفحه	موضوع	صفحه	موضوع
۳۰۱	آئین چپر	۲۷۴	تاریخ قبطی
۳۰۱	آئین بنجر	۲۷۴	تاریخ رومی
۳۰۳	آئین نوزده ساله	۲۷۵	تاریخ اغسطوس
۳۰۴	ربیع صوبه آگره	۲۷۵	تاریخ نصاری
۳۰۶	خریفی صوبه آگره	۲۷۵	تاریخ انطونیس رومی
۳۱۱	ربیع صوبه الهاباس	۲۷۵	تاریخ قلیانوس رومی
۳۱۴	خریفی صوبه الهاباس	۲۷۶	تاریخ هجری
۳۱۸	ربیع صوبه اوده	۲۷۶	تاریخ یزدجرد
۳۲۰	خریفی صوبه اوده	۲۷۷	تاریخ ملکی
۳۲۴	ربیع صوبه دهلی	۲۷۷	تاریخ خانی
۳۲۷	خریفی صوبه دهلی	۲۷۷	تاریخ الهی
۳۳۱	ربیع صوبه لاهور	۲۸۰	۲ آئین سپهسالار
۳۳۴	خریفی صوبه لاهور	۲۸۳	۳ آئین فوجدار
۳۳۸	ربیع صوبه ملتان	۲۸۳	۴ آئین میرعدل وقاضی
۳۴۱	خریفی صوبه ملتان	۲۸۴	۵ آئین کوتوال
۳۴۵	ربیع صوبه مالوه	۲۸۵	۶ آئین عمل گذار
۳۴۶	خریفی صوبه مالوه	۲۸۸	۷ آئین بتکچی
۳۴۷	آئین ده ساله	۲۸۹	۸ آئین خزانهدار
۳۴۸	صوبه الهاباس	۲۸۹	۹ روائی روزی
۳۵۰	ربیع صوبه الهاباس	۲۹۴	۱۰ آئین الهی گز
۳۵۱	خریفی صوبه الهاباس	۲۹۶	۱۱ آئین طناب
۳۵۲	صوبه اوده	۲۹۶	۱۲ آئین بیگمه
۳۵۴	ربیع صوبه اوده	۲۹۶	۱۳ آئین زمین و پایها و اندازه بارنج
۳۵۵	خریفی صوبه اوده	۲۹۷	فرماندهی
۳۵۶	صوبه دارالخلافه آگره	۲۹۷	۱۴ ربیع ربع پولج
۳۵۹	ربیع صوبه دارالخلافه آگره	۲۹۹	۱۵ خریفی ربع

صفحه	موضوع
۴۹۶	۱۰ سرکار مروسور
۴۹۶	۱۱ سرکار گگرون
۴۹۷	۱۲ سرکار کوتري پرايه
	داندیش [خاندیش]
۴۷۳	صوبه داندیش
۴۷۴	۱ سرکار داندیش
	برار
۴۷۶	صوبه برار
۴۷۹	۱ سرکار گوبل
۴۸۰	۲ سرکار پزار
۴۸۰	۳ سرکار کيترله
۴۸۱	۴ سرکار نرناله
۴۸۲	۵ سرکار کلم
۴۸۲	۶ سرکار باسم
۴۸۲	۷ سرکار ماهور
۴۸۳	۸ سرکار مانک درگ
۴۸۳	۹ سرکار پاتهری
۴۸۴	۱۰ سرکار تلنگانه
۴۸۴	۱۱ سرکار رانگر (رامگر)
۴۸۴	۱۲ سرکار مہر
۴۸۴	۱۳ سرکار بتیاله (بیتال وازی)
	گجرات
۴۸۵	صوبه گجرات
۴۸۷	۱ سرکار اجمیر
۴۸۷	۲ سرکار جیتور
۴۸۷	۳ سرکار رنتنبهپور
۴۸۷	۴ سرکار جودهپور

صفحه	موضوع
۵۱۱	۵ سرکار سردهی
۵۱۲	۶ سرکار ناگور
۵۱۲	۷ سرکار بیگانیر
	دهلي
۵۱۳	صوبه دهلي
۵۱۸	۱ سرکار دهلي
۵۲۰	۲ سرکار بدانون
۵۲۱	۳ سرکار کماؤن
۵۲۱	۴ سرکار سنهیل
۵۲۳	۵ سرکار سهارنپور
۵۲۵	۶ سرکار رنوارپ
۵۲۶	۷ سرکار حصار فیروزه
۵۲۷	۸ سرکار سرهند
	لاهور
۵۳۷	صوبه لاهور
۵۳۹	۱ سرکار دوابه بیت جالندهر
۵۴۲	۲ سرکار دوابه باری
۵۴۳	۳ سرکار دوابه رچناو
۵۴۶	۴ سرکار دوابه چنہت
۵۴۷	۵ سرکار سندھ ساگر
۵۴۹	۶ بیرون پنچند
	ملتان
۵۴۹	صوبه ملتان
۵۵۰	۱ سرکار ملتان - چهار دوابه
۵۵۰	دوابه بیت جالندهر
۵۵۰	دوابه باری

صفحه	موضوع
۵۵۱	دوابه رچناو
۵۵۱	دوابه سندھ ساگر
۵۵۱	بیرون پنچند
۵۵۲	۲ سرکار دیپالپور
۵۵۲	دوابه بیت جالندهر
۵۵۳	دوابه باری
۵۵۳	دوابه رچناو
۵۵۳	بیرون پنچند
۵۵۴	۳ سرکار بهتر
	تنه
۵۵۵	سرکار تنه
۵۵۷	۱ سرکار تنه
۵۵۷	۲ سرکار حاجکان
۵۵۸	۳ سرکار سیوستان
۵۵۸	۴ سرکار نصیرپور
۵۵۸	۵ سرکار چکرهاله
	کابل
۵۶۲	صوبه کابل
۵۶۲	۱ سرکار کشمیر
۵۷۱	سرکار کشمیر
۵۷۱	طرف مرزاج
۵۷۲	پرگنات شرقی سری نگر
۵۸۲	شرقی شمالی سری نگر
۵۷۲	شرقی جنوبی سری نگر
۵۷۳	طرف کمراج
۵۷۳	شمالی غربي

N O T I C E .

The preface will be issued together with the fasciculus containing the end of the second book of the *Áin*. A complete index of names and an "index rerum," as also a few illustrations, will accompany the edition.

The text has been collated from the following ten manuscripts.

1. A MS. belonging to Col. Hamilton, a very old and excellent copy. It forms the basis of the text of this edition, and is marked in the notes by the letter [s].
2. A MS. belonging to Faqir Sayyid Qamaruddín of Lahore, marked [ف].
3. A large parchment MS. belonging to the Asiatic Society of Bengal, closely agreeing with the preceding; it is marked [1].
4. A MS. belonging to His Highness Nawáb Sziyá uddín of Luháru (Delhi), marked [ض].
5. The Delhi lithographed edition of the *Áin*, by Sayyid Aḥmad. The greater part of the 3rd book of the *Áin* is wanting in this edition. It is marked [د].
6. A MS. belonging to Háfiz Aḥmad Ḥusain of Saharunpore, marked [ر]. It contains numerous errors.
7. A MS. belonging to the Fort William College, marked [ع]. It contains only parts of the *Áin*.
8. 9. 10. Three MSS. belonging to the Asiatic Society. Being incomplete and most incorrect, they have been but rarely quoted in the notes, though their readings have been collated in all difficult passages. Nos. 8 and 9 are marked [ر] and [ع]; No. 10 is worthless.

In a few cases, Gladwin's translation of the *Áin* has been quoted, and marked [گ].

In the text the form of the letter *ي* has been used for the *yái ma'rúf*, whilst the form *ع* has been restricted to the final *yá i majhlúl*. The end of sentences has been distinguished by a *. Túránian spellings like *كشادن*, *مشك*, &c. have been preferred to the *Íránian* *گشادن*, *مشگ*, &c. The sign [?] has been used in cases, where the reading of the MSS. conveys no sense, or after doubtful words, e. g. p. 31, l. 1.

H. BLOCHMANN.

C O R R I G E N D A .

IN FASC. I. AND II.

p. 8, l. 6 and 9 read *بزرگي* and *بزرگ* for *بزرگي* and *بزرگ*; p. 9, l. 16. read *تيمارداري* for *تيمارداري*

p. 25, l. 23 read *جيم* for *جيم*; p. 27, l. 14 read *سارنگپور* for *سارنگپور*

p. 36, l. 2 and 3 read *يك* and *چكش* for *يك* and *چكش*

A few vowel points have been omitted or broken during the print: p. 9, l. 18 read *گروآوري*; p. 13, l. 9. *پرسش*.
p. 55, l. 10 and 17. *ربع*; *يك* and *هشت يك*; p. 56, l. 19. *چهاريك*.

(۱۰)

صفحہ	صفحہ
۵۸۹ شمالي قندهار	۵۷۳ جنوبي غربي
۵۸۹ غربي قندهار	۵۸۵ سوکار پکلي ۲
۵۹۰ سوکار کابل ۴	۵۸۵ سوکار سواد ۳
۵۹۴ سوکار کابل	۵۸۶ سوکار دورزيان و عيسى خيل ۴
۵۹۴ مضافات شرقي کابل	۵۸۶-۵۸۸ سوکار قندهار ۵
۵۹۷ آئين گروه	۵۸۸ توابع شرقي قندهار
۶۶۸ تا ۶۰۱ فهرست اسمای جغرافيه	۵۸۹ جنوبي قندهار

الله اکبر

ای همه در پرده نهان راز تو بیخبر انجام ز آغاز تو
در تو هم آغاز و هم انجام گم هردو بشهر قدمت نام گم
پای سخن لنگ و زبان سنگ لاخ بال قدم تنگ و بیابان فراخ
حیرت اندیشه سپاس تو بس بیخودیم روی شناس تو بس

۵ سزادر شناسائی آنکه از نیایش افتار بستایش کردار گزاید و بنگارش لخته شگرفکاجی جهان آفرین جادوانی سعادت اندوزد و روزنه دل بشکاف قلم برابر داد * بو که فروغ دولت شاهنشاهی بروتابد و بدین روشن هوشی نم قطره از دریا و خالک ذره از بیابان بر رفته جادوان فرخی گرد آورد و ویرانکده نقت و کرد را آباد سازد *

ابوالفضل مبارک را (که سپاس ایزدی بعنوان ستایش پادشاهی میسراید و شاهوار درها ۱۰ برشته تاب گذارش در می آورد) نه آن در سر که جلالت مفاخر و شرائف شمائل آن رنگ آمیز نگارین ابداع چهره آرای گوهترین اختراع بر فراز پیدائی برد * نا بخرد یست که در نهایش آشکارا سگانش کند و خویشتن را طغزگاه شناسندگان گرداند * جوهر آگهی خویش را بچارسوی روزگار می آورد و خردسنائی دل را بدین تگابو دارد * هیئات چلین دوردسته (نه آسمانیان را دیر فراچنگ آید) پیش نهاد هست گردانیدن کجا خویشتن ستودن است بل نارسائی و کوتاه بسیچی و نمودن * ۱۵ سگانش آنست که دریابندگان خجسته زمان را سترگی دانش و فراخی حوصله و ژبدگی کردار آن رموز شناس کونی و الهی هشیار خرام عرصه آگهی دلنشین سازد و نورسان بستان سراسی پیدائی را مهین ارمغانه سامان دهد * زندگانی بسپاس گذاری پیرایه گیرد و زان واپسین سسر سرانجام پذیرد * برکه درین آستان جویائی (که طبیعت گوناگون خواهشها ناشمرد انصاف

(۱) [ف ا] گفت و گو را * [ض د] گفتار و کردار آباد || (۲) [ف] می آرد ||

(۳) [ه] نمودن بود || [ض] خواهشها * [د] که طبیعت بگونگون خواهشها

ناشمرده و انصاف ناپدید دارد راهبر یابند و بدین دست آویز الخ ||

نابیدید راهبر نابیدا) بدین دست آویز شناسائی کار بر سازند و در صحرای بی هروین شناخت و کردار از سراسیمگی رهائی یابد . بدین آباد اندیشه لخته آئینهای خدیو جهان می نویسد و دور و نزدیک را دستورنامه آگهی بر میگذارد . چون همگی بسیج آنست که آئین جهانی برنگار ناگزیر لخته بلند پایگی آن برگزید و حال یاوران این مهین پایه بر می طراند .

نزد دادر بیهمال مرتبه والاتر از پادشاهی نباشد و همه کار آنگهان از آبشخور اقبال او سیراب .

چاره سرتابی گروهگروه مردم و فرمان پذیر داشتن جهانیان پژوهندگان دلیل را خموش گرداند .

و گذارش لفظ پادشاه نیز یاور چه پایداری و معنی پایداری و دارندگی و شاه اصل و خداند . کار کیا اصل و خداند پایداری و دارندگی است . اگر شعله فرمان روانی نبود شورش دگرگونگی چگونه فرو نشیند و خرد آرائی چسان بر خیزد . مردم زان در زیر بار خشم و آرزو نیستی در شوند و چهار سوی دنیای از رونق بر افتد و کمتر زمان آباد گیتی خراب گردد . بفروغ دادگری پادشاه ۱۰

گروه بکشاده پیشانی و قاره روی راه فرمان پذیری بر گیرند و طائفه از بیم سیاست دست ستم باز کشیده کام و ناکام بهنجار شتابند . و نیز شاه آنرا گویند که از امثال بهتر باشد چنانچه شاه سوار و شاهراه .

و بر داماد هم گذارش یابد . عروس جهان را بدو پیوند بیوگانی و این دلایز بانو پرستار .

سلیم دلان کوتاه بین فرمان فرمای حقیقی را از پیش جوی خود کام جدا نتوانند کرد .

و چگونه باز شناسند که آباد گنجینه فراوان لشکر شایسته خدمت گذاران فرمان پذیری مردم ۱۵

فراوانی دانش منشان انبوهی هنرمندان فزونی اسباب نشاط هر دورا فراهم . لیکن بر راست بینان ژرف نگا پیدا . شمردها در اولین دیو بجا و در دومین زود زوال . نخستین را دل بدان باز بسته نبود . همگی سگالش ستردن نقش ستم و بروی کار آردن استعددها . امن عقیبت عفت عدالت لطف وفا حقیقت فزونی اخلاص و جز آن نتیجه آن . و پسین در گرو صوری کام روانی و خویشتن آرائی و پرستاری مردم و تن آسانی خویش . بیمناکی و بی آرامی ۲۰

و آویزش و ستمکاری و بیوفائی و دزدی را روز بازار شود .

پادشاهی فروغیست از دادر بیهمتا و پرتو از آفتاب عالم افروز فهرست جرائد کمال فراهم گاه شایستگیها . بزبان روزگار آید خوانند و بباستانی زبان کیان خوره . بی میانجی دست امکان در قدسی بیکر برگذارند و از دید آن همگان پیشانی نیایش بر زمین پرستاری نهند . و فراوان

- (۱) [ض د] میگوید (۲) [ه] همه (۳) این لفظ در [ف ا ض د] نیست
- (۴) [ف] ساده لوحان . [ا] سلیم ساده لوحان (۵) [ف ا ض د] از ان پیشی جوی
- (۶) [ض] واپسین (۷) [ض] زمان (۸) [ه] گیاهان . [ف] گیاهان خدیو خوره . [ا] خدیو خوره . [ض د] گیاهان خدیو
- (۹) [ه] و از ان (۱۰) [ض د] بزرگان . [ض د] بزرگواران

گرامی خوار و چهره بر کشاید . بدین مردم زاد . گوناگون آدمی از مهربانی او آرامش گزینند و از دگرگونگی کیش گرد روی بر خیزد . والا دریاست مزاج روزگار بر شناسد و باندا از آن کار بندد . فراخی حوصله . بدید ناملازم از جای نرود و شورش بی تمیزی دل گفنگی نیارد .

دلوری با در آورد . از دیرری خداند سرشته باد افرا دوتی گیرد و بزگی گنمند از سرانجام آن باز ندارد . کشان ^(۱) دسب که و مه کام دل برگردد و آرزو به تنگنای انتظار نه نشیند .

توتل روزامزدن . کار ساز حقیقی آید بیهمال را داند و دگرگونگی اسباب پراگندگی نیارد .

ایزدی نیش . کامیابی بغوغی نبرد و ناکامی بدربزه نوی کالیوه نسازد . سر رشته زمام خواش بدست خرد گذارد و در فراخنای خواهشگری بی سپری آرامی نیاید و در جست و جوی ناباست گرامی انقباض نگذارد و تهرمان خشم را فرمان پذیر آگهی دارد . غضب نابینا

۱۰ بچیز دستی بر خیزد و سبکسری کار از اندازه نگذارد . بر فوار مدارا جای گیرد . کچ روشان را دست مایه باز نشست باشد و برده بی آرمی دریده نگردد . و در داور چنان وانماید که خود فرمان پذیرست و داد خواه کار فرما . آرزومندان برای انتظار ننشینند و رضای آورده در فرمان پذیری آفریننده طلبد و خشنودی خلق در مخالفت ^(۲) عقل نجوید . همواره جویای حق گویند باشد و از سخنان تلخ نمای شیرین اثر بخشم در نشرد . مراتب سخن و مدارج گذارنده پاس دارد . و بدان

۱۵ قذاعت نفرماید که خود ستم نکند بل در قلمرو بیدادی نورد .

همیشه اندیشه نگاهداشت محبت شخص زمانه و معالجه گوناگون بیماری داشته باشد .

چنانچه اعتدال مزاج از تکافو عناصر پدید آید طبیعت عالمیان بتعدیل مراتب روی در سویت نهد . و از پرتو یکتا دلی و یکجتهی فراوان مردم یک تذه گردند .

جهانیان از چهار گروه بیرون نباشند . مبارزان در شخص عالم بسان آتش باشند . از شعله عقل

۲۰ قهرآمیز این گروه خس و خاشاک فتنه سازی شوربختان شورش افزا سوخته گردد و در آشوب گاه دنیای چراغ آسایش بر افروزد . پیشه وران و بازرگانان بمنزله باد اند . از کار پردازی و جهان نوردی این طائفه فیض ایزدی پایه شمول گیرد و نسیم خوشدلی گلبن زندگی را ببالاند . اهل قلم چون حکیم و طبیب و محاسب و مهندس و اختر شناس نسبت آب دارند . بوسيله جویبار قلم و دانش این گروه آگاه آید در خشک سال گیتی پدید آید و سراسیمگی آفرینش از آبیاری

۲۵ شان طرأته خاص پذیرد . برزه تران و کشاورزان بمثابه خاک . بدست آویز اینان سرمایه زندگی سرانجام یابد و از کارکرد ایشان تنومندی و شانمانی فراهم آید . ناگزیر فرمان روا آنکه

- (۱) [د] تشادگی (۲) [ه] مخالف (۳) [ض د] قلم روی . [ف] قلم روان
- (۴) [ف] بزرگان . [ض د] بزرگواران

هر يك را در پایه خود داشته جهان آبادي پيش گيرد و کار آگهي را با قد داني همدوش دارد *
هر آئينه پراگندگيهای زمانه روي در نيستني نهد و تركيب روزگار با اعتدال گرايد *

و همچنانکه شخص جهان بچهار صنف مردم زاد حسن تعديل يابد قدسي پيكر سلطنت
بطبقات چهارگانه غار انتظام بر رو كشد * نوينان دولت بر اعتبار خود نلزيده برآمد کار بجا آورند *
و آوردگاه را بلوامع ناموس دوستي روشن گردانیده دست از جان سپاري بنگيرند * و اين بختمندان
بارگاه سطوت بجای آتش اند هم دل افروز و هم دشمن سوز * صدر نشين آن گروه و كيل * از دانش پژوهي
بچهار مرتبه اخلاص رسیده نائب ملكي و مالي باشد * صفتكده كنگشها بنور شناسائي او
فروغ گيرد و جلائل امور فرمانروائي را بزرف نگاهی انتظام بخشد * ترقی و تنزل نصب و عزل
بصواب دید او باز گردد * دیده وره بايد صائب فكر بلند همت نيك محضر تو نگردد فراج حوصله
صاحب صلح گل كشاده پيشاني با خويش ويگانه بجهت بدوست و دشمن يكسان سنجیده سخن ۱۰
کار کشای راست كفار مؤدب مؤثر مستشار مؤتمن حزم آرای دوراندیش آداب شناس
خلافت رازدان سلطنت کار بسته ندارد و از انبوهي دلنگي نكشد * در بر آوردن آرزو ممت
برخورد نهد و بگونهای پایه شناسي كارسازي را اساس دهد * و پيوند دلها عزيز دانسته زيردستان را
گرامي دارد * و از ذبايست واگويد و نكوهيده كردار خويشتن را باز آرد * اگرچه خداوند دفتر
نيست كارنومايان دفتر بدو بازگشت نمايند و از دوراندوشي فريبست مقاصد با خود بگيرد * ۱۵
ميرمال مهر دار مير بخشش^(۱) بار بيگي قور بيگي مير نورك مير بحر مير بر منزل
خوان سائر منشي قوش بيگي اخذ بيگي دين گروه انتظام دارند * بايد كه هر کدام از دانش كردار
قرين او بهر راي باشد * اوليای نصرت فراهم آرندگان و نگهبانان هر رشته داد و ستد در هيكل
فرمانروائي بسا باد هم نسيم دلنواز و هم سموم جانگدار * بزرگ ايشان وزير * ازو بدويان تعبیر
رود * نائب مالي اورنگ نشين اقبالست * پاسباني خزائن و گروه كشائي محاسبات بدوست * ۲۰
صيرفي نقد عمل آباد ساز خرابه جهان او را شمرند * الهی بنده ايست همدسي كردار
ميد چشم بيدار مغز گرم خون پرهيزگار كارساز خوش عبادت منقح نويس راست گوی دیانت گزين
نيك منظر جدكار * او نويسنده صاحب دفتر است * هر گروه كه مستوفي را در معامله
افتد بدور بيني او كشيده آيد * آنچه نتواند از پيش و كيل كشايش يابد * مستوفي صاحب
توجيه اوارجه نويس مير سامان ناظر بيوتات ديوان بيوتات مشرف گنجور واقعه نويس ۲۵

(۱) [۸] گردانیده از جان شماره ۱۱ [۲] [ض د] مير بخني ۱۱ [۳] [ض ا] بهر وره
[ف] بهر رهائي [۹] ۱۱ [۴] [د] گوم خو ۱۱ [۵] [ض د] جدكار نويسنده صاحب فراست ۱۱

عامل خالصه پيروان او * کار برد اين مردم به نيروي دانش اوست * برخه فرماندهان
وزارت را نیز جزوے از وکالت شمرده خواهی سترگ اين دو ستون پيشطابق دولت را دران
يكتائي بزم نيكوکاری طلبگار باشند * و گاه از نايايي و كيل يك را (كه چاشني از صفات او
داشته باشد) مشرب ديوان سازند * رتبه او والاتر از ديوان و غروتر از وكيل بود * اصحاب صحبت
بفروغ دانائي و پرتو ژرف نگاهی و نيروي وقت شناسي و فراط مزاجداني و كشاده روي
و شيوازياني انجمن خلافت را آذين بزدند و بحسن عقيدت و خير اندوشي در چارموي
دولت هزاران بار نيکوي برکشيند * برای روشن و اندیشه درمت در عريده زار دنیه
آر را پای بند ساخته شراره خشمگيني ببارش حکمت فرو نشانند * و اين جوت سعادت آمرد را
در پيكر کارگيائي^(۲) رتبه آب داده اند * چون صافي مزاج گردند غبار كدورت از زينتگاه
۱۰ خاطر بزدانند * چمن زار محفل بقارگي و شادابي گرايد * و اگر از اعتدال برآيند عالم را
غرقة طوفان بلا گردانند و جهان را از موج خيز حوادث بسيل فنا در افتد * سرآمد اينها
حكيم * بدستيازي دانش و كردار تهذيب اخلاق نموده كمر همت در اصلاح عالم بر بندد *
مدر مير عدل قاضي طبيب منجم شاعر رمال و مانند آن ازین گروه * از باب خدمت
در پيشگاه سلطنت پرستاري حضور را ملزم باشند * و اين جماعت در تركيب جهان آرائي
۱۵ خاكي بايه * افتادگان شاهراه بندگي و خاكساران خطرگاه قربت اند * اگر از غل و غش بيخته
باشند اكسير وجودند وره غبار چهره مقصود * خواص قورچي شربت دار آبدار نوشكجي
كركراق^(۳) و مانند آن در سلك اين طبقه انتظام دارند * گاه از بختمندي و اختر سعادت يكتائي
پديد آيد كه گلدسته چارچمن اقبال باشد * مسند آراي اقبال چنانچه شخص جهان را
بمرتبه آرائي شايسته نظامي بخشد پيكر سلطنت را نیز باصلاح اين چهار گروه حسن انتظام دهد *
۲۰ طائفه خرد پروهان باستاني چاررکن سلطنت چنين نگاشته اند نخست عامل درست كردار
نگاهبان كشاورز پاسبان رعيت آباد ساز ولايت مايله افزای خزينه * دوم تيمار دار سپاه
كارساز بي ممت * سوم ميرداد * از آزمندي و غرض پذيري رستگاري يافته بفرار
ژرف نگهي و درست بيني برنشيند و مدار برگواه و قسم نهداده بگونهگون پرسش بی بمقصد
برد * چهارم جاسوس كه سوانح روزگار بی كاستگي و افزونگي رساند و سر رشته راستي
۲۵ و دور يابي از دست ندهد *

(۲) [ض] کار کشائي ۱

(۳) [۸] كركيراق ۱

(۱) درهمه نسخا آزين يا ازين نوشته ۱

(۳) [ض د] بندنه ۱

و نیز کاریهای دادگر را ناگزیر آنکه بر اورنگ شناسائی برنشینند و پنج گونه مردم را (که عالم انبوه ازان درنگند) بر شناسد و دانش را فروغ کردار بخشد * گزیده ترین ^۱ فروغیده مردمی که شایستگیهای ناگزیر وقت از شناسائی بکارند آورد و چشم سار نیکوئی در کوئی او فروخته کشت و کار دیگران سرمبز گرداند * و چنین قدسی بیکر همزبانی و دولت آرائی خدیو جهان را سزاوار ^۲ گذشت این سعادت بزرگ که رودبار خوب کرداری از برزن او برنگذر و آبشخور دیگره نگیرد * اگرچه عاطفت و احترام را درخور لیکن والا پایه اعتبار را شایان نباشد * و پایان تر سادگی که طراز نیکویی بر آستین کردار ندارد و بغبار بدی و بدکرداری نیز آلوده دامن نیست * هر چند گرمی داشتن را نسزد سایه نشینی عافیت را سزاوار بود * ازو فرور غنوده بختی که جز رخت تباکاری در بنگاه ندارد لیکن جهانیان از گزند او ایمن * فرمانفرمایی زمان به تابشگاه ناکامی داشته به بدین اندرزا و چنگاه نگرشها و گزین مالشها رهگرای نیکوئی ^۳ گرداند * و پستترین همه بدگهره ست که سیه کاری او تیرگی افزای دیگران باشد و از ناستودگی او جهان به پنج اندر * اگر داروی پیشین بیمار سردمند نیاید در پایه مبروص داشته از آمیزش شهرستانیان باز دارد * و اگر بدین سیاهی دلخراش ازان کوان خواب بیداشتی بیدار نگردد در شکنجه غم کشیده بکار و بار بنگاه نگذارند * و اگر این علاج نیز در تباہ مزاج او سود بر ندهد از فراخانی کشور رانده آواره صحرائی ناکامی گردانند * و اگر این هم در سرشت خست آگند ^۴ او بهی نه بخشد ^۵ افزر شورش از نور بینائی و نیروی دست و پا بگیرند * و در گسختن تار و پود هستی دلیری نمایند * خرد پزها ^۶ آگاه دل هیکل آدمی زاد را بنای ایزدی دانسته رخصت خرابی نداده اند *

پس ناگزیر اورنگ نشینان دادگر آنکه بفروغ دیده وری و ژرفنگاهی پایه مردم شناخته چهره آرای کردار گردند * و از پنجاست آنچه دانش اندوزان باستانی گذارده اند ^۷ که والا شکوہان بینش سوار هوکتره را بنوکری بونگیرند و هر پذیری این پیشه را شایان دیدار هر روزه ندارند * و هر کرا بدین مرتبت اختصاص بخشند حاشیه بساط تقرب را سزاوار نشمرند * و هر سزیده این منزلت در بهتانسرای شگفتگی راه نیابد و هر شایسته چنان بنگاه در محفل همایون نشست را نزدیک * و هر که بدین برتر بخت مندی روشنی گیرد در انجمن وارزویی نگذارند * و هر سعادت اندوز این بزم آگهی بخلوت کند ^۸ سگالش ملکی جای نیابد ^۹ * ۲۵

(۱) [ض د] سوار است || (۲) [ف] گذشت دست این || (۳) [ف] آگند او آگهی نه بخشد

(۴) [۵] افزا * [ض د] افراز || (۵) [د] اورنگ نشین || (۶) [ض د] ملکی راه نیابد

المنه لله ^۱ گپان خدیو زمان ما بدین گزیده خواها چنان آراسته است که اگر سرد فتر اینان بر خوانند مبالغه نکرده باشند * از فروغ خرد بایهای مردم شناخته چراغ کردار اندوز و بشکوه روئی بی میانجی دشوارگزینی دریانت خود را بحسن عمل آراید * پیشوائی جهان معنی و کاربردزی او را دران فراخانی تقدس بگونهای گویائی که تواند اندازد ^۲ گزنت * و اگر نشانی نموده آید و رمزی چند بفراز کفت بر آرد شنوائی را نیرو از کجا آورد و یابندگی را توانائی از که بر جوید * همان بهتر که ازان بسیج خود را باز گیرد و برخه شگرفکاری عالم صورت بر طراند * و آئین به روزی منزل و بر مندی سپاه و آبادی ملک (که کارگاه فرمانروائی ازیں سه درنگذر) بسیرایی گذاش رود * و ارمغانی پزهندگان کارگاه آماده گرداند که هر کدام ازان دشوارنمای آسان بل آسان نمای دشوار است *

۱۰ معامله شناسان دیده و رازداران باستان درین اندیشه که پیشین فرماندهان بی این روشهای آگهی چگونه کار سلطنت را انتظام بخشیده اند و سر باستان دولت بی آبیاری این چشمه سار شناسائی چسان شاداب و سیراب بوده * ازیں رو این والا دفتر بدان سه گونه آئین آرایش یافت و بختی سپاس گذاری نعمت رسیدگی بجای آمد *

و چون قدری هندی الفاظ برای شناسائی آورده شد در تعیین حروف کوشش رفت ^۳ و اعراب آنرا برنگاشت تا پزهندگان دشواری نکشند و شورش تحریف گردد ^۴ نیکیزند * الف و لام و مانند آن را بنگاشتن نام زنگ اشتباه بزدود * و چندی را بمنقطه روشن گردانید * مشابه آنها را بی قید گذارش نمود * حروفی که در زبان فارس نیز بودند بقید فارسی پرده از روی برگزنت چون بای بدید و جیم چمن و کاف نگار و زای مزده * و گاه بافزایش سه نقطه بسند آید * آنچه در پارسی گفتار هم یافته نشد آنرا بهندی گفته از حیرت ^۵ باز آورد * و یای روی و تایی دست را به تختانی و فوقانی جدا گردانید * و بای ادب را اطلاق روشن گردید * و از نون و واو و یای تختانی و ها آنچه صریح بر زبان آید مطابق گذاشت و آنچه بعنوان استشمام در بایند چون نون جان آنرا بخفی و پنهان بای بند ساخت * و برخه حروف ازان گونه باشد که نویسند و نخوانند چون هلی فرخنده و آنرا بمکتوب ^۶ گذارش رفت * و ضم و کسر که روشنی نداشتند قید مجهول آورد * و چون ماقبل الف ناگزیر زیر دارد و مخفی نیز ساکن بود بچیزه مقید ساخت *

(۱) [ض د] مثابه

(۲) [ض د] دو نقطه پسند آمد

دفتر اول در منزل آبادی *

آئین منزل آبادی *

فطرت بلند و همّت عالی آنست که ذرات آفرینش را بی گزیدگی فلان و بهمان جلوه گاه
نیرنگی ایزدی قدرت داند و باندازه آن چالش درونی و بیرونی نماید و از روی شناسائی
باخویش و بیگانه هنگامه قدردانی گرم دارد * و اگر بدین پایه نرسد ناگزیر از آویزش
بپهیزد و هنجار آشتی پیش گیرد * اگر تجربه گزین است بگرامی خواها خویشتن را آراسته
گرداند و اگر از وابستگی عاشقانه دل در انتظام آن بندد و آزاد خاطر زید *

برزگی صوری و معنوی از سرانجام فقیر و قَطْمِیر باز ندارد و گزیده بزدگی دادار جهان آفرین
شمارد * اگر خود نیارد رسید بژرفنگاهی سخت و گاردانی درست یک در فروهیده مرد
خرد پزوه بی تعصب جدکار شناسادل را بدست آورد و بدیدبانی (۱) ایدان فرا گذارد *

فرمان روائی که جز به برگ کارها نپردازد کارآگاهان ازو شمارے بر گیرند اگرچه شناسندگان
انصاف گرای آن فسون زدگان دنیای را لختی معذور دارند چه بیشتر خوش آمدگویان ۱۰

نقد درست (که بحیله سازی خود را در نیکوان در آرند) گفتار تفاوت مراتب در پیش نظر آرایند
و بزرگان صورت را بخواب اندازند و همگی اندیشه آنکه خود دکان آرای داد و ستد کردند
و خانه خود را آباد گردانند * فرمان دهان بخت آور جز را از گل باز نشناسند و به نیروی تأیید
الهی بار دو عالم بر دوش همّت بر کشند و آزاد خاطر و سبکدوش باشند چنانچه حال

(۱) [۱] از وابستگی است

(۲) [فاض د] ایدان واگذارد

(۳) [ف او] جزو را

(۴) [ض د] باز شناسند

گیهان خدیو زمان ماست * بدین دیده وری در آبادی کارخانها (که نخستین پایه
جهانبانی است و باستانیان از تعظم کمتر پرداخته) بنفس قدسی وارسد و آئینهای شایسته
در هر جا بر نهد و آنرا دست آویز گرد آوری رضامندی دادار بیهمال بر شمارد *

و آبادی این شگرف کار بر دو چیز است از روی بینش و آگاهی احکام جهان آرا از صفوت
خاطر ببارگاه پیدائی آوردن و بجدگزیان راستی منش سپرده پاس آن داشتن * با آنکه
بیشتر کارگذاران بیوتات در جرگه سپاه علوفه یابند خرج آن سال سی و نهم الهی سی کرور
و نود و یک لک و هشتاد و شش هزار و هفصد و نود و پنج دام بود * مخارج این دولت
چون مداخل آن روزافزون * از صد خانه متجاوز و هر یک بمثابه شهرت بل ملکه * بدوام
آگاهی گیتی خداوند گزین سامان دارد و زمان در حسن افزایش گیرد * و از بختمندی
۱۰ و روشن ستارگی هر چند دولت افزایش غمخواری و تیمارداری افزون گردد *

برخی را برای ارمغانی آینده گان حقیقت پزوه می نویسد و چراغ بینش و کردار بر می افروزد
و چندی که غارت شمول بر رو دارد و هر سه آبادی را سرمایه در منزل آبادی گذارش یانت *

آئین خزینه آبادی *

آگاه دل ژرف نگاه دریابد که گزین ایزدی نیایش و بهین الهی پرستش انتظام دادن
۱۵ پرانگدگی روزگار و فراهم آوردن پریشانی جهانیانست * و آن باز بسته بآبادی زمین و معموری
منزل و سامان مجاهدان دولت و نیک کرداری سپاه * و آن در گرو اندیشه درست و تیمارداری
مردم و اندوختن گزیده مال و خرج بفرمایش خرد * بایست شهری و صحرائی بدو صورت گیرد
و شایستگی هر دو گروه بدان سرانجام یابد * دادگران دیده در را اندیشه این ناگزیران و گردآوری آن
ناگزیر * و همان طرز که وارستگان تجرد پیشه را فراهم آوردن خواسته و پژوهش افزون تر از ناگزیر
۲۰ نکوهیده شمارند بر همّت تعلقیان شهر بند نقیض آن نقش لزوم دارد * این سخن سرائی ظاهرنگهان
کوتاه بین است ورنه بحقیقت هر دو بناگزاران وقت در تگاپو * تهیدستان سیردل از خورش
و پوشش آن مایه برگیرند که نیروی پژوهش آگاهی بخشد و گرمی و سردی را پناه شود *

و کفایت دیگران گنجینه آمائی و فراهم آوردن اسباب سطوت و دیگر امور *

و بدین سگالش دران هنگام که گیتی خداوند نقاب برداشته در انتظام مهمات برخی توجه فرمود
۲۵ اعتماد خان خواجه سرا را شایسته خطاب دانسته راز دل برون نهاد و بدستمایه گردانی

(۱) [ا ض د] تعظیم (۲) [۴] برخی برای آینده گان * [ض د] برخی را ارمغانی برای آینده گان

(۳) [ض] این سخن برآه ظاهر نگهان

اولختی قدسی ضمیر ببارگاه کردار آمد و سپس مرتبه مرتبه افزایش گرفت و گزین سامان
چهره برانورخت * در خراج هرگونه بوم پژوهش رفت و بشناسائی کاربدگان راستی منش
حسن انجام گرفت *

و برسائی که آشنا و بیگانه نشاند سزاوار خالصه و جاگیر جدا شد و یکیک کرور
بدیانت پیشگان جدگزیں سپردند و بتکچئی سیرچشم همراه گردانیدند * و برای هر یک گنججورے
سعادت منش مقرر شد * و بشناسائی و کشاورز پروری فرمایش رفت که از برزگان زر خالص
پژوهش نبرد و آنچه برگزیدند نوشته بمهر سپارند * و بدین سزیده نط زنگ بیدانشی
بزدودند و رعیت از گوناگون ستم رهایی یافت و خواسته فراوانی گرفت و شخص
جهانبانی ببالید * چون سرچشمه مال صفا پذیرفت سیرچشمه جدگزیں کوتاه دست
بخزینه داری کل برگزیدند و داروغه و نویسند بر او افزودند * حزم آرائی بکار رفت ۱۰
و کارآموزی را آئین شگرف نهادند * چون دولک دام نزد گنججور هر مرز فراهم شود
بولا درگاه آورده بدر سپارند و چگونگی خواسته را نامه همراه باشد * و برای گردآوری
پیشکش گنجینه داره جداگانه گزیدند و مال بی خداوند را کهدی قرار گرفت
و آنچه به نذر آوردن بیاسبانی کارآگاه باز گذاشتند و زرهایی وزن و خیرات را بسعادت سگال
سپردند * و گوناگون خرج را گزین آئینها نهاده آمد و نگهبانان راستی کار و داروغگان شایسته ۱۵
و بتکچیان درست قلم جدا شدند * خرج سالیانه از خزینه دار جمع بگنججور خرج سپرده شود
و بدست نوشتها کاربند گردد * آواره نویسی برقرار آسانی برآمد و چمنزار فرمانروائی
شادابی پذیرفت * بکمزمانه گنجینه ها برآمده شد و لشکرها افزایش گرفت
و سرتابان کج گرای راه فرمان پذیری سپردند *

در ایران و توران خزانچئی یکی باشد * ازین رو در محاسبه رنجی دراز برند * و از انبوهی ۲۰
مال و فزونی کار دوازده خزانچئی به یتاق داری اندوختها مقرر شد نه برای گوناگون نقود
و سه جواهر طلا و موصع اندوزند * اندازه خزائن ازان بیرونست که بطفیلی گذارش در آید *
در هرچند^(۴) بعیارشناسی و باداش کردار نوازش و نکوهش رود و هنگامه تعلق رونق پذیرد *
و بهر کارخانه گنججورے جداگانه نامزد شد * و شماره آنها نزد یک بصد رسد * دیده واران
هوشمند روز بروز ماه بماء فصل بفصل سال بسال سرشته داد و ستد را برقرار پیدائی آرند ۲۵
و چهارسوی دنیای گرمی افزود *

(۱) [ض د] بشناسد || (۲) [ض] آواره || (۳) [ض د] گنجها ||
(۴) [ض] هرچند ||

و نیز بحکم والا یک از راستان سعادت آمود زرهایی سرخ و سفید همواره در بارگاه^(۱) عالم آماده
دارد * بها مستمندان خواهشگر برنج انتظار کامیاب عشرت گردند * و نیز یک کرور دام
در فضای دولتخانه آماده باشد * هر هزار دام در پلاستین کیسه اندازند و آنرا سسه^(۲) خوانند
(بفتح سین و سکون ها^(۳) و فتح سین و های مکتوب) و توده آنرا گنج * و نیز والا همت گنجینه پرداز
گرانمند مبلغ حواله خاصان فرماید که گاه و بیگاه مهیا باشد و برخه در بهله کرده
بر سر دست دارند * ازین رو بزبان روزگار خرج بهله گویند * همه نیرنگی عاطفت گیتی
خداوندست و گوناگون تیمارداری مردم * هزار سال بماند *

آئین خزینه جواهر *

اگر بچندی و چونی آن پردازد دراز روزگارے باید * لختی ازان نگاشته هنگامه آگهی فراهم
۱۰ می آید و از هر خرمن خوشه بر میدارد * گیتی خداوند گنججورے شناسا دل سیرچشم دست کار
نامزد فرمود * بتکچئی کاردان راستی منش همراه گردانید و جدکارے سعادت آمود بداروغی
بر نشانند و دیده در جوهریان باهم انبار را راه داد * و بدین چهار آستین بنای اساس این والا کارگاه
نهاده آمد * و هر جنس را پایه قرار داده زنگ زدای اشتباه گشتند *

هَل * هرچه ارزش آن از هزار مهر کم نباشد در اولین پایه گذارند * و از هزار یک کم
۱۵ تا پانصد مهر دوم * از پانصد یک کم تا سیصد سوم * از سیصد یک کم تا دویست چهارم *
از دویست یک کم تا صد پنجم * از صد یک کم تا شصت ششم * از پنجاه و نه تا چهل هفتم *
از سی و نه تا سی هشتم * از بیست و نه تا ده نهم * از ده با کم تا پنج دهم * از پنج با کم
تا یک مهر یازدهم * از مهر با کم تا ربع رویه دوازدهم * و زیاده ازین مرتبه نهاده اند *

الماس و زمرد و یاقوت سرخ و کبود نیز بدین آئین انتظام گیرند * نخست سی مهر
۲۰ و زیاده * دوم از سی پاک تا پانزده * سوم پانزده پاک تا دوازده * چهارم دوازده پاک تا ده *
پنجم ده پاک تا هفت * ششم هفت پاک تا پنج * هفتم پنج پاک تا سه * هشتم سه پاک تا دو *
نهم دو پاک تا مهر * دهم یک مهر پا رویه کم تا پنج رویه * یازدهم پنج پاک تا دو رویه *
دوازدهم دو رویه پاک تا ربع رویه *

مروارید * این گرامی گوهر شانزده گونه^(۶) برشته تاب امتیاز در آمد * سی مهری و افزون را

(۱) [ض د] عالم || (۲) [ا ف د] سسه || (۳) [ف ا ض د] ها و نون خفی ||
(۴) [ض د] پاو || (۵) [ض د] آمد ||
(۶) [ض] شازده || (۷) [ض د] برشته امتیاز ||

ایزدی عنایت یاور آمد و گرامی گوهر بر ساحل پیدائی افتاد و بے رفح کشی سرمایه
زندگی آماده شد * و ازین جهت پیشانی همت غبارآلود ناشایست نیاید و پرستش الهی
۱۰ بگزیده آئین پیرایش گیرد * ستایش او افزون از بیانست نرم اندام نیک مزه خوش بو *
ترکیب عنصری او قریب باعبدال * و نشان هریک از عناصر چهارگانه از چهره احوال او پیدا *
رنگ از آتش و صفا از هوا و نرمی از آب و گرانی از خاک آگهی بخشد از آنجاکه فروغ هستی بخش
فراوان دارد * و هیچ کدام از آخشیشان گزند نتواند رسانید بآتش نسوزد و هوا درو تاثیر
نماید و آب برزگران دگرگون نکند و خاک نپوساند بخلاف دیگر فلزات * ازین رو در
۱۵ حکمت نامهای باستانی عقل را که تدبیر هر کار ازو انتظام یابد ناموس اکبر خوانند و زر را
که اسباب روزی بآن بازسته ناموس اصغر گویند * از گرامی القاب او حافظ عدالت و
مقوم کُلّی * تقویم اشیا بآن رود و اساس معدلت برز * ایزد بیهمال برای خدمتگذاری
او نقره و مس را روانی داد و سرمایه روزی مردم زاد گردانید * و بدین دورینی فرمانروایان
دادگر و جهانبنان بیدار بخت در راج این نقد همت گماشته اند و دارالنرب را برای
۲۰ عیار افزائی این کار آباد ساخته * و معموری دانست که کاربرد ازین شناسایی جدگیری
راستی منس نامزد کردند و بدوام آگهی و دیدبانی ایشان پایه عمارت عالم انتظام یابد *

فخست داروغه * نرویدہ مردے شناسا بآبادی خرد و فراخی حوصلہ بار نامالایم ہمنشینان
ہر دوش سبکروچی نہد * و ہریک را در کاروبار خویش سرگرم دارن و با جدکاری و راستی

دوم میرقی * سرانجام این سترگ دولخانه بعیارسناسی او وابسته و سرزشته دریافت

بیست بیست برسمانے درآورده به نخستین سلک کشیدند * و از سی با کم تا پانزده مهر دوم *
از پانزده ربع کم تا دوازده سوم * از دوازده ربع کم تا ده چهارم * از ده پا کم تا هفت پنجم * از هفت
ربع کم تا پنج ششم * از پنج ربع کم تا سه هفتم * از سه ربع کم تا دو هشتم * از دو ربع کم تا یک مهر
نهم * از مهر قدر کم تا پنج روپیه دهم * از پنج کم تا دو روپیه یازدهم * از دو کم تا یک روپیه پا
بالا دوازدهم * از آن کم تا سی دهم سیزدهم * از سی کم تا بیست دهم چهاردهم * از بیست کم
تا ده دهم پانزدهم * از ده کم تا پنج ^(۱) دهم شانزدهم * هر کدام را بشماره رتبه برشته در کشیدند
چنانچه آخرین در شاترده ریمان در آورده ^(۲) اند * و بر سر هر رشته مهر خاص شاهنشاهی شود
و از گزند دگرگونگی بر کرانه باشد * و هر مروراید را بر روشن بیانی نقش اشتباه بزرده آید *
و در سفتن غیر از روزینه و ماهواره بدین ترتیب بخشش رود * هر که در دانه نخستین را شایسته
عقد گرداند یک چرن * دوم ^(۳) اش * سوم ^(۴) دس * چهارم سه دهم * پنجم سوری * ششم یک
دوم * هفتم دهم ربع کم * هشتم نیم دهم * نهم ربع دهم * دهم ^(۵) خمس * یازدهم سدس * دوازدهم
سبع * سیزدهم ثمن * چهاردهم تسع * پانزدهم عشر * شانزدهم یازده دانه را یک دهم ^(۶) کم *
نیرنگی ارج این گرانمایه جواهر روشنتر از آنست که بنگارد لیکن آنچه امروز گنجینه آملی
گیتی خداوند است بدین تفصیل * لعل یازده تانک و بیست سرخ الماس پنج و نیم
تانک چهار سرخ ارزش هر کدام یک لک روپیه * زمرد هفده تانک سه ربع و سه سرخ *
قیمت پنجاه و دو هزار روپیه * یاقوت چهار تانک و هشت سرخ ربع کم مروراید
پنج تانک ارزش هر یک پنجاه هزار روپیه *

از اینجا که آبادی سکه‌خانه مایه‌افزای خزینه^(۵) باشد و روائی هر کار از رونق پذیرد لخته ازان بر میگردد و چمن زار گفتار را سیراب میسازد * شهری و صحرائی را کار از خواسته برآید و هر یک باندازه خواهش بر ستاند * آزاد^(۶) دستمایه راه گرداند و دل بسته آنرا سر منزل مراد انگارد * ناگزیر همه را بدان سروکار^(۷) * خرد منش آنرا سرچشمه برآمد آرزوهای دینی و دنیوی بر شمارد و مردم زاد در پایداری هستی از خورش و پوشش ناگذران^(۸) * و آن بدینانچه چندین زلف فراهم آید

- (۱) [ۛ] نیم ‖ (۲) [ۛ] آمد
(۳) [ف] آشا • [۱] اش ‖
(۴) این لفظ در [ض د] نیست ‖
(۵) [ض د] خزانة ‖
(۶) لفظ آزاد که ض د لبسته است صرف در [ۛ] موجودست • در نسخهاي دیگر ازو نوشنه ‖
(۷) [ض د] سروکار افتد ‖
(۸) [ض د] نآذاران آمد ‖

مدارج نفوذ بدست حق گذار او * از فراخی زمانه صرافان کارگاه درین دولت فراهم آمدند و بتوجه گیتی خداوند زر و سیم بولا پایگی رسید * در عجم آنرا دده هی نامند و عیار زر از ده پایه افزون ندانند * و بهندی زبان باده بانی (به با و الف و فتح را و سکون ها و با و الف و کسر نون و سکون یای تختانی) عیار را دوازده گونه پندارند * بیشتر^(۱) طلای کهنه هن را (بضم ها و سکون نون زربست در دکن رواج دارد) گزیده دانستی * و عیار آنرا ده برشمرده * و بمحک شناسی گیتی خداوند هشت و نیم قرار گرفت * و طلای دینار گرد خورد^(۲) علائی را پایه دوازده می انگاشته * امروز بده و نیم برآمد * کاردانان این فن ازان تاریخ نامها بر سازند و بانسانه باز گذارند و زر کیمیا پندارند * می گفتند طلای کانی بدین پایه نرسد * بقدرسی توجه بدان عیار رسید و کاریدگان بشگفت در شدند * همانا دیگر نمی پذیرد و مرتبه نیفزاید * سخن گذاران راستی منش و جهان نوردان^(۳) درست گفتار ازین پایه نشانه نگذارند لیکن چون بگذارند باریک ریزها جدا شود و خالصتر آمیزد نادان غش گاهی اندیشد و شناسا از خاک برگردد * اگرچه کانی چکش پذیر پذیرای تکلیس گردد و خالصتر شود لیکن طلا بعمل خاص بحال اصلی باز گردد و دیگر لخته بکمی گراید * از فروغ بینش گیهان خدیو حقیقت آن کاهش بیدائی گرفت و خیانت پیشگان را عیار گرفته آمد *

آئین بنواری *

مخفف بنواری (ببا و الف و سکون نون و واو و الف و کسر را و سکون یای تختانی) * اگرچه درین سرزمین صیرفیان دیده در آزمون کاری بزرگ و صفا پایه عیار بر شناسند لیکن برای دلنشینی دیگران این شگرف قانون در میان آمد * قلم چندست از مس و مانند آن بر سر هریک اندک طلا بدوخته اند و عیار هر کدام نگاشته * چون نو آمده^(۴) را عیار برگیرند خط ۲۰ چند از و ازان نامها فواز سنگ محک برکشند * بهر که نزدیک باشد ازان قسم شمرند * لیکن در زور و آئین کشیدگی یکسان نسبتی رود و گرد تزویر برنخیزد *

اماس این بر ساختن طلاست بگونگون عیار * یک ماشه نقره خالص و همین قدر مس جید را یکجا گداخته بر بندند و آمیخته را باشش ماشه طلای خالص که عیار آن ده و نیم باشد

- (۱) [د] بیشتر || (۲) [و] دکن || (۳) [ف ا] دینار گرد خورد و علائی را *
 (۴) لفظ مرتبه در [ض د] نیست ||
 (۵) [ف ا] کانی چکش پذیرای تکلیس || (۶) این لفظ در [ف ا] نیست * [و] دیده در آزمون کار ||
 (۷) این لفظ در [ف ا] نیست ||

بگذار برند * پارچه زر مغشوش فراهم آید یک ماشه ازو شانزده بخش گردانند هریک نیم سرخ * هرگاه هفت و نیم سرخ طلای خالص را با یک حصه بیامیزند ده بان و ربع عیار آن شود * و اگر هفت سرخ طلای خالص را با ده حصه ازان آمیزش بخشند طلای ده بان بر روی کار آید * و اگر شش و نیم سرخ طلای خالص را با سه حصه بگذار برند ۵ عیار ربع کم ده بان قرار یابد * و اگر شش سرخ طلای خالص را بچهار حصه درهم سازند نه و نیم بان قرار گیرد * و اگر پنج و نیم سرخ طلای خالص را با پنج حصه آمیزش دهند نه بان و ربع صورت گیرد * و اگر پنج سرخ طلای خالص را با شش حصه پیوند بخشند نه بان گردد * و چون چهار و نیم سرخ طلای خالص را با هفت حصه بیامیزند نه بان ربع کم ظاهر شود * و اگر چهار سرخ طلای خالص را با هشت حصه یکجا سازند بهشت و نیم بان رسد * ۱۰ و چون سه و نیم سرخ طلای خالص را با نه حصه بیامیزند هشت بان و ربع پدید آید * و چون سه سرخ طلای خالص را با ده حصه یکجا سازند هشت بان شود * و اگر دو نیم سرخ طلای خالص را با یازده حصه آمیخته گردانند هشت بان ربع کم گردد * و اگر دو سرخ طلای خالص را با دوازده حصه بیامیزند هفت و نیم بان گردد * و اگر یک و نیم سرخ طلای خالص را با سیزده حصه یکجا کنند هفت بان و ربع شود * و چون یک سرخ طلای خالص را با چهارده حصه بیامیزند هفت بان عیار ماند * و چون نیم سرخ طلای خالص را با پانزده حصه آمیزش دهند هفت بان ربع کم عیار گیرد * خلاصه عمل آنکه هر نیم سرخ آغشته تنقیص ربع بان در جوهر کامل اندازد و عیار آن طلای مغشوش که در ترکیب دوم صورت گرفته شش و نیم باشد * چون خواهند که از شش و نیم بان نیز کم کنند نیم سرخ نخستین مرتب را که از نقره و مس بود با هفت و نیم سرخ مرتب دوم آمیزش دهند بشش بان و ربع رسد * و چون یک ۲۰ سرخ ازان مرتب اول با هفت سرخ مرتب دوم بیامیزند شش بان ماند * و اگر ازین نیز خواهند که کم کنند نصف نصف سرخ ازان افزایند * در بنواری تاشش بان اعتبار کنند و کمتر ازان را از پایه حساب اندازند * این کار به بینش صاحب عیار قرار گیرد و رونق افزاید * سوم آئین * از بے غرضی و کم آزی دوست و دشمن ازو ایمن بود و در هنگام گفت و گو دستیار داروغه و دیگر مردم گردد * حق باز نماید و گرد آویزه فرونشاند *

۲۵ چهارم مشرف * باواری نویسی و معامله فهمی و دیانت مندی هر شت خراج و دخل استوار دارد و روزنامه خرد پسند سرانجام دهد *

- (۱) [ض د] حصه || (۲) [ض د] یکی || (۳) [ض] گردد ||

پنجم سوداگر * طلا و نقره و مس آورده داد و ستم نماید * سود خویش برگزید و رونق افزای کارگاه آید و باج گذاری نموده در آبادی خزینه کوشد * و فراوانی و بارکشائی^(۱) این گروه بروز بازار معدلت باشد و از کم آرمی کارنمایان صورت گیرد *

ششم دنجور * سرمایه سود را پاسبانی کند و در داد و ستد راستی را دستیار آرم دارد * و علوفه چهار تن اول و ششمین بتفاوت باشد * فروتر ایشان بپایه احدی رسیده * کامیاب روزگار گردد *

هفتم ترازکش * مسکوکات برکشد * اگر طلای صد مهر جلالی بسنجد دو دام چهار یک کم مزد ستاند * و اگر نقره^(۲) هزار رویه باشد شش دام و نوزده حصه از بیست و پنج بخش دام * و در مس هزار دام یازده حصه * و بر همین نسبت سر رشته کم و بیش نگاهدارند *

۱۰ هشتم گداگر خام * در گلین تخته جویهای خورد و بزرگ برساند و بروغن بر آلود و زر و سیم گداخته دران گوها بریزد * شوشها بسته شود * و در مس بجای چوب ساختن افشاندن خاکستر بسند بود * و دست مزد در مقدار طلای مذکور دو دام و پانزده حصه و در نقره مذکور پنج دام و سیزده حصه و ربع و در مس مذکور چهار دام و بیست و یک و نیم حصه *

۱۵ نهم ورق کش * زر آمیخته را بوزن شش یا هفت ماشه ورق سازد بدرازا و پهنای شش انگشت * و آنرا پیش صاحب عیار آورد و او در قالی که از مس ساخته است اندازه بگیرد و موافق را بسکه عدل نقش کند تا دگرگونگی راه نیابد و از عمل آگهی پذیرد * اجره^(۳) او در مقدار طلای مذکور چهل و در دام وثلث *

آئین صاف کردن طلای غش آمیز *

چون اوراق بسکه عدل رسد خداوند زر بکارفرمائی صاحب عیار از آغشتگی^{۲۰} برآرد بدین روش * در مقدار طلای مذکور چهار سیر شوره نمک و چهار سیر سوده خشک خام بکار برند * نخست تنگها بصافی آب برشویند سپس بدان دارو بیندایند * بر یکدیگر داشته بپاچک^(۴) دشتی فروگیرند (بزبان هندی^(۵) ابله

(۱) [ف ا] بارکشائی ؟ (۲) [ف ا] نقره (۳) [ض د] در مس بهزار دام //

(۴) [ض د] نگاهدارد // (۵) [د] درازی // (۶) [ض د] اجرت //

(۷) [ف ا ض د] اوپله //

بضم همزه و مکنون بای فارسی و فتح لام و های مکتوب خشک سرگین صحرائی کار) * و پس آتش افروزند آهسته آهسته روشن شود و خاکستر گردد * و چون بیفسرد خاکستر از اطراف برگرفته نگاهدارند و آنرا بزبان فارسی خاک^(۱) خلاص^(۲) گویند و بزبان هندی سلونی نامند * از نقره بر آزند و عمل آن جدا نگاشته آید * و تنگها باخاکستر زیر بحال^۵ گذارند و دو بار دیگر آتش افروزند و آئین پیشین بجای آزند * و چون سه بار آتش بیند آنرا ستائی نامند * بار دیگر بآب صافی بشویند و همان دارو آمیخته سه بار آتش دهند و خاکسترها بار گیرند * و همچنان شش بار بدارو آمیزند و هزده آتش بر افروزند * سپس شست و شو دهند * و یک را صاحب عیار بشکند * اگر صفا نرم و ملایم برخیزد نشان رسیدگی داند و اگر درشت یک دارو و سه آتش دیگر افزایند * و از هر تنگه یک یک ۱۰ ماشه بریده تنگه بر سازند و بسنگ محک عیار گیرند * اگر خالص نشده باشد یک دو

آتش دیگر افروزند * و بسا باشد که مقصود از سه چهار آتش بحصول انجماد *

و باین رنگ عیار نیز گیرند * دو تولچه طلای خالص بردارند و دو تولچه از طلای آتش داده برگیرند * و بیست و بیست تنگه هم سنگ از هر دو قسم بر سازند و دارو برابر مالیده آتش افروزند و سپس شسته بترازی عدل برکشند * اگر هر دو برابر آید علامت عیار رسیدگی بود * ۱۵ دهم گداگر پخته * طلای اوراق خالص ساخته بگداز برد * و پیشین طرز شوره برساند * دست پنج او سه دام در مقدار طلای مذکور *

یازدهم صراب * به نیروی بینش از شوشهای طلا و نقره و مس باندازه مسکوکات مطلّسات پردازد * مزه دوی در طلای مذکور بیست و یک دام و یک حصه ربع * و در مقدار نقره مذکور پنجاه و سه دام و نه حصه ربع کم اگر رویه را مطلّس سازند * و در ۲۰ مطلّسات ریزگی نقره که از ربع بر سازند بیست و هشت دام افزایند * و سیر هزار دام بیست دام مزد گیرد * و برای نصفی و ربعی دام بیست و پنج دام و برای هشتم حصه که دمری گویند شصت و نه دام *

در ایران و توران بریدن مقدار مطلّسات بے سندان^(۳) عدل نتوانند و کاروانان هند بے او آتچنان کار پردازند که سیموی تفاوت نرود * و این بس شگرف باشد * ۲۵ دوازدهم مهرکن * نقش مسکوک بر فولاد و مانند آن نگارش کنند و بدان نقره

(۱) [ه و گ] خلاص • [ف ا] خلاصی • [ض د] خالص // (۲) [ف ا] و نیز هزار //

(۳) [ا و بی میزان] • [ف] بمیزان // (۴) [ض د] نقش مسکوک که بر فولاد الخ //

نقش پذیر گردد * امروز^(۱) مولانا علی احمد دهلویست * در هیچ اقلیم نزدیک باو نشان نمیدهند * واتسام خطوط بر فولاد چنان بنگارد که بقطعه‌های استادان سرآمد برابری کند * او در سلک یوزباشیانست * دو پیاده ازو در دارالضرب باشند * هر دو را ششصد دام ماهیانه بود *

سیزدهم سَکَچِی * مطلق را میان دو سکه بر نهد و به نیروی پَنکَچِی^(۲) دورویه * نقش پذیرد * اجزای در طایف مذکور یک دام و ده حصّه و در نقره پنج دام و نه و نیم حصّه و بجهت ریزگی در هزار رویه یک دام و سه حصّه افزوده اند و در هزار دام سه دام مزد او * در دو هزار نصف یک دام و چهار هزار ربعی آن سه دام و نوزده حصّه ربع کم * و بر هشت هزار ثمنی ده و نیم دام * سَکَچِی از دست مزد خود به پَنکَچِی شش یک دهد و جداگانه چیزه معین نباشد *

چهاردهم سَبَک * سیم پاک ساخته را قرص بر بندد * در همانقدر پنجاه و چهار دام ستاند * پالایش نقره * آغشته^(۳)ی او با سرب و مس باشد * در ایران و توران کامل عیار آنرا نیز ده دهی گویند * هندی میزنیان بیست بسوه^(۴) بر خوانند * باندازه آمیزه ازان پایه فرود آید و از پنج در نکند و کم از ده در پیشگاه توجه نیارند * آزمون کاران دیده‌ور از رنگ آمیخته بر فراوانی جزو آگهی پذیرند * و بسوهان یا بسواخ کردن شناسای درونه * گردند * و نیز بآتش انبرخته در آب انسرده گردانند و عیار بر شناسند * در سیاهی سرب و سرخی مس و خاکستری مائل بسفیدی^(۵) روح توتیا و در سفیدی نقره افزون باشد * آئین خالص ساختن آنست * گوی برکنند و قدری خاکستر سرگین^(۶) دشتی بریزند و پس ازان بخاکستر چوب مغیلان بر آمایند و نیم داده ریختی وار سازند و آمیخته را درو باز گذارند و باندازه آن سرب بکار رود * و نخستین چارلیک آنرا * بر بالا نهاده انگشت آورد گردانند و بروهامه^(۷) دمیده بگداز برند * و بیشتر این شغل بچهار دفعه کشد * و نشانه صافی شدن آنست که گداخته برآق نماید * و نیز از اطراف

(۱) [ض د] و امروز (۲) این لفظ در [۸] بی نقطه نوشته است * [و] پَنکَچِی * [د] پَنکَچِی * [ض] تَنکَچِی * [ف ا] مَکَچِی ؟ (۳) اکثر کاتبان بمعنی برای بجهت نویسند و بمعنی بطرف بجهت (۴) [ف ا] خشت (۵) در [ف ا] نرد این لفظ نیست (۶) [۸] مائل بسفید (۷) [ف ا] بروهامه * در حاشیه نوشته که بروهامه بضم اول از پوست می سازند و دهانه را گل ساخته آتش فروزند بکار آهنگران و زرگران و قلعی گران می آید و دمه نیز خوانند و بهندی زبان دهرتکنی باشد * [۸] بروهامه * [ض د] و برو دمامه دمیده //

آغاز بستن کند و چون بمیانجا رسد از آب قطره چند برانشانند * افروزش ازو بلندی گیرد بسان شاخهای قوچ^(۱) * قرص بر بندد و بکمال عیار رسد * و اگر باز این قرص بگداز رود در تولچه نیم سرخ بسوزد و از صد تولچه شش ماشه و دو سرخ کاهد * و آن خاکستر بآمیزش سرب و نقره چون مردار سنگ گردد * و آنرا بهندی کهرل نامند (بفتح کاف و های خفی و فتح را و لام) و بفارسی کهنه^(۲) گویند * عمل آن جداگانه گذارش یابد * پیشتر از آنکه ضرب مطلق هازد از صد تولچه عیار رسیده پنج ماشه و پنج سرخ بخالصه بر دارند * و سپس قرصهای صاف را صاحب عیار بسکه عدل نشانمند گردانند تا دگرگونگی راه نیابد * در باستانی زمان بعیاردانی نقره نیز بانواری میساختند * اکنون ازین طرز آگهی افزای بدان نپردارند * اگر از صد تولچه نقره شاهی که در عراق و خراسان ۱۰ روایی دارد و لاری و منقالی که در توران رایج سه تولچه و یک سرخ رود و از نارجیل^(۳) فرنگی و رومی و از محمودی و مظفری گجرات و مالوه از همان مقدار سیزده تولچه و شش و نیم ماشه کم گردد^(۴) بعیار نقره شاهنشاهی پیوندد *

پانزدهم قرص کوب * نقره صاف را تاب داده چندان چکش کاری کند که بوی سرب نماند * و دست رنج آن قدر نقره چهار و نیم دام *

شانزدهم چاشنی گیر * طلا و نقره خالص کرده بپارماید و قرار پاکي دهد * دو تولچه طلا بر گیرد و هشت ورق برسارد و بآئین پیش دارو اندوده بآتش بسپارد * و از باد نگاهدارد و سپس شست و شو داده بگداز برد * اگر کاهش نیافته باشد شناسای پایه او شود * خدازند عیار بمحک برکشیده دلنشین خود و دیگران نماید * دران مقدار یک دام و ده حصّه مزد ستاند * و در نقره یک تولچه را بهمان قدر سرب در بوته استخوانی بگداز برد * و چندان آتش دهد که سرب همگی سوخته شود * و آنرا آب زده چندان کوبد تا بوی سرب ازو برود * و در بوته نو گداخته بسنجد * اگر سه برنج کم آید نشان رسیدگی بود و گرنه باز بگدازد تا بآن پایه رسد * دران مقدار سه دام و چهار و نیم حصّه دست مزد باشد *

هفدهم نیاریه * (بکسر نون و یای تحناتی و الف و کسر را و فتح یای تحناتی و های مکتوب) * خاک^(۵) خلاص فراهم آورده دو دو سیر بر شویند^(۶) * طلا از

(۱) [د ا] قوچ (۲) [ا د] بر بندد (۳) [۸] کهنه * [ف] کتسه یا کته * [و] کتسه * [ا] خاکسته * [ض د] کتسه * [ک] کته (۴) [ض د] کم گردد و بعیار (۵) [غ د] شش (۶) [ض د] خاک خالص (۷) [ف] بشویند //

گرانی بمرکز گرايد * شسته خاک را بهندی زبان کوه گويند (بضم کاف اول و سکون کاف دوم و فتح را و هائي مکتوب) * آن نیز طلا آمیز باشد و بدیگر عمل که گفته آید کارش بانجام رسد * و آغشته نه نشین را سیماب آمیخته ماش^(۱) دهند * و بر هر سیرے شش ماشه سیماب بکار رود * او بجذب محبت طلا را بخود کشد و آنرا در شیشه انداخته طلا بآتش جدا سازند * و در خاک آن مقدار طلا بیست دام دو حصه باز ستاند *
عمل کوه * باندازه آن پنهر آمیزند (بضم بای فارسي و سکون نون و فتح ها و سکون را) * و رسي را بسرگین گار بر آمیزند (بفتح را و کسر سین و سکون یای تکتاني) * و نخستین آمیخته را سوده بدومین آمیزش دهد و ازو غولهاي دوسیري ساخته بر پارچه خشک سازد *

عمل پنهر * گوی را بخاکستر مغیلان بر آمایند چنانچه در يك من سرب شش ۱۰ انگشت بلندی خاکستر باشد * و زیر آن هموار ساخته سرب اندازند * بانگشت فروگرفته بگداز برند * سپس انگشت را دور کرده دو گلین تخته خار^(۲) بسته باز گذارند * طرف دمه بسته جانب دیگر را کشوده دارند و بختی پوشند چندانکه خاکستر سرب را بخود در کشد * و آن خشت را زمان زمان برداشته از حال صرب آگهی بپذیرند * و دران قدر سرب چهار ماشه نقره بخاکستر آمیزد * خاکستر را بآب سرد کنند و آنرا ۱۵ پنهر خوانند * دران مقدار سرب دو سیر بسوزد و چهار سیر از خاکستر افزاید * وزن آن یک من و دو سیر باشد *

رسي تیرآبیست از اشخار و شورخاک برسانند *

و چون حال پنهر و رسي گذارش یافت بر سر سخن میزد و عمل کوه بانجام میسرساند * کوره تنورار انتظام یابد هر دو دهن تدک و شکمشاه به بلندی یک و نیم گز * ۲۰ و سوراخ در ته او داشته گوی دیگر سرانجام دهند * و آن کوره را چنان بانگشت پر سازند که چهار انگشت خالی باشد و بدو رو (بروهامه ؟) آتش بر افروزند * و چون افروخته گردد یگان یگان ازان غولها شکسته دران تابشگاه ریزند و بگدازش برند * طلا و نقره و مس و سرب ازان سوراخ بدان گو در آید * و زوائد آنرا بیرون اندازند و نرم کرده بشویند سرب جدا بگیرند * و آن مایه خاک یکجا فراهم آورند و ازان نیز بکار کرده سود بردارند * گاهی را از گو برگرفته ۲۵

(۱) [ف] آید || (۲) [ف ا ض د و] بآتش دهند || (۳) [و] خار پشته ||

(۴) [ض د] آمیزند || (۵) [ه] و بدورو [ف] و بدورد با همه * [ا] بدو

رو با همه * [ض د] و بدو روی دمامه ||

بروش پنهر بگداز برند * سرب بخاکستر آغشته گردد * سي سرب بر آید و ده سیر بسوزد. طلا و نقره و مس با اندک هرے بحال خود ماند و آنرا بگراونی گویند (بضم با و سکون کاف فارسي و را و الف و فتح را و و کسر تاي فوقاني هندی و سکون یای تکتاني) * و برخه بتقدیم کاف بر خوانند *

عمل بگراونی گوی بر سازند و در صد تولچه نیم سیر خاکستر مغیلان اندازند و آن خاک را وکیبی مانند ساخته بدر آمایند و یک تولچه مس و بیست و بذ تولچه سرب افزایند و بانگشت پر کرده بخشت بر گیرند * چون آمیخته آب گردد انگشت و خشت برداشته بهیمه مغیلان بر افروزند چندانکه مس و سرب بخاکستر آمیزد و طلا و نقره آغشته جدا شود * و آن خاکستر را نیز کهرل گویند و ازو سرب و مس بر آید و عمل او گفته شود *

۱۰ آئین جد آکردن نقره از طلا *

آمیخته شش بار بگداز رود * سه بار با مس و همان قدر با گوگرد چپاچپا (بفتح جیم فارسي و های خفي و الف و کسر جیم فارسي و هائي خفي و یای تکتاني و الف) * در برابر هر تولچه ازان ماشه از مس بر گیرند و ازان دیگر دو ماشه و دو سرخ * اول با مس بگدازند سپس با گوگرد * اگر مرکب صد تولچه باشد صد ماشه از ۱۵ مس بکار رود. نخستین نصف مذکور باهم آمیخته گذارش دهند و دیگر نیمه را دوبار بیامیزند و همچنان گوگرد دران مراتب بآتش سپارند * و آن آمیخته را ریزه ریزه ساخته به بوته درآرند و پنجاه ماشه مس بیامیزند و بگدازند * و نزدیک آن طرفی بر از آب سرد بار گذارند و بر فراز آن جاروبی از خس بگسترند و گداخته را بر آن اندازند و بجنبش چوبی فراهم شدن نگذارند * سپس آن ریزها را با نصف داروی دیگر بر آمیزند و در ۲۰ بوته گذاشته بآتش در نهند * و چون بگدازد برگرفته در سایه گذارند تا بقیسرد * و در برابر هر تولچه آمیخته دو ماشه و دو سرخ ازین دارو بکار رود چنانچه در صد تولچه يك و نیم ربع سیر * در سه دفعه بدان دستور کار بندند و بر فراز آن خاکستر سفیدی گرای نمودار گردد * آن نقره ایست که بدین طرز برآمده * آنرا گرفته جدا نگاهدارند و انجام عمل او گفته آید * و چون سه سه بار بهر دو دارو بعبار آتش رسد آن بسته طلا باشد * ۲۵ بزبان پنجاب کیل نامند (بفتح کاف و سکون یای تکتاني و لام) و در دیار دهلي پنجر

(۲) [ف ا] ازان نه ماشه ||

(۴) [ف] دوباره ||

(۱) [ف] برند * [ا] بگدازند ||

(۳) [ف ا] نیست ||

بر خوانند (بکسر بای فارسی و نون خفی و فتح جیم و را) * و اگر طلای آمیخته بسیار باشد درین هنگام شش و نیم عیار بر آید لیکن بسیاری عیار پنج بل چهار بدید گردد *

و برای عیار افزائی او یک از دو کار ناگزیر^(۱) * در چهار صد تولجه طلای افزون عیار پنجاه تولجه این را بر آمیزند و بعمل سلونی کمال بخشند یا آنکه به آلونی چاره بر سازند (بفتح همزه و ضم مجهول لام و سکون واو و کسر نون و سکون بای تختانی) * و آن در بخش سرگردن دشتی و یک حصه شورنملک بود * پنجر را شوشها ساخته ورق ورق بر سازند * هر ورق از یک و نیم تولجه کم نباشد * و بهین تر از آنچه در سلونی میکنند * و آنرا بکنجدین روشن طلا نموده دارو آلابند * در هر آلابش دوبار^(۲) آتش نرم نرم دهند * و بدین طریق سه چهار بار بیامیزند و بیفروزند * و اگر به پایه^(۳) والاتر ازین خواهند بارے ۱۰ چند بدان کار بپردازند تا بعیار نه بانی رسد * و خاک آنرا برگیرند و آن بمای کهرل باشد *

آئین برآوردن نقره از آن خاکستر *

آنچه پیش از کارکرد آلونی و سپس آن اندوخته باشد دو برابر سرب خالص آمیخته در بوتله اندازند و یک پهر بآتش انگشت افزونند * و چون افسرده گردد بآئین سبائی پاک سازند * و خاکستر آن نیز کهرل باشد * و روشهای دیگر در سلونی ۱۵ بکار رود که بر دانا پوشیده^(۴) نبود *

هزدهم پنی وار (بفتح بای فارسی و کسر نون و سکون بای تختانی و واو و الف و را) * کهرل گداخته نقره از مس جدا کند * دست رنج از یک تولجه نقره یک و نیم دام * بسپاس گذاروی گرفتن سود هر ماه سیصد دام بدیوان جواب گردید * کهرل را ریزه ریزه بر سازد و در یک من یک و نیم^(۵) سیر تنگار و سه سیر اشخار کوفته خمیر گرداند * و در ۲۰ کوزه مذکور یگان یگان سیر اندارد و بگداز برد * سرب نقره آمیخته دران گور فراهم آید و بعمل سبائی پاک شود * از^(۶) سرب که ازین جدا شده بخاک آمیزند پنهان بلز گردد *

نوزدهم پیکار (بفتح بای فارسی و سکون بای تختانی و کاف و الف و را) * سلونی

- (۱) [ف] ناگزیر بود || (۲) [ف] دوباره || (۳) لفظ آن صرف در [ه] موجود است ||
 (۴) [ف] برافروزند || (۵) [ف] پوشیده نماند ||
 (۶) [ف] و نیم سیر سوهاکه تنگار || (۷) [ف] و در سرب ||

و کهرل از زرگران شهر خرید نماید و در دارالضرب بگدازش برد * از طلا و نقره سود برگیرد و در هر یک من سلونی هفده دام و در یک من کهرل چهارده دام بخالصه جواب گردید *

بیستم نچوئی^(۱) و اله (بکسر نون و ضم مجهول جیم فارسی و سکون واو و کسر بای تختانی) * اول و سکون ثانی و واو و الف و فتح لام و های مکتوب * کهن مسکوکات مسین نقره آمیز بگداز برد * و از صد تولجه نقره سه و نیم روپیه بدیوان سپارد و نقره را چون بسکه رساند مقرری^(۲) بازخواست آن جداگانه بود *

بیست و یکم خاک شوی^(۳) * چون خداوندان مال بگونگون روش که لخته گذارش یافت سیم و زر برگیرند دارالضرب رفته خاکها به بنگاه برد و آنرا شسته سودے بر دارند ۱۰ و بسیاری را بدین پیشه روزگار آبادی پذیرد * و در ماه دوازده و نیم روپیه بشکونه^(۴) هردمندی گذارد *

و همگی پیشه وران دارالضرب در هر صد دام ماه بمه سه دام بسرکار^(۵) والا رسانند *

آئین نقود جاوید دولت *

چنانچه بقدری توجه زر و سیم عیار دیگر گرفت. بفراروان پیکر نیز چهره برافروخت * ۱۵ گنجینه آرایش پخت و جهانیان را نشاط درگرفت * لخته ازان باز میگذارد و شگرفی کردار می نویسد *

سپنسه (بفتح سین و های خفی و نون پنهان و فتح سین و های مکتوب) گرد نقدیست بوزن صد و یک تولجه و نه ماشه و هفت سرخ ارز صد لعل جلالی * یک روی در میانه قدسی نام نگاشته اند و در محراب پنجگانه اطراف السلطان الاعظم الخاقان^(۱) المعظم ۲۰ خاد الله ملکه و سلطانه ضرب دارالخلافه آگزه * و دیگر سو وسط کاهه طایبه و آیه الله یرزق من یشاء بغیر حساب و گرداگرد اسامی چهار یار رضی الله عنهم * نخست مولانا مقصود مهرکن کارپردازی کرد * و سپس ملا علی احمد شگرفکاری نمود * در یک روی افضل دینار ینفقه الرجل دینار ینفقه علی اصحابه فی سبیل الله افزود و روی دیگر السلطان العالی الخلیفه المتعالی خلد الله تعالی ملکه و سلطانه و ابدا عدله و احسانه ۲۵ بر نوشت * و سپس همه را سترده دو رباعی ملک الشعرا تذکره الحکما شیخ فیضی برنگاشت * یک طرف

- (۱) [ف] باز خواسته || (۲) [ف] خاک شویی ||
 (۳) الفاظ الخاقان المعظم در [ه] نیست || (۴) [غ] و زب و ان الله ||
 (۵) [غ] و زب و ان الله ||

رباعي

خورشید که هفت بحر ازو گوهر یافت سنگ سیه از پرتو آن جوهر یافت
کان از نظر تربیت او زر یافت و آن زر شرف از سکه شاه اکبر یافت
و الله اکبر جل جلاله در میان * و جانب دیگر

رباعي

این سکه که پیرایه آمید بود با نقش دوام و نام جاوید بود
سیمای سعادتش همین بس که بدهر يك ذره نظر کرده خورشید بود
و الهی سال و مه در میان نقش جاوید گرفت *
و بدین نام و پیکر زیست بوزن نود و يك توله و هشت ماشه (۲) ارز صد مهر گرد
یازده ماشگی * پسین نقش بر آن *
رهنس (بفتح را و ها و سین) نیمه هر دو و گاه این چهارگوشه نیز شد * يك طرف
همان نگار صدمهري و جانب دیگر این رباعي ملك الشعرا

رباعي

این نقد روان گنج شاهنشاهی با کوب اقبال کند همراهی
خورشید به بزرش (۳) ازان رو که بدهر یابد شرف از سکه اکبر شاهی
آتمه (بهمزه و الف و تاي فوقانی و فتح میم و های مکتوب) چهارم بخش سهندسه *
گرد و چهارگوشه * لخته همان منقوش صدمهري دارند و چنده يك طرف این
رباعي ملك الشعرا

رباعي

این سکه که دست بخت را زبور باد پیرایه نه سپهر و هفت اختر باد
زرین نقدیست کار ازو چون زر باد در دهر روان بنام شاه اکبر باد
و دیگر سو پیشین رباعي *

بست (بکسر با و سکون نون و فتح سین و سکون تاي فوقانی) بدان دو پیکر *
پنج یک از این برسانند * و همچنان هشتم و دهم و بیستم و بیست و پنجم بخش سهندسه
صورت گیرد *

(۱) [گ] پدراهن || (۲) [ف ا] ارج || (۳) [ف ا گ] پورودش ||

چکل (بضم جیم و کاف فارسی و سکون لام) (۲) چهارگوشه پنجاهم حصه سهندسه *
قیمت دو مهر (۳)

لعل جلالي گرد * بوزن و ارز دو مهر گرد * يك طرف الله اکبر و دیگر
جانب یا معین *

آفتابی * گرد بوزن يك توله و دو ماشه و پنج سرخ ربع کم بها دوازده روپیه * يك
طرف الله اکبر جل جلاله و جانب دیگر ماه و سال الهی و سکه گاه *
الهی * گرد دوازده ماشه و دو سرخ ربع کم آفتابی منقوش ارج ده روپیه *
لعل جلالي چهارگوشه * بدان وزن و ارج * يك طرف الله اکبر و جانب دیگر
جل جلاله *

عدل گنگه (بفتح عین و سکون دال و لام و ضم کاف فارسی و سکون تاي فوقانی) هندی
و فتح کاف و های مکتوب * گرد یازده ماشگی قیمت نه روپیه * يك طرف الله اکبر
و جانب دیگر یا معین *

مهر گرد * در وزن و بها برابر عدل گنگه لیکن منقوش دگرگون *
محرابی * در وزن و ارج و نقش با مهر گرد یکتا *
معینی * چهارگوشه و مدور * بوزن و قیمت لعل جلالي و مهر گرد * منقوش یا معین *
چهارگوشه * نقش و وزن آن چون آفتابی *
گرد * نیمه الهی نقش همان *

دهن (بفتح دال و های مخفی و سکون نون) (۶) نیمه لعل جلالي *
سلیمی * نیمه عدل گنگه *
ربی چهاريك آفتابی (۷) *

من (بفتح میم و سکون نون) * چهاريك الهی و جلالي *
نصفی سلیمی * چهاريك عدل گنگه *
پنج (بفتح باي فارسی و نون خفی جیم فارسی) پنجم حصه الهی *

(۱) [د] جیم فارسی || (۲) [ف ا] چهارگوشه سه توله و پنج سرخ و
ربع قیمت سي روپیه گرد دو توله و نه ماشه ارج سه مهر گرد یازده ماشگی و نقش همان پنجاهم حصه الهی ||
(۳) [د] قیمت دو مهر لعل جلالي * || (۴) [د] بنقش آفتابی منقوش ||
(۵) [گ] دوازده || (۶) [ف ا] نیمه چهاريك الهی و لعل جلالي || (۷) [ف ا] ربعی ||
(۸) [ض د] چهاريك الهی * ج لي نصفی سلیمی الخ ||

باندو (بیای فارسی و الف و نون خفی و فتح دال هندی و سکون واو) * پنج یک
لعل جلالی * یک طرف لاله و جانب دیگر نسرین نقش کرده اند *
نمنی * اشت سده نیز گویند (بفتح همزه و سکون شین منقطه و تایی فوقانی
هندی و کسر سین و تشدید دال و های خفی) هشت یک مهر الهی یک رو الله اکبر
و دیگر سو جل جلاله *

کلا (بفتح کاف و لام و الف) شانزدهم بخش الهی * هر دو طرف گل نسرین *
ذره * سی و دوم بخش الهی و در نقش با کلا یکتا *
آئین چنانست که در سرافرب حضور از طلا یک یک ماه لعل جلالی و دهن و من
نقش پذیر گردد * و دیگر نقود به تازه حکم سکه نپذیرد *
روپیه * سیمین نقدیست گرد یازده و نیم ماشگی * در زمان شیرخان پدید آمد * ۱۰
درین دولت ابدی اعتصام بکمال رسید و نقش تاریکی یافت * یک رو الله اکبر جل جلاله
و دیگر سو تاریخ * از چهل دام اگرچه نرخ افزون و کم شود لیکن در مواجب این قیمت
اعتبار رود *

جلاله * چهار گوشه درین جاوید دولت بدین پیکر شد * در وزن (۴) و نقش
چون نخستین *

درب (بفتح دال و سکون را و با) * نیمه جلاله *
چرن (بفتح جیم فارسی و سکون را و نون) * چهار یک جلاله *
پاندو * پنجم حصه جلاله *
اشت (بفتح همزه و سکون شین منقوط و تایی فوقانی هندی) * هشتم
بخش جلاله *

دسا (بفتح دال و سین و الف) ده یک جلاله *
کلا (بفتح کاف و لام و الف) * شانزدهم حصه جلاله *
سوکي بیستم حصه جلاله *

و این ریزه زرها از روپیه نیز بر سازند * دگرگونگی در پیکر بود *

دام مسین نقدیست وزن پنج تانک که یک تولچه و هشت ماشه و هفت سرخ ۲۵

(۱) [اض د] سی و دو بخش || (۲) [ف ا] سرافر حضور ||
(۳) [ک] یازده و ربع || (۴) [ض د] و وزن ||

باشد * چهارم بخش روپیه * نخست آنرا بیسه کف (بفتح بای فارسی و سکون یای تحتانی
و فتح هین و های مکتوب) و بهلولی نیز خوانده * امروز بدان نام اشتهار دارد * یکسو
ضرب فلان جای و دیگر جانب سال و مه * و اهل حساب هر دام را بیست و پنج
حصه تخیل نموده هر بخش را حقیقت نامند (یکسر مجهول جیم و سکون یای تحتانی و
و فتح تایی فوقانی و سکون لام) و در محاسبات بکار آید *

ادهیله (بفتح همزه و کسر مجهول دال و های خفی و سکون یای تحتانی و فتح
لام و های مکتوب) * نیمه دام *
باژله (بیای فارسی و الف و ضم همزه و فتح لام و های مکتوب) چهار یک دام *
دمری (بفتح دال و سکون میم و کسر را و سکون یای تحتانی) هشتم حصه دام *
سرافر سلطنت بیهمال فراوان جا طلا بنام والا بلند پایگی مییادست * امروز از
۱۰ چهار جا بر نگذرد معسکر اقبال بنگاله احمد آباد کابل * نقره و مس دران چهار جای
و در ده شهر دیگر عالی رتبه یابد اله اباس آکره آجین سورت دهلی پنده کشمیر
لاهور ملتان تانده * و مس تنها در بیست و هشت معموره نقش پذیر آید اجمیر اوده
اتک الور بدازن بنارس بهکر پوره پتن جونپور جالندهر هردوار حصار فیروزه کالیپی
گوالیار گورنپور کلانور لکهنو مندر ناگور سرهند سیالکوٹ سررنج سهارنپور سارنگپور
۱۵ سنبل قنوج رنتنبهور * بیشتر خرید و فروخت این آبادیوم بمهر گرد و روپیه و دام باشد *
مالش و جز آن را آرزیشگان خیانت گرای دستمایه تباه کاری سازند و گوناگون زبان زدگی
بمردم رعد * گپهان خدیو همواره باندازه دانش کارپردازان و شناسایی مزاج زمانه تازه آئینه
برنهد و آن شورش را چاره گر آید *

نخستین روزگار که سر رشته احکام سلطنت بدیده بری راجه تودرمل منظم بود
۲۰ گیتی خداوند مهر را چهار گونه روائی بخشید * اول لعل جلالی و آن بگرامی نام روشناس
وزن یک تولچه و یک سرخ و سه ربع و عیار بکمال قیمت چهار صد دام * دوم مهره
که عفوآن این دولت جاوید طراز بسکه شاهنشاهی بلند پایگی یافت وزن یازده ماشه و آن

(۱) [ض] فلان جائی || (۲) [ف ا] چهار یکدام || (۳) [ف] احمد آباد گجرات ||
(۴) [ض] اله اباس * [ف] اله اباس * [اض د] اله باس || (۵) [ف] بد اوون ||
(۶) [ض د] جالندر || (۷) [ف] میندو * [د] مندر || (۸) [ه] سپرند ||
(۹) [ض] رنتنبهور * [ف] رنتنبهور * [ض د] رنتنبهور * [ا] رنتنبهور || (۱۰) [د] تودرمل ||
(۱۱) [ض د] مهر را بر چهار گونه ||

بر سه قسم بود * تمام وزن کامل عیار را ارج سبصد و شصت دام * و اگر بروزگران تا سه برنج سوده گشته از همین قسم بر شمرده تفاوت نهد * و آنچه از چهار برنج تا شش بسودن کمی پذیرفته آنرا نقد دوم اندیشیده ارزش سبصد و پنجاه و پنج دام * و اگر از شش تا نه کاسته پانزده سوم گرفته بها سبصد و پنجاه دام * و افزون تر ازین کاسته را بسان زر نامسکوک دانسته * و رویه سه گونه روائی داشت * اول چهار گوشه پاک سیم بوزن یازده و نیم ماشه جلاله نام ارزش چهل دام * گرد قدیم اکبر شاهي تمام وزن تا یک سرخ کم ارج سی و نه دام * و تا دو سرخ کم از سی و هشت دام * و افزون ازین مراتب بحساب نقره گرفته *

دوم بار هزدهم مهرماه بیست و نه الهی عضد الدوله امیر فتح الله شیرازی امین مهمات شد * فرمان همایون نفاذ یافت در مهر تا سه برنج و در رویه تا شش تفاوت مالیدگی را از اعتبار انداخته درست وزن شمارند * بیشتر کاسته را همان قدر بازیانت شود نه آنکه تا نه برنج یکسان شمرند * بنابراین بهای مهر یک سرخ کم سبصد و پنجاه و پنج دام و کسری شد و نرخ یک سرخ طلای مسکوک که چهار دام و چیزه باشد کم اعتبار کردند * در نخستین قانون بکاهش یک سرخ پنج دام میگردند و در زیاده از سه برنج کمی اگرچه نیم برنج باشد همان پنج دام حساب میگردند و یک و نیم سرخ کاسته را بده دام کم ۱۵ د و دستد شده و آنچه باین پایه نرسیده بود نیز همان میگاستند * و بدین تازه آئین شش دام و چیزه کم شد و بها سبصد و پنجاه و سه دام و کسری * و آنکه رویه گرد را از چهار گوشه با درستی وزن و عیار یک دام کم ارج نموده برانداخته آمد و گرد چندان را تا یک سرخ کم چهل دام قرار یافت * و دو سرخ کم را بیشتر دو دام کم بر شمرده اکنون بهای آن یک دام و کسری کمی پذیرد * چون عضد الدوله بخاندیس رخصت یافت راجه ۲۰ مهرهای جلالت از را با گرد قرار داد و کمی مهر و رویه را از تعصب منشی و سخن پرستی بر همان نخستین طرز مقرر داشت *

و چون نوبت پاسبانی احکام خلافت بقلیچ خان رسید آخرین قرار داد راجه برگرفت لیکن در کمی مهر که راجه پنج دام بازیانت میبموده بده دام کم رائج بازار داد و سندن گردانید و در آنچه ده دام کاسته دو چندان قرار داد و مهره که بیش از یک و نیم ۲۵

- (۱) [ف] آنرا بقدر دیم || (۲) [ف] از نیم ||
 (۳) [ه] نفاذ * [در دیگر نسخها] نفاذ || (۴) [ه] قلیچ * [ض] قلیچ * [د] قل ||
 (۵) [ض] مینمود ||

سرخ کم بود بشماره نامسکوک برگرفت * و رویه را که بیشتر از یک سرخ کم بود نازده سکه انگاشت *

گیهان خدیو اعتماد بر پاسبانان احکام فرموده و از افزونی مشاغل کمتر برداخته * درین ولا چون برخه از بی سرانجامی این کارگاه بعرض همایون رسید شایسته آئینه انتظام یافت * دور و نزدیک کامیاب شادمانی گشت و جهان از زیان زدگی بر آسود * بیست و ششم بهمن ماه سال سی و شش الهی دستور دوم برگزیدند لیکن مهر سه برنج کم و رویه شش برنج کاسته را که تمام وزن بر شمرده پذیرائی نیافت * و این دستگاه فرومایگان خیانت سگال برانداخته آمد * اگر کارپردازان دارالضرب این قدر کم سکه نمایند یا خزانه داران زرهای تمام وزن را بدین مقدار کم سازند علاج پذیر نباشد * هنگام راستی آرایش گرفت ۱۰ و جهان بشادی گرائید * و نیز دزدیشگان بی آرم برنجهای سبک برجیده مهر سه برنج کم را شش برنج کاسته گردانیده و شش برنج کم را نه برنج کم شمرده * و همچنین کاهش بر افزوده و زرهای سترگ از میان برده و در زیان کاری جابرد افتاده * بفرمایش شاهنشاهی از باباغوری برنجهای بر ساختند و سنجیدگی بدان قرار یافت * و نیز در آن سال ماه کوشش فراوان رفت که گنجوران و عمل پردازان از رعیت ۱۵ زر مخصوص طلب ندارند و آنچه از وزن و عیار کمی پذیرد صرف آنرا به نرخ حال بی کم و کاست بازیانت نمایند * حکم مقدس ناراستان را از پا در انداخت و آزمندان را خرسندی آموخت و همگی رعیت را از شورش ستم پیشگان رهائی بخشید *

آئین درم و دینار *

چون تخت نیرنگی سکه شاهنشاهی نگاشته آمد برخه ازین دو نقد برمیگود و پایه ۲۰ باستانی نقود بر فراز پیدائی برمی آورد *

درهم (و درهم نیز منقول) سیمین نقده بود بر تمثال خسته خرما * در خلافت فاروق گرد گردانیدند و در زمان زبیر بکلمه الله و برکت منقوش شد * و حجاج بسوره اخلاص نگارین ساخت و برخه گویند نام خود را در آورده * و طائفه گذارند نخست کسی که سکه بر درهم زد فاروق بود * بعضی برانند که در زمان عبد الملك مروان دینارهای

- (۱) [ف] و آئین || (۲) [ف] خزینه || (۳) [ض] کاهش را ||
 (۴) [ف] دران سال و ماه * [ض] دران سال || (۵) [ض] خورسندی ||
 (۶) [ف] جمهور رعیت || (۷) [ض] بر مثال || (۸) [ض] بکلمه، الله برکت ||
 (۹) [ه] آورده * [ف] او د آورد || (۱۰) [ف] فاروق رضي الله عنه ||
 (۱۱) [ه] در بعضی ||

رومی و دراهم کسری و حمیری معمول بود * بفرموده اوحجاج یوسف سکه بر درهم زد * و طائفه چنان سرانند که حجاج دراهم مغشوشه را خالص گردانید و سکه الله احد و الله الصمد زدند * و نام آن دراهم مکروهه شد برای آنکه احترام نام قدسی نمیشود یا مردم از تغییر بدین نام خوانده * و بعد از حجاج عمر بن هبیره در زمان حکومت یزید بن عبد الملک در دارائی عراق دراهم را بهتر از حجاج ساخت * و سپس خالد بن عبد الله قسری و الی عراق پانتر گردانید * و بعد از یوسف عمر جودت را بکمال رسانید * و گویند اول کسی که درهم زد مصعب بن زبیر بود و او را بگونگون وزن نشان دهند ده یا نه یا شش یا پنج باندازه پنج مثقال * و گویند بیست قیراطی و دوازده قیراطی و ده قیراطی بود * فاروق از هر نوع درهمی برگرفت و چهارده قیراطی که سه یک آن باشد مسکوک گردانید * و طائفه چنین گذارند در زمان عمر چندگونه درهم روانی داشت هشت دانگی که او را بغلی ۱۰ گفتند (بفتح با و سکون غین منقوط و کسر لام و سکون یای تحتانی) منسوب براس بغل * او صاحب عیار بود * بفرموده عمر خطاب سکه بر درهم زد * و بعضی گفته اند (بفتح غین منقوط و تشدید لام) منتسب به بغل که نام ده است * چهار دانگی که او را طبری نامیده سه دانگی او را مغربی خوانده یک دانگی یمنی نام مجموع را برگرفته نیمه را یک وزنه گردانید * فاضل خجندی گوید درهم در پیشین روزگار دوگونه بود ۱۵ نام هشت دانگی و شش دانگی (دانگ از آن دو قیراط و قیراط دو طسوج و طسوج دو حبه) ناقص چهار دانگ و کسری * دیگر گفتار فراوان ست *

دینار * زرین نقدیست بوزن مثقال بقدر درهم و سه سبع * گویند مثقال شش دانگ است هر دانگ چهار طسوج و طسوج دو حبه و حبه دو جو و جو شش خردل و خردل دوازده فلس و فلس شش فتیل و فتیل شش نقیر و نقیر شش قطمیر و قطمیر ۲۰ دوازده ذره * پس برین تقدیر هر مثقال نود و شش جو باشد * و آن سنگی است که زرا

- (۱) [ض د] چنان گویند || (۲) [ص د] صمد || (۳) [ف ا] زد ||
 (۴) [ض د] عمر بن مغیره * در [ف ا] صاف نیست || (۵) [ع ق] قشیری * [ف ق] قشیری *
 [ا ق] قشیری * [ض د] قشیری || (۶) [ف ا] پاکیزه برگردانید || (۷) [ض د] معصب ||
 (۸) [ض د] نام ذهبی است || (۹) [ع ط] طبری یا طری * [ض ط] طبری * [د ط] طبری *
 [ف ا] بطری || (۱۰) [ع د] یک دانگی * [ض د] یک دانگ * در [ف ا] این لفظ نیست ||
 (۱۱) این جمله موافق [ع] است * [ف ا ض د] مجموع را برگرفته همه را یک وزن گردانید ||
 (۱۲) [ض د] نام || (۱۳) [ف ا] بوزن مثقال آن بقدر ||

بدان برکشند و نیز زریست مسکوک * و از برخه کناشات [؟] باستانی چنان آگهی شود که مثقال یونانی غیر معمول است و کمتر است بدو قیراط و نیز درهم یونانی مخالف دراهم دیگر است بکاسنگی سدس یا ربع مثقال *

آئین سون بازرگان در طلا و نقره و جز آن *

بهای یک تولچه ده بانی یک مهر گرد یازده ماشگی * و اگر ربع بان کم باشد بیک مهر یک تولچه و دو سرخ برگیند * و اگر نیمه کم شود یک تولچه و چهار سرخ * و اگر سه ربع کم شود یک تولچه و شش سرخ * و اگر طلای نه بانی باشد بیک مهر یک تولچه و یک ماشه باز ستانند * و همچنان در عوض کمی هر بانه ماشه افزون برگیند *

۱۰ سوداگر بصد لعل جلای مد و سی تولچه و دو ماشه و نیم سرخ و ثمنی از طلای هن که هشت و ربع بان عیار دارد باز خرد * و بیست و دو تولچه و ده ماشه و نیم سرخ کم در آتش بسوزد و بخاک خلاص آمیزد و صد و هفت تولچه و چهار ماشه و یک سرخ و ثمن طلای خالص باقی ماند * چون بوالا سکه بلندنامی گیرد صد و پنج مهر انتظام یابد و نزدیک نیم تولچه (ط^{۱۵}) بندرخ چهار روپیه * و از خاک خلاص ۱۵ دو تولچه و یازده ماشه و چهار سرخ طلا و یازده تولچه و یازده و نیم ماشه و نیم سرخ نقره بدست افتد * ارج هر دو سی و پنج روپیه و دوازده و نیم تنگه * همگی حاصل طلای مذکور صد و پنج مهر و سی و نه روپیه و بیست و پنج دام * ازین جمله دو روپیه و هزده و نیم دام کارگران دست مزد خود ستانند بروشه که گذارش یانت * پنج روپیه و هشت دام و هشت جیتل را مصالح بکار رود * برای پاک ساختن طلای اصل ۲۰ یک روپیه و چهار دام و یک و نیم جیتل خرج شود (بیست و شش دام و شانزده و نیم جیتل پاچک دشتی * چهار دام و بیست جیتل سلونی * یک دام و ده جیتل آب * یازده دام و پنج جیتل سیماب) * و برای کارکرد خاک خلاص چهار روپیه و چهار دام و شش جیتل و ربع (بیست و یک دام و هفت جیتل و ربع انگشت * سه روپیه و بیست و دو دام و بیست و چهار جیتل سرب) * و شش روپیه و سی و هفت و نیم دام را

- (۱) [ع] کناشات * [ف ا] نکاشات * [ض د] کناشات * در حاشیه [د] بمعنی کردارها *
 [ک] کنیسات || (۲) [ع] توله || (۳) در [ض د] نیست ||
 (۴) [ف] بنزدیک || (۵) در [ع] نیست ||

صاحب مال بآن عنوان ستاند که طلا را بدان فائده وام کرده بود و اگر سرمایه خالصه باشد این وجه بدیوان باز گردد * و صد مهر نعل جلائی در بدل طلا بردارد * و دوازده روپیه و سی و هفت دامت و سه جیتل و نیم سود گویان بستاند * و پنج مهر و دوازده روپیه و سه نیم دامت در خالصه فراهم آید * و بهمین شماره سود بازگنان *

اگرچه بهند طلا آورند لیکن در شمالی کوهسار این مرز فراوان بود و در تبت نیز پیدائی گیرد * و از ریگ دریای گنگ و سند بآئینه که در کارکرد سلونی گذارش یافت فراهم آید * ریگ بیشتر دریاهاى این بوم با طلا آمیخته است لیکن بواسطه افزونی رنج و بسیاری خرج بهر ساحل این کار سرانجام نیابد *

سیم پاك را بیک روپیه يك تولچه و دو سرخ خرید نماید و به نصد و پنجاه روپیه نصد و شصت و نه تولچه و نه و نیم ماشه بستاند * در شوشه کردن پنج تولچه و پنج ۱۰ سرخ ربع کم بسوزد * و هزار و شش روپیه انتظام یابد و سیم بیست و هفت و نیم دامت برو افزاید * دو روپیه و بیست و دو دامت و دوازده جیتل دست مزد کارگران (ترازو کش پنج دامت و هشت جیتل ربع کم چاشنی گیر سه دامت و چهار جیتل و ربع گذارگر شش و نیم دامت ضراب دو روپیه و يك دامت سگچی شش و نیم دامت) * و ده دامت و پانزده جیتل را مصالح ده دامت برای انگشت و پانزده جیتل را آب) * و پنجاه روپیه و سی و نه دامت بدیوان جواب ۱۵ گوید * باتی نصد و پنجاه روپیه عوض نقره برگردد و سه روپیه و بیست و يك دامت و ده و نیم حصه سود اندوزد * چون بازگان سیم ناسوه برگرفته بخانه خود پاك سازد فراوان سود برگردد * و درین هنگام که بشریف سکه رسد چندان فائده بر ندارد *

نقره لاری و شاهي و دیگر آغشته را بیک روپیه يك تولچه و چهار سرخ خرید شود چنانچه به نصد و پنجاه روپیه نصد و نود تولچه پنج ماشه کم برگردند * چهارده تولچه و ده ماشه و يك ۲۰ سرخ در سبائی بسوزد و در صد تولچه يك و نیم تولچه کاسته گردد * و چهار تولچه و یازده ماشه و سه سرخ هنگام شوشه ساختن در کارکرد گذارگر بآتش رود * و يك هزار و دوازده روپیه سرانجام یابد * و از خاک کهرل سه و نیم روپیه برآید * چهار روپیه و بیست و هشت دامت ربع جیتل کم مزدوری بود (ترازو کش پنج دامت و هشت جیتل ربع کم سبک دو روپیه و نوزده جیتل قرص کوب چهار دامت و نوزده جیتل چاشنی گیر سه دامت و چهار جیتل گذارگر ۲۵

(۱) [ف] و بهمین شماره رود * بازگان اگرچه الخ (۲) [ف ا] و سه و نیم (۳) [ض د] بتکچي (۴) [ض] گذارش

شش و نیم دامت ضراب دو روپیه و يك دامت سگچی شش و نیم دامت) * پنج روپیه و بیست و چهار دامت و پانزده جیتل در ناگزران آن بکار برند (پنج روپیه و چهارده دامت سرب * ده دامت انگشت * پانزده جیتل آب) * پنجاه روپیه و بیست و چهار دامت ببارگاه سلطنت سپارند * و نصد و پنجاه روپیه بدل نقره * چهار روپیه و بیست و نه دامت فائده اندوزد * و بسا هنگام نقره را ارزان بر خرد و فراوان سود بردارد *

يك من مس بهزار و چهل و چهار دامت بدست افتد سیر به بیست و شش دامت و دو و نیم جیتل * يك سیر در آتش بگذارد * و از سیر سه دامت فراهم آید همگی يك هزار و يك صد و هفتاد دامت نقش پذیر گردد * ازان میان سرمایه بازگان برگردد و هزده دامت و نوزده و نیم جیتل را فائده گویان بردارد * و سه دامت و ده جیتل ۱۰ بمزدوری رود * و پانزده دامت و هشت جیتل بخرج ناگزیر (سیزده دامت و هشت جیتل انگشت * يك دامت آب * يك دامت برای گل) * و پنجاه و هشت و نیم دامت دیوان اعلی باز ستاند *

آئین پیدایش فلزات *

ایزد جهان آفرین چهار آخشید را برافروخت و شگرف پیکرها برافراخت * آتش ۱۵ گرم خشک سبک علی الاطلاق هوا گرم تر سبک مضاف آب سرد تر گران مضاف خاک سرد خشک گران مطلق * حرارت سبکی آرد و برودت گرانی * رطوبت بآسانی اجزا را از هم جدا سازد و بیست از جدائی باز دارد * بدین نیرنگ سازی چهارگونه مرکب هستی یانت آثار علوی معادن نبات حیوان * از تابش آفتاب و جزآن اجزای آبی سبکتر شده با هوای برآمیزد و ببالا گراید * آن آمیخته را بخار گویند * و اجزای ۲۰ خاکی بسبب آن با هوا آمیزش یافته بالاروی نماید * آنرا دخان نامند * و گاه اجزای هوایی نیز بدو برآمیزد * و برخه حکما بخار را بر هر دو گذارش کنند لیکن آنچه از اجزای آبی پیدا می شود آنرا بخار تر و بخار آبی گویند و آنچه از اجزای خاکی پدید آید بخار خشک و بخار دخانی * ازین دو بروی زمین ابر و باد و باران و برف و جزآن سرانجام گیرد

(۱) [ض] بتکچي (۲) [ف ا] در گذار آن (۳) [ف ا] رسانند (۴) [ض د] نقره را ارزان تر خرد (۵) [ض د] جیتل مزدوری رود

و در درون زلزله و چشمه و کان * بخار را بمنزله جسم و دخان را بمنزله روح بندارند * و از هر کدام باختلاف چگونگی و چندی مایه فراوان انواع بجلوه گاه هستی در آید چنانچه دانش نامها باز گوید *

کافی از پنج بیرون نباشد آنچه نگذارند از خشکی چون یاقوت و از تری چون سیماب و آنچه بگذار رود یانه خایسک پذیرد و نه بآتش افزون ماند زاک یا پذیرش خایسک نکند و بآتش بسوزد چون گوگرد یا پذیرای خایسک باشد و بآتش افزونش نیابد مثل زر * گداختن جسم روانی اجزای آن از جهت قلازم خشک و تر * و خایسک پذیری نورفتن جسم بوجهی که فراخی بتدریج در درازا و پهنا بدید آید بے آنکه چیزی از آن جدا شود یا بدان پیوندد *

چون بخار با دخان برآمیزد بوجهی که نخستین در قدر زیاده باشد و پس از آمیزش ۱۰ و نضج تمام افزونش آفتاب او را بریندند سیماب پدیدار گردد * و چون هیچ جزوے از دخان خالی نبود خشکی درو محسوس شود و با دست نیامیزد و بگریزد * و از آنکه بستگی این بحرارت است گرمی او را نکشاید *

و اگر نزدیک باعتدال آمیزش یابند رطوبت لزج چرے پدید آید و هنگام خمیر شدن اجزای هوایی در شود و برودت بسته گرداند * آن مشتعل باشد * ۱۵ اگر دخان و چربی قدری زیاده است کبریت بوجود آید و آن سرخ است و زرد و کبود و سفید * و اگر دخان بیش و چربی اندک زردی گردد و آن سرخ و زرد باشد * و اگر بخار بیش بود پس از بستگی جوهر نقطه شود سیاه و سفید * و چون سبب بسته شدن برودت است بحرارت بگذارد * و از فزونی دهنیت و رطوبت لزج آتش درگیرد و از افزایش رطوبت خایسک نپذیرد * ۲۰

با آنکه سرمایه هستی اجساد سبعة سیماب و گوگرد بود پدید آمدن انواع از اختلاف در صفا و تفاوت در آمیزش و دگرگونی تائیر یکدیگر باشد * چون هردو را باجزای ارضی آمیزه نبود و صافی گوهر باشند و باهم طبع تمام یابند اگر کبریت سفید و اجزای سیماب افزون فقره پدیدار * و اگر هردو برابر اند و گوگرد سرخ و نیروی ساختن دارد * [ض د] اگر هر دو برابر اند گوگرد سرخ و نیروی

و رنگین ساختن درو زر چهره افزون * و در همین صورت اگر بعد آمیزش و پیش از طبع تام سردی بریندند خارجینی صورت گیرد * و او را آهن چینی نیز خوانند و در معنی طلای خام بود * برخی قسمی از مس انگارند * و اگر تنها گوگرد صاف نباشد و دران افزونی سیماب بود و قوت سوزش هم آغوش مس بهم رسد * و اگر یکدیگر آمیزش شایسته نبود و سیماب افزون قلعی شود * و برخی گویند سرانجام نیابد بصفاتی هردو * و اگر هردو ردی باشند و سخت مختلط و در سیماب تداخل ارضی و در کبریت نیروی سوختن آهن پدید آید * و اگر درین صورت آمیختگی بر کمال نبود و سیماب افزون سرب چهره افزون * این هفت گوهر را اجساد نامند و سیماب را ام الاجساد و کبریت را ابو الاجساد * و نیز زینق را روح و زرنج و کبریت را مذهب ۱۰ نفس بندارند *

و جست که نزد برخی روح توتیاست و نزدیک بسرب باشد در حکمت فامها دیده نشد در هندوستان بحدرد جالور از مضافات صوبه اجمیر کان اوست * و اهل صنعت برانند رصاص سیمیست جذام گرفتار و زینق فقره ایست مفلوج و سرب زریست مجذوم سوخته و نکاس زریست خام * اکسیری پزشک آسا بمقابله ۱۵ یا مماثله چاره نماید *

و دانشوران کرداردوست ازین اجساد مرکبات صداعی برسانند و از آن زبور و ظروف و جز آن صورت گیرد * از انجمله سفیدرو * اهل هند آنرا کاسی گویند چهار سیر مس و یک سیر قلعی بگذار برده سرانجام دهند *

۲۰ روی * و آن چهار سیر مس و یک و نیم سیر سرب باشد * و اهل هند بهنگار نامند (بفتح) با و ها و نون خفی و کاف فارسی و الف و را * برنج * هندی زاد پینل خوانند (بکسر) بای فارسی و سکون یای تثنائی و

- (۱) [د ه] سوزش * [ف ا ض] شورش * (۲) [ف] ردی * در دیگر نسخا روی *
(۳) [ف] مشابه * (۴) [ف ا] وجست که نزد برخی الخ * [ه] وجست نزد برخی *
[ض د] وجست نیز برخه * (۵) [ف ا] و اهل هند و صنعت *
(۶) [ض د] و دران زبور * (۷) [ه] قلعی را * (۸) [ض د] هندی *

فتح تائی فوقانی و لام) * آنرا بر سه نوع سازند آزل آنکه سرد چکش خورد اجزای او دو و نیم سیر مس و یک سیر روح توتیا * دوم گرم چکش پذیرد از دو سیر مس و یک نیم سیر روح توتیا صورت گیرد * سوم چکش بخورد و در ریخته گری بکار برند * از دو سیر مس و یک سیر روح توتیا فراهم آید *

سیم سخته * از سرب و نقره و نحاس ترکیب یابد * رنگ آن سیاه روشن در ۵ نقاشی بکار آید *

هفت جوش * چون خارجینی بدید^(۱۵) نیست * از شش فلز ترکیب یابد * بعضی این را طالیقون گویند و برخی طالیقون را مس معمول انگارند *

اشت دهات (بفتح همزه و سکون شین و تائی فوقانی هندی و فتح دال و های خفی و الف و سکون تائی فوقانی) مرکب از هشت چیز شش جوهر مذکور و روح ۱۰ توتیا و کانس * و همانا بهفت باز گردد *

کول پتر (بفتح کاف و سکون واو و لام و فتح بای فارسی و سکون تائی فوقانی و را) از دو سیر سفیدرو و یک سیر مس بس رنگین و خوش نما صورت گیرد * و از قدسی اختراعات شاهنشاهی است *

۱۵ آئین گرانای و سبکی هر کدام *

نگارش یافت که مرکبات از آمیزه بخار و دخان وجود گیرد و آن هر دو از آخشیم سبک و گران * و نیز بخار تر و خشک گاه چنان باشد که قبل از امتزاج و بعد از آن نضج یابند و گاه در یک ازین دو حالت * بنابراین مرکبی که جزو آتشی و بادی او غالب بود بر جزو آبی و خاکی سبکتر باشد از معدنی که جزو آبی و خاکی او زیاده است * و همچنین هر معدنی که بخار او زیادتی کند بر دخان سبکتر باشد ۲۰ از آنچه دخان از زیاده بود از بخار * و همچنین هر کانی که نضج بخار و دخان در وی بیشتر گران تر باشد از آنچه بدان پایه^(۱۸) نبود چه تخیل در اجزا و در آمدن هوا پیکر را کلان نماید و سبک سازد * و ازین شناسائی دست آویز دریانت نقل

- (۱) [ف ا] روح توتیا فراهم آید ۱۱
(۲) [ف ا] چکش بخورد ۱۱
(۳) [ف ا] روح توتیا صورت گیرد ۱۱
(۴) [ف ا ض] سیاه روش ۱۱
(۵) [ض] بدید نیست ۱۱
(۶) [ض د] و گاه یک ازین ۱۱
(۷) [د] معدن ۱۱
(۸) [ض د] مایه ۱۱

و خفت هر چیز بدست آید * و یک از گدشتگان تفاوت گرانای برخی در نظم در آورده * قطعه^(۱۱) ز روی جثه هفتاد و یک درم سیماب چهل و شش است و از اریزی^(۱۲) و هشت شمار ذهب صد است سرب پنجه و نه آهن چهل برنج و مس چهل و پنج نقره پنجه و چار و برخی این اندازه بحروف برگذارده * قطعه *

* نه فلز مستوی الحکم را چون برکشی اختلاف وزن دارد هر یک بی اشتباه زر لکن زیبق الم اسرب دهن اریز حل فضه ند آهن یکی مس و شبه مه روی^(۱۵) ماه

چون ازین فلزات قطعه چند در درازی و پنهائی و پری برابر گیرند در برکشیدن دگرگون بر آیند * برخی دانش اندوزان اختلاف مذکور را از دگرگونگی صور نوعیه انگارند و سبکی و گرانی و بر آمدن بر آب و فرور شدن در و مختلف شدن اوزان در ترازوی هوائی و آبی بران اندیشند *

۱۰ و بعضی تیزبینان ژرف نگاه همه را اندازه از آب گیرند * ظرفی خاص بر سازند و آنرا آب آمرد گردانند * و صد صد مثقال از آنها اندازند * هر قدر آب که بدر آوردن بیرون شود از آن تفاوت حجم و ثقل شناخته آید * هر چه آبش بسیار باشد حجم او زیاده بود و گرانی کمتر و آنچه آب او کم بود بر خلاف آن * چنانچه آب نقره در مقدار مذکور^(۱۶) مثقال ثلث کم است و آب طلا پنج مثقال و ربع * و چون قدر آب هر کدام از وزن

۱۵ هوائی او انداخته شود باقی مانده وزن آبی باشد * ترازوی هوائی آنست که هر دو پله در هوا بود و در آبی هر دو بر آب * چه گران را نیروی غرق فراوان بود هر آئینه بصورت مرکز بیشتر شتابد * و اگر یک از دو بر سطح آب بود و دیگری در هوا هر آئینه هوائی اگرچه سبکتر باشد فرود تر شود چه هوا لطیف است به نسبت آب آن پایه مزاحمت نرساند * و اگر آن آب بیرون شده کمتر از وزن جسم در آورده بود آن جسم در آب فرو رود * و اگر بیشتر ۲۰ باشد بر فراز آب ایستد * و اگر برابر باشد آن جسم چندان در شود که اعلای او با سطح آب برابر شود * و ابوریحان بیرونی جدولی بر نهاده برای مزید آگاهی آورده شد *

- (۱) در [د] ز روی جثه هفتاد و یک بود سیماب * چهل و شش صفر اریزی می و هشت شمار و در حاشیه او نوشته است که صفر بمعنی کانس باشد (۲) [ف] بهفتاد ۱۱
(۳) [ض] در اریزی ۱۱ (۴) [ف ا] این اندازه را * [ض] اندازه بحروف برگذارده بدین نمط ۱۱
(۵) [د] صفر ۱۱ (۶) [ف ا] پری * [ض] پرائی ۹ * در [ض د] این لفظ نیست ۱۱
(۷) [ض د] دو مثقال ۱۱ (۸) [ف ا] بصورت مرکز ۱۱ (۹) [ف] اعلائی او ۱۱

(۱۱) نامهای فلزات و جواهر *			مقدار آنها که بیرون شود بهنگام انداختن صد مثقال از فلزات و جواهر *			وزن فلزات و جواهر در آب وقتی که در هوا صد مثقال باشند *			وزن فلزات زمانی که بهجم صد مثقال طلا باشد و چگونگی جواهر در حجم صد مثقال نیلی یا قوت *		
مثاقیل	دوانق	طسوجات	مثاقیل	دوانق	طسوجات	مثاقیل	دوانق	طسوجات	مثاقیل	دوانق	طسوجات
طلا	۵ ۴	۱ ۱	۲ ب	۹۵ ص	۴ د	۲ ب	۱۰۰ ق	—	—	—	—
سیماب	۷ ز	۲ ب	۱۰ ا	۹۲ ص	۳ ج	۳ ج	۷۱ ع	۱ ا	۱ ا	۱ ا	۱ ا
سرب	۸ ح	۵ ۴	۳ ج	۹۱ ص	۱ ا	۳ ج	۵۹ ظ	۲ ب	۲ ب	۲ ب	۲ ب
نقره	۹ ط	۴ د	۱ ا	۹۰ ص	۱ ا	۳ ج	۵۴ ند	۳ ج	۳ ج	۳ ج	۳ ج
صفر	۱۱ یا	۲ ب	۳ ج	۸۸ ف	۴ د	۳ ج	۴۶ مو	۲ ب	۲ ب	۳ ج	۳ ج
نحاس	۱۱ یا	۳ ج	۳ ج	۸۸ ف	۳ ج	۳ ج	۴۵ مه	۳ ج	۳ ج	۳ ج	۳ ج
نحاس زرد	۱۱ یا	۴ د	۳ ج	۸۸ ف	۲ ب	۳ ج	۴۵ مه	۳ ج	۳ ج	۵ [؟]	۵ [؟]
آهن	۱۲ یب	۵ ۴	۲ ب	۸۷ فز	۳ ج	۲ ب	۴۰ م	—	—	—	—
قلعی	۱۳ یج	۴ د	۳ ج	۸۶ فو	۴ د	۳ ج	۳۸ اح	۲ ب	۲ ب	۲ ب	۲ ب
یا قوت آسمانی	۲۵ ۴	۱ ا	۲ ب	۷۴ عد	۴ د	۲ ب	۹۴ مد	۳ ج	۳ ج	۳ ج	۳ ج
یا قوت سرخ	۲۶ کو	۸ ح	۳ ج	۷۴ عد	۳ ج	۳ ج	۹۴ مد	۳ ج	۳ ج	۳ ج	۳ ج
لعل	۲۷ کز	۵ ۴	۲ ب	۷۲ عب	۳ ج	۲ ب	۹۰ ص	۲ ب	۲ ب	۳ ج	۳ ج
زرد	۳۶ لو	۲ ب	۳ ج	۶۳ سج	۴ د	۳ ج	۶۹ سط	۳ ج	۳ ج	۳ ج	۳ ج
مروارید	۳۷ لز	۱ ا	۳ ج	۶۲ سب	۵ ۴	۳ ج	۶۷ سز	۵ ۴	۲ ب	۲ ب	۲ ب

(۱) گذارش این جدولها در مقدمه مذکور است

مثاقیل	دوانق	طسوجات	مثاقیل	دوانق	طسوجات	مثاقیل	دوانق	طسوجات
۳۸	۳	ج	۴۱	۳	ج	۴۵	۳	ج
۳۹	۳	ج	۴۱	۳	ج	۴۴	۴	د
۳۹	۳	ج	۴۰	۳	ج	۴۴	۳	ج
۴۰	۳	ج	۴۰	۳	ج	۴۳	۳	ج

آئین شهبان اقبال *

اورنگ نشین گیهان پیرای را از اندیشه آبادی خواهش طراز آفرین گیرد و کارکرد بشایستگی گراید * پیکرستان حقیقت زار گردد و ظاهر چهره * منی بر کشاید * ازین رو فزونی بردگیان (که بزرگدانشان را بظلمت کده طبیعت بدن) گیتی خدیو را فروغ بینش افزود و از نشیب تعلق فراز وارستگی بر آورد * و بگزین روش منزل آبادی پذیرفت و خاندانها نظام گرفت * از بزرگان هندوستان و دیگر کشورها خواستگاری فرمود و بدین پیوند یکجتهی آشرگاه دنیه آرامش یافت * و همچنان که از فروغ دیده و بی شایستگی بیرونی خدمت را از خاکستان خمول برداشته بلند پایگی بخشید پرستاران درونی را از پیش بینی باندازه هریک پایه برافرازد * کوتاه بین چنان پندارد که طلای خاک آلود را گوهر افروز گردد و زلف نگاه داند ۱۰ که اکسیر سازی و کیمیا سازی است * هرگاه رستنی جمادی را دگرگون سازد و مس و آهن زر گردد و قلعی و صرب نقره شود اگر گرامی آدمی هیچ کسان را مردم گرداند چه شگفت *

* بیت *

چه نیکو زدند این مثل هوشمندان که اکسیر بخت است چشم بلندان •
همگی سرمایه انتظام خرد پزهی زلف نگهی پایه شناسی قدر دانی کار دستانی بردباری *

- (۱) در [ف ۱] آئین شهبان اقبال و آئین منزل درپوشها و آئین فرود آمدن اردو و آئین چراغ افروزی پس از آئین نرخ اجناس نوشته اند (۲) [ف] اندیشه * [خ] اندیشه خواهش ||
(۳) [ف ۱] فروغ زینت افزود || (۴) [غ ۱] بر فروز || (۵) [خ] دیگر کشور ||
(۶) [ف ۱] فرموده || (۷) [غ ۱] خاک آلوده را || (۸) [خ] گوهر افروز گردد [یعنی سلطان] * [ف ۱] گوهر افروزد * [غ ۱] گوهر افروز کرد || (۹) [ف] زده است ||

در خشمناکی بهنجار شتابد و بمهرافزایی اندازه گیرد^(۱) شنوده را بدور بینی بر سنجید و از خیال پرستی کناه گزیند * ندایش گری مردم زاد سترگ نعمت شناسد و باده دنیه گزنده بجوهر خرد نرساند *

و نیز بزرگ حصاره بر سازد و دران منزل^(۲) دلکشا آسایش فرماید * و هر یک از پردگیان را که از پنج هزار افزونند جداگانه منزل نامزد گرداند * و جوق جوق بر ساخته بگزین خدمتها سرگرم دارد * پرستاران پارساگوهر بداروغی و دیدبانی هر گروه باز گذارد * و یک از نیک ذاتان عفت سرشت را اشراف بردهد * بسان بیرون کارخانها آباد گردد و روزی هر یک درخور فراخ گرداند * اگرچه اندازه بخشش بخامه درنگجد لیکن ماهواره هر کدام مهین بانو از یک هزار و ششصد و ده رویه تا بیست و هفت * و برخی پرستاران حضور را از پنجاه و یک تا بیست و چنده را از چهل تا در * و بر دربار خاص مشرفی درست قلم خدمت گذار مقرر فرماید * داد و ستد درونی را هر رشته نگاه دارد و نقد و جنس بنگارد * آنچه این گروه را خواستش^(۳) رود باندازه ماهیانه از تحویلداران درونی بخر خواهند * یادداشت بمشرف آستانه رسد و از دیدن آن گنجور برونی سپارد و درین بازخواست برات نگذرد * و بر آورد سالیانه نموده باجمال قبض نویسد و بمهر اولیای دولت نشانمزد گردد * و سپس بسته خاص شاهنشاهی (که برای همین کار جدا ساخته اند) روایی گیرد * بدین سند خزانهچی کل زر حواله تحویلدار کل برونی نماید * او بنگاشته آن بتکچی بحواله داران جزو برونی بردهد * از آنجا ۱۵ بخدمت پذیران درونی اختصاص یابد و باز وقت^(۴) در علوفه شماره رود *

گرداگرد شبستان اقبال از درون سو پارسا زنان آگاه پاسبانی نمایند * خامه بر درگاه عفت منشان شیوازیان زودیاب حاضر باشند * و بیرون در خواجه سرایان سعادت سگال انتظار خدمت برند * و بمسافته مناسب راجپوتان اخلاص گزین بدیدبانی نشینند * و پس از آن پرده داران جدگزی راسی طراز یتاق داری بجا آرند * و از بیرون سو هر چهار طرف امرا ۲۰ و احدیان و دیگر سپاه مرتبه بمرتبه کشت دارند *

هرگاه بیگمان و زنان امرا و دیگر عقائف خواهند که بسعادت کرنش شرف اختصاص یابند نخست بخدمت پذیران درون آگهی شود و بشایستگی پاسخ گیرند و نوشته

(۱) [ض د] اندازه نگیرد || (۲) [ف ا] منزل ||
(۳) [ض] ششصد و ده [د] ششصد و ده و رویه تا هشت و هفت || (۴) [د] تاده ||
(۵) [ض د] خواهش رودهد || (۶) [ض د] و باز وقت حساب در علوفه ||

خود به پیشکاران دربار فرستند * هر قدر پرستار که دران باشد بدرون شتابند * و برخی خاصان تا یک ماه رخصت یابند *

و خدیو عالم با وجود پاسبانان راستی منش ژرف نگهی خویش باز ندارد و بخته کاری بجا آورد *

آئین منزل در یورشها *

همگی آن دشوارگذار لیکن لخته که در شکارها بکار بندند و در سفرهای نزدیک انتظام یابد میفریسد و نمینه برمی نگارد * نخست گلال بار (بضم کاف فارسی و لام و الف و لام و با و الف و را) شگرف حصارست گیتی خداوند بروی کار آورد * در و دریند آن بس استوار و بقل و کلید بست و کشاد پذیرد * از صد گز در صد کم نباشد * در شرقی کنار آن بارگاه ۱۰ دوسرغه پنجاه و چهار خزانه دار بدرازا بیست و چهار گز و پهنای چهارده^(۱) گز بر پا کنند و درون چوبین راوئی بزرگ ایستاده شود و پیرامون آن دیگر سراپردها برافرازند * پیوست آن چوبین کاخ دو آشیانه اساس یابد و آن پرستش کده گیهان خدیو باشد * فراز این بر شده صبحگاه کورنش دهند * پرستاران درونی بے دستوری بدان در نشوند * بیرون آن بگزین آئینه بیست و چهار چوبین راوئی بدرازا ده گز و پهنای شش^(۲) گز برافراشته آید * هر یک ۱۵ بقذاتها جدا گردد * گزیدگان مشکوی دولت دران عشرت گزینند * و نیز چندین خرگاه و خیمه بر پا شود و بخامان اختصاص یابد * سایبانهای زردوزی و زربفتی و مخملی زینت بر افزایند * و پیوست آن بطول و عرض شصت گز گلیمی سراپرده ایستاده کنند * و خیمه چند دران ترتیب یابد * اردو بیگیان و دیگر زنان پارسا را آرامش جا باشد * و بیرون آن تا دولتخانه خاص صد و پنجاه گز طول و صد گز عرض صحنه دلکشا ۲۰ بر آریند و مهتابی نامند * و از هر دو طرف آن به پیشین نمط سراچه شکوه افزاید * و در هر دو گز چوب شش گزی که یک گز در زمین باشد و در سر آن قبه^(۳) برجی آذرا بدو طناب بیرون و درون استوار گردانند * و دیدبانان بر نمط گذارش یافته پاسبانی نمایند * میانه این نشاطگاه صقه^(۴) بر سازند و بران نمگیر چهارچوبه سایبانی^(۵) کد شایگاه کشور خدا

(۱) [ف ا] درو بند آن * [دغ] و دریند آن || (۲) [ض د] صد گز ||
(۳) این لفظ در [ف ا] نیست || (۴) [ف] بیرونی آن || (۵) این لفظ در [ف ا] نیست ||
(۶) [ف ا] قبه برجی آریند و لفظ الخ || (۷) [ا] صقچه بر سازند ||
(۸) [ه] کند * [ض د] کنده * [ف ا] نمایند ||

بعشرت برنشینند بجز خاصان بار نیابند * پیوست^(۱) گلال بار دوازده شقه سی گزی دائره
 بند^(۲) و در آن بدین فضا کشاید و در آن چوبین راوتی ده گزی و زمین دوز^(۳) چهل خزانه
 بداریند * و دوازده شامیان^(۴) دوازده گزی بران سایه افکند * بقنای^(۵) چند جدا
 سازند * این خلوتگاه را ایچکی^(۶) خانه نامند * و در هر نشیمنگاه صحت خانه بگزین روش
 آماده سازند * گیتی خداوند طهارتخانه را بدین نام خواند * و پیوست^(۷) آن صد و پنجاه
 گز طول و عرض گلیمی بوده سرای شانزده شقه سی و شش گزی مربع بر پا سازند * بدستور
 پیشین چوب و قبه زینت افزاید * و در میانه جا بارگاه بزرگ هزار فراش ایستاده کند *
 هفتاد و دو خزانه دارد و پانزده گز سرخ اوست * بران قلندر^(۸) بر افرازند بسان خیمه
 از موم جامه و جز آن سبکتر سازند و بر بالا گیرند * در بارش و تابش هودمند آید * و گرداگرد
 آن پنجاه شامیان^(۹) دوازده گزی سایه اندازد * و این دولخانه خاص را نیز در و دربند ۱۰
 باشد * امرای بزرگ و اعیان سپاه را بخشیان حکم گرفته گذارند و در سر آغاز هر ماه
 دستوری^(۱۰) بار تازگی یابد * و درون و بیرون را بنگارین نرشها بیاریند و گلزاره شگرف نمودار
 گردد * و بیرون این سیصد و پنجاه گز را طناب کشیده شود و در هر سه گز چوب استوار
 کنند * گرداگرد آن مردم بدیدبانی ایستند * این دیوانخانه^(۱۱) عام باشد * از همه هو کشکداران
 به پیشین دستور آگهی ورزند * و از منتهای این نشاطگاه بدری دوازده طناب شصت گزی ۱۵
 نقارخانه جای گیرند و در میانه^(۱۲) این فضا آکاس دیه برافروزند *

چند نگارش یافته همراه گیرند و فرایشان چابکدست یک را در سرزمینه که میوان منزل
 گزیده باشند ایستاده کنند و آن دیگر را پیش^(۱۳) برده برآریند و انتظار گرامی مقدم برند *
 هر کدام را صد فیل و پانصد شتر و چهار صد ارابه^(۱۴) و صد کهار بردارند و پانصد سوار
 منصب دار و احدی و جز آن و هزار فراش ایرانی و تورانی و هندی و پانصد بیلدار و صد ۲۰
 سقا و پنجاه درودگر و خیمه دوز و مشعلچی و سی چرم دوز و صد و پنجاه خاکروب
 پیوسته خدمت گزینند * ماهواره^(۱۵) پیاده از دویست و چهل دام تا صد و سی *

- (۱) [ض د] و پیوسته || (۲) [ض د] بندند ||
 (۳) [ض د] خلوت خانه || (۴) [ض] ایچکی * [ف ا] ایچکی * [ض] ایچکی *
 [د] ایچکی یا ایچکی || (۵) [ض] آن * [فاض د] این || (۶) [ف] امرای ||
 (۷) [ض] دستوری بارالغ * [فاض د] هودمند * باز تازگی || (۸) [ض د] بایستند ||
 (۹) [ض] کوشک || (۱۰) [ض] میان || (۱۱) [ض] پیش برده * [فاض د] پیش برده ||
 (۱۲) [ض د] عربیه || (۱۳) این لفظ در [ض د] نیست ||

آئین فرود آمدن آردو *

خدایو عالم هرچند فراهم آوردن لشکرها کمتر فرماید بیشتر^(۱) فیروزی جنود
 هر صوب که یورش بدان^(۲) سو شود در رکاب نصرت اعتصام باشد بل بسیاری از
 هر ناحیت بکارها باز داشته دستوری^(۳) همهی نیابند * از هجوم مردم و انبوهی سپاه
 روزها بسر آمده که لشکری خانه یکدیگر نیافتن تا به بیگانه چه رسد * گیتی خداوند از
 فروغ بینش گزین طرز بدید آرد^(۴) و گروهان^(۵) مردم بر آسودند * برخی زمین
 داکشا که درازی آن هزار و پانصد و سی گز باشد چنانچه نگاشته آمد شبستان اقبال
 و در لخانه و نقارخانه انتظام یابد * و سپس راست و چپ و عقب سیصد گز کشاده
 گذارند * جز کشک دار از اینجا نیارد گذشت * و درین میان بدوری^(۶) صد گز جانب قول
 مریم مکانی و گلبدن بیگم و دیگر پارسا گوهرا و شاهزاده دانیال جا گیرند و راستا شاهزاده
 سلطان سلیم فرود آید و چپا شاهزاده شاه مراد * و سپس باندک دوری بیوتات قرار یابد *
 و بعد از آن سی گز گذاشته بهر گوشه گزین چهارسوی^(۷) هنگامه آراند * و هر طرف باندازه
 پایه یورت^(۸) امرای قرار گیرند * و چوکی داران^(۹) شنبه و جمعه و پنجشنبه در قلیک^(۱۰) و از یکشنبه
 و دوشنبه دست راست و از سه شنبه و چهارشنبه بدست چپ^(۱۱) پایه پایه عشرت اندوزند *

آئین چراغ افروزی *

گیزهان^(۱) فرور^(۲) روشن دل نوردوستی را ایزدپرستی شمارد و ستایش الهی اندیشد *
 نادان تیره خاطر دادار فرامشی و آذرپرستی خیال کند * خرد پزوه^(۳) ژرف بین
 نیکو داند * هرگاه نیایش صوری بر گزیدگان طراز شایستگی دارد و نکردن^(۴) را نکوهیده
 بر شمارند * بزرگ داشت این والا عنصر که سرمایه هستی و پایندگی مردم زان بود
 چگونه سزوار نباشد و چرا بدان تباخ خیال در شود * و شیخ شرف الدین^(۵) منیری چه خوش
 میگوید هرگاه آفتاب فرو شود اگر با چراغ نسا^(۶) چه کند * شعله ازان هرچشمه الهی نورست
 و نشان آن گوهر قدسی * اگر خور و آذر نبوده غذا و دوا از کجا صورت بسته و چشم بینا
 بچه کار آمده * آتش این شمع اقبال آسمانی است *

- (۱) [ف ا] بدان صوب || (۲) [ض د] آورده || (۳) [در] غی د [نیست] ||
 (۴) [ض د] چپ مایه عشرت || (۵) [ف ا] فیروز || (۶) لفظ را در [ض د] نیست ||

در شرف آفتاب نیمه روز که فروغ جهان را در گیرد سنگین مهره سفید تابناک
به نهدی سورج کرانت گویند (بضم هین و سکون واو و فتح را و سکون جیم و کاف^(۲) و
را و الف و نون خفی و تاق فوقانی) برابر آفتاب گذارند و لخته پنبه نزدیک دارند *
از تابش آتش بدو درگیرد * آن آسمانی آذر بکار آگاهان بسیارند * چراغچیان و مشعلچیان
و مطبخیان ازان روشنی کار خویش طلبند * چون سال بفرخندگی سپری گردد بقراری
باز ستانند * و آورند که درونگاه دارند اگر نامزد (بفتح همزه و کسر کاف فارسی و
سکون نون و کاف فارسی و سکون را) یعنی آتش دان *
و نیز سپیدگون سنگی رخشا پدید آمد چند کرانت خوانند (بفتح جیم فارسی و سکون
نون و دال و را) او را مقابل ماه دارند * آب ترش کند *

چون از روز یک مهربی مانند خدیو عالم اگر سوار باشد فرود آید و اگر غنوده بیدار ۱۰
گردد و از هر نقاب جمال جهان آرا یک سو شده ظاهر را هم رنگ باطن گرداند * و چون
روشنی بخش جهان نور خویش برگزید خدمتگذاران سعادت گرای در دوازده لگنهای
زرین و سیمین کافوری شمعها افروخته در پیشگاه حضور آورند * و یک از سرایندگان شیوا زبان
شمع در دست ایزدی سپاس برگذارد و بگونگون نمط سراپد و سپس دعای دولت
روز افزون بر خواند و انجام سخن بدان کند * گیتی خدیو نیایش و نیاز را پایه برتر نهد و ۱۵
تازه فروغی در پیروزه کند *

و چگونگی شمعدانها و فانوسها از ستایش بیرونست و کارنامههای هنرمندان از نیروی قلم
افزون * برخی ده منی و زیاده بر سازند و بچندین پیکر بر آریند یک شاخه و دو شاخه و جز آن
فروغ افزون دیده و ران گردد * و از اختراعات قدسی فانوسه ست به بلندگی یک کز آلهی * بر بالای
آن پنج دیگر * بر سر هر کدام صورت جانوری * لخته کافوری شمعها به بلندگی سه کز و زیاده ۲۰
بریزند و بزین گل گیرند * و برای فروغ افزائی بیرون و درون مشعلها نیز بر افروزند * شب
اول و دوم و سوم ماه قمری که روشنی کمتر باشد هشت فقیله بر افروزند و از چهارم تا دهم یکیک
کم گردد چنانچه در دهم که روشنی افزونی گیرد بیکه بسند نمایند و تا پانزدهم دهم آسا

(۱) [ف ا] نیمه روز ||

(۲) [ض د] و کسر کاف ||

(۳) [ف ا] بفتح همزه و کاف ||

(۴) [ف ا] و کسر کاف فارسی ||

(۵) [ف] سپیدگون * [ض د] سفیدگون || (۶) [ه] رخشا * [ض د] رخشان ||

(۷) این لفظ در [ه] نیست || (۸) [د] از زیر نقاب || (۹) [ف ا] فروغ آرائی ||

(۱۰) [ف ا] افروزند || (۱۱) [ف ا] افزون گردد ||

و از شانزدهم تا نوزدهم یکیک افزوده آید و بیستم بر منوال نوزدهم و در بیست و یکم و بیست
و دوم یکیک افزایند و بیست و سوم بسان بیست و دوم و از بیست و چهارم تا سابع هشت
هشت * در هر فقیله یک سیر روغن و نیم سیر لیمو بکار رود * و برخه جا پیدسوز^(۲)
افروزند و بدل روغن چربی بسوزند * باندازه بزرگی و خوردگی فقیله افزونی و کمی گیرد *
و نیز گیتی خداوند برای رهنمونی جویندگان درگاه چراغی بر افروخت * پیش دربار ستونی
چهل گزی و بیش بر افرازند و بشانده طناب استوار گردد * بر افرازی آن بزرگ فانوس
بر افروزند و آنرا آکاس دینه گویند (بهمزه و الف و کاف و الف و سین و کسر دال
و فتح یای تحتانی و های مکتوب) * از دور روشنی دهد و پژوهندگان ازو پی بدر بار برند
و شناسایی جای خویش آیند * پیشتر مردم در یورشها حیرت اندوخته و بمقصد راه نیافته *
و درین کارخانه بسیاری منصب داران و احدیان و دیگر سپاه خدمت گزینند *
و علوفه پیداده از دو هزار و چهار صد دام زیاده و از هشتاد دام کم نیست *

آئین شکوه سلطنت *

شمسه چهارطاق فرمان روائی فرقه ایزد بیست که بی میانجی کوششهای امکانی
دست نهاد ایزدی قدرست * اورنگ نشینان فرهنگ افزا بصورت آرائی دل بر نهند و
۱۵ آنرا چهره کشای ایزدی فروغ بدارند * لخته ازان بر می نویسد و آئین روزگار خویش
بر میگذارد *

اورنگ بگونگون پیکر بر سازند مرصع و زرین و سیمین و جز آن چهره بر افروزند *
چتر^(۳) بگران مایه جوهر آرایش یابد و کم از هفت نبود *

سایبان بیضی پیکر بیست به بلندگی یک کز و دسته او بسان چتر بزرگفت و مانند آن
۲۰ در گیرند * و بوالا گهرها بر آریند * خدمت گزینان چابک دست آماده دارند و در تابشی
خورشید برابر گیرند و آنرا آفتاب گیر نیز گویند *

کوکیه چنده در پیشگاه محفل آویزند *

و این هر چهار جز خدیو زمان را شکوه نیفزاید *

علم بهنگام سواری همراه قور کم از پنج نبود و همواره در غلاف سقراط دارند *
۲۵ در جشن و رزم برکشایند *

(۱) این لفظ در [ف ا ض] نیست || (۲) [ض د] پنبه سوز ||

(۳) در نسخها و بدل چربی روغن الخ * [گ] و بدرگاه بدل چربی || (۴) [ف ا] چتر ||

(۵) [ف ا] هنگام || (۶) [ه] در جشن و رزم ||

چترتوق از عالم علم است و کوتاهتر از و قطعات چند بر افزایشند *
 تمن توق بسان چترتوق لیکن ازو درازتر * در علمها این دو را پایه برتر نهند و
 آخرین به بزرگ نویزان اختصاص یابد *

جهنده (بفتح جیم و های خفی و نون پنهان و فتح دالِ هندی و های مکتوب)
 هندی علی ست *

و یک یک ازینها ناگزیر قور و در بزرگ هنگامها فراوان بر سازند *
 و آنچه در نقارخانه بکار برند کورگه بزبان عرف نامه گویند و هژده جفت
 کمابیش بلند آواز گردد *

نقاره بیست جفت و کم و زیاد در نوازش دارند *

دوئل چهار ازان به نوا در آید *

کونا از زر و سیم و برنج و جز آن بر سازند و کم از چهار نوازند *

سرنای عجمی و هندی نه تا بسرایند *

نفیر عجمی و فرنگی و هندی بود و از هر کدام چنده بنوازند *

سنگ (بکسر سین و نون خفی و کاف فارسی) از مس بسان شاخ گاو انتظام یابد
 و دوتا را بکار برند *

سَنج سه جفت ازان نواخته شود *

پیشتر هرگاه چهار گهری از شب و همان قدر از روز مانده نواخته شده * اکنون
 نخست در نیم شب که نور افزای جهان رو بفرار نهد و دیگر هنگام پیدائی آن گیتی فرور *
 پیشتر ازان بیک گهری جاد و نفسان سحرپرداز بنواختن سرنای زمزمه آگهی در دهند و
 غنودگان را بیدار گردانند * و پس از یک گهری چاشنی کنند * کورگه را لخته با آواز در آورند *
 و کونا و نفیر و دیگر اسباب شکوه را جز نقاره بکار برند و پس از اندک زمانه باز بسرنای
 پردازند و به نفیرهای نشاط بخش اصول نگاه دارند * و چون یک گهری دیگر سپری شود
 در نقاره نوازی کوشش رود * و همه هنرمندان کاربرد صیت اقبال را بلند گردانند * و
 هفت چیز عشرت افزاید نخستین مرسل آغاز مرسل نماید و آن اصول ست خاص *

- (۱) این لفظ در [ض د] نیست || (۲) [ض د] هنگامه ||
 (۳) [ف] بیست و هفت کم و زیاده || (۴) [فاض د] زیاده || (۵) [ف] کونای ||
 (۶) [ف] سرنای || (۷) [د] سنگ بکسر سین و سکون یای نحتانی الیه ||
 (۸) [ه] گری ||

سپس به برداشت پردازد و آن نیز اصول چند است * درین هنگام همگی هنرپردازان
 بنواختن در آید * پس ازان زیر نمایند و از بلندی به پستی گرایند * دوم سرانیدن چهار
 اصول اخلاطی ابتدائی شیرازی قلندری نکر قطره و آنرا نخود قطره هم گویند * یک گهری
 بدین نظم نشاط افزایشند * سوم نواختن خوارزمیهایی باستانی و تازه * خدیو عالم افزون از
 دریست اختراع فرمود * که و مه بدان نشاط اندوزند خاصه جلال شاهی و مهمایر کرکوت
 و نوروزی * چهارم بجوش داشتن شادیانه * پنجم پرداختن به بیان دور * ششم توجه باصول
 اندک راه بالا نامند و سپس زیر کنند * هفتم مرسل خوارزمی نواخته بمرسل گراید و سپس
 فرودداشت نموده بدعای جاوید دولت بانجام رساند و باز همه زیر نمایند * و عبادات
 دلنشین و اشعار جان فزا برخوانند و کار به پایان برند * و این روش نیز یک گهری
 ۱۰ مسرت افزور دها گردد * و پس ازان سرانگهان سحرپردازی نمایند و یک گهری دیگر باین
 بهجت سپری گردد و بدلکش روش انجام یابد *

خدیو جهان چنانچه در علم موسیقی آن پایه دارد که صاحبان این فن را ندود همچنان
 در مراتب عمل این مشکل آسان نما پیش دستی دارند خاصه نقاره نوازی *
 درین کارخانه منصب داران و احدیان و دیگر سپاه خدمت گرای اند * ماهیانه پیداکان
 ۱۵ از سیصد و چهل دام زیاده و از هفتاد و چهار کم نبود *

آئین نگین شاهنشاهی *

منشور آرائی هر سه رکن سلطنت بدو روائی گیرد بل هر گروه را در معامله
 ناگزیر * عنفوان اورنگ نشینی مولانا مقصود مهرکن کاربرداری کرد * و برگرد سطح
 فولادی نام گرامی و نیلکان والا تا صاحب قرانی بخط رقاع نگاشت و سپس تنها قدسی
 ۲۰ اسم بخط نستعلیق چهره افزور گردانید * و بکار داد خواهی محراب آسا انتظام یانت و
 برگرد نام اقدس این بیت نقش پذیرفت *
 راستی موجب رضای خداست * کس ندیدم که گم شد از ره راست

- (۱) [ض د] ببردست || (۲) [ض د] کلی || (۳) [ف] اخلاطی ||
 (۴) [د] مکر || (۵) [ف] نخود یا نخود * [ف] نخود ||
 (۶) [ف] و ماهجری کرکوت * [ض د] مهاسر کرکوت * [ه] مهمایر کرکوت ||
 (۷) [ه] باصول اندک * [ض د] اوفر || (۸) [ه] مرسل سر [یا سپر] زیر خوارزمی * [ف]
 هفتم مرسل بی زیر * [ا] مرسل پی زیر الخ * [ض د] مرسل خوارزمی ||
 (۹) [ف] گهری عشرت اندوز دها || (۱۰) [ا ض د] نام گرامی نیلکان ||

و تمکین مهر دوم از نو بر ساخت * پس از آن مولانا علی احمد دهلوی در نگارش آن دو سکرپردازی نمود * گرد خرد از به آزرک تعبیر رود و فرمان ثبتی بدو اعتبار گیرد * و بزرگ درو نام والای نیاکان نیز بر نوشت * و بسلاطین آفاق قرار گرفت و امروز بهر دو کار رونق افزا * و برای دیگر احکام چهارگوشه مهری باشد به الله اکبر جل جلاله نقش پذیر گشت * و بجهت شبستانی کارها مهری خاص نامزد شد * و برای ختام فرامین مهری جداگانه بر ساختند و صورتی چند نگارش یافت *

مولانا مقصود هروی از پرستاران جنت آشیانی بود * رقا و نستعلیق نیکو می نگاشت * اسطراب و کوه و مسطره چند چنان بر ساخت که کار بدگان را بشکفت در آورد * و از توجه شاهنشاهی شگرف دست یافت و طراز یکتائی گرفت * تمکین کابلی در بنگاه خود نشو و نما یافت و این صنعت بجای رسانید که نخستین در تنگنای رشک در شد و نستعلیق را از او بر گذرانید *

میر دوست کابلی عقیق را بر قاق و نستعلیق پیراسته * اگرچه بدیشان نرسد لیکن رقا و خوش آینده تر از نستعلیق بود * و در عیارشناسی درست بینش داشت * مولانا ابراهیم در عقیق نگاری شاگرد برادر خود شرف یزدیست لیکن کار از باستانی استادان در گذرانید و رقا و نستعلیق او از کارنامه خوش نویسان جدا نتوان ساخت * ۱۵ لعلهای گران ارج شاهنشاهی بنقش لعل جلالی آرایش داده اوست *

مولانا علی احمد دهلوی فولاد را کس برابر او نیازاست * خطشناسان او را درین صنعت به هممانی روزگاران دانند * و از نگارش او استاد بر سازند * غیر از تعلیق خطوط را بوالا پایگی رسانید لیکن نستعلیق را بس دلفریب آراید * این پیشه را از پدر خود شیخ حسین برگرفت و از دید کارگرد مولانا مقصود کشایش یافت و از همه در گذرانید * ۲۰

آئین فراش خانه *

جهان آرای صورت و معنی این کارگاه را گزیده مسکن و پناه گرمی و سردی و نگاهبان باران و پیرایه سلطنت انگارد * و آرایش آنرا از شکوه فرماندهی دانسته ایزدی

- (۱) [ف] دومین || (۲) این لفظ در [ا] نیست || (۳) [ف] گرد و خورد ازو بازو * || (۴) [ف] شده || (۵) [ض] اختتام || (۶) الفاظ و کوه و مسطری در [ه] نیست || (۷) [ف] در گذرانید || (۸) [ض] درست منشی || (۹) [ض] گذرانیده || (۱۰) [ه] دوشادی * [ف] نگارش اوشادی || (۱۱) [ه] کار مولانا || (۱۲) در [فاض] نیست ||

پرستش بر شمرد * از کارآهی در چگونگی و چندی آرایش یافت و بنو طررها چهره نشاط بر انروخت * لخته ازان می نویسد و پژوهندگان را نمونه میگذارد * بارگاه در بزرگ آن ده هزار کس افزون سایه نشین گردند * هزار فراش چابک دست یک هفته به نیروی آلات جر ایستاده کنند * بیشتر دوسرعه باشد و هر یک بچندین آهن جامه پیوند یابد * و در ساده آن که زربفت و مخمل و طلا بکار نبرند ده هزار روپیه و افزون بخرج رود * و از پرکار بگفت در ننگد * و بر همین قیاس حال دیگر اقسام *

چوبین راوی (برا و الف و فتح و او و کسر تایی فوقانی هندی و سکون یای بحثانی) بده ستون انراخته آید * از هر یک لخته بر زمین فرو برند * و همه در بلندی برابر مگر دو که تیر بران افتد قدری افزون * و بداسه بالا و زیر استواری افزایش و چند ترک ۱۰ بر تیر و داسه گذارند * همه را آهن جامه بطرز نر و مادگی پیوند دهد * دیوار و سقف از بانته نی اساس یابد * و دروازه یک یا دو بر کشایند و باندازه داسه زیرین صفت بر بندند * درون بزرگفت و مخمل آرایند و بیرون بسقراط و بریشمین نوار کمر بند گردانند *

دو آشیانه منزل بهیژه ستون برافرازد * ستونهای شش گزی بر پا کنند و ۱۵ تخته پرش گردانند و بر فراز آن بطرز نروماده ستونهای چهار درعی پیوند دهند و بالاخانه آماده گد * و درون و بیرون بدانسان آرایش یابد و در یورشها بشستان اقبال انتظام گیرد * این قدسی منزل بفرویده مرد آنفسی و آفاقی ماند یک روی بخلوگاه تقدس و دیگر به نگارین هرای کثرت * ایزدی پرستش درین نزهتگاه شود و نیایش خورشید والا ازینجا سر آغاز باشد * سپس پردگیان مشکوی والا کامیاب دیدار آیند و پس ازان بیرونیان بکوشش ۲۰ سعادت اندوزند * و در سفرها معتاد دیدن بیشتر درین منزل بجا آید و جهرونه خوانند (بفتح جیم و های خفی و ضم مجهول را و سکون و او و فتح کاف و های خفی) * زمین دوز گوناگون طرز بر سازند و یک سرعه دوسرعه باشد و پردها در میان آویخته مرتبه مرتبه گردانند *

- (۱) [ه] آرایش یافت افزوده اند و بنو طررها || (۲) [ه] در بزرگه آن || (۳) [ه] از پرکار * [فاض] از پرکار || (۴) [ف] بالا و زیر نیز استواری || (۵) [ف] ابریشمین || (۶) [ض] بخلوخانه || (۷) [ه] و دیگر * [فاض] و دیگر سو || (۸) [ض] نزهتگاه ||

عجائبی^(۱) نه شامیانه بچهار ستون برافرازند پنج چهار گوشه و چهار مخروطی و يك لخت نیز بر سازند و يك سرغه بر پا شود *

منذل (بفتح میم و نون خفی و فتح دالِ هندی و سکون لام) پنج شامیانه پیوسته باشد بچهار ستون بر افراشته آید * گاه چهار را فروهاند خلوتکده^(۲) سرانجام یابد و گاه هر چهار را بالا کشند و گاه ضلع بر کشایند و عشرت اندرزند *

انه کهنه (بفتح همزه و سکون تاء فوقانی هندی و های خفی و فتح کاف و های خفی و نون پنهان و فتح با و های خفی) هفده شامیانه جدا و پیوسته انتظام یابد و به هشت^(۳) ستون بر افراخته آید *

خرگاه بروشها بر سازند * يك دری و دودری شود *

شامیانه گوناگون باشد و از دوازده گزی در نگذرد *

قلندری حال آن بر گذارده آمد *

سرپرده در پیشین روزگار از آفته^(۴) بر ساخته * گیتی خدیو گلیمی بروی کار آورد^(۵) * شکوه بر افروزد^(۶) و سودمندتر آید *

کلال بار چوبین سرپرده ایست بسان دیوار^(۸) خرگاه بچرمین تاسمه استواری یابد * هنگام برداشتن درهم آید * بسرخ پارچه در گیرند و نوارت بکمر بر بندند *

گلیم گیاه خدیو شگرف طرحها بر طرازد و گرهای دلکشا بجا نشاند * اوستادان آرمون کار بر گماشت و کارنامها پرداخته آمد * گلیم ایرانی و تورانی از یاد مردم رفت اگرچه همه سال از گوشگان و خوزستان و کرمان و سبزار و جز آن بازگان^(۹) آورند * هر گروه قالی باف خانها بر ساخته اند و فراوان سود اندوخته * و در هر^(۱۰) شهر خاصه آگوه و فتح پور و لاهور گزیده تر شد * و در کارخانه خاص یکتا گلیم بدرازی^(۱۱) بیست گز و هفت ۲۰ طسوج و پنهانی شش گز و یازده و نیم طسوج بافته اند^(۱۲) * و هزار و هشتصد و ده رویه بخرج رفت و کار آگاهان دو هزار و هفتصد و پانزده رویه ارج بر نهادند *

(۱) [ف ا] عجائبی || (۲) [ض د] خلوتخانه || (۳) [ف] و هشت ستون ||

(۴) [ه] آفته * [ف ا] از آب آفت * [د] از زرفت * [ض] از زرفت ||

(۵) [د] آورده || (۶) [ض د] بر افروزد ||

(۷) [ف] سودمند بر آید * [ه] سودمند تر آمد || (۸) لفظ دیوار در [ض د] نیست ||

(۹) [ض د] بازگان || (۱۰) این لفظ در [ه] نیست ||

(۱۱) [ض د] بدرازی || (۱۲) [ه] آمد ||

تکیه^(۱) نمد از ولایت آورند و درین مرزوبوم نیز فراوان بر سازند * و جاجم و شطرنجی و بلرچی^(۲) و شگرف حصیرها که بابریشمی^(۳) بافته ماند چه نویسد که داستان^(۴) است بس دراز *

آئین آبدارخانه *

گیتی خداوند این سرچشمه زندگی را آب حیات خواند و پاسبانی آنرا بدرست کاران سیراب مغز فرماید * از بسیاری پرهیزد و سرشته آگهی نگاه دارد * و در سفر و حضر^(۵) آب گنگ بر آشامد * و چنده از راستان سعادت گواهی بر ساحل آن باشند با احتیاط بگیرند و کوزهها سر بهمر آید * دران هنگام که موکب اقبال در دارالخلافت آگوه و فتح پور بود از قصبه^(۶) سرورن می آوردند * امروز که عرصه پنجاب بقدم شاهنشاهی آرامگاه^(۷) از هردوار ۱۰ می آرند * و در خورش بختن آب جمده و جذب و آب باران بخرج رود و لخته ازو نیز بر آمیزند * و از مهرگزینی در سیر و شکار ژرف نگهان دیده ور نامزد گردند بدربینی عیار آبه^(۸) گرفته آید *

خدیو جهان بغوغ خرد دوراندیش شوره را که در داروی بندوق آن شورش نماید سرمای^(۹) سردی آب گردانید و که و مه را شادمانی در گرفت * و آن شورین خاکست^(۱۰) * آرند^(۱۱) روزنه دار بدر بر آمازند و لخته آب بر افشانند و چکیده را بجوشانند و آنرا از خاک^(۱۲) جدا گردانیده بر بندند *

يك سیر آب بکوزه روح توتیا یا نقره و مانند آن در اندازند و سرش استوار بر بندند * و در آورنده دونه سیر شوره و پنج سیر آب بر آمیزند و کوزه سر بسته را نیم گهری^(۱۳) دران آمیخته بگردش دارند^(۱۴) * فراوان سردی پذیرد * رویه را يك من ربع کم تا چهار من باشد * و چون رایات^(۱۵) همایون سال سی الهی به پنجاب قرار گرفت برف و یخ روانی یافت * از شمالی کوه نزدیکی قصبه^(۱۶) پنهان چهل و پنج کوهی لاهور از راه دریا و خشکی بذاک چوکی

(۱) [ف غ د] بلوچی * [ا ه] بلوچی || (۲) [ه] باریشمین ||

(۳) الفاظ که داستان^(۴) است بس دراز در [ف ا] نیست || (۴) [ف ا] حضرت ||

(۵) [ض د] آرامگاه است || (۶) [ض د] در خورش و بختن ||

(۷) [ض د] خدیو جهان بخرد دوراندیش || (۸) [ه] اوند ||

(۹) [ف ا] جدا کرده || (۱۰) [ه] گزی ||

(۱۱) [ف ا] بگردش در آرند || (۱۲) [ف ا] سناهن ||

بهل^(۱) و کهار آوردند و بازگانان^(۲) سودها اندوختند و که و مه را عشرت درگرفت * رویه را دو سیر و سه سیر ارج برنهادند * سودمندتر روشها بکشتی آوردن پس بهل پس کهار * کوه نشینان بدامنه آورده بسته بسته بفروشد * و هرکدام از سی سیر زیاده و از بیست و پنج کم نبود * پنج دام برگیرند و هرگاه دورتر گردد بیست و چهار دام و هفده جیتل و چون افزونی و کمی درهم آید بیانزده دام افتد * و از ده کشتی هر روز یک^(۴) بدار السلطنت برسد و هرکشتی را چهار ملاح * و هر بسته دوازده تاشش سیر بر آید و از گرمی و سردی تفاوت رود * هر بهل دو پشتواره بردارد و چهارده چوکی باشد و یک فیل * هر روز^(۵) دوازده لخت برسد و هر یک ده سیر تا چهار^(۶) * و سیر از در زمستان سه دام و بیست و یک جیتل و هنگام بارش چهارده دام و بیست جیتل و در میانه نه دام و بیست و یک جیتل و نیم باشد و سراسری به پنج دام و پانزده جیتل و نیم باز گردد * و اگر بهار آوند در چهارده چوکی بیست و هشت باید * هر روز یک پشتواره آید چهار پارچه درویشد * در اوائل یک سیر به پنج دام و نوزده و نیم جیتل و در میانه سیزده دام و دو جیتل و ثمن و در اواخر نوزده دام و پانزده و نیم جیتل و ثمن افتد * سراسری بهشت دام و سه ربع و ثمن قرار یابد * عموم مردم در هنگام تابستان آوردند و بزرگان همه سال بدو عشرت اندوزند *

آئین مطبخ *

۱۵

گیتی خداوند درین کار نیز دور اندیشیها بکار برد و طرزهای دانایند بر گذاشت * چگونه توجه نرود که اعتدال مزاج و توانائی تن و پذیرائی فیض صوری و معنوی و پیوستن بسعدت دینی و دنیاوی و بسته بآبادی اندیشه درست و غذای مناسب * آدمی که در خورش با چاروا هم ترازو ست بدین روش^(۱۲) جدائی گیرد و طراز شایستگی یابد * اگر نه حوصله فراخ و عقل سترگ و عطفیت عام چه افزور بود راه تجرد گزیده و خواب و خور فریاد نیامده * امروز که قافله سالاری هر دو گروه دارد هرگز بر زبان گوهر بار نمیبرد که چه خورش آماده سازند * و شبارزیه جز یکبار بدان نپردازد و پیش از سیری دست باز کشد * و آنرا وقت معین

- (۱) [ف ا] بهل و کهاران || (۲) [ف] بازگان || (۳) [ف ا] پس بهل و کهار ||
 (۴) [ض] بدار السلطنه || (۵) [ف ا] هر روزه || (۶) [ف ا ض] تا چهارده * سیری الخ ||
 (۷) الفاظ و پانزده در [ف ا ض] نیست || (۸) [ف ا] قرار گیرد ||
 (۹) [ض] اندیشه || (۱۰) [ض ف] اندیشه و غذای ||
 (۱۱) [ف ا ض] خورش ناچار واهم || (۱۲) [د] روشن || (۱۳) [ف ا] اگر بحوصله ||
 (۱۴) [ض د] بزبان || (۱۵) [ض د] سازد || (۱۶) [ف ا] کشند ||

نیود و کار پردازان چنان آماده دارند که پس از فرمایش صد قاب بیلک ساعت سرانجام یابد * و آنچه^(۱) به پستاران شیبستان رانیه باشد از صبحگاه آغاز کنند و بیشتر تا شبانگاه کشد * دیانت مندان کارگاه بدین^(۲) شغل باز گذارد * و ملتزمان بارگاه دولت را که طراز شایستگی دارند آن سگالش که برگرفته به نیکوخدمتی روائی پذیرد * و بزرگ این گروه را یارے ناظم گل * کشور خدا شغل سلطنت بدین فروهیده مرد باز گذارد خاصه این کار سترگ * و با این همه دیدبان خود باز ندارد * نخست جدگزیین اخلاص گرای را میر بکارل سارد که بدیده دری و درستی این کارخانه را آباد دارد * و بسپارے پارسا گوهر بهمراهی او نامزد گرداند * و بکارلی جز بدینها باز گردد و نیز سعادت منشان را بگنجوری نقد و جنس بگمارد * و خورش گران خیرسگال مقرر فرماید و یک از بنکچیان درست قلم با شراف برگزیند *

و همواره پزندگان هر کشور گوناگون خوردنی سرانجام دهند * و از هرگونه حبوب و تریاری و گوشت و روغن و شیرینی و هویج^(۸) رنگارنگ آماده گردد *

شیلان هر روزه چنان بر سازند که بزرگان را بچشنها کمتر فرادست دهد * و از اینجا خاصگی را اندازه توان برگرفت * سر آغاز نوزده یک ساله بر آورد نموده بگنجور جز سپارند * سر کیسه و در خانه به میر بکارل و مشرف نشانمند گردد * و همراه^(۹) آوارچه درست شود و از روی آن قبض بهمر آن دو کس آماده گردد و سپس بخرج رود * آغاز هر فصل دیوان بیوتات و میر بکارل بزرگ نمایی بایست را فراهم آورند * و بیشتر برنج سکه داس از بهر ایچ و دیوزیره از گوالیار و جنجن از راجواری و نیمله^(۱۱) و زرد روغن از حصار^(۱۲) و قاز و مرغابی و برخه توکاری از کشمیر * و نمونه جداگانه نگاه دارند * و گوسفند و بز و بربری و مرغ و قاز و جزآن ۲۰ شیلاچی پرواری کند * مرغ را کم از یک ماه نگاهداشت نکنند * و تسلیخ بیرون شهر^(۱۴)

- (۱) [ض د] و آنچه پستاران شیبستان اقبال را رانیه || (۲) [ف ا] بدین سعادت شغل ||
 (۳) [ف] و بزرگی || (۴) [ف ا ض] و باین همه || (۵) [ف ا] دور بینی ||
 (۶) لفظ با شراف در [ض د] نیست || (۷) [ض] ثره کاری ||
 (۸) [ض] هویج * [ف] هویج * ۹ * [ض د] برنج ||
 (۹) [ض د] آوارچه * [ا] آوارچه * [ف] آوارچه ||
 (۱۰) [ض د] نیمله * [ف ا] نیمله || (۱۱) [د] زرد و روغن ||
 (۱۲) [ض د] از حصار نیروزه || (۱۳) [ض د] نکند ||
 (۱۴) [ض] شهر وارد و شود * [ف ا] شهر وارد و شود * [د] شهر دارد و شو رود ||

و آرد و شود * رود و کولاب را ملتزم باشند سپس آب کشیده بکسها^(۱) در آورند و بمهر
شیلاچی به بختن گاه رسد * و بار دیگر شست و شو داده بدیگ اندازند * و آب کشان. از
مشک بکوزها در آورند و سر آن بپارچها بر بندند و بمهر کار آگاهان استواری یابد * و چون
ریگ بسته نشینند بکار دارند * و رستگاه ترکاری را قرق سازند و تازه تازه خرج شود *
میر بکاول و مشرف از هر خوردنی اندازه برگیزند و آنرا دستور گردانند و بر روزنامه و بر آورد
و قبض تحویل و ماهیان پیشکاران مهر کنند و سر رشته نگاهدارند * تبه کار و هرزه آشنا و یاره گرد
و ناشناس^(۲) را راه ندهند و براضی نگاه ندارند و باشنائی که در نیاید *
خاصگی در دیگچه طلا و نقره و سنگین و گلین آماده گرد^(۳) و چنده را بیک از بکاولان
جز سپارند و بکار آگاهی او بانجام رسد * و بهنگام بختن و کشیدن سایبان بالا گیرند و از دید^(۴)
این و آن پاسبانی رود * و پزندگان آستین و دامن فراهم چینه^(۵) و دهن و بینی بر بندند * پیشتر از ۱۰
کشیدن باورچی و بکاول چاشنی گیرند و سپس میر بکاول بچشد بطبقها در آورند * و زرین
و سیمین ظروف را در سرخ پارچه بر بندند و چینی و مسین را در سفید * و میر بکاول سکه
بر بند و نام خوردنی بر آن نویسد^(۶) * و مشرف طبق خانه تمامی ظروف را بر ورقه نگاشته
بمهر میر بکاول بدرون فرستد تا دگرگونی راه نیابد * و آنرا بکاولان و باورچیان و دیگر عمل گذاران
بردارند * یسارلان از پیش و پس مردم را بآمدند^(۷) نگذارند * و چون بدرون فرستند ۱۵
رکاب داران اقسام نان و بستهای جغرات و خوانچه^(۸) که بچندین پیاله^(۹) آچار^(۱۰) و زنجبیل^(۱۱) تر و لیمو^(۱۲)
و گوناگونان سبزه برآمده باشد نیز در خریطها کرده^(۱۳) بمهر بکاول روانه سازند * کارپردازان
درونی از سر چاشنی گرفته بسفره بر چینند و چون زمانه بسر آید گیتی خدیو بخورش
پردازد سفره چیان در برابر بخدمتگری^(۱۴) بر نشینند * نخست بخش درویشان جدا گردد *
و آغاز خورش از شیر یا جغرات شود و چون بانجام رسد سجود^(۱۵) نیایش بجا آید * ۲۰

- (۱) [ف] و بکشتیا || (۲) [ف] و سر اینها * [ا] و سر آنها || (۳) [ف] رنگ ||
(۴) [ض] یاوه گو || (۵) [فاضد] و ناسپاس || (۶) [ف] بگرد ||
(۷) [ض] و هنگام || (۸) [ض] از دیدن || (۹) [ض] فراچینند ||
(۱۰) [د] نویسد || (۱۱) [ف] تمام ||
(۱۲) [ف] بآمد و شد || (۱۳) لفظ که در [ف] نیست ||
(۱۴) [ض] آچار * [ف] آچار || (۱۵) [اغ] لیمو || (۱۶) [ف] بمیر بکاول ||
(۱۷) [ف] بخدمت گرامی || (۱۸) [ف] از شیرمال و جغرات ||

میر بکاول آماده پاسخ باشد * و ظروف را موافق نوشته باز ستانند^(۱) و از دور بینی
همیشه خوردنی^(۲) چند نیم بخت بجهت احتیاط نگاه دارند *
مسین^(۳) ظروف ماهی دو بار قلعی کنند و از شاهزادگان و جز آن یکبار * و شکسته
بمسگران حواله شود و نو برهانند *

آئین مصالح *

خورشها فرارن و گذارش دشوار * برخه میگذارند و رهه مینمایند * هر خوردنی که
به بختن انجام یابد از سه بیرون نباشد بگوشته^(۴) که بزبان^(۵) عرف^(۶) صوفیانه گویند گوشت با برنج
و جزآن گوشت و ابازیر * از هر قسم ده بر نوشت *
نخست زرد برنج در ده سیر برنج پنج سیر قند و سه و نیم سیر زرد روغن نیم سیر کشمش
۱۰ و بادام و بسته مغز و ربع سیر نمک و هشت یک سیر زنجبیل^(۷) تر و یک و نیم دام زعفران
و دو نیم مثقال دارچینی چهار قاب رسمی سرانجام یابد * و بکمتر ازین ابازیر و به آن نیز
صورت بنده * و گوشتین و نمکین هم بر سازند *
خشکه دران قدر برنج نیم سیر نمک اندازند و چندگونه شود * و در قاب برابر آید *
از یک من شالی^(۸) دیزیره بیست و پنج سیر برنج برگیرند و ازان هفده سیر دیگ^(۹) ریز بر آید *
۱۵ و چنین بیست و دو سیر *

کپچری (بکسر کاف و های خفی و سکون جیم فارسی و کسر و سکون یای تختانی)
پنج پنچ سیر برنج و شکسته مونگ و زرد روغن و سه یک سیر نمک هفت قاب منتظم گردد *
شیر برنج در ده سیر شیر یک سیر برنج و یک سیر قند و یک دام نمک پنج قاب
لب ریز گردد *

تهرلی (بضم تایی فوقانی و های خفی و سکون واو و کسر لام و سکون یای تختانی)
۲۰ در ده سیر گندم شکسته که سوم حصه ازو بر طرف شود روغن نیمه آن بکار رود و ده
مثقال فلفل و چهار مثقال دارچینی و سه و نیم مثقال قرنفل و قاتله و سه یک سیر نمک
و برخه شیر و شیرینی نیز بر آمیزند چهار قاب سرانجام یابد *

چکبی (بکسر جیم فارسی و کاف و های خفی و سکون یای تختانی) ده سیر گندم
(۱) [غ] باز ستانند || (۲) الفاظ از دور بینی در [غ] نیست ||
(۳) [فاضد] چند خوردنی نیم بخت || (۴) [فاضد] مسین ظروفها را دوبار || (۵) [د] عرب ||
(۶) [ض] و هشت و یک سیر زنجبیل * [ض] و هشت دام زنجبیل ||
(۷) این چنین در [د] * و در دیگر نسخها گوشنی || (۸) [د] دیگ را بر آید ||
(۹) [غ] چنین || (۱۰) لفظ بر در [غ] نیست || (۱۱) [ف] گندمین ازو بخمیر ||

آرد بخمیر آزرده برشوند و دو سیر خالص برگیزند و هویج^(۱) آمیخته بگوناگون روشهای گوشت بر آرایند * یکیک سیر روغن زرد و پیاز و نیم نیم دام زعفران و قاتله و قرنفل و یکیک دام دارچینی و فلفل گرد و گشنیز و سه دام زنجبیل تر و نمک دو قاب صورت یابد و برخی آب لیمو نیز داخل کنند *

بادنجان در قدر مذکور یک و نیم سیر روغن زرد سه ربع کم پیاز و چهار یک سیر زنجبیل و آب لیمو و پنچ^(۲) مثقال فلفل و گشنیز و نیم نیم قرنفل و قاتله و انگوزه شش قاب شود *

پیت (بفتح بای فارسی و کسر ها و سکون تایی فوقانی) از مرنک و ماش و نخود و عدس مقشّر و جز آن سرانجام یابد دران مقدار دو نیم سیر روغن زرد و نیم نیم نمک و زنجبیل تر و دو مثقال زیره^(۳) و یک و نیم مثقال انگوزه پانزده قاب آماده گردد و بیشتر با خشکه خورند *

ساک (بسین و الف و کاف فارسی) از اسفناخ و فراوان سبزی برسانند و از مطبوع خورند آنها بود * در مقدار مذکور اسفناخ و شبت و جز آن یک و نیم سیر روغن زرد و یک سیر پیاز و نیم سیر زنجبیل تر و پنچ و نیم مثقال فلفل و نیم نیم قاتله و قرنفل و شش قاب بهم آید *

حلاوا از ده سیر میده و قند و روغن برابر پانزده قاب شود و بچندین روش عشرت افزاید و همچنان گوناگون مربیات و اشربه از اندازه گفت بیرون *

دوم * قبولی ده سیر برنج هفت سیر گوشت سه و نیم سیر روغن زرد و یک سیر نخود مقشّر دو سیر پیاز نیم سیر نمک چهار یک سیر زنجبیل تر یکیک دام دارچینی و گرد فلفل و زیره و نیم نیم دام قاتله و قرنفل و برخی بادام و کشمش نیز افزایند پنچ قاب آماده گردد * ۲۰

دزد بریان^(۴) دران قدر برنج و روغن ده سیر گوشت نیم سیر نمک پنچ قاب صورت گیرد * قیمة پلاو برنج و گوشت همان قدر چهار سیر روغن زرد و یک سیر نخود مقشّر دو سیر پیاز

- (۱) [ض د] برنج || (۲) [ف ا] نیز پنچ مثقال داخل * جمله دو قاب صورت یابد در [ض د] بعد از داخل کنند نوشته || (۳) [ف ا] و پنچ مثقال || (۴) [ض د] زیره و نیم مثقال || (۵) [ض] اسفناخ و در دیگر نسخها اسفناخ یا اسفناخ نوشته است || (۶) [ف ا] سیری || (۷) [ض د] و بچند || (۸) [ض] روغن یک سیر * [ف] روغن زرد یک سیر * [ا] روغن زرد نخود || (۹) [ض] دزد بریان * [ف ا] و زیریان * [ض د] زیر بریان || (۱۰) [ض د] نیم سیر نمک ربع سیر زنجبیل تر و فلفل و زیره و قاتله و قرنفل دام دام پنچ قاب شود || (۱۱) [ض د] قیمة پولاو ||

نیم سیر نمک ربع سیر زنجبیل تر و فلفل و زیره و قاتله و قرنفل دام دام پنچ قاب شود * شله^(۱) ده سیر گوشت سه و نیم سیر برنج دو سیر روغن زرد یک سیر نخود دو سیر پیاز نیم سیر نمک ربع سیر زنجبیل تر و دو دام سیر و فلفل گرد و یکیک دارچینی و قاتله و قرنفل شش قاب صورت گیرد *

بغرا ده سیر گوشت سه سیر میده و یک و نیم سیر روغن زرد یک سیر نخود یک و نیم سیر هرکه یک سیر قند چهار یک سیر هر کدام از پیاز و زردک و چغندر و شلغم و اسفناخ و شبت و زنجبیل و یک یک دام زعفران و قرنفل و قاتله و زیره دو دام دارچینی هشت مثقال فلفل گرد دوازده قاب بهم رسد *

قیمة شوربا^(۲) دران مقدار گوشت یکیک سیر برنج و روغن زرد و نیم سیر نخود و دیگر ۱۰ بسان^(۳) شله ده قاب پر گردد *

هریسه در ده سیر گوشت پنچ سیر گندم کوفته دو سیر روغن زرد نیم سیر نمک دو دام دارچینی پنچ قاب انتظام گیرد *

کشک^(۴) در همان قدر گوشت و گندم کوفته سه سیر روغن یک سیر نخود و چهار یک سیر نمک یک نیم سیر پیاز نیم سیر زنجبیل یک دام دارچینی دو دو مثقال زعفران و قرنفل و قاتله و زیره پنچ قاب برآماید *

حلیم گوشت و گندم و هویج و زعفران کشک آسا^(۵) یک سیر روغن زرد و ربع سیر هر کدام از شلغم و زردک و اسفناخ و شبت ده قاب پدید آید *

قطاب^(۶) اهل هند سنبوسه گویند (بفتح سین و نون خفی و ضم مجهول با و سکون واو و فتح سین و هاء مکتوب) بانواع برسانند در ده سیر گوشت چهار سیر میده دو سیر روغن زرد یک سیر پیاز ربع سیر زنجبیل تر نیم سیر نمک دو دو دام فلفل و گشنیز یک یک قاتله و زیره و قرنفل و ربع سیر سباق بیست تا شود و چهار قاب پر گردد *

- (۱) این لفظ در [ض] نیست || (۲) در [ض د] نیست || (۳) [ض] شله * [ف ا] شله * [ض د] شله || (۴) [ض] سارنج یا پانچ یا بیارنج || (۵) [ض د] انتظام یابد || (۶) [ف ا ض د] چقدر || (۷) [ف] فلفل گرد و گشنیز دوازده * (۸) [ض د] قیمة شله || (۹) [ض] شله || (۱۰) [ض د] کشک * [ف ا] کبک حلیم || (۱۱) [ف ا] روغن زرد || (۱۲) [ض] نمک یک نیم سیر * [ف ا] نمک نیم سیر * [ف د] نمک یک و نیم سیر || (۱۳) [ض د] نخود و زعفران || (۱۴) [ف ا] کبک آسا || (۱۵) [ض ف ا] قطاب * [ض د] مطاب * [گ] نطاب ||

سوم * بریان در درست گوسفند داشمندی دوسیر نمک يك سیر روغن دو مثقال زعفران و قرنفل و فلفل^(۱) و زیره بکار رود و بپوشها بر سازند *

بخنی ده سیر گوشت يك سیر پیاز نیم سیر نمک *

یولمه^(۲) گوسفند را با آب جوشان چنان بر سازند که همگی موسترده آید و بخنی آسا و جزآن بانجام رسانند و از زیره و حلوان گزیده تر آید *

کباب فراوان نوع باشد در ده سیر گوشت نیم سیر روغن زرد چهار يك سیر هر کدام از نمک و زنجبیل تر و پیاز و يك و نیم دام هریک از زیره و گشنیز و فلفل و قاتله و قرنفل * منمن^(۳) از راه گردن همگی استخوان بر آورند و مرغ تند رست ماند * نیم نیم سیر گوشت کوفته و روغن و پنچ تخم مرغ و چهار يك سیر پیاز و ده ده مثقال گشنیز و زنجبیل تر و پنچ مثقال نمک و سه مثقال فلفل گرد و نیم مثقال زعفران کباب آسا ۱۰ بانجام رسد *

دو پیازه در ده سیر گوشت میانه فربه دو دو سیر روغن زرد و پیاز و ربع سیر نمک ثمن^(۴) سیر زنجبیل تر یکیک دام از زیره و گشنیز و قاتله و قرنفل دو دام فلفل پنچ قاب شود * مطنجنه^(۵) گوسفند در ده سیر گوشت میانه فربه دو سیر روغن زرد و نیم سیر نخود ربع سیر زنجبیل و يك دام زیره و دو دو دام فلفل گرد و قرنفل و قاتله و گشنیز هفت قاب لبریز ۱۵ آید و از مرغ و ماهی نیز بر سازند *

دم بخت در ده سیر گوشت دو سیر روغن زرد يك سیر پیاز یازده مثقال زنجبیل تر ده مثقال فلفل دو دو دام قرنفل و قاتله سرانجام یابد *

قلیه در ده سیر گوشت دو سیر روغن يك سیر پیاز دو دام فلفل يك دام قرنفل و قاتله ثمن سیر نمک هفت قاب صورت گیرد * و درین خوردنی بخلاف^(۸) مطنجنه گوشت ۲۰ ریزه تر می باشد و شوربا بقوام تر و در هند فراوان نوع بر سازند *

ملغوبه^(۹) در ده سیر گوشت ده سیر جغرات يك سیر روغن و پیاز ربع سیر زنجبیل تر پنچ دام قرنفل ده قاب ترتیب یابد *

- (۱) [ف ا] و فلفل و قاتله و زیره || (۲) [ف ا] پیوله || (۳) [ف ا] رساند ||
 (۴) الفاظ سیر نمک ثمن در [ه] نیست || (۵) لفظ دام و الفاظ و قاتله در [د] نیست ||
 (۶) [ه] مطنجنه * در دیگر نسخا مطبخه نوشته || (۷) [ض د] ده ||
 (۸) [ه] بخلاف مطبخ اند گوشت * در دیگر نسخا بخلاف مطبخه ||
 (۹) [ف ا] ریزه نیز می باشد || (۱۰) [ف ا] بلغوبه ||

آئین نان *

از خوردنیها بیرون نباشد لیکن از پایه شناسی جداگانه برنوشت *

در رکابخانه آماده گردد * بزرگ تنوری از ده سیر میده پنج سیر شیر^(۱) گاو يك و نیم سیر روغن زرد ربع سیر نمک انتظام یابد * خوردتر ازین نیز بر سازند *

تنک^(۲) تابگی از یک سیر پانزده و افزون سرانجام یابد و چندگونه بر سازند * و یک قسم او را که چباتی گویند برخی از خشکه سازند گرم گرم بر سفره آورند لذت افزاید * در خاصگی از يك من گندم نیمه میده بر گیرند^(۳) و دو سیر جریش و دیگر سبوس و اگر بدان پایه نخواهند افزون تر ستانند *

آئین صوفیانه *

۱۰ گیتی خداوند از کارگاهی کمتر میل بگوشت فرماید و بیشتر بر زبان گوهرا^(۵) رود و با آنکه گوناگون خورش برای آدمی آماده است از بیداشی و گرگ خورگی با آزار جانداران دل بر نهد و از کشتن و خوردن دست باز نکند هیچ دیده^(۶) بر حسن کم آزاری نکشاید و خویشتن را دخمه جانوران گرداند * اگر نه بار تعلق بر دوش بوده یکبارگی دست از آن باز کشیده و بسپج آنست که پایه پایه گذاشته آید * و اندک بمزاج^(۸)

۱۵ زمانیان چالش رود * چند آدینه میل نفرموده و سپس یکشنبه و انون روز تحویل غره^(۹) شمسی ماه روز مهر روز خسوف و مسوف روز^(۱۰) میانه دو صوفیانه دوشنبه رجب جشن^(۱۱) هر ماه الهی همگی ماه فروردین و ماه ولادت مقدس که آبان ماه است افزوده اند * و چون قرار یافت که ایام صوفیانه آبان ماه بشماره سال عمر گرامی برسد چنده از آن ماه نیز صوفیانه شده * درین هنگام بتمامی صوفیانه شد * و از فزونی حق بزرگی ۲۰ در هر سال افزایش گیرد و کمتر از پنج روز نباشد * چون تداخل در صوفیانه راه یابد کمی را بدل بر گیرند و بر شهر قسمت رود * و چون بزرگ صوفیانه سپری گردن نخست

- (۱) [اض د] شیر ماده گاو || (۲) [ض] تنک تابگی * [د] يك تابگی *
 [ا] تنک پایگی * [ف] تنک نایگی یا بانگی || (۳) [ف ا] برگیرند و ده سیر خشکه و دیگر سبوس || (۴) [د] دو سیر جریش * [ض] دو سیر جریش ||
 (۵) [ه] گوهرا آمود رود * و با آنکه * [ض] آمود رود * و برای آنکه * [اد] آمود رود با آنکه *
 (۶) [ف ا] دیده بر چنین کم آزاری || (۷) [ف ا] گذاشته اند ||
 (۸) [ه] بمزاج زمانیان حالش * [ف ا] زمانیان چالش * [ض د] بمزاج روحانیان چالش ||
 (۹) [ض د] روز مهر و روز || (۱۰) [ض د] روز میانه و صوفیانه || (۱۱) [ف ا] جشن تیر ماه ||

گوشته‌ن خورده‌نی از خانهٔ مریم‌مکانی آمادهٔ شود * سپس دیگر بیگمان و شاهزادگان و برخهٔ نزدیکان *

درین کارخانهٔ امرا و احدیان و دیگر سواران شریف خدمت اندرزنند * علفهٔ پیداده

از صد دام تا چهار صد *

آئین نرخی اجناس *

اگرچه در یوزش و بارش و جز آن فراوان تفاوت رود لیکن لختهٔ میانهٔ ارج را

بجدول در آورد و جویندگان را دست‌مابهٔ آگهی بر گذاشت *

ربعی			ربعی		
نام	اعراب	قیمت	نام	اعراب	قیمت
گندم		منه	کتان		ده
		دوازده دام	تخم معصر		هشت
نخود کابلی		شانزده	شملت بهندی میتھی گویند	بکسر مجهول میم و سکون یای تختانی و کسرتای فوقانی های خفی و سکون یای تختانی	ده
نخود سیاه		هشت	مُشدگ ^(۲)	بضم میم و هین و نون خفی و سکون کاف فارسی	شش
عدس		دوازده	سرشف		دوازده
جو		هشت	کیرو	بکسر مجهول کاف و سکون یای تختانی و ضم واو و سکون واو دیگر	هفت
ارزن		شش			

(۱) [ض] و بارش و خزان * این جا در [۴] کرم خورده است //

(۲) [۴] مُشدگ [موافق لغتهای فارسی] //

خریفی			خریفی		
نام	اعراب	قیمت	نام	اعراب	قیمت
شالی مشکین		منه ^(۱) يك صد و ده دام	ماش		منه شانزده
شالی ساده		صد	موته	بضم میم مجهول و سکون واو و تایی فوقانی هندی و های خفی	دوازده
برنج سکهداس	بضم سین و سکون کاف و های خفی و دال و الف و سکون سین	صد ^(۲)	کنجد سفید		بیست
برنج دونه پراس	بضم دال و سکون واو و فتح نون و های مکتوب و فتح بای فارسی و سکون را و سین و الف و دال	نود	کنجد سیاه		نوزده
برنج سام زیره	بسین و الف و سکون میم و کسر زای منقوط و سکون یای تختانی و فتح را و های مکتوب	نود	لوبیا		دوازده
برنج شکرچینی	بفتح شین منقوط و کاف و سکون را و کسر جیم فارسی و سکون یای تختانی و کسر نون و سکون یای تختانی	نود	جوار	بضم جیم و واو و الف و کسر را و سکون یای تختانی	ده

(۱) قیمت شالی در [۴] نوشته است //

(۲) [۴] صد * [ض د] نود //

برنج دوزیره	بکسر مجهول دال و سکون یای تختانی و واو و کسر زای منقوط و سکون یای تختانی و فتح را و های مکتوب	نود	له‌دیره	بفتح لام و سکون ها و فتح دال هندی و را و های مکتوب	هشت
برنج جُنچن ^(۱)	بکسر جیم و سکون فون و کسر جیم و سکون نون	هشتاد	کودرم	بضم مجهول کاف و سکون واو و دال و فتح را و سکون میم	هفت
برنج دکه ^(۲) [؟]		پنجاه ^(۳)	کوری	بضم کاف و سکون واو و کسر را و سکون یای تختانی	هفت
برنج زرهی	بکسر زای منقوط و سکون را و کسر ها و سکون یای تختانی	چهل	شماخ و بهند سانونک گویند	بسین و الف و نون خفی و فتح واو و نون خفی و سکون کاف	شش
برنج سانهی	بسین و الف و کسر تای فوقانی هندی و های خفی و سکون یای تختانی	بیست ^(۴)	گال و بهندی کنگنی گویند	بفتح کاف و نون خفی و ضم کاف فارسی و کسر نون و سکون یای تختانی	هشت
مرازگ	بضم میم و سکون واو و نون خفی و سکون کاف فارسی	هزده	ارزن و بهندی چینه گویند	بکسر جیم فارسی و سکون یای تختانی و فتح نون و های مکتوب	هشت

(۱) [ف ا] جهنچن ۱۱ (۲) [ا ف ا ض] برنج دکه • [دگ] برنج دیگر [بکسر دال هندی
و یای مجهول و فتح کاف و سکون را] • [د] برنج وگنه ۱۱ (۳) [ف ا] چهل و هشت ۱۱
(۴) [ض دگ] هشت ۱۱

اقسام دال	دالِ موزگ	دالِ نخود	دالِ عدس	دالِ موته
قیمت	منه هزده دام	شانزده و نیم	شانزده ^(۱)	دوازده
انواع آرد	میده	خشکه	نخود	جو
قیمت	منه بیست و دو دام	پانزده	بیست و دو	یازده

(۲)
سبزی

نام	اعراب	قیمت	نام	اعراب	قیمت
سروه یعنی شبت	بضم سین و سکون واو و فتح واو دیگر و های مکتوب	منه ده دام	گل سیر		یک ^(۳)
پالک یعنی اسفناخ	ببای فارسی و الف و لام و سکون کاف	شانزده	آپلهاک (در کشمیر می‌روید)		یک
پودنه		چهل	جیتو ^(۴)		سه
پیاز		شش	ادرک	بفتح همزه و سکون دال و فتح را و سکون کاف	سیرے دو نیم
سیر		چهل	پوئی	بضم مجهول بای فارسی و سکون واو و کسر یای تختانی و سکون دوم	یک

(۱) [دگ] دوازده ۱۱ (۲) [د] درین جدول خانه در بیان موسم این
سبزیها زیاده است یعنی سروه پالک ترب شقاقل ادرک در زمستان دنوریتو گل سیر پوئی
در بهار پیاز سیر کرم جیتو چوکا بنهوه چولائی در تابستان و پودنه در هر موسم
روید • موسمهایی کنکچهر و اپلهاک ورنسکا نه نوشته است ۱۱
(۳) [غ د] سه یک ۱۱ (۴) [ا] چتر ۱۱

تُرب	بیست و نیم	شکوفه کچار (بهاری)	بفتح کاف و سکون جیم فارسی و نون و الف و سکون را	نیم
کرم	یکت دام	چرکا	بضم جیم فارسی و سکون واو و کاف و الف	نیم
کنکچهر سبزست در جنگل کشمیر	سیرے چهار	بنهوه	بفتح با و سکون تایی فوقانی و های خفی و فتح واو و های مکتوب	(۱) ربع
دنو ریتو یعنی گل چوز	دو	رتسکا	بفتح را و سکون تایی فوقانی و فتح سین و کاف و الف	یک
شقاقل	سه	چولائی	بفتح جیم فارسی و سکون واو و لام و الف و کسر یای تحتانی و سکون دوم	(۱) ربع

(۱) [د] يك و ربع ۱۱

(۱) جاندار و گوشت *

نام	گوسفند داشمندی	گوسفند افغانی	افغانی دوم	افغانی سوم	کشمیری هندی	بربري اول	بربري دوم	گوشت گوسفند	گوشت بز
قیمت	شش و نیم روپیه	دو	یک و نیم	یک و ربع	یک و نیم	یک و نیم	یک و ربع کم	منه شصت و پنج دام	پنجاه و چهار
نام	قاز	بط	تغدری	کلنگ	چرز	دراج	کبک	بودنه (۴)	لوه
قیمت	یکه به بیست دام	یک روپیه	بیست دام	بیست	هزده	سه	بیست (۳)	یک	یک

روغن و جزآن *					شیرینی *				
نام	روغن زرد	تیل	روغن	شیر	جغرات	نام	نبات	قند	شکر
قیمت	منه صد و پنج دام	هشتاد	بیست و پنج	هزده	قیمت	سیرے شش دام	پنج و نیم	منه صد و بیست و هشت	پنجاه و شش

ابازیر *

نام	زعفران	قرنفل	قاتله	فلفل گرد	فلفل دراز	رنجیل خشک	رنجیل تر	زیره
قیمت	سیرے چهار صد دام	شصت	پنجاه و دو	هفده	شانزده	چهار	دو نیم	دو

(۱) [ه] حیوانات جانور و گوشت ۱۱ (۲) [ض د] پودنه ۹ ۱۱ (۳) [ض] هشت ۱۱

نام	اجوابین	زرد چوبه ^(۱)	گشنیز	سیاه دانه ^(۲)	انگزه (که هینگ باشد)	بادیان	دارچینی	نمک
قیمت	دو	ده	سه	یک و نیم	دو	یک	چهل	منه شانزده

* ترشی

نام	لیموی ترشی ^(۳)	آب لیمو	سرکه ^(۴) انگوری	سرکه ^(۵) شکر	آچار ^(۶) اشترغاز	آچار انبه	انبه در سرکه
قیمت	سیرس شش دام	پنج	پنج	یک	هشت	دو	دو
نام	لیمو در قیل	لیمو در سرکه	لیمو در آب نمک	لیمو در آب لیمو	آچار ادرک	ادرشاخ	شاغم در سرکه
قیمت	دو	دو	یک و نیم	سه	دو نیم	دو نیم	یک
نام	آچار زردک	آچار اناس	آچار سیب	آچار بعبی	آچار هیدر	آچار پیاز	آچار بادنجان
قیمت	نیم	چهار	هشت	نه	یک	نیم	یک
نام	آچار کشمش و مقفی	آچار کچنار	آچار شفتالو	آچار سه‌چند	آچار کویل	آچار بار کویل ^(۷)	آچار سورن
قیمت	هشت	دو	یک	یک	نیم	نیم	یک
نام	آچار سرشف	آچار توری	آچار خیار	آچار بادننگ	آچار کچالو	آچار ترب	—
قیمت	ربع ^(۸)	نیم ^(۹)	نیم	نیم	نیم	نیم	—

(۱) [ض د] زردچوبه || (۲) [د] سیاه دانه یعنی کلونجی || (۳) [ض د] ترشی لیمو ||
 (۴) در چند نسخه لفظ آچار به مد نوشته است موافق لهجه هند || (۵) [ض] اشترغاز ||
 (۶) [ض د] آچار نارگیل || (۷) [ض د] نیم || (۸) [ض د] یک || (۹) [ض د] ربع ||

* آئین میوه‌خانه *

گیتی‌خداوند میوه را گرمی نعمت دادار بیهمال شناسد و فراوان توجه برکمارد *
 ازین رو کارندگان ایران و توران خانه‌دار آمدند و کشت و کار آنرا روزبازار شد * و خربزه
 و انگور فراوانی پذیرفت و نزدیکي یافت و همچنان تربز و شفتالو و بادام و پسته و انار
 و جز آن پیدائی گرفت * ازان باز که کابل و قندهار و کشمیر بر قلمرو فزوده آمد^(۱) بار دربار
 آمد * همه سال در منازل خواستداران بود و در بازارها خرمن خرمن *

فروردین ماه الهی خربزه هندوستان آغاز کند و در اردیبهشت فراوان شود *
 شیرین و نرگ و شگفته و عطرافزا خاصه ناشپاتی و باباشیخی و علیشیری و آنچه و^(۲)
 برگ نی و دود چراغ و جز آن * تا دو ماه دیگر کشد * و در عذقون شهرپور از کشمیر
 ۱۰ عشرت آورد و هنوز بانجام نرسیده کابلی فراوانی گیرد * و آذرماه از بدخشان کاروانها آید
 و تا دیماه سلسله نگسلد * و در موسم که بزیلستان رسد در کشور پنجاب نیز گزیده شود *
 و در بهار و آن نواحی غیر از چلته زمستان فراوان باشد * از خوردن ماه تا امرداد گوناگون
 انگور نشاط آورد و بشهرپور کشمیری پدید آید و بازارها بزم آمده گردد * در کشمیر هشت هیر
 بیلک دام برگیرند و منه را دو روبه بکرایه رود * و کشمیریان مخروطی سبدها فرار پشت داشته
 ۱۵ چالش نمایند و شگرف نمایشه دهد * و از مهر تا اردیبهشت از کابل آید و کیلاس که
 خدیو عالم بشاه آلو نامور ساخته و انار بیدانه و سیب و ناشپاتی و بهی و امرو و شفتالو
 و زردآلو و گردآلو و آلوچه و جز آن فراوان آید * و بسیاری در هند نیز پیدائی گیرند *
 از سمرقند نیز خربزه و ناشپاتی و سیب آورند *

گیتی‌خداوند هرگاه پداله در کشد یا باقیون و کونار میل فرماید (و بسین
 ۲۰ را سپرس نامد) میوه‌داران خوانچهها بر آورده به پیشگاه حضور آورند * اندک بر خورد
 و بیشتره بالوش رود * و در هر کدام نشانها بر نهند و ازان پایه بر شناسند * در خربزه اول
 روی کاسه را بیلک خط درپاره کنند و باندازه پایه یکیک افزوده آید *
 و درین کارخانه منصب‌داران و احدیان و دیگر سپاه خدمت گزینند و ماهواره
 پیدانگان صد و چهل دام تا صد *

(۱) [ض] خانه‌وار || (۲) [ف ا] باره در بار || (۳) [ض] اردبهشت ||
 (۴) [ف ا] آنچه * [ض] آنچه || (۵) [ض] شور * [ف ا] سوی * [د و] کشور ||
 (۶) [ض د] خرداد || (۷) [ض] و شهرپور ||

و اعراب و موسم و طعم و ارز گوناگون میوه را بجدول آورد و از روزگار خود آگهی بخشید *

میوه‌های تورانی و جزآن *

نام	خریژه (۳) ارننگ اول	دوم و سوم	کابل اول	دوم	سوم	سبب سمرقندی
قیمت	یک دو نیم روپیه	یک تا دو و نیم	یک تا یک و نیم	سه تا یک	نیم روپیه تا سه پا	روپیه راهفت تا پانزده
نام	بہی	امرو	انار	سیب کابل و فرنگی	انگور کشمیری	خرما
قیمت	ده تا سی	ده تا صد	منه شش و نیم روپیه تا پانزده	روپیه را پنج تا ده	منه صد و هشت دہ	سیرے ده دہ
نام	کشمش	آبجوش	آلوی بخارا	خوبانی	مریز قندهاری	انجیر
قیمت	سیرے نه دہ	نه	هشت	هشت	هفت	هفت
نام	منقی	عناب	مغز بادام	بادام	پسته	چلغوزه
قیمت	ربع کم هفت	سه و نیم	بیست و هشت	یازده	نه	هشت
نام	سنجد	پسته مغز	جوز مغز	فندق	گردگان	—
قیمت	شش و نیم	(۷) شش	چهار و نیم	سه	دو و نیم	—

(۱) [ف ا] ارج (۲) [ض د] آورده از (۳) لفظ خود صرف در [ه] موجودست

(۴) [ف ا] ارننگ * [د] ازیک (۵) [ض د] یک تا دو (۶) [ف ا] صد و بیست

(۷) [د] شش و نیم

میوه شیرین هندی *

نام	اعراب	موسم	قیمت	نام	اعراب	موسم	قیمت
آنب	بهمزه و الف و نون خفی و سکون با	بارش	صد تا (۱) بیچهل دہ	اوسیرا	بضم همزه و سکون واو و کسر سین و سکون یای تحتانی و را و الف	زمستانی	—
آنداس	بفتح همزه و دو نون و الف و سکون سین	زمستانی	یکم بیچهار دہ	(۳) کچور	بفتح کاف و های خفی و ضم جیم و سکون واو و را	بارش	سیرے چهار دہ
کنولا	بفتح کاف و نون خفی و سکون واو و لام و الف	زمستانی	(۲) بیچ دہ	انگول	بفتح همزه و نون خفی و ضم کاف فارسی و سکون واو و فتح ها و سکون لام	—	—
اوکه (نیشکر)	بضم همزه و سکون واو و فتح کاف و های خفی	زمستانی	دو بیچ دہ	دایلا	بکسر مجهول دال هندی و سکون یای تحتانی و لام و الف	بارش	سیرے یک دہ
کنهل	بفتح کاف و تاء فوقانی هندی و های خفی و سکون لام	تابستانی	(۲) بیچ دہ	گوله	بضم کاف فارسی و سکون واو و فتح لام و های مکتوب	بارش	—
کیلا	بکسر مجهول کاف و سکون یای تحتانی و لام و الف	بارش	دو بیچ دہ	بهولسری	بضم مجهول با و های خفی و سکون واو و لام و کسر سین و را و سکون یای تحتانی	زمستانی	سیرے چهار دہ
بیر	بکسر مجهول با و سکون یای تحتانی و را	زمستانی	سیرے بد دہ	توکل	بفتح تاء فوقانی و سکون را و ضم کاف و سکون لام	تابستانی	(۴) دو بیچ دہ

(۱) [د] صد تا چهل دہ

(۳) [ه] پنڈ کچور

(۲) [ه] نیست

(۴) [ض د] دونتا

انار	بارش	منه هشتاد دوم تا صد	پنجاه	بفتح بای فارسی و سکون نون و بای تختانی والف و فتح لام و های مکتوب	بارش دوم دام	سیر دوم دام
بفتح همزه و نون خفی و سکون با و کسر را و سکون تایی فوقانی و فتح بای فارسی و های خفی و سکون لام	بارش دوم بیلک دام	لهسوره		بفتح لام و های خفی و فتح سین و سکون واو و فتح را و های مکتوب	تابستانی یک دام	سیر یک دام
انجیر	تابستانی	سیر بیلک دام	گنبدی	بضم کاف فارسی و سکون نون و کسر با و های خفی و سکون بای تختانی	تابستانی چهار دام	سیر چهار دام
توت	بهار دوم دام	سیر بدو دام	کره‌ری	بفتح کاف و سکون ها و کسر رای دوم و سکون بای تختانی	تابستانی چهار دام	سیر چهار دام
دانه	همیشگی بیلک دام	یکه دوم دام	توری	بفتح تایی فوقانی و سکون را و کسر رای ثانی و سکون بای تختانی	—	—
خریزه	تابستانی	منه چهل دام	بنگه	بفتح با و نون خفی و فتح کاف فارسی و های مکتوب	بارش (۴) دام	دو تا یک دام
تربز	آخر بارش	یکتا دوم تا صد	گولر	بضم کاف فارسی و سکون واو و فتح لام و سکون را	بهار (۶) دام	سیر دوم دام

- (۱) چنین در [۸] • [ف ا ض د] دو تا یک دام (۲) الفاظ تا ده در [ض د] نیست
 (۳) در [۸] نیست (۴) [د] بهاری
 (۵) [د] سیر دو دام (۶) [د] تابستانی

کهرنی	بارش	چهار دام	پیلو	بکسر بای فارسی و سکون بای تختانی و ضم لام و سکون واو	تابستانی دوم دام	سیر دوم دام
مهوا	تابستانی	سیر یک دام	بروته	بفتح با و واو سکون واو و فتح تایی فوقانی و های مکتوب	تابستانی (۲) دام	—
دیهل	تابستانی	سیر چهار دام	پیار	بکسر بای فارسی و بای تختانی و الف و سکون را	بارش دام	سیر چهار دام
تیندو	تابستانی	سیر دوم دام	—	—	—	—

میوه که در خشکی هم باشد *

نام	اعراب	موسم	قیمت	نام	اعراب	موسم	قیمت
نارند	بنون و الف و کسر را و فتح بای تختانی و سکون لام	تابستانی	یکه چهار دام	(۳) مکھانان	بفتح میم و کف و های خفی و الف و نون و الف و نون خفی	تابستانی	سیر چهار دام
پند کهچور	بکسر بای فارسی و نون خفی و فتح دال هندی	تابستانی	سیر شش دام	سویداری	بضم سین و سکون واو و کسر بای فارسی و بای تختانی و الف و کسر را و سکون بای تختانی	تابستانی	سیر هشت دام

- (۱) در [۸] نیست (۲) [د] بارش سیر چهار دام (۳) چنین در هر نسخه

اخررت یعنی چهار مغز	بفتح همزه و سکون خای منقوطه و ضم مجهول را و سکون واو و تاي فوقاني هندی	تابستاني (۱) سیرے هشت دام	کول گده	بفتح کاف و سکون واو و لام و فتح کاف فارسي و تاي مشدد فوقاني هندي وهاي مکتوب	تابستاني سیرے دو دام
چروچي	بکسر جيم فارسي و فتح را و سکون واو و نون خفي و کسر جيم و سکون ياي تحتاني	تابستاني سیرے چهار دام	—	—	—

(۲) پس از طبع خورد *

بلول	بفتح باي فارسي و سکون لام و فتح واو و سکون لام	بارش سیرے دو دام	کچالو	بفتح کاف و جيم فارسي وائف و ضم لام و سکون واو	بارش سیرے دو دام
کدو	—	بارش سیرے دام	چچیندا	بفتح جيم فارسي اول و کسر جيم فارسي دوم و سکون ياي تحتاني و نون خفي و دال هندی و الف	بارش سیرے دام
بادنجان	—	همه ساله سیرے بيک ونیم دام	سورن	بضم سين و سکون واو و فتح را و سکون نون	تابستاني سیرے یک دام
تروئی	بضم تاي فوقاني و فتح را و کسر ياي تحتاني و سکون ياي تحتاني ديگر	بارش سیرے یک ونیم دام	زردک (گاجر)	بکاف فارسي و الف و فتح جيم و سکون را	تابستاني سیرے یک دام

(۱) [ض د] شش //

(۲) [ض د] آنکه پس از الخ //

کندوري	بفتح کاف و نون خفي و ضم دال و سکون واو و کسر را و سکون ياي تحتاني	بارش (۱) سیرے یک ونیم دام	سنگهارة	بکسر سين و نون خفي و کاف فارسي و هاي خفي و الف و فتح را و هاي مکتوب	سیرے سه دام
سينب	بکسر مجهول سين و سکون ياي تحتاني و نون خفي و سکون باي مؤخده	بارش سیرے یک ونیم دام	سالک	بسين و الف و فتح لام و سکون کاف	تابستاني سیرے دو دام
پينه	بکسر مجهول باي فارسي و سکون ياي تحتاني و فتح تاي فوقاني هندي وهاي مکتوب	بارش بہشت یک دام	پندالو	بکسر باي فارسي و نون خفي و دال هندي و الف و ضم لام و سکون واو	تابستاني سیرے دو دام
کريله	بفتح کاف و کسر را و سکون ياي تحتاني و فتح لام و هاي مکتوب	بارش سیرے یک ونیم دام	سيالي	بکسر مجهول سين و ياي تحتاني و الف و کسر لام و سکون ياي تحتاني	تابستاني —
ککوره	بفتح کاف اول و ضم دوم و سکون واو و فتح را و هاي مکتوب	بارش سیرے یک ونیم دام	کسيرو	بفتح کاف و کسر مجهول سين و سکون ياي تحتاني و ضم را و سکون واو	تابستاني سیرے سه دام

(۱) در [ض د] نيست //

(۲) [ض د] سیرے یک و نیم دام //

(۳) [ض د] يکي بهشت دام //

(۴) در [ض د] نيست //

میوه ترش هندی *

لیمو	بکسر مجهول لام و سکون یا ی تکتانی و ضم میم و سکون واو	تابستانی	چهارتا بیگ دام	گهیپ	بفتح کاف فارسی و های خفی و سکون یا ی تکتانی و با ی فارسی	بارش	—
نَـ نَـ	بفتح همزه و میم و سکون لام و کسر مجهول با و سکون یا ی تکتانی و تایی فوقانی	بارش	چهارتا بیگ دام	بجورا	بکسر با و فتح جیم و و سکون واو و را و الف	بارش	یکه بهشت دام
گلگل	بفتح کاف فارسی و سکون لام و فتح کاف فارسی و سکون لام	بارش	دوتا بیگ دام	آنوله	بهمزه و الف و نون خفی و سکون واو و فتح لام و های مکتوب	تابستانی	سیر (۳) دو دام

میخوش *

نام	اعراب	موسم	قیمت	نام	اعراب	موسم	قیمت
اندلی	بفتح همزه و نون خفی و کسر با و لام و سکون یا ی تکتانی	تابستانی	سیر دو دام	کیمت	بفتح کاف و سکون یا ی تکتانی و فتح تایی فوقانی	بارش	چهارتا یک دام
بدهل	بفتح با و سکون دال هندي و فتح ها و سکون لام	تابستانی	یکه بیگ دام	کانکو	بکاف و الف و نون خفی و ضم کاف و و سکون واو	—	—
کمرک	بفتح کاف و سکون میم و فتح را و سکون کاف	تابستانی	چهارتا یک دام	پاکر	ببای فارسی و الف و فتح کاف و سکون را	بارش	دو سیر بیگ دام
نارنگی	بنون و الف و فتح را و سکون نون و کسر کاف فارسی و سکون بای تکتانی	تابستانی	دوتا بیگ دام	کرنا	بفتح کاف و سکون را و نون و الف	بارش	یکه بیگ دام

(۱) این جدول در [ف ۱] نیست || (۲) [ه] بیگ روییده || (۳) در [ه] نیست ||

انگور کوهی	(بیشتر در دامنه کوه هندوستان شود)	تابستانی	—	لبهیرا	بفتح لام و با و های خفی و سکون یا ی تکتانی و را و الف	تابستانی	—
جامن	بجیم و الف و فتح میم و سکون نون	بارش	سیر بیگ دام	جنبهیری	بفتح جیم و نون خفی و کسر با و های خفی و سکون یا ی تکتانی و کسر را و سکون یا ی تکتانی	بارش	پنج تا یک دام
پهالسه	ببای فارسی و های خفی و الف و سکون لام و فتح سین و های مکتوب	تابستانی	سیر یک نیم دام	گرنه	بفتح کاف فارسی و سکون را و فتح نون و های مکتوب	—	—
کروندا	بفتح کاف و را و سکون واو و نون خفی و دال و الف	بارش	سیر یک دام	—	—	—	—

میوه هندوستان شیرین میخوش ترش باشد و هر کدام فراوان گونه * برخی از آن خشک نیز
لدت برده * لخته بآتش بخته کار برند چنانچه چنده را برشمرده * و برخی را باندک
تفصیل برمی نگارد *

انده بفارسی نفزک گویند چنانچه میر خسرو می سراید * در رنگ و بو و طعم کم همنا *
برخی مشکل پسندان توران و ایران از خربزه و انگور بایه او برتر نهند * در پیکر بزرگوار و
بهی و ناشپاتی و خربزه ماند * گاه یک سیری و افزون شود * سبز زرد سرخ مختلف رنگ
شیرین میخوش باشد * زیبا درختیست خاصه نورس * بالیده تر از چار مغز و برگ بید آسا
لیکن پهن تر از آن * پس از ریزش خزانی برگهای سبز و زرد و نارنجی و شفق (۵) و
آتش تاز تاز پدید آید و در سر آغاز بهار بشکفتد و بگل انگور ماند * بوی خوش
۱۰ بردهد شگرف نمایش کند * و چون میوه بدهد پس از یک ماه ترشی پدیدار شود *

(۱) [ض] بکار || (۲) [ف ۱] چندین || (۳) [ض د] برشمرده ||

(۴) یعنی در قرآن السعدین میگوید * بیت * نفزک خوش نفزکن بوستان * نفز ترین نعمت هندوستان ||

(۵) همچنین در هر نسخه ||

و از دو بیرون نباشد نرم و سخت * قند سیاه و شکر و قند سفید و نبات از همین بر سازند و سرمایه گوناگون شیرینها گردد *

آئین کشت و کار آنکه درست نیشکرها در خنک جائی بکارند و هر روز آب افشانند * بهنگام دلو يك وجب و افزون لخت لخت در زمین نرم ساخته بخوابانند و خاکپوش گردانند *

• و هر چه سخت تر او را فروتر گذارند و پیوسته آبیاری کنند * و پس از هفت هشت ماه برسد * اگر چه از شیر نیشکر می بر سازند لیکن از سیاه قند گزین شراب شود *

و کشیدن آنرا نمطها نهاده اند * یکی آنکه در يك من آن ده سیر پوست مغیلان ریزه ریزه ساخته برآمیزند و سه برابر آب اندازند * و خمها برآموده در زیر زمین بگذارند *

و در گرد آن خشک سرگین اسپ باز دارند * هفت روز تاده بر جوشد * نشان رسیدگی آنکه شیرینی بر سختی گراید * اگر تندتر خواهند بار لخته قند سیاه اندازند و برخه ادویه و خوشبوها از عنبر و کافور و جز آن برآمیزند * و گوشت نیز بگذارند برند * چندی همان جوشیده را از غش پالوده بکار برند و بیشتر عرق برگشند * و آن بروشها باشد نخست آنکه آمیخته را در مسین دیگ اندازند و جامه در میان باز دارند که جنبش نکند و آب در نشود * و واژگون سرپوش برابر نهند و بخمیر استوار گردانند و آب سرد در آن سرپوش اندازند و آتش

۱۵ افزورند * چون گرمی پذیرد بجای او دیگر آب سرد اندازند * بخار چون بدانجا رسد از خنکی بعرق گراید و در جام فرو ریزد * و نیز دیگ را با سفالینه بپوشند و بهمان طرز استوار سازند و سر دو نی را بدان پیوند دهند * و دیگر طرف را بدو کوزه که بر آب سرد گذاشته اند استوار کنند * بخار بدو رسد و از سردی عرق گردد * و نیز گلین آونده از آن آمیخته برآماید و قشقه ناوه دار بگذارند و سر دسقه را به نی در آرند و او را بکوزه پیوندند * و

۲۰ در سرپوش آب سرد تازه تازه ریزند و عرق از قاشق بکوزه در آید * و برخه عرق را باز چکانند و آنرا دو آتش گویند * بس تزد و تیز شود * دست آلوده بآتش دارند در گیرند و برنگها شعله افزورند و آسیدیه نرسد * و شگفت آنکه چون درون آوند عرق آنش در گیرند بیچ چیز نیفسرد و چون هر بپوشند برخه شود *

انناس آنرا کنهل سفری نامند * شگفت آنکه نهال او در آوردها نشانده در سفر همراه دارند و بار دهد * در رنگ و پیکر بطولانی ترنج ماند و مزه و بوی بنفرت * و بونه بدرازای يك گز و برگ باندازه دست آره دار * میوه بر فراز بوته باشد و بران برگ چند بروید * چون از درخت برگیرند آن برگها کنده جدا جدا - بر نشانند و بار آرد * جز يك بار ۲۰ بر ندهد و افزون از یکتا نباشد *

کنولا زعفرانی رنگ بهی آسا و از گزیده میوهایی هند * درخت او بسان لیمو و گلش لخته بوی خوش دهد *

اوکه بفارسی زبان نیشکر گویند * فراوان گونه باشد و قسمه چنان سیراب و نازک که بمنقار زدن گنجشک شیره تراوش کند و اگر از دست بر زمین افتد خورد بر شکند * ۲۵

- (۱) [ف ا] سختی پذیرد || (۲) [ف ا] روی دهد || (۳) [ف ا] و دکن ||
 (۴) [ف ا] گردد و بشیرین و شیر نیزه لفظ نیز در [غ د] نیست || (۵) [ع] خورده شیر یا مغز ||
 (۶) الفاظ بر آشامند در [ف ا] نیست || (۷) [ض د] دهد ||
 (۸) [ع] آره دار * [ف ا] آره دارد * [ض د] آره دار ||

و از دو بیرون نباشد نرم و سخت * قند سیاه و شکر و قند سفید و نبات از همین بر سازند و سرمایه گوناگون شیرینها گردد *

آئین کشت و کار آنکه درست نیشکرها در خنک جائی بکارند و هر روز آب افشانند * بهنگام دلو يك وجب و افزون لخت لخت در زمین نرم ساخته بخوابانند و خاکپوش گردانند *

• و هر چه سخت تر او را فروتر گذارند و پیوسته آبیاری کنند * و پس از هفت هشت ماه برسد * اگر چه از شیر نیشکر می بر سازند لیکن از سیاه قند گزین شراب شود *

و کشیدن آنرا نمطها نهاده اند * یکی آنکه در يك من آن ده سیر پوست مغیلان ریزه ریزه ساخته برآمیزند و سه برابر آب اندازند * و خمها برآموده در زیر زمین بگذارند *

و در گرد آن خشک سرگین اسپ باز دارند * هفت روز تاده بر جوشد * نشان رسیدگی آنکه شیرینی بر سختی گراید * اگر تندتر خواهند بار لخته قند سیاه اندازند و برخه ادویه و خوشبوها از عنبر و کافور و جز آن برآمیزند * و گوشت نیز بگذارند برند * چندی همان جوشیده را از غش پالوده بکار برند و بیشتر عرق برگشند * و آن بروشها باشد نخست آنکه آمیخته را در مسین دیگ اندازند و جامه در میان باز دارند که جنبش نکند و آب در نشود * و واژگون سرپوش برابر نهند و بخمیر استوار گردانند و آب سرد در آن سرپوش اندازند و آتش

۱۵ افزورند * چون گرمی پذیرد بجای او دیگر آب سرد اندازند * بخار چون بدانجا رسد از خنکی بعرق گراید و در جام فرو ریزد * و نیز دیگ را با سفالینه بپوشند و بهمان طرز استوار سازند و سر دو نی را بدان پیوند دهند * و دیگر طرف را بدو کوزه که بر آب سرد گذاشته اند استوار کنند * بخار بدو رسد و از سردی عرق گردد * و نیز گلین آونده از آن آمیخته برآماید و قشقه ناوه دار بگذارند و سر دسقه را به نی در آرند و او را بکوزه پیوندند * و

۲۰ در سرپوش آب سرد تازه تازه ریزند و عرق از قاشق بکوزه در آید * و برخه عرق را باز چکانند و آنرا دو آتش گویند * بس تزد و تیز شود * دست آلوده بآتش دارند در گیرند و برنگها شعله افزورند و آسیدیه نرسد * و شگفت آنکه چون درون آوند عرق آنش در گیرند بیچ چیز نیفسرد و چون هر بپوشند برخه شود *

- (۱) [ف ا] در خشک جای || (۲) [ا] آب بازی ||
 (۳) این لفظ در [ف] نیست || (۴) [ف ا] نیشکری || (۵) [ض د] در زمین ||
 (۶) [ض د] ادویه خوشبوها || (۷) [ف ا] بوابر بر نهند || (۸) [ض د] خنکی *
 [ع] خشکی * [ف] خشکی * [ا] خشکی || (۹) [ف ا] و سر دیگ را ||
 (۱۰) [ف ا] و سر درونی را || (۱۱) [ف ا] اطراف || (۱۲) [ض د] نیست ||

کُپَل کُپَا شکلهست سبزگون بدرازی^(۱) یک گز و به پنهانیم * خوردن او تربز آسا و پوست
خاردار بود * از شاخ و تنه و بیخ بروید * شیرین تر زیرزمینی * دوباره^(۳) کنند و گرد خوشها
بدرآید * لزوجته با او باشد * و هنگام^(۴) خوردن انگشتان بهم چسبند * درخت بسان چارمغز
لیکن قدره بالیده تر و برگ بزرگتر * گل او میوه مانند بوی خوش دارد * خام نیز برگیرند
و بچونه و جز آن برسانند *

کیلا * درخت او نیزه وار^(۵) باشد و برگ از تنه سطر بس نرم برآید و بنادوخته
آستیفه مانده آتو کشیده^(۷) لیکن درازتر و فراخ تر * و از میان منوبری شکل سوسنی رنگ
برآید و آن غنچه باشد * و در هر خوشه هفتاد و هشتاد کیله بود * در پیکر بخیار خورد^(۱۰) نزدیک
و پوست بآسانی کنده شود * از گرانی بسیار نتوان خورد * و چندگونه بود * هر سال
دست واره از تنه گذاشته قلم کنند و گزنه بارندهد * و عامه پندارند که کافور ازین درخت ۱۰
پدید آید * درست آنکه درخت دیگرست بدین نام چنانکه گفته آید * و نیز برگیرند
مروارید ازو پیدائی گیرند * همانا فروغ راستی ندارد *

مهور * درخت او به انبه ماند * چوب او در عمارات بکار رود * و از گل او عرق برکشند
و میوه را کلونده^(۱۳) نیز نامند *
بهولسری^(۱۳) - (۱۴) - بر درخت و گل و میوه برگذارند [؟] * درخت او بزرگ و خوش آینه بود و ۱۵
میوه نارنجی فام عذاب آسا *

ترکل در میوه و درخت بنارگیل ماند * چون دست وار از شاخ بے برگ برآید سر آن
بریده آورند برینند * از آن شیر ترارد * و روزی دو سه بار برآماید * آنرا تازی گویند *
تازه او شیرین و اگر لخته بماند میخوش گردد و نشأ بخشد *

(۱) [ض د] بدرازی || (۲) [د] شیرین تر آن زیر زمین بود ||

(۳) [ض د] چون دوباره کنند گرد الخ || (۴) [ض د] در هنگام ||

(۵) [ا] نیزه دار || (۶) [ض د] باشد و بزرگ و برگ الخ ||

(۷) [ض] از تو کشیده * [ف ا] و تو کشیده * [د] آتو کشیده * [و] تو کشیده * ||

(۸) [ف] و فراخ رو * از میان الخ * [ا] و فراخ تر و فراخ رو * از میان الخ ||

(۹) [د] بچنار || (۱۰) [ف] نزدیک بود و پوست || (۱۱) [ف ا] و از آن بسیار الخ ||

(۱۲) [د] کلونده * (د) کلونده || (۱۳) [ف ا] بهولسری * [د] بهولسری ||

یعنی بهولسری || (۱۴) این جمله در هر نسخه همچنین نوشته است ||

(۱۵) [ف ا] در میوه و در گل بنارگیل || (۱۶) [د و] دست او از شاخ ||

(۱۷) [د] نشاء * در دیگر نسخها نشاء ||

بنیاله بزرگ آلو مانده درختش بدرخت لیمو * در برگ بید آسا * در خامی سبز ۲۰
باشد و در بختگی سرخ *

گنجهی^(۱) بوته او بیاره دار باشد و برگ و میوه مانند کنار از ته بیخ برآند *
تازی^(۲) در بیخ برینند و بیشتر در کهسار شود * در بیاره یک ساله یک منی کمابیش آسیا آسا
۵ ببالد و در دو ساله دومنی * و افزون بود بهمین دستور * برگهاش به برگ تربز ماند *

پیاز^(۳) چون ریزه انگور شود جگری فام شیرین طعم * مغز خسته او روغن است و
بخورش رود و آنرا چرونجی گویند (بکسر جیم فارسی و فتح را و سکون واو و نون خفی و
کسر جیم و سکون یای تختانی) * درخت آن یک گزی هم شود *

ناریل^(۴) آنرا جوز هندی نامند بد درخت خرما ماند و بلندتر باشد * و چوب او
۱۰ خوش رنگ تر و برگش بزرگتر * تمام سال بار گیرد و در سه ماه بخته گردد * خام را که سبزگون
باشد فرود آرند و چندی نگاهدارند و ازو یک پیاله شیر آسا برآند * لذت بخشد و بیشتر
با نبات آمیخته در دبستان برآشامند * چون بخته شود نخودی رنگ باشد و شیر برینند
و چون بروغن اندانند^(۶) سیاه فام شود * شیرین و چرب بود به برگ تنبول خورد * زبان را
نرمی و تازگی بخشد و از پوست او قاشق و پیاله و کاسه^(۷) غچک برسانند * چهارچشمی
۱۵ و سه چشمی و در چشمی و یک چشمی باشد * هر کدام را خواص برنگاشته اند و پسین
را بس گزیده تر دانند * و قسم ازو تریاق زهر باشد * تا درازده سیری و افزون^(۹) نشان
دهند * و از پوست درخت او ریمان برتابند و طناب بزرگ چهارها ازو شود *

بندکچور^(۱۰) خرما را گویند * خورد بوته بر زمین پیوسته باشد و چهار صد و پانصد بار آرد *
سویباری^(۱۱) بغاری فوفل گویند * زیبا درخت است بس بلند بسان سرو * از تند باد
۲۰ هر او بر زمین آید و باز برخیزد * فراوان گونه بود * و مرز خام او به بادام نزدیک *
در بختگی بسختی گراید * با برگ تنبول بکار رود *

سنگهاره^(۱۲) سه گوشه دار باشد بیاره او در کولابها شود و بر روی آب آید خام و بریان
بخورش رود *
سالک در کولابها زیر زمین شود و آب در شده بیرون آورند *

(۱) [ف ا] پیازه وار * [ض د] پیازوار || (۲) [ف ا] برین || (۳) [د] زیره منقی و انگور ||

(۴) [ض د] جوز هند || (۵) [ف ا] گویند || (۶) [ض د] آماند ||

(۷) [ض د] کاسه و عچک || (۸) [ف ا] بزرگتر || (۹) [ض د] و افزون ازو نشان ||

(۱۰) این لفظ در [ف ا] نیست || (۱۱) [ف ا] بر زمین || (۱۲) [د] کولها ||

پندالو^(۱) بیاز^(۲) او را بجوید بردوانند و تا دو^(۳) کز سرانزند * در برگ بنجبول ماند و بیع کنده برآند *

کسیرو در کولها بیدایش گیرد * و چون آب بخشگی گراید از زمین برون آرند * خام و آتش جوش داده نیز خورند *

سیالی دراز مخروطی در بیخ بیاره بندد *
لیمو^(۴) بتخم مرغ ماند * قسمه را کاغذی برگزیند * میانه پوصت و مغز آن تنگ پرده سفید بود * هیراب و خوش خور باشد و قسمه همه سال بار دهد *
امل بیت^(۵) نازج آسا بس^(۶) ترش * اگر فولادی سوزن فرو برند در کمتر زمانه آب گردد و سفید مهره در شیر او گذاخته شود *

کرنا بسیب ماند و غوره او پس از سه سال رسد * در آغاز سبز و ترش و تلخی آمیز * و سپس بزردهی گراید و تلخی رود * و در بختگی سرخ و شیرین * چون دیر ماند بسبزی باز گردد * درخت آن بسان لیمو و برگش لخته پهن تر و غنچه او چون پیکان خاکی * و گل او^(۷) چهاربرگ سفید بود * با زین خورده بس خوشبو و عبیرمایه ازو برسانند *
گذاش این داستان از نیروی من ناشناسا بیرون * بدین مایه گفتار بسند نمود *
برگ تنبول از سبزیهاست لیکن کاراگهان گزین میوه برشمرند چنانچه میر خسرو ۱۵ دهلوی میسراید

* بیت *

نادره برگه چو گل بوستان * خوبترین میوه هندوستان *

بخورد^(۸) او دهن خوشبو گردد و بزم عطرآگین * بن دندان استوار شود و گرسنه سیر و گرسنه فراوان گونه بود چندی بر میگزارد * بلهوی (بکسر با و فتح لام و سکون ها ۲۰ و کسر را و سکون یای تکتانی) سفید و رخشان باشد * زبان را درشت و سخت نگرداند و در مزه از همه خوش تر * چون از بیاره جدا کنند به پرورش یک ماه سفید گردد و اگر کوشش رود بیست روز * کاکبر (بکاف و الف و کسر مجهول کاف و سکون یای تکتانی و را) سفید خالدار و پُر بود و سخت رگها درو * در بخیار خوردن زبان سختی پذیرد * جیسوار (بفتح جیم و سکون یای تکتانی و فتح سین و واو و الف و سکون را) سفید نکرده و برای سودمندی ۲۵

آمیخته بفروشد * کپوری (بفتح کاف و ضم بای فارسی و سکون واو و کسر را و سکون یای تکتانی) زردگون و سخت و برگدار شود لیکن خوش مزه و بویا * کپورکات (بفتح کاف و ضم بای فارسی و سکون واو و را و کاف و الف و نون خفی و تایی فوقانی) سبزرنگ زردی گرای بود و بسان گرد فلفل تیز * بوی او بکافور ماند و ده برگ بیش نتوان خورد *
۵ بجز بنارس کمتر نشان دهند و در آنجا نیز بهر زمین نشود * بنگله (بفتح با و نون خفی و فتح کاف فارسی و لام و های خفی) پهن و پُر و سخت و برزدار و گرم و تیز باشد *

و کشت کار بدین آئین * ماه چیت سر آغاز نوروز برگ کره^(۹) را با چهار پنج انگشت بیاره جدا کنند و در زمین آماده پنهان سازند * چنانچه^(۱۰) برگ و سرکه پیدا باشد از پانزده تا بیست روز از آن گره سر آغاز رستن بیاره دیگر شود و چون گره دیگر دیدید آید ازو برگ روید * تا هفت ۱۰ ماه بیاره و برگ پیدائی گیرد * سپس از رستن بارماند * و در هر بیاره افزون از سی برگ نشود * هر چند بالش کند به نی تکیه داده برانزند و اطراف و بالا را بچوب و خس بپوشند و در سایه پرورش نمایند * و همواره آبیاری کنند مگر هنگام بارش * و گاه گاه شیر و روغن کنجد و کنجا^(۱۱) آن نیز برستگاه اندازند * برگ از هفت گونه بیرون نباشد و نه نام گیرد *
پایه^(۱۲) پایه^(۱۳) برسد و جدا ساخته پرورش نمایند و بکار برند * نخستین کره^(۱۴) (بفتح کاف و سکون را و فتح ها و نون خفی و جیم) برای تخم جدا سازند و پیدائی نام گیرد (بکسر مجهول بای فارسی و سکون یای تکتانی و کسر دال هندی و سکون یای تکتانی) * و نو برگ را گدازه گویند (بفتح کاف فارسی و دال هندی و سکون واو و فتح تایی فوقانی و های مکتوب) * و در زمین را نونی (بفتح نون و سکون واو و کسر تایی فوقانی و سکون یای تکتانی) * سومین را بهتی (بفتح با و ضم ها و کسر تایی فوقانی و سکون یای تکتانی) * چهارمین ۲۰ چیمو (بکسر جیم فارسی و های خفی و سکون یای تکتانی و سکون واو) * پنجمین ادهمیدا (بفتح همزه و کسر دال و های خفی و نون پنهان و سکون یای تکتانی و دال هندی و الف) * ششمین اگه^(۱۵) (بفتح همزه و کاف فارسی و سکون ها و کسر نون و فتح یای تکتانی و های مکتوب) و آنرا لیوار نیز گویند (بکسر مجهول لام و سکون یای تکتانی و واو و الف و سکون را) * هفتمین کره^(۱۶) * و جز گدازه هر یک بعد از یک ماه از بیاره جدا ساخته

(۱) [ف ا ض] پزدار • (۲) [د] پزوار • (۳) [ف ا ض] چنانکه

(۴) [ف ا ض] پزدار • (۵) [د] پزوار • (۶) [ف ا ض] چنانکه

(۱) [ف] بیاز • (۲) [ض د] تا دوسه گز • (۳) لفظ بس در [ض د] نیست

(۴) [ض د] چهاربرگی • (۵) [ض د] بخورد • (۶) [ف ا ض] درخشان

پرورند * و آخرین قسم را برخه برای خوردن جدا گردانند و طائفه با بیاره بگذارند تا بتخم کار آید * و بهتر و گزیده تر شموند لیکن برخه کار آگهان پیدی را بهتر دانند و از آن گران تر نهند * بیشتر بسته یازده هزار برگ را لباسه میگویند (بفتح لام و ها و الف و فتح سین و های مکتوب) و امروز چهارده هزار را * و بسته دویست را دهولی نامند (بضم مجهول دال هندی و های خفی و سکون واو و کسر لام و سکون یای تکتانی * و لباسه ازین فراهم آید * در زمستان پس از چهار پنج روز برگها برگردانند و دست چین سازند و بتابستان هر روز * و از پنج تا بیست و پنج برگ و برخه افزون را فراز یکدیگر نهاده بگونگون روش برآیند * و لخته سویباری و گنه در برگ و چونه در دیگره پیچیده دران گذارند * و برخه کانور و مشک نیز همراه سازند و بابریشم و جز آن بریندند و آنرا بیره نامند (بکسر مجهول با و سکون یای تکتانی و فتح را و های مکتوب) * و گاه برگانده برگها در رگایها بر چینند و بکار ۱۰ برند و ازو مطبوخ نیز بر سازند *

آئین پیدایش طعم *

چون لخته از خورش گذارش یافت از دگرگونگی مزه مینویسد * گرمی لطیف را تیزی بخشد و کثیف را تلخی و معتدل را شوری * سردی نخستین را ترش گرداند دومین را دهن گیر سومین را زفت * در قبض ظاهر زبان گرفته شود و در عفوصت باطن نیز * ۱۵ و میانه کیفیت اولین را چرب و میانی را شیرین و بسین را بیمزه سازد * و بسائط طعوم ازین برنگذرد * و برخه گویند اصل جز چهار نبود شیرینی تلخی توشی نمکینی * و آنچه بآمیزه پدید آید از شماره بیرون * برخه را نام برگذارند چنانچه بشامت تلخی زفتی آمیز را گویند و زعوقه فراهم آمده از نمکینی و تلخی *

آئین خوشبو خانه *

بزم آرای سلطنت بوی خوش را دوست دارد و آنرا دستمایه ایزدی پرستش

- (۱) [ف ا] چهار و پنج روز * (۲) در [ه] نیست * (۳) [ف ا] کته *
 (۴) [ف ا] برند و از مطبوخ نیز الخ * (۵) [ف ا] خورش طعام گذارش الخ *
 (۶) [ف ا] ازین نیز بگذرد * (۷) [ف ا] نمکی *
 (۸) در هر نسخه زعوقه نوشته است *

داند * همواره از عنبر و عود و شگرف آمیزشهای باستان و فراهم آورده گیتی خداوند قدسی محفل عطر آگین باشد و در زرین و سیمین مجمرها که بگونگون پیکر بر سازند بخور کنند * گلهای بویا خرمن خرمن بر آمایند * از گل روغن بر سازند و بدن و موی سر بدو برانند * *

و بسا دل گزین آمیختها فراهم شده بگذارش چنده سخن را رنگ و بو داده آمد *
 سنځوځ (بفتح سین و نون خفی و ضم تاي فوقانی و سکون واو و کاف) يك و نیم تولچه زباد و يك تولچه چوره و دو ماشه روغن چنبیلی و دو شیشه گلاب بکار رود * و باندایش تن بهجت افزاید *

آرگجه (بفتح همزه و سکون را و فتح کاف فارسی و جیم و های مکتوب) يك سیر ربع کم صندل و دو تولچه اکسیر و مید و سه تولچه چوره و یکیک تولچه بیخ بنفشه و گیله ۱۰ (بکسر مجهول کاف فارسی و سکون یای تکتانی و ها و فتح لام و های مکتوب تخم گیاه است) و نیم ماشه کانور و یازده شیشه گلاب بکار رود * و در تابستان بدن را بدو اندایند *

گلکامه (بضم کاف فارسی و سکون لام و کاف و الف و فتح میم و های مکتوب) يك تولچه عنبر اشهب و نیم لادن و دو گزین مشك و چهار گزیده عود و هشت اکسیر ۱۵ عبیر میده کرده در چینی طبقها برگذارند * يك سیر گل سرخ را شیوه بر گرفته بدان آمیزند و در تابش آفتاب خشك گردانند و شامگاه با گلاب و عرق بهار تر کرده بر سنگ سقا در همان قدر بسایند * چون ده روز برین نمط بگذرد بشیره بهار نارنج آمیخته خشك سازند * و چند بار درین بیست روز لخته شیوه ریختن سیاه که آنرا نازوی سیاه میگویند آمیزش دهند * و لخته ازان در ارگجه بکار آید *

روح افزا پنج سیر عود و يك سیر و چهار یک صندل و همین اندازه لادن سه و نیم تولچه هر کدام از اکسیر و لوبان و دهوپ (بیخه است از کشمیر آورند) و بیست تولچه

- (۱) [ف ا] آید * (۲) [ض د] سنځوځه * (۳) [ض د] و کاف و های خفی *
 (۴) [ف ا] چویه * (۵) [ف] شیشه * (۶) [فاد] اگر [۷]
 (۷) [ف] یازده * (۸) [د] و هشت اگر و عنبر و مید کرده در چینی الخ *
 (۹) [ف ا] عنبر * (۱۰) لفظ بر در [ض د] نیست * (۱۱) [ف] سمانه *
 (۱۲) در [ف] نیست * (۱۳) [ف] دهبوب *

بیخ بنفشه و ده تولچه آشنه (بهندی زبان چهریله گویند بفتح جیم فارسی و های خفی و کسر را و سکون یای تختانی و فتح لام و های مکتوب) بسختگی [؟] همه نبات را بقوام آورده برآمیزند و چهار شیشه گلاب بخرج رود * و قرصها بر سازند و مجمرها برافروزند * بس گزین باشد *

اوپننه (بضم مجهول همزه و سکون واو و بای فارسی و فتح تای فوقانی و نون و های مکتوب) دست شویست عطرانزا سه سیر پاکم لادن و یک و نیم سیر و پنجه دام عود و همین قدر بهار نارنج یک و نیم سیر پوست آن و یک سیر و ده دام صندل و یک سیر و پنجه دام سنبل الطیب که اهل هند چهر گویند (بفتح جیم فارسی و های خفی و سکون رای هندی) و همین قدر آشنه و سی و هشت و نیم تولچه مشک و نیم سیر و چهار تولچه برگ پاچه [؟] و سی و شش تولچه سیب و یازده تولچه سعد که بهندی مرنه گویند ۱۰ (بضم مجهول میم و سکون واو و تای فوقانی و های خفی) و پنجه دام بنفشه و یک تولچه و دو ماشه دھوپ و یک و نیم تولچه اکنکی (بکسر همزه و فتح کاف و سکون نون و کسر کاف و سکون یای تختانی گیاه است خاص) و همین قدر زرباد که کچور خوانند و یک تولچه و دو ماشه لوبان [صد و] شش شیشه گلاب و پنجه شیشه عرق بهار بکار رود * و همه را کوفته و بپخته بآتش نرم در گلاب بزند * و چون تری کم گردد نرود آورده ۱۵ خشک سازند *

عبیر مایه عود چهار دام صندل دو بیخ بنفشه یک سنبل الطیب سه و نیم درالک سه مشک خطائی چهار تولچه لادن دو نیم دام بهار نارنج هفت و نیم کوفته و بپخته در ده شیشه گلاب بآتش نرم بخته در سایه خشک گردانند * کشته بیست و چهار تولچه عود و شش شش لادن و لوبان و صندل چهار چهار اکسیر ۲۰ و دھوپ دو در از بیخ بنفشه و مشک یک آشنه در پنجاه تولچه نبات و دو شیشه گلاب بآتش نرم بخته قرص بر بندند * در موختن عطر افزاید و روح افزود *

- (۱) [ض د] و دو || (۲) الفاظ و هشت در [ف] نیست ||
 (۳) [ه ف] پاچه • [ض دو] ماچه || (۴) [ف ا] مرنه || (۵) [ه] زباد ||
 (۶) در [ض د] نیست || (۷) [د] در شیشه گلاب || (۸) [ه ف] آشنه ||

بخور یکدک سیر عود و صندل و چهار یک سیر لادن و دو تولچه مشک و پنجه اکسیر در دو سیر نبات و یک شیشه گلاب بآتش نرم آمیزش دهند * فقیله پنجه سیر عود و هفتاد و دو تولچه صندل و بیست و پنجه هرکدام از اکسیر و لادن و بیست و پنجه بنفشه و ده لوبان و سه نبات را بپخته با دو شیشه گلاب فقیله سازند * بارجات یک سیر عود و پنجه تولچه لادن و دو دو مشک و صندل و یک لوبان و نیم کانور چوره آسا بپاکند * عبیر اکسیر یک سیر ربع کم صندل و بیست و شش تولچه اکسیر و دو تولچه و هشت ماشه مشک سائیده در سایه خشک سازند و بکار دارند * غسول سی و پنجه تولچه صندل و دهده کتول و یکدک از مشک و چوره و دو ماشه ۱۰ از کانور و مید با دو شیشه گلاب آمیخته بر سازند *

خوشبوها *

نام	عنبر اشهب	زباد	مشک	عود	چوره	کور	کانور	مید	زعفران	زعفران
			بهندي اگر			بویم سيني			کمندى [؟]	کشميرى
قیمت	تولچه از نیم	روپیه تا یک	از یک تا روپیه	سیر (۵) از دو روپیه تا پنج مهر	تولچه از نیم پا روپیه تا یک روپیه	تولچه از سه روپیه تا پنج مهر	از سه روپیه تا دو مهر	از یک تا سه روپیه تا بیست و دو	سیر (۷) از دو روپیه تا سه روپیه	از یک تا دو روپیه

- (۱) [ض د] بکار برند || (۲) این لفظ صرف در [د] موجود است || (۳) [ه ف] کتول •
 [ض دو] کنول || (۴) [د] از یک نیم اله || (۵) [د] سیر از ده روپیه •
 (۶) [د] از نیم روپیه || (۷) [ه] زعفران دیراشامی • [ف] دیراسانی • [ا] دیرایانی •
 [و] براسامی • [ض د] زعفران • [گ] زعفران ایرانی • (۸) [ه ف] کمندي •
 [ا] کنپدي یا کپندي • [گ] کهي • در [ض د] نیست ||

نام	صندل	نافه مشك	كلنبك ^(۱)	سلارس	عذير لادن	كافور ^(۲) چينه	عرق فنده	عرق بيد مشك	عرق گلاب	عرق بهار	عرق چنبيلي
منه از سي سيره	منه از سي سيره	منه از سي سيره	منه از سي سيره	منه از سي سيره	منه از سي سيره	منه از سي سيره	منه از سي سيره	منه از سي سيره	منه از سي سيره	منه از سي سيره	منه از سي سيره
و پنچ	و پنچ	و پنچ	و پنچ	و پنچ	و پنچ	و پنچ	و پنچ	و پنچ	و پنچ	و پنچ	و پنچ
نام	بنفشه	اظفار الطيب	برگ ماچ كه از گجرات مي آورند	سنگده ^(۴) كوكلا	لوبان از سرگرد	لوبان ديگر	دوالك كه بهندي چهر گویند	دوالك كه بهندي چهر گویند	دوالك كه بهندي چهر گویند	دوالك كه بهندي چهر گویند	دوالك كه بهندي چهر گویند
قیمت	سیره از نیم روپیه تا دو	سیره از نیم روپیه تا دو	سیره از نیم روپیه تا دو	سیره از نیم روپیه تا دو	سیره از نیم روپیه تا دو	سیره از نیم روپیه تا دو	سیره از نیم روپیه تا دو	سیره از نیم روپیه تا دو	سیره از نیم روپیه تا دو	سیره از نیم روپیه تا دو	سیره از نیم روپیه تا دو

تتمه خوشبوها *

نام	اعراب	رنگ	موسم	نام	اعراب	رنگ	موسم
سیونی	بکسر مجهول سین و سکون یای تختانی و واو و کسر تایی فوقانی و سکون یای تختانی	نباتی	در اواخر بهار و فراوان	بکسر مجهول با و سکون یای تختانی و واو و کسر تایی فوقانی و سکون یای تختانی	نباتی	بهار	بهار

- (۱) [۴ ف] کلنبك * [د] کلنبك [گ] کلنبك [۱] کافور چینی ||
 (۲) [۱] کافور چینی ||
 (۳) [۴ ف] ماچ * [ض د] تاج * [گ] باح || (۴) [گ] سنگده || (۵) همچین در هر نسخه
 در برهان قاطع آلك نوشته است || (۶) [ض] كشته * [د] آشته || (۷) [ض د] سعد بهندي ناگرموته ||
 (۸) [ض د] گلهاي خوشبو || (۹) [د] برگها ریزه و سفید • تابستان ||

چنبيلي	بفتح جيم فارسي و نون خفي و كسر مجهول با و سکون یای تختانی و کسر لام و سکون یای تختانی	سفید و زرد و کبود	بارش و برخه زمستان	کوزه	بضم كاف و سکون واو و فتح زاي منقوط و هاي مکتوب	سفيد ^(۴)	تابستان
رای بیل	برا و الف و کسر یای تختانی و کسر مجهول با و سکون یای تختانی و لام	سفید قمری ^(۱۱)	اواخر تابستان اوائل بارش	پازل ^(۵)	بهاي فارسي و الف و فتح دال هندي و سکون لام	سوسني ^(۶)	بهار
مونگرا	بضم مجهول میم و سکون واو و نون خفي و فتح كاف فارسي و الف	زرد ^(۲)	تابستان	جوهری	بضم جيم و سکون واو و کسر ها و سکون یای تختانی	سفيد ^(۷) و زرد بیاسمن ماند	بارش
چنپه	بفتح جيم فارسي و نون خفي و فتح باي فارسي و هاي مکتوب	زرد	تمام سال بشکفت در حوت و حمل فراوان	نواری	بکسر فون و واو و الف و کسر را و سکون یای تختانی	نباتي ^(۸)	بهار
نیتکی	بکسر مجهول كاف و سکون یای تختانی و ضم تایی فوقانی و کسر كاف و سکون یای تختانی	برگهای بالا هیز و اندر سفید مائل بزردي	تابستان	نرگس		سفيد ^(۹)	بهار

- (۱) [۴] سفید || (۲) [۴] زرد • [ف ا ض د] سفید ||
 (۳) [د] سفید مائل بزردي || (۴) [د] سوسني • بهار || (۵) در [۴] نیست ||
 (۶) [د] سفید و زرد بیاسمن ماند • بارش || (۷) [د] نباتي • بهار ||
 (۸) [د] سفید || (۹) [د] سفید و زرد ||

کیوره	بکسر مجهول کاف و سکون یای تحتانی و فتح وا و های مکتوب	(۱)	از اسد تا آخر میزان	بنفشه گل (۶)	بنفش	تابستان
چلته	بفتح جیم فارسی و سکون لام و فتح تایی فوقانی و های مکتوب	(۲)	—	گل کزفه	سفید	بهار
گللال	بضم کاف فارسی و لام و الف و سکون لام	(۳)	بهار	کپور بیل	(۷)	—
تسبیح گلال	بفتح تایی فوقانی و سکون سین و کسر با و سکون یای تحتانی و حا و ضم کاف فارسی و لام و الف و سکون لام	(۴)	زمستان	گل زعفران	بنفش	خریف
سنگارهار	بکسر سین و نون خفی و کاف فارسی و الف و سکون را و ها و الف و سکون را	(۵)	تابستان	—	—	—

(۱) [ض د] همچنان (یعنی سفید مائل بزردي) (۲) [د] سفید • زمستان //

(۳) [د] سفید // (۴) [د] نباتی • بارش // (۵) [د] سفید و بیخ زرد //

(۶) [د] گل شگوفه // (۷) [ض د] سفید تمري • آخر بارش //

خوش رنگ *

گل آفتاب	زرد (۲)	سینیل	بکسر مجهول سین و سکون یای تحتانی و نون خفی و فتح با و سکون لام	سرخ تیره	بهار
گل کنول	سفید و کبود هم شود	رتن مالا	بفتح را و تایی فوقانی و سکون نون و میم و الف و لام و الف	زرد	بهار
جعفری	زرد زردین و نارنجی و کاهی	سون زرد	بضم سین و سکون واو و نون و فتح زای منقوط و سکون را و دال	زرد	بهار
گدهل	رنگ برگه‌اش مختلف بود سرخ و زرد و نارنجی و سفید	گل مالتی	بمیم و الف و سکون لام و کسر تایی فوقانی و سکون یای تحتانی	—	(۶)
رتن منجني	سرخ آتشین خورد تر از یاسمن	کرن پهل	بفتح کاف و سکون را و نون و ضم یای فارسی و های خفی و سکون واو و لام	زرد زردین	(۷)
کیسر	بکسر مجهول کاف و سکون یای تحتانی و ضم سین و سکون واو	کريل	بفتح کاف و کسر را و سکون یای تحتانی و لام	(۸)	بهار

(۱) [د] گل آفتاب که سورج مکهی باشد // (۲) [د] بارش //

(۳) [د] زرد و نارنجی الخ // (۴) الفاظ و سفید در [د] نیست // (۵) [د] سرخ آتشین //

(۶) [د] بارش // (۷) [د] بهار // (۸) [د] سرخ و هم سفید //

کنیر	بفتح کاف و کسر مجهول نون و سکون یای تحتانی و را	سرخ و سفید	(۱)	جیت	بفتح جیم و سکون تحتانی و تایی فوقانی	درون زرد و بیرون سرخ مائل بسیاهی	بارش
کدم	بفتح کاف و دال و سکون میم	بیرون سبز (۲) میانه زرد و ریشهای اندرون سفید	بهار	چنپله	بفتح جیم فارسی و نون خفی و فتح یای فارسی و لام و های مکتوب	(۵) سفید بگل لیمو ماند	بهار
ناگ کیسر	بنون و الف و سکون کاف فارسی و کسر مجهول کاف و سکون یای تحتانی و فتح سین و سکون را	(۳) سفید و میانه سرخ و زرد	(۴) بهار	لاهی	بلام و الف و کسر ها و سکون یای تحتانی	(۶) در حوت بشکفته	در
سربین	بضم سین و سکون را و فتح یای فارسی و سکون نون	سفید و میانه خطهای سرخ و زرد	بارش	گل کرونده	بفتح کاف و سکون واو و نون خفی و فتح دال و های مکتوب	(۵) سفید خورد ترا چنبیلی	بارش
بکسر سین و سکون یای تحتانی و فتح کاف و های پنهان و نون خفی و کسر دال هندی و سکون یای تحتانی	سفید اندرون مائل بزرگی و بیرون بسرخی	بهار	دهنقر	بفتح دال و های خفی و فتح نون و نون خفی و فتح تایی فوقانی و سکون را	بگل نیلوفر ماند	(۷) بارش	بارش

(۱) [د] بهار || (۲) [د] میانه سفید و زرد اندرون || (۳) [د] سفید زرد آمیخته ||

(۴) در [د] نیست || (۵) [د] سفید فقط ||

(۶) [د] زرد || (۷) [د] آخر بارش ||

گل حذا		(۱)	(۲)	کنگلانی	بفتح کاف و نون خفی و کاف فارسی و لام (۵) و الف و کسر یای تحتانی و سکون یای تحتانی	دو قسم سرخ و زرد	(۶)
دوپهرویا	بضم دال و سکون واو و فتح یای فارسی و سکون ها و کسر را و یای تحتانی و الف	هرخ آتشین و سفید	همیشگی	سرس	بکسر سین و سکون را و سین	سبز مائل بزرگی (۷) ریشه شده	بهار
تخت مفت	بضم با و های خفی و سکون واو و نون و فتح جیم فارسی و نون خفی و یای فارسی و الف	شفقالو	(۳)	سن	بفتح سین و سکون نون	زرد	بارش
سدرسن	بضم سین و فتح دال و سکون را و فتح سین و سکون نون	(۴) زرد بگل نیلوفر ماند ازو خورد تر	بارش	—	—	—	—

[آئین پیدایش خوشبوها *] عنبَر برخه برانند که بقعر دریا روید و جانداران آبی بر خوردند
و از سبیری برگردانند * و بسیاری برانکه ماهی بخورد و بمیرد و از شکم او بر آرد و چندی
سرگین دریائی گو که آنرا سارا گویند و جوقه کف دریا اندیشند * و جمعه را رای^(۹) آنکه
از کسار جزائر تراوش کند * و گروه صمغ دریائی درخت بر گذارند * و لخته موم انگارند
و نگارند^(۱۰) شرفنامه را ظن بدین نزدیکتر * گویند در برخه کوهها فراوان انگبین پدید آید
چندانکه روانه گردد و بدریا پیوندد و مومها بر فراز آید و بتابش خشکی پذیرد * و از انجا که
خورش زنبوران رستنیهای خوشبو است عطر افزاید * و برخه زنبور درو یانته اند * و گزیده

(۱) [د] سفید و سرخ و زرد || (۲) [د] بارش || (۳) [د] زمستان ||

(۴) [د] زرد فقط || (۵) [ض د] تحتانی اول و سکون ثانی || (۶) [د] بارش ||

(۷) این لفظ در [د] نیست || (۸) این عنوان در [د] موجود نیست ||

(۹) [ض د] زهی || (۱۰) [ف] شرفنامه ||

پور سینا آنست که چشمه در قعر دریا میجوشد * عنبر ازان ترارد و مرج خیز بساحل اندازد * ^(۱)بنازی ترمیباشد و از تابش آفتاب خشک گردد و گوناگون رنگ پذیرد * و از کمتر سفید و از بیشتر سیاه و از میانه فسق و زرد * نیکوترین آن اشهب * فراوان چرب تو بر تو باشد * چون بر شکند سفید زردی آمیز پدید آید * هر چند سفید و سیل و سست گزیده تر * سپس فسق پس ازان زرد که آنرا خشخاشی گویند * چون قرین سیه فامی که از بس افروختگی بسوزد * بازرگانان آرمند بموم و مندل وادن و جز آن بر آمیزند و هر کس بدان پی نبرد *

و مندل عنبرست که از شکم ماهی مرده برگیرند * کم بر دروی است *
و اادن را نیز عنبر گویند و پیدایش آن از درختی ست در حدوت قبرس ^(۶) و قیسوس یا قستوس نام * بر برگهای او طبیعت می نشیند * چون بزر چالش نماید موی ران و سم او *
بدان بر آید و خشک گردد * موی آلود را بهتر انگارند * بسبزی نزدیک بود و بوی خوش بردهد * و سم آلود را زیون تر نهند * و برخی ریسمانها بر آن درخت رسانند آنچه بدر آمیزد فراهم آرند و آب جوش داده صاف کنند و قرصها بر بندند *

کافور بزرگ درختی است در کوهستان دریای هند و چین که صد سوار و افزون سایه نشین گردند * در تنه و شاخ آن پدید آید * گویند بنابستان فراوان مار بجفت سردی *
بدو در پیچند ^(۹) و ازین بر شناخته به تیر نشانمند گردانند * و در زمستان کیم دل برگیرند *
و برخی چنان برگذارند که بگرد آن یوزها باشند و از دوستی کمتر جدا گردند * و از درون چوب نمک ریزه مانند بر آید و از بیرون صمغ آسا * و گاه از درخت روانه گردد و پس از چند گاه بر بندد * و در حاله که زمین لرزه و آسمانی خروش افزون باشد بیشتر پدید آید * گوناگون شود * بهترین آن ریاحی ^(۱۱) و قیسوری * همانا یکی است که در نام ۲۰ گرفته * گویند نخست فرمان روای ریاح نام در موضع قیصور ^(۱۲) جزیره سراندیب یافت * برخی نامها چنان برگوید که سفید برف آسا ست * و نگارند ^(۱۳) شگرفنامه بدست خویش

- (۱) [ف] بنازی نرمی باشد ॥ (۲) [ض د] میگردد ॥ میپذیرد ॥
(۳) [ف] گزیده * ॥ (۴) [ف ا] مرخ ؟ ॥ (۵) [ه] کم بر دروی *
[ف ا ض] کم بر دروی * [د] کم بر دروی ॥ (۶) [ف ا] قبرس و قیسوس ॥
(۷) الفاظ یا قستوس نام در [ف ا] نیست ॥ (۸) [ه ض] موی و ران * [ا] موی دران *
[د] و موی زان ॥ (۹) [ض] دروی * [د] درو ॥ (۱۰) [ف ا] در پیچند ॥
(۱۱) [ه] ریاحی * [ف ا د] ریاحی * [ض] ریاحی ॥ (۱۲) [د] در ॥
(۱۳) [ف ا] شگرفنامه * [ض د] شگرفنامه که بدست الخ ॥

از چوب بر آورد بدینسان بود * لیکن این بیطار گوید سرخ تابناک است بتصعید سفید گردد * همانا که قسمی چنین باشد * و او در همه اقسام ^(۱)سروتر و سفید تر و تنکتر و صافتر و بزرگتر بود * ازان پس قرقوی و آن غلیظ تیره گون است * و بس ازو کوب گندم گون *
و فرودترین همه بالوس بچوب ریزه آمیخته باشد * هر گونه بتصعید صفا پذیرد و سفید گردد * و در برخی نامها چنان نگاشته اند که آنچه از درخت برگیرند جودانه و بهیم سینی گویند * و جو یا گرد فلفل یا سرخ دانه با او دارند تا کمی نه پذیرد * یونانی او را سرد در سوم پایه انگارند و هندی گرم دانند * و آنچه از زرباد بآمیزش دیگر چیزها بر سازند چینی گویند و کافور میت نیز * زرباد سفید خوب سائیده بقرش دوغ گاو یا گومیش بر آمیزند و چهارم روز بتازه دوغ آمیزش دهند و چندان دست بر زنند که کف بر نواز آید *
۱۰ آنرا برستانند * و لخته کافور درو اندازند و بقیه انداخته یک ^(۵)چند در انبار غله باز گذارند * و گاه سنگ سفید را نیک بسایند و در ده درم دو درم موم و نیم درم روغن بنفشه یا سرخ گل بکار رود * نخست موم را با روغن بجوشانند و بدان سوده خمیر گردانند و در دو سنگ فراداشته ^(۶)تنک بر سازند * چون بیفسرد بکافور ماند * ریزه ریزه بدو بر آمیزند و سوده خود را در زبان دیگران انگارند *

۱۵ زباد شاخ نیز گویند * تراوش مستی جانوریست گربه آسا لخته بزرگتر و روی و پوز او درازتر * چون از بندر سامقراي از مضافات آچین ^(۷) آورند سامقراي گویند و او گزیده تر بود * آن تراویده سفید زردی آمیز است * در زیر بن دم ناته دارن باندازه جوز خرد پنج شش سوراخ درو * از هفت روز تا پانزده یک بار ازان ناته برگیرند * نیم تولچه یا هشت ماشه باشد * برخی رام شود و تن در دهد و بسیاری را دم از میان قفس بیرون کشند و بصدقه ۲۰ ازان بآهستگی بردارند یا همان ناته لخته بشایستگی ^(۸) بیفشردند * و آن جانور را میصد رویه تا بانصد رویه بر خردند و زیاد تر بهتر باشد از آنکه شاشه گاه ماده بر افراز نانه بود * کار آگاهان شست و شو داده بکار برند و سپس بهترین خوشبوها گردد * و بوی او دیرها از جامه و بدن رود * بروشها بر شویند * و گزیده آنست اگر اندک باشد در پیاله رنه در آورند و بزرگ سی ^(۹) بار بآب سرد و سه بار بگرم بشویند * از گرمی لخته به تنگی ^(۱۰) گرازد و آلابش

- (۱) [ف ا ض] سبزتر ॥ (۲) [ف] قرقوی * [ا] قرقوی ॥ (۳) [ه] کوکب گندم گونست ॥
(۴) [ف] مست * در [ا] نیست * [د] کافور هشت نه زرباد الخ ॥ (۵) [د] یکچند ॥
(۶) [ض د] فراداشته نیک بر ساینند ॥ (۷) این نام در نسخها آچی یا آچین نوشته است ॥
(۸) در [ف ا] نیست ॥ (۹) [د] سه ॥ (۱۰) [ف] خشکی * [د] تنگی ॥

جدا گردد * و باز سه مرتبه بآب سرد شست و شو دهند تا بستگی بدید آید * سپس بآب لیمو سه بار بشویند * نکهیده بوزوده گردد * پس سه مرتبه بآب سرد شسته و از پارچه گذرانده بچینی پیاله اندازند و سه بار بگلاب شست و شو دهند و درون پیاله را بدو اندایند * شبها در گل چنبیلی یا رای بیل یا سرخ گل یا گل کره و از گزنه گذارند و روزها سفید پارچه بر رو بسته در فروغ آفتاب دارند و تری کمی پذیرد * اندک ازان برگیرند و بگلاب آمیخته بکار برند *
 گدازه (بفتح کاف فارسی و سکون واو و فتح را و های مکتوب) سفید سیاهی گرای در بویائی بدان نرسد * و تراوش مستقیم بدانسان جانور است لیکن لخته بزرگ و آنرا هم از نواحی آچین آورند و از او صد روپیه تا دوپست *

مید آن^(۴) نط است لیکن زبون تر * بچیزه آمیخته بوافزایند * جانور او از فراوان بوم بر خیزد و ارچ آن پنج شش دام بیش نیست * و برخی برانند که خشک ناهای ۱۰ پیشین جانور کوفته بآب بر جوشانند * روغن بر فراز آید و آنرا بدین نام خوانند *

عود بهندی زبان اگر گویند (بفتح همزه و کاف فارسی و را) (بفتح درخته است * بر کنده زیر زمین کنند * رومی بپوسد و باقی عود خالص * و برخی چنان بر گذارند که همگی آن درخت بدینسان کار برند * و آنکه در کهن نامها نگاشته اند که از میانه جایی هندوستان آورند دیوانه است ایست که جز در خیال هستی ندارد * و گوناگون بود * ۱۵ بهترین مندلی ست سپس جبلی که هندی نیز بر گویند * از بومی او سبش پیدائی نکیرد و ازین رو گزین تر از نخستین بر شمرند و برخی هر دو را برابر انگارند * و از بهترین نوعها سمندوری است پس قماری پس قاتلی و بری^(۸) و قطعی^(۹) و چینی^(۱۰) که قسموری هم گویند تر و شیرین است * و فروتر ازان جلالی و مایطافی و لوانی^(۱۱) و ریطائی^(۱۲) * و همه قسم مندلی شایستگی دارد * و از سمندوری کبود فربه سطر سخت سیراب که درو نشان سفیدی ۲۰ نباشد و بر آتش دیر ماند * و برخی سیاه را گزیده تر اندیشند * و از قماری کبود^(۱۵) سفیدی فربه و سیراب و بر آتش دیر پا * بهتر از همه سیاه سخت گران وزن * در بن آب نشیند

- (۱) [ف ا] گذرانیده || (۲) [ض د] واژگون || (۳) [ض] بوهایی ||
 (۴) [ه] آن نط * [ف ا] بدان نط * [ض د] بر آن نط || (۵) [ف ا] ردی
 بپوشد * [د] روی بپوشد || (۶) لفظ از صرف در [ه] موجودست ||
 (۷) [د] سهندوری || (۸) [ض د] و تبری || (۹) [ف ا] حبشی ||
 (۱۰) [ف ا] مالطافی (یا مایطافی) * [ض] مایطافی || (۱۱) [ف] لوانی * [ا] لوانی ||
 (۱۲) [ض] ریطافی * [د] الطافی || (۱۳) [د] بهمه ||
 (۱۴) [ض د] بسیار شایستگی || (۱۵) [ف ا] کبودی سفیدی ||

و ریشه دار نبود و بآسانی کوفته شود * و آنچه بر روی آب ایستد زبون تر شمرند * پیشین مزبذان نهال او را به گجرات آوردند و امروز در چانپانیر^(۴) پیدا * از آچین^(۵) و دهاسری آوردند * و ازان شهرستان که باستانی نامها برگزیدند امروز نشانه بدید نیست * در ترکیبها برآمیزند و خورش آن نشاط آورد * بیشتر^(۶) به بخور عسرت اندوزند و برخی گزین آنرا سائیده بدن و جامه اندایند *

چوره چکیده آن باشد * که و مه بکار برد * و آئین چنانست که گزین گل را به پنبه یا سبوس شالی آمیخته بکوبند * و چون نیک در آمیزد خرد شیشه را به بری انگشت بدان اندایند و خشک سازند * و ریزه ریزه عود را که یک هفته تر شده باشد درو اندازند و لخته تهی گذارند * و آوند میانه سوراخ بر سه پایه نهند و شیشه ۱۰ و از گزنه ساخته سر آن را بر گذارند و در ته پر آب کاسه باز گذارند چنانچه دهی شیشه بر روی آب رسد * و بر فراز آن از باجک دشتی نرم نرم آتش افروزند * و اگر شعله بر زند بآب فرو نشانند * عود بتراوش در آید و چکیده بر فراز آب ایستد * برگزیده چند بار بآب و گلاب بر شویند و دود دگی زوده گردد * و هر چند بیش بر شویند و کهن شود خوشبو تر گردد * سیاه فام بود * و برخی کارگاهان بصنعت سفید گردانند * در ۱۵ سیر از دو توله^(۸) تا پانزده بر آید * و برخی آزر صندل و بادام و جز آن بر آمیزند و زبان دیگران اندیشند *

مندل بهندی چندن گویند (بفتح جیم فارسی و نون خفی و فتح دال و نون) * درخته است در چین * درین دولت جاوید آوردند و سرسبز شد * بر سه قسم باشد سفید زرد سرخ * گروه سرخ را سردتر از سفید دانند و جوتی مفید را * و خنکی^(۱۰) سفید بیشتر ۲۰ است از سرخ و سرخ خنک تر است از زرد * بهترین آن زرد چرب و آنرا مقاصری گویند * سائیده بدن اندایند و عسرت اندوزند و بدیگر روشها نیز بکار رود *

سلاس بتاری زبان میعه گویند * صغ درخته است رومی * بر جوشانند * صانی را میعه سائله گویند و جز آن را میعه یاسه * و گزیده تر آنکه بے صنعت روانه بود و زرد رنگ باشد^(۱۳) * کلبنگ^(۱۳) درخته است گران وزن جوهر دار از زیران آوردند و برخی عود خام پندارند *

- (۱) [ف ا] بروی || (۲) [ف] زبون بر شمرند || (۳) [د] آورده اند ||
 (۴) [ف ا د] چانپانیر || (۵) [ف ا] اوچین و دهاسری || (۶) [ف ا] بیشتر ||
 (۷) [ف ا] بیشتر شویند || (۸) [ض د] تولچه || (۹) [ض د] نیست ||
 (۱۰) [ض د] خشکی || (۱۱) [ض د] خشکتر ||
 (۱۲) [د] نیست || (۱۳) [د] کلبنگ || (۱۴) [د] از جزیره باز آورند الخ ||

سائیده اوسفید تیره بود * در خوشبوها بر آمیزند و ازو سبزه نیز بر سازند *
 ملائیر نیز درخته است مانند او لیکن بدان گرانی نباشد و جوهردار نبود و سائیده
 او سفید سرخی آمیز *
 کبان صمغی است خوشبو از بندر جاوه آورند * برخی آنرا میعه یابسه دانند *
 و در تابش آتش بسان کافور بپزد * و لبانی که در فارسی کندر دویائی گویند صمغی است *
 از یمن خیزد و خوشبو نباشد *
 اظفار الطیب بهندی زبان نکه^(۱) گویند (بفتح نون و سکن کاف و های خفی)
 و بفارسی ناخن بویا * صدف آسا از دولخت خانه جانورے فراهم آید و از خورش سنبل
 بوی خوش بر گیرد * و در بزرگ دریای هند پدید آید * و در دریای بصره و بحرین
 نیز باشد و آن بهترین دانند * و در قلزم پیدایش گیرد و برخی قلزمی را گزیده تر انگازند *
 بروغن زرد گرم سازند * و طائفه پیر^(۲) آن بتابش آتش دارند و سائیده بخوشبوها آمیزند *
 سکنده کوکلا^(۳) بوته ایست در هندوستان بسیار شود و در خوشبوها بکار آید *
 چون لخته ازین داستان^(۴) بر گذارد برخی نیرنگی گله بر نویسد *
 سیوتی در پیکر بگل سرخ ماند لیکن خوردن و میانه آن زربین خرده * برگ او از
 چهار تاشش * در گجرات و دکن فراوان *
 چنبیلی دو گونه باشد * رای^(۵) چنبیلی پنج شش برگی بود و از بیرون سرخی گرای *
 و چنبیلی^(۶) ریزه تر و بر بالا سرخ خط * بوته^(۷) او یک و نیم گزی و دو گزی * بر روی زمین افتاده باشد
 و فراوان شاخهای دراز و پهن شود * و یک ساله گل کند *
 رای بیل^(۸) یاسمن آسا گوناگون یک توئی و انزون شود و پنج توئی بسیار باشد چنانچه
 هر تو را گله جداگانه توان بر ساخت * و بوته^(۹) آن تا یک گز ببالد * و برگ لیمو آسا *
 قدرے خردنر و نرم تر *
 مونگرا به رای بیل ماند لیکن بزرگتر و برگها از صد انزون * و در بو بدان پایه
 نرسد * و نهال او بزرگ درخته شود *
 چنپه مخروطی پیکریست بدرازی انگشت * ده برگی و انزون شود تو بر تو و خرده دار *
 (۱) [ف ا] نکه || (۲) [ض د] بی آن || (۳) [ف ا] داستانها ||
 (۴) [ف ا ض د] و چنبیلی برگ ریزه تر الخ || (۵) [د] بوته یک الخ ||
 (۶) [ض د] فرود آن شاخهای || (۷) اینچنین در [د] نوشته است * [ض]
 دراز ازوپهن * [ف] دراز او پهن * [ا] درازتر و پهن || (۸) در [ض د] نیست ||
 (۹) [ف ا] خرده دار بود ||

درختش خوش اندام بود * و برگ و تنه او بسان چارمغز و هفت ساله گل دهد *
 نیکئی^(۱) صوبری پیکر به بلند می چهار یک گز و برگها دوازده و انزون بود * و بوبش
 ملایم و خوش آینده * و نهال او شش و هفت ساله گل دهد *
 کیزه بدر ماند لیکن در برابر آن و انزون شود و برگها خار دارد * چون رستگاه یجیا
 نیست همه برابر نبود * و میانه شاخچه ایست ریشه دار عسلی رنگ و بوی نباشد و
 گل پس از خشکی نیز بویا باشد * در لباسها^(۲) باز گذارند و بوی او دیرپا * تنه درخت آن
 چهارگز و بلندتر و برگها جواربی آسا لخته درازتر سه پهل و در هر سه خار * و چهار ساله گل دهد *
 هر سال در بیخ آن نو نو خاک ریزند * در دکن و گجرات و مالوه و بهار بسیار باشد *
 چلنه به بزرگ لانه ماند * هزده برگی شش برگ بالاسبز و شش دیگر لخته سبز و برخی سرخ و چنده
 ۱۰ مله^(۳) شش دیگر سفید * و در میان چون گل همیشه بهار تا دو بیست برگ ریزه زرد بود و در آن سرخ تنم *
 و پس از جدا کردن پنج شش روز تر و تازه ماند * و در بوی به بنفشه نزدیک * و چون پژمرده شود
 آنرا بپزند و بخورند * درختش مثل درخت انار * برگش به برگ لیمو ماند * هفت ساله گل دهد *
 تسبیح گلال^(۴) فراوان بوی خوش دهد و برگ آن خنجر آسا * بوته او دو گزی و چهار ساله
 گل دهد * ازو سبزه سازند و یک هفته شنب باشد *
 ۱۵ ببولسری ریزه تر از یاسمین و برگ او کنگره دار * در خشکی بویاتر * درخت بسان
 چارمغز * و ده ساله گل دهد *
 سنگره^(۵) قونفل پیکر نارنج گون ساق * خرده او چون دانه خشخاش * درخت چون انار و برگ
 شفا آسا * و پنج ساله گل دهد *
 کوزه در پیکر گل سرخ آسا * بوته بزرگتر و برگ بدانسان * پنج برگی و صد برگی شود
 ۲۰ و میانه زربین خرده * عبیر مایه ازو بر سازند و گلاب بر کشند *
 پاتل پنج شش برگ دراز دارد * آب را نیل مزه و خوشبو گرداند * بسیارے با گل
 آمیخته نگاهدارند و هنگام نیافت در آب اندازند * برگ و درخت چارمغز آسا و دوازده ساله گل دهد *
 جوهری برگها ریزه دار و بیدار او بدرخت درشت و سه ساله گل دهد *
 نواری بسان رای بیل یک تو * بوته و برگ او بزرگتر ازو * چندان بشکفته برگ
 ۲۵ و شاخ را فرو بپوشد * یک ساله گل دهد *

(۱) در [ض د] نیست || (۲) [ض د] خاردار || (۳) اینچنین در [ض د] *
 [ض ا] برابر شود ؟ (۴) [ف] چنبیلی * [ا] چسلی || (۵) در [ض] نیست ||
 (۶) [ض] در همه لباسها || (۷) [د] نیله || (۸) در [ض] نیست * [ف ا] تازه باشد ||

کپور بید پنجه برگه و بگل زعفران ماند * درین دولت جاوید طراز از فرنگ آوردند *
گل زعفران اوایل اردی بهشت ماه تخم در زمین خاص شکار کرده نوم ساخته
بزیر خاک کفند و آب باران پرورش یابد * پیزه است در رنگ پیاز سیر * اواسط آبان ماه
گل کند * شاخ آن مقدار ربع گز باشد * و بدگرنگی نیروی زمین گاه دو حصه آن بیرون
شود و برعکس * بر سر آن گل نقش بندد * و آن شش برگ و شش ریشه بود *
نخست سه برگ بنفش در غایت شادابی سه برگ مانند آنرا گرد گرفته و در میان
این شش برگ سه ریشه زرد و آنها سه ریشه سرخ را فرو گرفته * زعفران عبارت ازین
آخرین ریشه است * زرین ریشه را بحیله در آمیزند * در زمان پیش هر روز مردم بزور *
آوردن و زعفران را از برگ و ریشه جدا ساخته و دسترنج نمک داده و هر که دو پل پاک
میساخت دو پل نمک میگرفت * و از زمان غازی خان چک رسم آن شد که یازده ترک
گل به پاک سازان سپرده یک ترک را دست مزد پاک ساختن اعتبار کرده از ده ترک
باقی دو سیر اکبرشاهی زعفران خالص خشک کرده گرفته * خلاصه آنکه از دو من اکبرشاهی
گل زعفران دو سیر زعفران خالص ستد * و گیتی خداوند بار سوم که بکشمیر
رفت این را در ساخت فراوان آسایش پدید آمد * یک بار تخم بر زمین نشانند و
شش سال گل دهد * لیکن زمین را هر سال نوم سازند * در سال اول و دوم اندک اندک
دهد و در سوم سال بکمال رسد * و چون شش بگذرد اگر آن پیاز را از زمین نه بر آرند
گنده شود * ناگزیر برآورده جای دیگر کشت و کار نمایند * و پنجه سال دیگر این زمین را
بار گذارند * و بیشتر در موضع پنجه از توابع مرزاج شود * در او کوه تخمیناً رستگاه او *
لخته در پرگنه پرس پور نزدیک اندرکول از جانب کمرج مقدار یک کوه کشت و کار کنند *
آفتابی گرد و پهن و بزرگ و پربزرگ و همواره بخورشید نگرند * بوته او تا سه گز ببالد *
کفول دو گونه بود یکی هنگام تابش خورشید والا بشکفت و بهر سو که خرامش کند و
بدان صوب آرد و بشام غنچه گردد و بشقایق ماند لیکن سرخی او بسفیدی مائل * و برگهای او
کمتر از شش نباشد * و درونه او زرد ریشه و در میان آن برآمدنی است مخروطی شکل که قاعده
آن بالا باشد و در آن تخمها که میوه اوست پدید آید * و دیگرے چهار برگ سفید در فروغ ماه
بدنسان بکشاید و بگردد لیکن نه بر بندد *

۲۵

- (۱) [ض] پیاز تیر ماه * [د] پیاز آمیز || (۲) در [ض د] نیست ||
(۳) [ه] [ا] بزور آوری و زعفران را اله * [ع] بزور آوردن زعفران را اله || (۴) [ف] بزعمین ||
(۵) [ع] [ف] پنور * [ف] بن پور * [ا] پنجهور * [ه] بنجهور || (۶) [ف] [ا] مرچ ||

جعفری گرد خوش نماست بالیده تر از صد برگ * پنجه برگی و صد برگی شود * صد برگ
او تا در ماه ترونده * و درختش برابر قامت آدمی * و برگها بسان برگ بید لیکن کنگره
دارد * دوماه گل دهد *
کذهل چون لاله جوغاسو و پربزرگ و بوته دوگزی و افزون و برگش توت آسا * دوساله گل دهد *
آن مدجنی چهار برگی * خردتر از یاسمین * درخت و برگ زای بید آسا * دوساله گل دهد *
کیسو پنجه برگی هر یک بذخ شیر ماند * زبان زرد در میان * درخت او بس بزرگ
باشد و صحرا صحرا بشکفت و جهانرا جمالی آتش در گیرد *
کدیر دیرها شکفته ماند و خوش دیدار لیکن زهرکیا * هر که بر سر دارد باویزه در افتد *
بیشتر پنجه برگه شود * شاخها پُر گل * و دو گز و افزون ببالد * یک ساله گل دهد *
کدم نماغه مانند برگ و درخت بسان چارمغز *
نگ کیسو چون گل سرخ پنجه برگ و ذره دار * برگ و درخت چارمغز آسا * هفت ساله گل دهد *
سیرین بگل کنگد ماند در میانه زرد خرده * بوته او بخدا ماند و برگش به بید *
سری کندی چندیلی آسا خردتر * دوساله گل دهد *
جدا چهار برگی بشکل نافرمان * در هر بوته رنگارنگ بشکفت *
دوینر یا گرد خرد نزدیک همیشه بهار در نیمروز بشکفت * بوته او دوگزی *
بیون چنیا نیلوفر آسا خداوند پنجه برگ * ساق بدست وار * در زمین که سیل فرو نشیند
بر آید * بر فراز آن جز یک نبود *
سدرسن باندازه رای بید و درون زرد ریشه و بوته آن چون هوسن *
سیندل پنجه برگی * درازی هر یک ده انگشت و پهنای سه *
رَن مالا گرد خرد * آب آنرا جوشانده با زنگ و معصفر آمیزند و پارچه را بدان رنگین سازند
سرخ پایدار شود * و روغن گاو و کنگد به بیخ او جوش دهند و ارغوانی گرد و رنگین سازند *
سون زرد یاسمین آسا لخته بزرگ تر پنجه شش برگه * بوته بسان چندیلی * دوساله گل دهد *

۲۴

- (۱) [ه] برگ سیاه لیکن اله || (۲) همچنین در [ه] * [ف] لاله جوغا شود و پیر اله *
[ع] لاله چورغا شود اله * [د] لاله خوشنما شود اله || (۳) [ع] د خوش دیدار دو گونه باشد
یک گل سرخ دهد دیگرے سفید لیکن زهرکیا || (۴) [ض د] بالد || (۵) در [ف] ا
بیان سرپین در سری کندی نوشته و بیان سری کندی در سرپین || (۶) [ف] ا ماند و در میان ||
(۷) [ف] ا بدست دارد || (۸) [ه] فرو نشیند بر فراز * [ع] د ارغوانی کرده بر آید فروز ||
(۹) [ه] گرد رنگین * [ع] د ارغوانی کرده رنگین ||

مالقی جنبیلی آسیا لختی خردتر * درونه ذره‌های خشخش مانند * دوساله کمابیش گل دهد *
 نوبل سه‌برگی خرد فراوان بشکفتد و بینش را نشاط درگیرد * جوشانده برخورند و آچار نیز سازند *
 جیت نهال او بلند درختی شود و برگ بسان نمر هندی *

چنبله گلدسته‌وار دست * برگ درخت او بسان چارمغز * دوساله گل کند * چون
 پوست درخت در آب جوشانده سرخ شود * و بیشتر بکھسار بود و چوب او چون شمع برافروزد *
 لای بوته یک‌نیم گزی * از شاخ‌های آن پیش از گل کردن نان خویش برسانند * و شتر
 از خوردن فربه و مست گردد *

دهنتر نیلوفر آسا بس خرمشما و بیاوه دار *

سرس چون بریشمی نج ریشه‌دار بود و بکماغه ماند * از دور بوی خوش بردهد *
 اگرچه بدرخت پیدل و بز نیایش‌گری نمایند لیکن درخت او را پادشاه درختان گویند *
 بس بزرگ شود و بعمارت کار رود * از درون تنه او سیاه چوبی برآید و تیشه بدو کار نکند *
 کنگلایی پنج‌برگه هر یک بدرازی چهار انگشت زین‌چهر باشد * و بر هر شاخ جز یک نشکفتد *
 سن گلدسته‌وار بر شکفتد * برگ نهال آن بسان چنار و از پوست نهال او ریسمان برتابند
 و بس استوار بود * و نوعی چون گل پنبه شود و آنرا پت سن گویند و ریسمان او بس نرم شود *

گدازش گل‌های این مرز آنگاه از من ناشناسا بس دشوار * لختی برای آگهی برنوشت *
 و گل‌های ایرانی و تورانی از گل سرخ و نرگس و بنفشه و یاسمن کبود و سوسن و ریحان و
 رعدا و زیبا و شقائق و تاج خروس و قلغه و نافرمان و خطمی و جز آن بسیار شود * و باغها و
 چمن‌زارها جانجا چهره افروز بینش * بیشتر در بستن آنها درهم میکشند * ازان باز که قدوم
 فردوس مکانی هندوستان را فروغ افروز خیابان‌بندی و طرح آرنی پدید آمد و عمارت‌های دلکشا
 و آبشارهای سامعه افروز دیده‌وران آفاق را بشکفت آورد *

و گدازش درختان این دیار که از گل و میوه و شکوفه و برگ و بیج و جز آن غذا
 و دوا بر دهد از شماره بیرون * هندی نامها چنان نگاشته‌اند اگر از هرگونه برگی بر گیرند
 هژده بار فراهم آید * پنج سرخ یک ماشه باشد و شانزده ماشه یک کرک (بفتح کاف و سکون
 را و فاج کاف فارسی) و چهار کرک را یک پل (بفتح بای فارسی و لام) و صد پل یک تلا
 (بضم نای فوقانی و لام و الف) و بیست تلا یک بار شود * و چون بسنگ روزگار برسنجد
 فرد و شش من برآید * و نیز برگدارند پابندگی درخت از دو گری کم و از ده هزار سال افزون

(۱) [د] خوردن او (۲) [ض د] کند (۳) [ض د] زیبا چهره
 (۴) [د] در هر بستن آنها (۵) [ض د] دیده (۶) [ض د] غلا ؟

نبود * و بلندی از هزار جوجن و چیزه درنگذر * گویند چون زندگانی درخت سپری
 شود نفس بیک از ده چیز پیوند گیرد آنش آب هوا زمین نبات جانوران دوحاسه سه‌حاسه
 چهارحاسه پنج‌حاسه *

آئین کرکراق خانه [؟] و توشکخانه *

از توجه گیتی‌خداوند گوناگون قماش چهره برافروخت و ایرانی و فرنگی و خطایی
 فراوان شد * و استادان کاربرد از و هنرمندان نادره آئین آمده هنگامه آمزش گرم ساختند *
 در پیشگاه حضور و شهر لاهور و آگره و فتح‌پور و احمدآباد و گجرات کارنامها پدید آمد * بگوناگون
 تصویر و نقش و گره و شکوف طرحها روانی گرفت و عالم‌نودان کلاشناس بشکفت افتادند *
 در اندک زمانه شهریار دانش‌پژوه بر همگی پایهای علمی و عملی آن شناسائی اندوخت
 ۱۰ و از قدردانی نادره‌کاران زودیاب این مرز نیز آموختند * اقسام شعرانی و ابریشم‌طرازی بهایه
 والا رسید * آنچه در هر دیار بانجام رسد در کارخانهای حضور یافته شود * گروهاگروه مردم را
 زینت‌دوستی در گرفت و آرایش جشنها از اندازه برگذشت * هرچه بر خورد و بیافند
 یا پیشکش آید بشایستگی باستانی رود * و آنچه در آمدن پیشی دار در دیدن و بریدن و دوختن
 و پوشیدن و بخشیدن بیشتر دارند * و یکجا آمده را نگاه بر ارج افتد * شناسندگان درست‌کار
 ۱۵ همواره هنگامه نرخ گرم دارند و در گذشته و حال چشم بینش برکشاند * در کمتر زمانه بایه دانی
 اندرهی آور و ازها فرود آمد چنانچه دست باف غایت نقش‌بند که صد مهر پیش خریدی بهنجاره
 رسید * و در فراوان جنس از ده‌سی و ده‌چهل برگذشت * و از فراخی حوائج شهریار هر گروه
 بآئین خویش پوشش بیارید و گرفت و گیر نرود *

گدازش آن بس دراز * ناگزیر لختی آنچه گیتی‌خداوند پوشد می‌نگارد *

۲۰ تکرچیه (بفتح نای فوقانی هندی و کاف و سکون و او و کسر جیم فارسی و فتح بای
 تحتانی و های مکتوب) یک‌تبی جامه ایست هندی‌طرز * در پیشین زمان چاک‌دامن
 و چپ‌بند بود * گیتی‌خداوند گرددامن ساخت و برآست آورد * بهفت گز مکسر و هشت
 گره سرانجام یابد * پنج گره ازان بند شود * و مزد ساده‌درخت سه تا بیک رویه و آنکه
 بگوناگون نقش آریند از یک رویه تا پنج و پا کم * یک مثقال ابریشم بخرج دارند *

۲۵ پیشواز بداندسان بود لیکن بند فراپیش باشد * و برخه بده نیز بر سازند *

(۱) [ض د] شناسی (۲) [ض د] رسیده (۳) [ف] بافته (۴) [ف]
 برگرفت (۵) [ف] در دیدن (۶) [ض د] برآست (۷) [ض د] هفت
 (۸) [ض د] پنج و پا و کم گره

دوتاہی بشش گز و چہار گره ابرہ و چہار گره کم آستر بچہار گره بند و نہ گره سجات^(۱)
اتمام پذیرد * دست مزد سہ تا یک رویہ * و یک مثقال ابریشم بکار رود *

شاه آجیدہ در یک گره شصت نگندہ بکار برند و آنرا شصت خط نیز گویند * بیشتر
دو آسترہ باشد و برخہ پنبدہ اندازند * و یک گز مکسر را دو رویہ مزد باشد *

سوزنی پا سیر پنبدہ و دو دام ابریشم * دست رنج بخیدہ دوز ہشت رویہ و آجیدہ چہار * ۵
قلمی یک و نیم پا پختہ و یک دام ابریشم * مزد دو رویہ *

قبای بزبان روزگار جامہ پنبدہ دار را گویند * یک سیر پختہ و دو مثقال ابریشم بکار رود *
دست رنج یک رویہ تا چہار یک *

گدر (بفتح کاف فارسی و دال و سکون را) جامہ ایست از قبا فراخ و دراز و افزون پنبدہ *
و در ہندوستان کارپوستین کند * ہفت گز ابرہ و شش گز آستر چہار گره بند و نہ سجات و ۱۰

در نیم سیر پنبدہ و سہ مثقال ابریشم بکار رود * دست مزد یک و نیم رویہ تا نیم *
فرجی بے بند و کشادہ پیش باشد و برخہ تکمہ افزاید * بیشتر بر فراز جامہ پوشند *

ابرہ پنج گز و دوازہ گره * آستر پنج گز و پنج گره * سجات چہار دہ گره * یک سیر پنبدہ و یک مثقال
ابریشم * مزد دوی رویہ تا چہار یک *

فرگل (بفتح فا و سکون را و ضم کاف فارسی و سکون لام) نزدیک بہ یابنجی^(۷) است ۱۵
لیکن خوش آیندہ و زیبندہ * از فرنگ برخاستہ و امروز کہ و مہ در پوشد و شکوہ افزاید *

و از گوناگون قماش بر سازند * ابرہ نہ گز و شش و نیم گره و آستر برابر * شش مثقال ابریشم
و یک سیر پنبدہ * یک تہی و دوتاہی^(۸) نیز بر سازند * پانچ^(۹) از دو رویہ تا نیم *

چکن از سقرلاط و صوف و موم جامہ بردوزند * و گیتی خدیو از دارائی موم جامہ بر ساخت
بس سبک و خوش نما * بارش ازو بر نکند * بشش گز ترتیب یابد * پنج گره بند شود ۲۰

و دو مثقال ابریشم بخرچ رود * دست مزد سقرلاطی دو رویہ صوف یک نیم موم جامہ نیم *
شلوا از گوناگون پارچہ بردوزند یک تہی و دوتاہی^(۱۰) و پنبدہ دار * سہ گز و یازدہ گره *

نیفہ شش گره آستر سہ گز و پنج گره یک مثقال و ربع ابریشم نیم پذیر پختہ * مزد از
نیم رویہ تا چہار یک *

(۱) [ف ا ض د] سجات [موافق محاورہ ہند] || (۲) در نسخہ [۸] ہرجا درین آئین مزد نوشتہ ||
(۳) [۱۸] آجیدہ || (۴) [د] یک نیم پختہ * [ض] یک نیم بخیدہ || (۵) [د] پنبدہ ||
(۶) [۸] مزدور || (۷) [د] فرجی || (۸) [ف] دوتاہی ||
(۹) [ض د] رنج دست || (۱۰) [د] و بخیدہ دار ||

و ہر کدام ازین پوشیدنیہا گوناگون باشد * و داستان چیرہ و فوطہ و دوتاہی بگفتار در نیاید *
گذارش گرانمایہ خاعتبا کہ بچشند در پوشند و بزرگان روزگار را بہ بخشش آن بلندبایگی

شود بقالب گفت درنگند^(۱) * برای خاصہ ہر فصل ہزار دہست سریا از ہر قسم بر سازند *
و صد و بیست را در دوازہ بخچہ آمادہ دارند * و از راستگی پشمینہ را بسیار دوست دار

۵ و کار بندن خاصہ شال * و شگرنی اقبال آنکہ خاصہ پوشش بر قامت ہر دراز و کوتاہ درخور
و مناسب آید و کہ و مہ را حیرت درگیرد *

گیتی خداوند پوششہا را نامہ دیگر نہاد و گوش را بتازہ فروغ نور آگین ساخت *
جامہ سرب گانی (بفتح سین و سکون را و با و کاف فارسی و الف و کسر تائی فوقانی و سکون

یائی تختانی) یعنی پوشندہ ہمہ بدن * و ازار یار پیراہن^(۴) * نیم تنہ تن زیب * فوطہ پت گت
۱۰ (بفتح بای فارسی و سکون تائی فوقانی و فتح کاف فارسی و سکون تائی فوقانی) * برقع

چتر گپت (بکسر جیم فارسی و سکون تائی فوقانی و فتح را و ضم کاف فارسی و کسر بای
فارسی و فتح تائی فوقانی) * کلاہ سیس سوہبا (بکسر سین و سکون یائی تختانی و سین و ضم سین

و سکون واو و با و ہای خفی و الف) * موی باف کیس گہن (بکسر کاف و سکون یائی تختانی
و سین و فتح کاف فارسی و فتح ہا و سکون نون) * پٹکا کت زیب (بفتح کاف و سکون تائی فوقانی

۱۵ و کسر زای منقوط و سکون یائی تختانی و با) * شال پرم نرم (بیای فارسی و سکون را و میم و فتح
نون و سکون را و میم) * فرد^(۵) کہ قسمہ است از پشمینہ پرم گرم (بفتح کاف فارسی و سکون را و

میم) * و کپور ہوز را کہ در بت بافند و گزیدہ باشد کپور نور * پای افزار چرن دھرن * و ہمچنین
بسیارے را بگزین روشہا نامور گردانید *

آئین شال *

۲۰ شہربار کار آگاہ چہار گونه بر ساخت * طوس از پشم جانورے است بدین نام * اصلی رنگ
او از سیاہی و سفیدی و سرخی باز گوید لیکن سیاہ افزون * برخہ سفید خالص نیز شود * در سبکی

و گرمی و نرمی کم ہما * مردم برای نمایش بدیگرگونگی نبرند و گیہان خدیو برنگہا آراست *
و شگفت آنکہ سرخی نپذیرد * سفید آنچه کہ آن را طرح دار نیز گویند رنگین ذاتی * رنگ پشم

(۱) [د] بچہ || (۲) [ف ا ض د] دیگر نہادہ گوش || (۳) در [ف ا] لفظ جامہ نیست ||
(۴) [ف] یار پیراہن || (۵) [و] فرد * [ف ا] پرد کہ فرق قیمت از پشمینہ ؟ [ض د]
پودک || (۶) [ض د] اصل ||

سفید یا سیاه * و بر سه گونه بافند سفید و سیاه و آمیخته * و نخستین در باستانی زمان از سه چهار رنگ زیاده نشده * گیتی خدیو گوناگون ساخت * و نیز زرد و زری و کلابتون و کشیده و قاعه و باند هنون و چیمت و آنچه و پرزد از فروغ خاطر والا است * و نیز از کوتاهی بدرازی بود و جامه رس گردانید *

و باعتبار روز و ماه و سال و قیمت و رنگ و وزن بایها قرار گرفت * آن سر رشته را بزبان وقت مثل گویند * مشرفان پاس آنرا داشته رتبه هر کدام را به پارچه نوشته بگوشه او پیوند دهند * هر چه از يك جنس در روز آورند فرودین ماه الهی در کارخانه در آید و قیمت بیش برتر از همه برگذارند و اگر ارز برابر بیش و پسی بروز باشد * و اگر در روز همقا سبکتر بالا * و در هم سنگ بزرگ برتری گیرد بدین روش طوس سفید آنچه لعل زری نارجی برنجی قرمزی گاهی گل پنبه صدای بادامی ارغوانی عذابی طوطی عسلی سوسنی منجی ۱۰ گل کاسنی سبکی علفی نسقی پرگل گلخار برن [۹] بهوج پتر کلابی آسمانی قلعی آبی زیتونی جگری زردی چینی بنفش چهره انبوه مشکین فاخته * و از حال یک روز انداز سال توان برگرفت *

بیشتر شال را از کشمیر گاه آرد * و خواسته داران یک را چهارته ساخته روزگارانش پوشیده * و امروز که مه بته بردوش گیرند * و از مخترعات گیتی خداوند آنکه دوتا را ۱۵ که در نمایش زینت افزایش پیوسته ببوشند * و از توجه شاهنشاهی در کشمیر هنگامه شال بافی گومی پذیرفت * و در لاهور از هزار کارخانه زیاده شد * و از ابریشمی تار و پشمین بود شال آسا بافند و مایان گویند * و از هر دو چیره و فوطه و جز آن آماده گردد *
لخته ازین کارخانه را بجدول آرد و آنچه افزود *

جدول

- (۱) [د] سیاه آمیخته || (۲) [ف ا] بر ساخت || (۳) [لفظ از در] [د] نیست ||
(۴) [ف ا] آذر مزه * [د] آذر و مهر و فرودین * [۴] اومز || (۵) [غ د] در آید
قیمتش برتر || (۶) [د] ترنجی || (۷) [ف ا] مچینی * [مچینی ؟] *
[د ض] منجی * || (۸) [۴] پستی * [ف ا د] نسقی * [ض] پستقی * ||
(۹) [ض] بدگل || (۱۰) [۴] گلخار * نجی برن * [ف ا] گل نارجی * برن *
[ض د] گلخار * برن || (۱۱) [ف ا] بهوج * پتر کلابی * ||
(۱۲) [۴] کلابی || (۱۳) [ف ا] قلعی * || (۱۴) [غ د] بنفشی * ||

(۱)
وزین *

نام	قیمت	نام	قیمت	نام	قیمت	نام	قیمت
مخمل زربفت یزدی	طایفه از پانزده مهر تا یکصد و پنجاه	مطبّق	دو مهر تا هفتاد	مُشچَر فرنگی	گزه يك مهر تا چهار	تفصیله (۵) که از مکه می آید	از پانزده روپیه تا بیست
فرنگی	ده مهر تا هفتاد	میلک	سه مهر تا هفتاد	دیباي فرنگی	يك مهر تا چهار	کرته وار (۷) گجراتی	يك مهر تا بیست
گجراتی	ده مهر تا پنجاه	زربفت گجراتی	چهار مهر (۶) تا شصت	دیباي یزدی	يك مهر تا يك و نیم	مندیل	يك مهر تا چهارده
کاشی	ده مهر تا چهل	طاس گجراتی	يك مهر تا سی و پنج	خارا	از پنج روپیه تا دو مهر	چیره	نیم مهر تا هشت
هروی (۲)	—	دارائی باف	دو مهر تا پنجاه	اطلس (۳) خطائی	—	دوپنه	از شش روپیه تا هشت
لاهوری	ده مهر تا چهل	مقیّش	يك مهر تا بیست	نوار خطائی	—	فوطه	از نیم مهر تا دوازده
زربفت برسه [۹]	سه مهر تا هفتاد	شروانی	شش مهر تا هفده	خَر	—	پلنگ پوش	يك مهر تا بیست

ابریشمی *

مخمل فرنگی	گزه از يك مهر تا چهار	اطلس (۸) هروی	طایفه از پنج روپیه تا دو مهر
---------------	--------------------------	------------------	---------------------------------

- (۱) [۴] وزین * [ف ا] زریق * [غ د و ۴] زری || (۲) [ا] هروی ||
(۳) [۴] خسائی * [ض د] ختائی || (۴) [غ د] برسر || (۵) [غ د] تفصیله ||
(۶) [د] بشش || (۷) [۴] کرته وار * [ف ا] کرته دار * [د غ ۴] کرته دار ||
(۸) [د] یزدی * [۴] هندوی ||

کاشی	طاقه از دو مهر تا هفت	خارا	گز از يك ناشش روپيه
يزدي	دو مهر تا چهار	سه رنگ	طاقه از يك مهر تا سه
مشهدی	دو مهر تا چهار	قطنی	از يك و نیم روپيه تا دو مهر
هروی (۱)	يك و نیم مهر تا سه	کتان فرنگی	گز از يك روپيه تا يك
خانی	دو مهر تا چهار	تافته	گز از يك روپيه تا دو روپيه
لاهوری	دو مهر تا چهار	انبري	بفتح همزه و نون خفی و فتح با و کسر را و سکون یا تختانی دام تا نیم روپيه
گجراتی	گز از يك روپيه تا دو روپيه	دارائی	گز از يك روپيه تا دو روپيه
قطیفه پوزی (۲)	از يك تا يك و نیم روپيه	ستی پوزی (۳)	بکسر سین و تاي فوقانی و سکون یا تختانی و ضم بای فارسی و سکون واو و کسر را و سکون یا تختانی
تاجه بانف	طاقه دو مهر تا سه	قبا باند	از شش روپيه تا دو مهر

(۱) [۱] مروی * و در [۵] قیمت هروی در خانی نوشته و قیمت خانی در هروی //

(۲) [۵] قطیفه پوزی * [۱] قطفه پوزی • [۵] قطیفه تری • [۴] پوزی //

(۳) [۵] ستی پوزی // (۵) [۵] واو و کسر با و سکون الخ //

دارائی بانف	دو مهر تا سی	ثابت بند پوزی (۱)	بنای فوقانی هندی و الف و سکون تاي فوقانی هندی و فتح با و سکون نون و دال
مطبّق	يك مهر تا سی	لاه	بلام و الف و ها
شیرونی	يك و نیم مهر تا ده	مصری	طاقه از نیم مهر تا يك
میلک	يك مهر تا هفت	سار	سین و الف و سکون را
کمخاب ولایتی	يك مهر تا پنج	تسر (۲)	بفتح تاي فوقانی هندی و فتح سین و سکون را
نوار (۳)	از دو روپيه تا دو مهر	اطلس ساده کرته وار (۵)	گز از نیم روپيه تا يك
خوری (۶)	از چهار تا ده روپيه	کپور دوز که سابق کپور دهور می گفتند	گز از نیم روپيه تا يك
مشجر فرنگی	گز از يك مهر تا دو روپيه	آچه (۷)	گز از يك روپيه تا دو روپيه
مشجر یزدی	طاقه يك مهر تا دو	تفصیل (۸)	عدده از هشت روپيه تا دوازده
اطلس فرنگی	گز از يك مهر تا يك	—	—

(۱) [۵] بند پوزی • لفظ پوزی در [۵] نیست // (۲) [۵] تسر • لفظ هندی درین

دو نسخه نیست // (۳) [۵] نوار //

(۴) [۵] از يك روپيه //

(۵) [۵] کرته دار //

(۶) [۵] خوری • [۴] جزی //

(۷) [۵] آچه • [۵] آچه //

(۸) [۵] تفصیل //

رسمانی *

خاصه	از سه روپيه تا پانزده مهر	سائو	بسين والڤ و ضم لام و سکون واو	سه روپيه تا دو مهر
چوتار	دو روپيه تا نه مهر	دورپه	بضم مجهول دال و سکون واو و کسر را و فتح يای تکتاني و های مکتوب	شش روپيه تا دو مهر
مامل	بفتح ميم و سکون لام و فتح ميم و سکون لام	بهادر شاهي		شش روپيه تا دو مهر
(۲) تښک	بفتح تاي فوقاني و سکون نون و ضم سين و سکون کاف و حاي خفي	گريه سوتي	بفتح کاف فارسي و سکون را و فتح يا و های مکتوب و ضم سين و سکون واو و کسر تاي فوقاني و سکون ياي تکتاني	يك و نيم مهر تا دو مهر
سری صاف	بکسر سين و وا و سکون ياي تکتاني و صاد و الف و فا	(۳) شيلگ دکني	بکسر مجهول شين و منقوطه و سکون ياي تکتاني و فتح لام و های مکتوب	نيم مهر تا دو مهر
گڼگجل	بفتح کاف فارسي و سکون نون و کاف فارسي و الف و فتح جيم و سکون لام	مهرکل	بکسر ميم و سکون ها و را و ضم کاف و سکون لام	سه روپيه تا دو مهر
بهيرون	بفتح با و های خفي و سکون ياي تکتاني و فتح را و سکون واو و نون خفي	منديل		نيم مهر تا دو مهر

(۱) [د] چهار روپيه تا پنج مهر || (۲) [ځ] تنسک * الفاظ و های خفي در [ځ] نيست ||

(۳) [ض د] سيلگ دکني * مجهول سين و سکون الخ ||

(۴) اعراب مهرکل در [ض د] موجود نيست ||

سپين	بفتح سين و ها و سکون نون	يك مهر تا سه	سرپنده	نيم مهر تا دو مهر
جهونه	بضم مجهول جيم و های خفي و سکون واو و فتح نون و های مکتوب	يك روپيه تا يك مهر	دو پڼه	يك روپيه تا يك مهر
اټان	بفتح همزه و تاي فوقاني و هندی والڤ و سکون نون	دو نيم روپيه تا يك مهر	تڼاڼچه	يك روپيه تا يك مهر
(۲) اساوي	بفتح همزه و سين والڤ و فتح واو و کسر لام و سکون ياي تکتاني	يك مهر تا پنج	فوطه	نيم روپيه تا شش
بافته	بدا والڤ و سکون فا و فتح تاي فوقاني و های مکتوب	از يك و نيم روپيه تا پنج مهر	گوش پيچ	يك تا دو روپيه
محمودي		نيم مهر تا سه	چهيښت	بکسر مجهول جيم فارسي و های خفي و سکون ياي تکتاني و نون پڼهان و سکون تاي فوقاني هندی
پنچټوليڼه	بفتح ياي فارسي و نون خفي و سکون جيم فارسي و ضم مجهول تاي فوقاني و سکون واو و کسر لام و ياي تکتاني و ها	يك مهر تا سه	گزيڼه	از نيم تا يك و نيم روپيه
جهوله	بضم مجهول جيم و های خفي و سکون واو و فتح لام و های مکتوب	نيم مهر تا دو نيم	سلاهي	بسين و لام والڤ و فتح ها و کسر تاي فوقاني و هندی و سکون ياي تکتاني

(۱) [ځ] پا مهر || (۲) [د در حاشيه] اساري || (۳) [د در حاشيه] پشتوليڼه ||

(۴) در [د] اعراب نوشته است || (۵) [د] خفي زده و سکون ||

سقلای رومی و فونگی و پرتگالی	گزله از دو نیم روپیه تا چهار مهر	پهوک	بضم بای فارسی و های خفی و سکون واو و کاف	از دو نیم تا پانزده روپیه
فاگوری و لاهوری	عدد از دو روپیه تا یک مهر	درمه	بضم دال و سکون را و فتح میم و های مکتوب	از دو روپیه تا چهار مهر
صوف مربع	طاقه از چهار مهر تا پانزده مهر	پتو	بفتح بای فارسی و ضم تائی فوقانی هندی و سکون واو	از یک تا ده روپیه
صوف مخر [؟]	طاقه از سه روپیه تا یک و نیم مهر	ریوکار	بکسر مجهول را و سکون بای تحتانی و واو و کاف و الف و سکون را	از دو روپیه تا یک مهر
پرم نرم	از دو روپیه تا بیست مهر	مصری		از پنج تا پنجاه روپیه
چبره پرم نرم	از دو روپیه تا بیست و پنج مهر	بردیمانی		از پنج تا سی و پنج روپیه
فوطه	نیم مهر تا سه	مانجی نمد [؟]		دو روپیه تا یک مهر
جامه دار پرم نرم	نیم مهر تا چهار	کنپک نمد [؟]		دو روپیه تا یک مهر
گوش پیچ	از یک و نیم روپیه تا یک و نیم مهر	تکیه نمد ولایتی		(۸)

() [فاضل] مقرلات (۲) [۵] مخر • [۴] مجهز • [۱] مجز • [ض دو] مشجر • [۴] مخر • [گ] مخیر (۳) [ض د] تا پنج مهر (۴) [د] تا هشت مهر (۵) [فا] جامه دار (۶) [۵ فاو] مانجی نمد • [ض د] پانچی • [۴] پانچی (۷) [۴] کنپک یا کنپک • [فاو] کنک • [ض د] کسک (۸) [ض د] دو روپیه تا یک مهر

سریچ	از نیم مهر تا چهار	تکیه نمد هندی		یک و نیم تا پنج روپیه
اغری	از هفت روپیه تا دو نیم مهر	لونی	بضم مجهول لام و سکون واو و کسر بای تحتانی و سکون بای تحتانی	چهارده دام تا چهار روپیه
پرم گرم	سه روپیه تا دو نیم مهر	کنبل	بفتح کاف و نون خفی و فتح با و سکون لام	از ده دام تا دو روپیه
کتاس	بفتح کاف تائی فوقانی و الف و سکون سین	از دو نیم روپیه تا ده مهر	کلاه کشمیری	از دو دام تا یک روپیه

آلین پیدایش رنگها *

از الوان بیاض و سواد را اصل پندارند و دوطرف بر شمارند و باقی را ازین دو نصیب^(۱) باشد * فراوان سفید چون با شائبه سیه فراهم گردد زرد پدید آید و از بیاض و سواد یکسان سبخ^(۲) چهره کشاید * از بیاض و سواد بسیار سبز * و دیگر الوان از ترکیب یکدیگر برخیزند * و نیز سردی جسم تر را سفید بر سازند و خشک را سیاه و گرمی رطب را سیاه گردانند و خشک را سفید * و این اسباب از جانب قابل و اقتضای کواکب که فاعل است بر جای خود دگرگونگی بخشد *

آلین تصویرخانه *

صورت بر خداوند خود رهنمونی کند و او بمعنی چنانچه بیکر خطی بحرف و لفظ رساند و از آنجا پی بمفهوم برده آید * اگرچه در عرفی تصویر اشباح کونی برنگارند کاربرد ازین ۱۰ رنگ بسا معانی خاکی بشگرف صورتها برگذارند و ظاهرنگهان را بحقیقت زار برند لیکن از خط تجارب پیشینیان بدست آید و سرمایه^(۳) بالش خرد گردد * ازین رو نخست از کتابخانه برگذارند که گزین قسمی است از * گیتی خداوند فراوان توجه بر نماید و در صورت و معنی ژرفنگهی فرماید * و الحق در نظر حسن دوستان جلوه گاه نور مقید و در دید دوربینان جام گیتی نمایی مطلق * طلسم خط روحانی هندسه ایست از قلم ابداع و ۱۵ آسمانی کتبه ایست از دست تقدیر * رازدار سخن^(۴) * زبان دست * سخن حاضران را نیروی دل

(۱) [د] نصب (۲) (ف) و نطق (۳) [ض د] برنگارند و کاربرد ازین (و این بهتر است)

(۴) [فا] سرمایه تابش (۵) [فا] دیده (۶) [د] سخن زبان است * سخن حاضران

بخشد * و خط دور و نزدیک را آگهی رساند * اگر خط نبوده سخن زندگانی نداشته و دل را از گذشتگان ارمغانه نرسیده * صورت بینان بیکر دوده انگارند معنی پرستاران چراغ شناسایی * ظلمت است با هزاران فروغ نی نی نوربست با خال چشم نارسیدگی * نقش نگار آگهی * سواد شهرستان معنی * تارشیر است خوشید ز * سیه ابربست دانش بار * برگنجینه بینانی شگرف طلسم است خموش گویا * و با جاماندگی روائی دارد و با افتادگی بلند پروازی *

از عالم زار ایزدی برتر بر نفس ناطقه افتد * دل او را بشهرستان خیال که برزخ است در مجرّد و مادّی فرستد تا تجرّد تعلّق آمیز و اطلاق تقدید آموزد پدید آید * و از انجا گام بر بام زبان نهاده بدست یاری هوا بدرنجه گوش درآید * و سپس پایه پایه بار تعلّق از دوش برانگندد بجای خوش باز شتابد * و گاه آن مسافر آسمانی سیر را بمدد گاری بنان چالش دهد و از انجا برو بحر قلم و مداد در نور دیده بدوخت آباد صفائح بار کشاید و از شاه راه دیده باز گردد *

چون خط گذارش حرف نماید ناگزیر سخن سرای آنکه لخته ازان بر نویسد و چراغ آگهی بر افروزد * حرف کیفیت است خاص وابسته بچگونگی هوا * هرگاه دو صلب سختی بر هم خورده آنرا قوّع گویند و اگر بشدت جدا شود آنرا قلع خوانند * هر آئینه هوای میانه بسان آب بموج خیز درآید و ازان کیفیت پیدائی گیرد آنرا آواز نامند * برخی سبب بعید گذارش نمایند گویند صوت تموج هواست * و بعضی سبب قریب و صوت را قرق یا قلع عذیف برگذارند * و صوت را کیفیات دیگر ۱۵ عارض گردد چون زیری و بمی و غمگی و بحوحت که از گرانی گلوروی دهد * و از روی محتاج و تقطیع اجزای هوایی کیفیت دیگر عارض صوت شود که در زیر و در بم و در نده و در بحوحت از هم جدا شوند * آنرا حرف نامند * این رای پور سینا است * و چندی دانش اندوزان معروض کیفیت خاص را حرف شمرند * و طائفه دور بینان مجموع عارض و معروض را حرف بر خوانند * و همانا این رای نزدیک بتحقیق *

و حرف بهندی زبان پنجاه و دو و بیونانی فلانی و در فارسی هزده * و در عربی بیست و هشت و بهزده صورت گراید و در آمیزه بیان زده اگر همزه را از الف جدا نگردانند * و آنکه در آخر مفردات لام و الف یکجا نویسند از انست که ساکن را ناگزیر بیک حرف پیوند بخشند * و اختصاص لام ازان روست که او دل الف است و الف دل او * در باستان اعراب نبوده چندی بنقاط

- (۱) [ف] و سخن زندگانی نداشته دل را الخ (۲) چنین [د] * در نسخا خورشید را ||
 (۳) [ف] بیان || (۴) [د] نزهت آباد || (۵) [ف] در صلب
 لب سختی الخ (۶) [ض] قریب || (۷) [ض] بعید ||
 (۸) [ف] نجوحت * [ض] نجوحت * در [ض] نقطه نیست || (۹) در [ف] نیست ||
 (۱۰) [ف] اض [ف] لان || (۱۱) [ف] اض [و] آنکه بخورد مفردات ||

غیر رنگ مکتوب نشانمند گردانیده زیر را نقطه سرخ بر فراز حرف گذاشته و جهت پیش در پیش و زیر را در زیر نهاده * و خلیل بن احمد عروضی هر حرکت را صورتی معین گردانید چنانچه امروز در میان * و بر هشیار دل پرشیده نبرد که حسن خط چون دیگر مراتب آن بدگونگی بیننده تفاوت کند و هر گروه بروی دل بسته عشرت گزیند (۳) چون خط هندی سربانی یونانی عبری قبطی معقلی کوفی کشمیری حبشی ربکانی عربی پارسی رومی حمیری بربری اندلسی روحانی و غیر آن که باستانی نامها باز گوید * و در برخی اشعار عبری را بآدم هفت هزاره نسبت دهند و طائفه بادریس * و چندی گویند او معقلی را سرانجام داد * و برخی برگذارند که خط کوفی را امیر المؤمنین علی از معقلی برگرفت * و اختلاف در خطوط بسطع و دور باز گردد چنانچه خط کوفی بک دانگ دور است و باقی سطح و معقلی همگی سطح * و کتبیه کهن عمارات بیشتر بدین خط ۱۰ نشان دهند * و بهتر آنست که سیاهی و سفیدی بگزین روش جدا گردد و در خواندن اشتباهی نیفتد *

امروز در ایران و توران و روم و هند هشت گونه خط روائی دارد * هر گروه بیکه در گروه * شش را ازان ابن مقله در سال سیصد و ده هلائی از خط معقلی و کوفی بر آورد ثلث توفیع محقق نسخ ربکان رقاغ * و گروه غبار را بر افزایشند و هفت خط از او دانند و برخی نسخ را از یاقوت مستعصمی * ثلث و نسخ را دور دو دانگ و سطح چهار * جلی را نام نخستین باشد و خفی را اسم بسین * و توفیع و رقاغ ۱۵ چهار و نیم دانگ دور و باقی سطح * بهمان دستور بجلی و خفی آن دو نام گیرند * و محقق و ربکان چهار و نیم دانگ سطح * بدان نط آن دو نام یابند * و علی بن هلال که باب مشهور است هر شش خوب نوشت و یاقوت بکمال رسانید * و شش شاگرد او بلند نام گرفتند شیخ احمد که بشیخ زاده سهروردی زبان زد آفاق است ارغون کابلی مولانا یوسف شاه مشهدی مولانا مبارک شاه زرین قلم حیدر گنده نویسنده میر بحیی صوفی نصرالله که صدر عراقی نیز گویند ارقون عبدالله خواجه ۲۰ عبدالله صیرفی حاجی محمد مولانا عبدالله آش پز مولانا محیی شیرازی معین الدین تنوری شمس الدین خطائی عبد الرحیم خلوی عبدالحمی مولانا جعفر تبریزی مولانا شاه مشهدی مولانا معروف بغدادی مولانا شمس الدین بایسنغری معین الدین فراهی عبدالحق سبزواری مولانا نعمت الله بواب خواجگی مؤمن مروارید که افشان غبار و رنگ آمیزی کاغذ ازوست سلطان

- (۱) [ض] بجهت (۲) [ض] در میان است (۳) [ف] گزینند (۴) [د] که در ||
 (۵) [ض] اسفار (۶) [ض] و اختلاف بخطوط * [د] و اختلاف خطوط (۷) در [ض] نیست ||
 (۸) [ض] ربکانی (۹) [د] مستعصمی * در همه نسخا معصومی نوشته ؟ (۱۰) [د] سطح و باقی دور (۱۱) [د] ارغون (۱۲) لفظ بحیی در [ض] نیست (۱۳) [ف] سوزی ||
 (۱۴) [ض] خلوی * [ف] خلوی * [د] خلوی (۱۵) [ف] عبد الحق ||
 (۱۶) در [ض] نیست (۱۷) [ض] معرف (۱۸) [ف] بواب ||

ابراهیم پور میرزا شاهرخ ، مولانا محمد حکیم حافظ ، مولانا محمود سیاهش ، مولانا جمال الدین حسین ، مولانا بیدر محمد ، میر فضل الحق قزوینی نیز در هر شش قلم دست شگرفت داشتند * خط مهمت تعلیق است از رقا و توقیع برگزیده اند * سطح بس کم دارد * خواجه تاج سلمانی که در آن شش خط دست توانا داشت بشایستگی رسانید * و بعضی برانند که مخترع اوست * از منّا خران مولانا عبدالحی و منشی سلطان ابوسعید میرزا این خط را بس خوب نوشت * و مولانا درویش ، امیر منصور ، مولانا ابراهیم استرآبادی ، خواجه اختیار ، منشی جمال الدین ، محمد قزوینی ، مولانا ادیس ، خواجه محمد حسین منشی نیز سرآمد شدند * و اشرف خان میرمنشی گیتی خداوند بیایه والا رسانید * خط هشتم نستعلیق و آن تمام دور است * در زمان صاحب قرآن خواجه میرعلی تبریزی از نسخ و تعلیق برگرفت * و این باور نشود چرا که نستعلیق زنها بنظر در آمد که پیش از زمان حضرت صاحب قرآن نگاشته بودند * دو کس از شاگردان او کار پیش بردند مولانا جعفر تبریزی ۱۰ و مولانا اظهر * از خوشنویسان این خط مولانا محمد اوهی ست که در فن منشی کم همتا بود و مولانا باری هروی * و سرآمد همه مولانا سلطان علی مشهدی * اگرچه از مولانا اظهر نیاموخته لیکن از نوشته های او فراوان آگهی اندوخت * و شش کس از شاگردان او نام برآوردند سلطان محمد خندان ، سلطان محمد نور ، مولانا علاء الدین هروی ، مولانا زین الدین ، مولانا عبدی نیشابوری ، محمد قائم شادی شاه * هر کدام بطرز خاص بر نوشت * و دلربایی گروه آمد * مولانا سلطان علی قایینی ۱۵ و مولانا سلطان علی مشهدی و مولانا هجرانی نیز درین نگارش دست بر آوردند * و سپس سردنتر خوشنویسان مولانا میرعلی هرویست * اگرچه بظاهر شاگردی مولانا زین الدین کرد لیکن از نگاشتهای مولانا سلطان عالی استاد شد * و از فروغ فهم عالی تغیر روش نموده نمایان تصرفها یادگار گذاشت * یک بر سیده باشد که میان خط شما و مولانا چه تفاوت * پاسخ چنان گذارد من هم بیایه کمال رسانیده ام لیکن خط او را نمک دیگر است * شاه محمود نیشابوری و محمود اسحاق و شمس الدین کرمانی ۲۰ و مولانا جمشید معنائی و سلطان حسین خجند و مولانا عیشی و غیاث الدین مذهب و مولانا عبدالصمد و مولانا مالک و مولانا عبد الکریم و مولانا عبدالرحیم خوارزمی و مولانا شیخ محمد و مولانا شاه محمود زرین قلم و مولانا محمد حسین تبریزی و مولانا حسن علی مشهدی و میر معز کاشی و میرزا ابراهیم اصفهانی و برخی دیگر نیز درین تصویر عمر گرامی صرف نمودند *

از قدردانی و ارزشنای کشور خدای گوناگون خطها پایه والا گرفت و هنر پردازان زاده کار را ۲۵

- (۱) [ف ا] سلیمانی || (۲) [ف ا] مقارین || (۳) در نسخها بعض جا قرانی نیز نوشته ||
 (۴) در [ا] نیست || (۵) [ف ا] احمد || (۶) [ف] محمد پور مولانا الخ || (۷) [ف ا] قاضی * (ض) قاضی * (د) فانی || (۸) [ا] روشن || (۹) [د] محمد || (۱۰) [ف] عیسی ||

روزیار شد * خامه نستعلیق روائی دیگر یافت * و جادو رقی که در ظل سرپر خلافت صاحب این نقش دل پذیر توان گفت محمد حسین کشمیریست و بخطاب زرین قلمی روشن آفاق * شاکر مولانا عبدالعزیز از استاد گذرانیده * مدات و دوائر او متناسب هم اند * و کار آگاهان او را بیایه ملا میرعلی برگزیدند * و مولانا باقر پسر ملا میرعلی مشهور و محمد امین مشهدی ، میر حسین کلنگی ، مولانا عبدالحی ، مولانا دوری ، مولانا عبدالرحیم ، میر عبداللّه ، نظامی قزوینی ، علی چمن کشمیری ، نور الله قائم ارسلان نیز از فروغ این دولت جاوید طراز نامور گشتند * و گیتی خداوند از نور آگهی کتابخانه را بر چند گونه فرموده * برخی درون مشکوی مقدس باشد و لخته بیرن * و هر کدام را چند لخت گردانید * همواره علم علم و نامه نامه را موافق ارزش پایه قرار داد * و از دگرگوئی نظم و نثر و هندی و فارسی و یونانی و کشمیری و عربی ترتیبها یافت * بدان نظم بنظر در آورد * روز بروز کار دانا آگاه دل آنرا بموقف عرض همایون رسانند * و هر کتابی را از آغاز تا بانجام شنوند * و هر روز که بدان جا رسد بشماره آن هندسه بقلم گوهریار نقش کنند و بعد اوراق خواننده را نقد از سرخ و سفید بخشش شود * کم کتاب مشهور بود که مذکور محفل همایون نکرد و کدام داستانهای باستانی و غرائب علوم و نوادر حکم که بیا که آن پیشوای دانش منشان انصاف گرای نباشد * از مکرر شنودن ملال نگیرد و بفراوان خواهش نیوشد * همواره از اخلاق ناصری ، کیمیای سعادت ، قابوس نامه ، مکتوبات شرف مذیری ، گلستان ، حدیقه ، مثنوی معنوی ، جام جم ، بوستان ، شاهنامه ، خمسه شیخ نظامی ، کلیات خسرو و مولانا جامی ، دیوان خاقانی و انوری و دیگر تاریخ نامه در پیشگاه حضور بر خوانند * پیوسته بکار فرائی زبان دانا کتب هندی و یونانی و عربی و فارسی بدیگر زبانها گذارش یابد چنانچه لخته زیر جدید میرزائی را بدیده و بی امیر فتح الله شیرازی و ترجمانی راقم اقبالنامه کشتن جوشی گنگا هر مهیس مهاند از ۲۰ هندی بفارسی آوردند * و کتاب مهابهات از کتب قدیم هندوستان باهتمام نقیب خان و مولانا عبدالقادر بدائونی و شیخ سلطان نهانگیری از هندی بفارسی آمد * قریب یک لک بیت است * آن حضرت نام این داستان باستانی زمر نامه نهادند * و همین گروه کتاب رامین را که از تالیفات قدیم هندست و احوال رامچندر بتفصیل در آن و بیست از نوادر حکمت در آن مندرج بفارسی آوردند * و کتاب اتهرین را که بزعم این طائفه یکی از کتب چهارگانه الهی است حاجی ابراهیم سرهندی فارسی

- (۱) [ف ا] از وفور آگهی || (۲) [ا] باشند || (۳) [ف ا] در آوردند ||
 (۴) [ض د] خواننده را از نقد سرخ الخ || (۵) در [ا] نیست || (۶) در [ض د] نیست || (۷) در همه نسخها از فارسی بهندی ؟ || (۸) [د ف ا] مهابهات ||
 (۹) [ا] تانیری * (ف) تانیری || (۱۰) [ض د] نهاده || (۱۱) [ف ض د] مندرج است ||

نمود * ویلاوتی که در حساب گزیده اثریست از حکمای هندوستان مهین برادران شیخ ابوالفیض فیضی از هندی نقاب برآورده طیلان فارسی بر دوش گذاشت * و کتاب تاجک که در علم تنجیم نسخه ایست معتبر باشارت عالی مکمل خان گجراتی فارسی ساخت * و واقعات حضرت گیتی ستانی که دستور العمل کار آگهی است میرزاخان خاننجان از ترکی بفرس آورد * و تاریخ کشمیر که احوال چهار هزار ساله آن دیارست مولانا شاه محمد شاه آبادی از لغت کشمیر بزیان فارس برگذارد * و معجم البلدان که در احوال بلاد و امصار کتابی است شگرف جمع از زبان دانان چون ملا احمد نکه و قاسم بیگ و شیخ منور و چند دیگر از لغت تازی بفارسی بردند * و هرنس را که متضمن احوال کهن است مولانا شیروی بفارسی نوشت * و کتاب کليلة دمنه که در حکمت عملی کارنامه ایست غرائب بخش با آنکه نصرالله مستوفی و مولانا حسین واعظ بفارسی نقل کرده بودند چون استعارات غریب و لغات دشوار داشت بفرمان چمن آرای اقبال راقم شگرف نامه خلعت تازه از فارسی پوشانید * و بعبار دانش اشتهار گرفت * و قصه عشق نل و دمن که بزبان هندی جگرگذا از ارباب ذوق بود شیخ فیضی فیضی در بحر لیلی مجنون بسلك نظم در کشید و به نل دمن شهزاد آفاق شد * چون خاطر مقدس شاهنشاهی بخرانه نقل آگهی یافت احوال هزار سال اخیر که در اقالیم سبعة روی داده خبر شناسان تاریخ دان را اشارت عالی شد که در یکجا فراهم آرند * نخست نقیب خان و جمعی دیگر آغاز نهادند * و مولانا احمد تنوی بسیاری در حیطه ثبات آورد و جعفر بیگ آصف خان بانجام رسانید * و خطبه آنرا نگراند اقبالنامه برنوشست * و تاریخ آلفی نام بر نهادند *

شبهه کشی بعرف تصویر گویند * از آنجاکه جد و بازی را گزین دستمایه ایست خدیو عالم از آغاز آگهی بدین کار دل نهاده و رواج و رونق آنرا طلبکار شد * از این جادوکاری شگرف آرایش گرفت * گروه انبوه نامور گشتند * هر هفته داروگان و بتکچیان کار هر کس بنظر آوردند و باندازه خوبی بخشش شود و ماهواره افزاید * بینش ژرف در مصالح رفت و ارز بر فراز پیدائی نشست * رنگ آمیزی حسن دیگر پذیرفت و صفاها را آبروی تازه بدید شد * هنرمندان شیرین کار چهره برافروختند چنانچه نادره کاری بهزاد و سحرپردازی اهل فرنگ را که آفاق در گرفته بود گزین انبار پیدا شد * نازکی کار و صفائی نقوش و ثبات دست و دیگر گزیده صفات درجه یکتائی گرفتند و اشباح

- (۱) [د] تاجک (۲) [د] تنگ (۳) [ف] کليلة و دمنه را (۴) [ض] غرائب (۵) [ض] نل دمن در زبان (۶) [ض] شوق (۷) [ض] خرابه (۸) [ض] خیر شناسان (۹) [ف] آریه (۱۰) [ض] بسیاری را در ضبط کتابت الخ (۱۱) [ض] ازین رو جادو الخ (۱۲) [ف] جادو طرازی (۱۳) [ض] مامور (۱۴) [ض] صفرا (۱۵) [ض] چهره (۱۶) [ض] نازکی (۱۷) [ض] صفای

جمادی طراز جانوری یافتند * از صد کس منجواوز برتبه پیشوائی رسیدند و آواز بلندنامی یافتند * و طائفه که نزدیک بمنزل رسیده اند و طبقه که نیمه راه شتافته بس فراوان * هند را چه گویم که تصویر این معنی بر صفحه خیال نکرده بود * همانا از اقالیم جهان کمتر نشان دهند *

ز پیش روان این شاهراه آگهی میر سید علی از تبریز است * پیش پدر خود لخته آموخته بود * چون سعادت آستانبوس یافت در پرتو عاطفت روشنی برگرفته در پیشه خویش نامور شد و کامیاب بختمند می آمد * خواجه عبدالصمد شیرین قلم از شیراز است * اگرچه این فن را پیشتر از زمان ملازمت میدانست اما بکسیر بینش شاهنشاهی رتبه والا یافت و صورت او روی بمعنی آورد * و شاگردان استاد از آموزش او پدید آمدند * دسونه کها پسر است * در خدمت این کارخانه بسربرد و بهوس بر دیوارها صورته نوشته و نقش نگاشته * روزه نظر دور بین شاهنشاهی بران افتاد * از ژرف نگاهی معنی استادی دریافته بخواجه سپردند * در اندک فرصت یگانه زمانه شد و سرآمد روزگار گشت * ظلمت سودا فروغ خورد او را پوشید * بزخم خویش سفر عدم گزید * و از کارهای شگرف یادگار ماند * بسا در طراحی و چهره کشائی و رنگ آمیزی و مانند نگاری و دیگر کارهای این فن یگانه زمانه شد * و بسا از دیده روان شناسا او را بر دسونه ترجیح دهند * کیسو و لعل و مکند و مشکین و فروغ قلماق و ماده و جگن و مهیس و کیمکون و تارا و سانوله و هرنس و رام سرآمد ناموراند * اگر بکار هر یک پردازد سخن دراز گردد * از هر چمنی که می چیدند و از هر خرمنی خوشه * شگفت آنکه از آبادی اندیشه صورت بینی و تمثال آرائی که دستمایه شاه خواب غفلت است جاندار روی آگهی و دواي درد بیدرمان ناشناسائی آمد * و تقلید بیشگان تصویر دشمن را چشم حقیقت بین کشاده شد * روزه در انجمن را زگوئی که بختمندان سعادت حضور داشتند بر قدسی زبان رفت آنکه برخه نکوهش این پیشه نمایند دل بر ننابد و بخاطر چنان رسد که مصور در خدانشناسی افزون تر از بسیاری بود چه هرگاه جانور نگار و عضو عضو بر کشد و ازینکه روحانی پیوند نیارد داد بنیرنگی جان آفرین گراید و شناسائی اندوزد * و همچنان که این حرفه پایه والا گرفت کارهای شگرف آماده گشت * فارسی نامه های نظم و نثر را پیرایه بستند و مجلسهای دلکشا تصویر شد * قصه حمزه را دوازده دفتر ساخته رنگ آمیز کردند و استادان سحرپرداز یک هزار و چهارصد موع را حیرت افزای

- (۱) [ض] شتافته اند (۲) [ف] چگویم (۳) [ف] معنی را (۴) [ض] بودند (۵) [فاض] از بوم تبریز (۶) [فاض] قهار (۷) [ض] زمان (۸) [فاض] پوشیده (۹) [ض] نیست (۱۰) [فاض] کارهای شگرف (۱۱) [فاض] مسکین (۱۲) [فاض] فروغ و قلماق (۱۳) [فاض] نیست (۱۴) [فاض] و درمان درد بیدرمان (۱۵) [فاض] میسرند (۱۶) [فاض] همزه

دیده‌وران گردانیدند * چنگیزنامه^(۱) و ظفرنامه و این اقبالنامه و رزم‌نامه و رامین و نلدمن و کلیله‌دمنه و عیار دانش و جز آن بی‌یک‌رنگاری برآستند * و جای تصویر را خود نشانمند گردانیدند * باشارت والا پیکر همگی ملازمان دولت^(۲) جاوید طراز را تصویر نمودند و کتابی سترگ برآراستند * گذشتگان حیات تازه و حاضران جاوید زندگی یافتند * همچنانکه مصوران را بلندپایگی شد نقاشان و مذهبیان و جدول آرایان و صحافان را نیز بازار گرمی پذیرفت *

و از خدمت‌گزینی این کارخانه بسیاری^(۳) منصبداران و احدیان و سائر سوار شرف امتیاز گرفتند و علوفه پیاپی از یک هزار و دریست دام زیاده و از شش صد دام کم نبود *

آئین قورخانه *

خانه آبادی از مایه^(۴) برگیرد و سپه‌آرایی بدو سرانجام یابد و معموری جهان باو بازگردد * ازین رو جهان دار پایه‌شناس فراوان دل نهد و در آرایش آن ژرف‌نگهی بکار برد * تازه طرحها ۱۰ چهره برانروخت و جوهر کار افزایش گرفت * جوشنی در پیشگاه حضور آماج بندوق گردانیدند و نشان فرورفتگی پیدائی نگرفت * همواره چندان آماده‌دارند که بشکرها بسند آید * و بازگانی را به بینش انهرخدیو ارج قرار گیرد * خاصگی را نام و پایه بر نهند * سی شمشیر خاصه شود و بهر ماه یک بشبستان دولت سپارند و پیشین را بیرون فرستند و پرستان بیرونی بنوبت بردارند * و چهل دیگر آماده‌دارند و آنرا کوتل نامند * چون از خاصگی بخرج رود ۱۵ و دوازده ماند ازین برآیند * و دوازده یک بندی * پس از هفته نوبت بیک رسد * جمدهر و کپوه چهل چهل و هفته هفته یک پس از دیگر آورند و از هر یک سی کوتل * و بسان پیشین ازو بر سازند * و هشت‌کارد و بیست بیست نیزه و برچه هر ماه یک را بکار دارند * و هشتاد و شش کمان مشهد و بهداین و جز آن بیست و چهار بمه بازگرد هر ماه دو و سی بهفته و بهر هفته یک و سی و دو بروزهای شمع ماه * و همچنین هر یک را پایه قرار داده اند *

هنگام سواری و بار عام امیرزادگان و دیگر منصبداران و احدیان قور بر دست و درش بازگذارند * چهار چهار از ترکش کمان شمشیر سپر چهار چهار کس برگیرند * نیزه برچه تبر زاعنول پیازی گپتی^(۱۵) کمان گرهه گنگ صدلی بشایسته آئین بردارند * و چنده قطار شتر و استر

(۱) [ض د] چنگیزنامه || (۲) در [۸] نیست || (۳) [۸ ف ا] بر آراست ||
 (۴) [ض د] بسیاری از منصبداران || (۵) [ف ا] و از شصت دام || (۶) [ف ا ض د] پایه ||
 (۷) [ف ا ض د] پسند || (۸) [ض د] گرفت || (۹) [د] نام به پایه بر نهد ||
 (۱۰) [ف ا] دوازده تا یک هندی || (۱۱) [۸] هفت || (۱۲) [ض د] در آرد ||
 (۱۳) [ض د] مشهدی و بهدائی || (۱۴) [ض د] هر ماه || (۱۵) [ف ا] گپتی * [۸]
 کسین یا کسین * [ض] کیستن * [د] کپتین || (۱۶) [ض د] چندین ||

نیز از گوناگون سلاح آماده باشد و چندین گردون و بختی و جز آن در سفرها بردارند * در بارگاه اقبال امرا و دیگر مردم برابر قور ایستاده منتظر خدمت باشند و در سواری از بی چالش رود مگر چنده خاصگیان * و آراسته فیلان و شتران و بهلها و نقارها و علمها و کوبها و دیگر شکوه دولت با قور باشد و یساولان جدگزیی اهتمام نمایند و میربخشیان نیز یاور * در شکارگاه چنده از پیاگان تیزنگ و برخه یراق همراه بردارند *

برای اختصار بزهی نخته حال را در جدول برگذار و چنده به پیکرنگاری روشناس گردانید *

شمشیر	از نیم رویه تا پانزده مهر
کپانده	بفتح کاف ^(۲) و های خفی و الف و نون خفی و فتح دال هندی و های مکتوب
گپتی عصا ^(۳) (شمشیر را گویند)	بفتح کاف فارسی و سکون بای فارسی و کسر تالی فوقانی و سکون یای تحتانی
جمدهر	بفتح جیم و سکون میم و فتح دال و های خفی و سکون را
خنجر	نیم رویه تا پنج
کپوه	بفتح کاف و های خفی و سکون بای فارسی و فتح واو و های مکتوب
جم کهاک	بفتح جیم و سکون میم و کاف و های خفی و الف و سکون کاف
بانک	بیا و الف و نون خفی و سکون کاف
جنبوه	بفتح جیم و نون خفی و سکون با و فتح واو و های مکتوب
کدازه	بفتح کاف و تالی فوقانی هندی و الف و فتح را و های مکتوب

(۱) [د] دیگر || (۲) [۸] کاف فارسی || (۳) در [ض د] نیست *
 [ا] گپتی شمشیر را عصای گویند || (۴) همچنین در هر نسخه و در لغت بضم ||
 (۵) [۸] وضع || (۶) [ف ا] تا نیم مهر ||

نرسنگ موته	بفتح نون و سکون را و کسر هین و نون خفي و سکون کاف و ضم میم و سکون واو و تاي فوقاني هندي و هاي خفي	نیم روپيه تا دو مهر
کمان		پا روپيه تا سه مهر
تخش کمان		يك روپيه تا چهار
ناوک		نیم روپيه تا يك مهر ^(۱)
تير		دسته نیم روپيه تا سی ^(۲)
ترکش		پا روپيه تا دو مهر
تدی	بفتح دال هندي و کسر دال هندي و سکون ياي تختاني	پا روپيه تا پنج
تیربردار		يك دام تا درنیم دام
پیکار کش		پا روپيه تا سه
نیزه		پا کم دو روپيه تا شش مهر ^(۳)
برجه ^(۴)	بفتح با و سکون را و فتح جیم فارسي و هاي خفي	از سه پا روپيه تا دو مهر ^(۵)
سانگ	بسین و الف و نون خفي و سکون کاف فارسي	پا روپيه تا یک و نیم
سنتهی	بفتح سین و سکون ياي تختاني و نون خفي و کسر تاي فوقاني و هاي خفي و سکون ياي تختاني	پا روپيه تا يك
سیلره	بکسر مجهول سین و سکون ياي تختاني و فتح لام و راو هاي مکتوب	ده دام تا سه پا روپيه
گزر		پا روپيه تا پنج
شش پر		نیم روپيه تا سه مهر

(۱) [د] تا چهار || (۲) [د] دسته سه نیم || (۳) [د] يك روپيه سه پاو تا شش مهر ||
(۴) [فاد] برجه || (۵) [د] از سه روپيه يك پاو تا الخ ||

کیستن ^(۱) ؟		يك روپيه تا سه
تیر		پا روپيه تا دو مهر
پیلاري		نیم روپيه تا پنج
زاغول		نیم روپيه تا يك مهر
چکرسوله	بفتح جیم فارسي و کاف و سکون را و فتح با و ضم مجهول سین و سکون واو و فتح لام و هاي مکتوب	يك روپيه تا شش
تیرزاغول		يك روپيه تا چهار
ترنگاله	بفتح تاي فوقاني و را و نون خفي و کاف فارسي و الف و فتح لام و هاي مکتوب	پا روپيه تا دو
کارد		دو دام تا يك مهر ^(۳)
کپتی کارد	بفتح کاف فارسي و سکون ياي فارسي و کسر تاي فوقاني و سکون ياي تختاني	سه روپيه تا يك و نیم مهر ^(۴)
قَمچی کارد		يك روپيه تا سه و نیم
چاقو		دو دام تا پا روپيه
کمان گرهه ^(۵)		دو دام تا يك روپيه
کمنه ^(۶)	بفتح کاف و سکون میم و فتح تاي فوقاني هندي و هاي خفي	پنج دام تا سه روپيه
تفلک دهان ^(۸)		ده دام تا دو روپيه

(۱) [ه] کیستن یا کهیستن • [ف ا] کپتن • [ض] کیستن • [د] گپتین • [و] کپین •
[ه] کعبتن || (۲) در [ض د] نیست || (۳) [د] دو || (۴) اعراب در [د ض] نیست ||
(۵) همچین در [ه] • در دیگر نسخها گروه کمان || (۶) [ض د] کمنته ؟ ||
(۷) [ض د] و نون خفي و تاي • (۸) [ف ا د] تفلنگ ||

پشت خار	دو دام تا نیم روپیه
شصت آریز	دو دام تا يك روپیه
گروه کشا	يك دام تا پا روپیه
خار ماشی	يك روپیه تا پنج
گوزهر (نلاخن) را گویند	يك نیم دام تا پا روپیه بضم مجهول كاف فارسي و سکون واو و فتح باي فارسي وهاي خفي و سکون نون
گجباگ	يك روپیه تا پنج بفتح كاف فارسي و سکون جیم و با والف و سکون كاف فارسي
سپر	يك روپیه تا پنجاه
دهال	نیم روپیه تا چهار مهر بفتح دال هندي و هاي خفي و الف و سکون لام
کهره	يك روپیه تا چهار مهر بکسر مجهول كاف و هاي خفي و سکون ياي تختاني و فتح را و هاي مکتوب
پهری	يك روپیه تا يك مهر بفتح ياي فارسي و هاي خفي و کسر را و سکون ياي تختاني
آذانه	نیم روپیه تا پنج بضم همزه و دال هندي و الف و فتح نون و هاي مکتوب
دباغه	نیم روپیه تا سه و نیم مهر
کبوتری (۳)	يك روپیه تا چهار بضم مجهول كاف و هاي خفي و سکون واو و کسر كاف فارسي و هاي خفي و سکون ياي تختاني
زره کلاه	يك روپیه تا پنج
گهوگوه	يك روپیه تا دو مهر بضم كاف فارسي و هاي خفي و سکون واو و ضم كاف فارسي و هاي خفي و فتح واو و هاي مکتوب

(۱) [۴۸] وها والف || (۲) [ض د] بفتح || (۳) [ف ا] گوهي و اعراب موافق آن ||

جذبه (۱)	بیست روپیه تا سی مهر
زره	پاکم دو روپیه تا صد مهر (۲)
بگتر	چهار روپیه تا دوازده مهر
جوشن	چهار روپیه تا نه مهر
چهار آئینه	دو روپیه تا هفت مهر
کوتبی	پنج روپیه تا هشت مهر بضم مجهول كاف و سکون واو و کسر تاي فوقانی هندي و هاي خفي و سکون ياي تختاني
صادقی	سه روپیه تا هشت مهر
انگريکه (۳)	يك و نیم روپیه تا پنج مهر بفتح همزه و نون خفي و کسر كاف فارسي و سکون را و فتح كاف و هاي خفي
بنجو	سه روپیه تا دو مهر بفتح باو هاي خفي و نون پنهان و ضم جیم و سکون واو
چهار زره آهنی	يك و نیم روپیه تا يك مهر (۶)
سلاج قباي (۷)	پنج روپیه تا هشت مهر (۸)
چهل قد	پنج روپیه تا بیست و پنج
دستوانه	يك و نیم روپیه تا دو مهر
راك	يك روپیه تا ده مهر برا و الف و سکون كاف (۹)
گنده سوبها	يك روپیه تا ده بفتح كاف و نون خفي و سکون تاي فوقانی هندي و هاي خفي و ضم مجهول سين و سکون واو و با و هاي خفي و الف (۱۰)

(۱) [۴۸] جبیه [د] جنبیه • [ض] جنبیه • [ف] چهنه • [ا] جبته ؟ || (۲) [ض د] ده ||
 (۳) [ض د] انگريکه || (۴) [۴۸] کسر || (۵) در [د] نیست ||
 (۶) [د] سه روپیه تا دو مهر || (۷) [د] سلاج قبا || (۸) [د] يك نیم روپیه تا يك مهر ||
 (۹) [ض د] كاف فارسي || (۱۰) [ض د] و سکون نون و تاي فوقانی ||

و در غیر فیل شش مرتبه را بزهرش نمایند * دوم سوم پنجم هفتم نهم دهم * و چون آئین آنست که فوج دار هنگام گذشتن حلقه یک را بدید خویش از همه گیرد، نام برد و همچنان زبون ترے را جدا سازد نمایندگان پایه لاغری و فریبی آنچه در نخستین فیل قرار دهند ده بیست آن بازیامت شود و در پسین نیمه برگیزند * اگر فوج دار با داروغه انباز باشد و بروزنامه هر دو مهر کنند چهارم بخش خواسته را او و باقی را داروغه جواب گوید * و نزاری فیل روزگار شده را از حال حلقه بر خوانند و در اصطبل چهارم حصه از علوفه سائس و سقا و خالک روب نیز ستانند * و در شترخانه حصه دانه از داروغه باز گیرند و قسط کا ساریان جواب گوید * و در بهلخانه حصه کا و دانه داروغه دهد و از عراقچی باز خواسته نبود * و عربهای بارکشی نیمه بخشش یابد *

آئین آویزه جانوران و برد و پای *

خدیو جهان را هکالتش آنست که گوناگون مردم در نزهتگاه یکجتهی عشرت اندوزند و بزم دوستی ۱۰ و یکتایی بر آراسته گردد تا کارها بشایستگی گراید و رشته انتظام در تائی گیرد * چون همه را خرد حقیقت گزین نباشد و داستان آگهی هر گوش بر نهد هنگامه نشاط بازی بر افروخت و فراوان مردم را بدان کار در آورد * و بآبادی اندیشه خواهشگاه طبعیت جلوه زار معنی شد و خوشن بیدنی و خرد آرائی سرمایه برستش دادر بهمال آمد * صورت گرایان ظاهرین را دستمایه سرگرمی و دل بستگی بدست افتاد و ازین آمیزه ره پزوه سعادت گشتند *

جنگ آهو * رنگ و روش او دل گزین آمد و آفت و خیز او شادمانی بخش و ازین روز و نواران توجه برگمارد و سوزان ریمیده خور آنس پذیر گرداند * ازین جانور صد و یک خاصه باشد و هر کدام بنامه و صفی روشناس * هر ده را بدید بانه سپرد * و از سه تونه بدین نبود * بخانه پرورد و دشتی نیک در آویزد یا برام شده بهتر ستیزد یا بصکرائی گرم تر برخاشد * و دیدگانش نیز سه طور باشد * نخست بایک دیگر بدین نط * اول با دوم سوم با چهارم و همچنین ذوبت بهمه فراسد * و چون بار دوم آغاز شود ۲۰ اول با سوم دوم با چهارم و همچنین * و هر کدام درین مراتب بگریزند آخرین گردد * چون سه بار گریختن شود از خاصگی بر آید * و پای و بدن در هوسناکان است * از پنج دام بر نگیرد * دوم با آهوان شامزدگان * پنج جفت خاصه با یکدیگر در آویزند و ازان پس در جفت خاصگی از شکار خاصه و سپس پنج جفت دیگر از خاصه باز آرانند * آن گاه دو جفت از آهوان شکار خاصه آویزه کنند و بعد ازین پنج آهوی خاصه به پنج آهوی شاهزاده زرگ عشرت آ برش نمایند * سپس چارده جفت خاصه کارزار ۲۵

(۱) در [۳] نیست * (۲) [ضد] فیل رو بکار شده * (۳) [ف] خاصه * (۴) [ضد] و بردوای * و در حاشیه [ف] برد و پای بهندی زبان جیت و هارخوند * (۵) [ضد] هر گوش را * (۶) [۳] بخشد * [ض] بخشد * (۷) [ف] ا ض د [د] بدو گمارد * (۸) [ف] ا د [د] کمتر *

و برای دیگر قلعه و آویزه کشتی جدا گردانید و سواران فیروزی رکاب همراه باشد * شماره هر کدام به تذگنای گفتار در ننگد * همواره هنرمندان فادروکار نونو بر سازند خاصه گنج نال و نرفال * امرا و احدیان درین کار سترگ ماهواره بر گیرند * و علوفه پیاده از چهار صد دام زیاده و از صد کم نیست *

آئین بندوق *

شهریار را فراوان میل بدو * در ساخت و کشان آن از یکتایان روزگار * چنان بر سازند که بدارو لبالب ساخته آتش دهند و ازهم ننگسد * پیشتر از چهار یک نیفزود و نیز به پتک و سندان آهن بهین ساخته و هر دو سوی پهنا را لب بلب پیوسته * و برخه از دور بینی یک طرف برگردانند و نگزدها رسیدن خاصه در نخستین * گیتی خدیو گزین روش در میان آورد * آهن بهین ساخته را طومار آسا به آریب در پیچیده چنانکه در هر پیچ درازتر گردد * و لب بلب ندارند بل از یکدیگر بگذرانند و پایه پایه بآتش ۱۰ پیخته سازند * و نیز آهن پارچها را پیخته بمیل در کشند و سوراخ شود و از سه لخت یا چهار فراهم آید * و خرد بدو بیشتر * دراز نزدیک بدو گز باشد * و خرد یک گز و چهار یک و اوزا دمانک گویند (بفتح دال و میم و الف و فتح نون و سکون کاف) * قنداق او روش دیگر سازند * و نیز از کار آگاهی کشور خدیو چنان بر ساختند که بے قذیل آتش باندک جنبش ماشه افروزش پذیرد و تیر کشاد یابد * و بسا تیر را چنان سازند که کار شمشیر کند * و از فروغ بینش شاهي فراوان آستان چهره بر افروخت خاصه استاد کبیر و حسین * ۱۵ آهن در بختگی نیمه کاسه گردد * چون درازی تفنگ انجام پذیرد بے آنکه ته پیوندند قدر هر دو نقش کنند و مرتبه شماره او را هذسه بر کنند * درین هنگام دال نامند (بفتح دال هندی و سکون واو و لام) * انگار بنظر همایون آورند و بترتیب در شبستان اقبال سپارند و بهمان منزلت برای ترفان (؟) بر آرند * و درین زمان وزن تیر قرار یابد و باندازه آن کشادگی شکاف صورت گیرد * و در دراز از بیست و پنج تانک نیفزاید و در خرد از پانزده * و بدین سنگینی جز گیتی خداوند کم کسی دلیری نماید * و چون ۲۰ برغو انجام گیرد بار دوم بمشکوی اقبال فرستند و بترتیب باز دارند و بهمان طریق بر آورند و بحکم و لا ته اوزا بر بندند و یکپه قنداق در آورند و رسوم حصه بر ساخته آتش در دهند * اگر تراوشه نکند و خوب بر آید به پیشگاه حضور برند و حکم سر راست ساختن شود * کاروانان همان طور بقنداق در کشیده

(۱) [ضد] کشتی و سواران فیروزی رکاب که همراه باشد جدا گردانید * (۲) [ف] ا [د] نوبر نو سازند * (۳) [ف] و نیز به ننگ * [د] و نیز بک * [گ] و نیز بک * (۴) [ف] د [د] در پیچید * (۵) [ف] ا [د] لخت پارچها فراهم * (۶) [د] قنداق * (۷) [د] بے قذیل و آتش * (۸) [د] جنبش پایه * (۹) [ضد] حسین آهنگر * (۱۰) [ضد] ته پیوند * [د] نه پیوند * (۱۱) [ف] آنگاه * (۱۲) [ضد] و ترتیب در شبستان اقبال سازند و همان * (۱۳) [۳] و [۴] ترفان * [ف] ترفان یا ترماس * [ضد] طرفان * [۱] یزقان * (۱۴) [ف] پیفزید * (۱۵) [ضد] پانزده نگذرد * (۱۶) [ضد] د [د] یزغو * (۱۷) [د] تیر *

عیار برگیرند. اگر در رفتار تیر کجی باشد گرم کنند و بچوب در آورده راست سازند و در حضور بسوهانگر سپارند * او بیرون را بطرحهائی که فرمایش رود بیاراید و سپس در پیشگاه پرده چوب و روش قنداق قرار گیرد * و درین هنگام چند چیز نقش پذیرد وزن بخته و خام که پیشین نگاشته بزدوده است جای آن کارگر جای ساخت سال مه هذسه * دیگر گاه از انگارها^(۳) بترتیب یک را برگزینند و فرمایش انجام شود * پس پایت دیگر یابد و سپس نه آورده راست کردن ماشه و گز و پرگز و جز آن جواب گیرند * چون فرموده طراز کردار یابد فرمان عیار گرفتن دیگر بار شود و چون درست بر آید او را در پیش برد * بار سوم بحرم سرا سپارند * درین هنگام ساده نامند * پنج تیر بدر همراه رود * گیتی خداوند چهار بار بآئینه که قرار یافته اندازد و با یک تیر بیرون فرستد * درین زمان رنگ بندوق و قنداق قرار گیرد و از نه پایت رنگ یک در قنداق قرار یابد و از فزونی طلا و لاجورد فراوان تفاوت برخیزد * و بندوق را رنگ تنها باشد و درین مرتبه رنگین نامند * بهمان دستور با پنج تیر بار چهارم بدرون سپرده آید و ۱۰ کشور خدای چهار بار اندازد و با تیر پنجم بیرون فرستد * و چون ده رنگین انتظام گیرد حکم عالی نفاذ یابد که آغاز و انجام بندوق را طلا آمود سازند و ساخته بآئین پیش شبستان قدسی سپارند و چون ده چنین منتظم گردد بچیلها حواله شود *

آئین برغو ساختن *

بیشتر آدمی سخت بارو بآهزمی آلات فراوان رنج برده قائلخته صفا پذیرفته * جهان آرا از ۱۵ دیده و بی چرخ اختراع فرمود که بگردش يك گاو شانزده بندوق در کمتر زمانه صافی درون گردد * برای آگاهی این صورت را بر نوشت *

پایهای بندوق *

در کارخانه خاصه ساخته باشند یا خریده یا پیشکشی * و هرکدام دراز و کوتاه و هر يك ساده و رنگین و کوفت کار * گیتی خداوند از میان هزاران صد و پنج را خاصه گردانید * دوازده بنام ماهها * ۳۰ پس از یازده ماه نوبت بیک رسد * و سی بهفته * پس از هفت روز یک رود و دیگر آید * و سی و دو بشمسی روزها و هر روز یک * و سی و يك کوتل * و چنده بیست و هشت بود * هرگاه از پیشین بخرج رود ازین چاره کمی بر سازند پیشی و پس بدین گونه ماه هفته ایام کوتل ساده رنگین * کوفت کار که حواله چيله نشده باشد * کوفت کار چيله سپرده * دراز چیده پیشکش یا خریده *

- (۱) همچنین در [۵۴] * و در دیگر نسخه بوده || (۲) [ف ا] جای آنگر جای ساخت ||
 (۳) [ف ا] از آن کارها * [ض د] از انگارهای || (۴) [ف] رسد || (۵) در [ف ا ض د] نیست ||
 (۶) [د] پرده || (۷) [ف ا] فرستند || (۸) [ف ا] فزون ||
 (۹) [د] نشینان || (۱۰) [ض د] برغو || (۱۱) [ض د] گردانیده ||

دمازك چیده پیشکش یا خریده * چیده چیده از هر دو * و همگی خاصگیان را هفت بخش ساخته بانزده بانزده را كشك باشد و چیلها آماده دارند * يك شنبه دو از اول چهار از دوم پنج از سوم چهار از چهارم * دو شنبه سه شنبه چهار شنبه برین نمط * پنج شنبه اول و دوم موافق از سوم چهار از چهارم پنج * جمعه از اول يك از دوم پنج از سوم چهار از چهارم پنج * شنبه بآئین او * و همواره بجهت پُرساختن خاصگیان که بخرج روند پنج پایت دیگر نهاده اند نیم کوتل چهارده * پاكوتل (چهار يك) هفت * نیم پا (یعنی هشت يك) چهار * شش تانك (نصف هشت يك) دو * سه تانك (ربع هشت يك) يك * هرگاه از کوتل بخرج رود از نیم کوتل برزد * و همچنین یک پس از دیگر بجای نشینند و پسین را چاره از گزیده های خریده *

همواره صد و يك بندوق در مشکوی دولت نگاه دارند بدین نمط * غره ماه الهی یازده ۱۰ بندوق بخدمت پذیران شبستان اقبال سپارند یکيك از بندوقهای ماه هفته ایام کوتل ساده رنگین کوفت کار که بچيله سپرده اند کوفت کار چیلگان دراز چیده دمازك چیده چیده چیده * روز دیگر جز بندوق ماه بهمان ترتیب حواله کنند * و در ده روز بدان شماره بآن خلوتگاه انس روانه سازند * گیهان خدیو تیراندازی فرماید * چون یکيك بار باین سعادت رسند باز از سر گیرد و هرکدام را چون چهار بار شود بیرون فرستند و بترتیب از هر قسم عوض دراز گذارند * و چون آغاز ماه شود بندوق ماه رفته که ۱۵ سر بود آخرین همه قرار گیرد و بندوق ماه حال صد نشین آید * آئین چنانست بکچیلان شکار خاصه را که به بندوق و جز آن باشد رقم پذیر گردانند * چنانچه به بندوق سنگرام که سرآمد خاصگیان است و بفروزدین ماه الهی مخصوص يك هزار و نوزده جاندار شکار فرموده اند *

آئین ماهواره بندوقی *

شهریار داندال علونه میرنده را چهارگونه ساخت سیصد دام ۱ دویست و هشتاد ۱ دویست ۲۰ و هفتاد ۱ دویست و شصت * و دیگران را پنج گونه و هر يك را سه * اول اول دویست و پنجاه دام * دوم اول دویست و چهل * سوم اول دویست و سی * اول دوم دویست و بیست * اوسط دویست و ده * ادنی دویست * اول سوم صد و نود * دوم صد و هشتاد * سوم صد و هفتاد * اول چهارم صد و شصت * میانه صد و پنجاه * فروتر صد و چهل * اول پنجم صد و سی * اوسط صد و بیست * ادنی صد و ده *

آئین فیل خانه *

این شگرف جانور در قوم مندی و استواری کوه آسا و در دیوبی و جان شکری شیرو کردار * در ۲۵ شکوه افزائی و کشور کشائی سترگ نیرو و در آبادی سیاه و ملک والا دست آویز * شفا سندگان هندی بوم (۱) در [ف ا] نیست || (۲) [ف ا] خاصگیها || (۳) [ض د] کوتل یعنی چهار يك ||
 (۴) [ض د] ربع هشت یکيك || (۵) [ض د] دمازك چیده چیده || (۶) [ف ا] سرکار ||

گزیده را برابر پانصد سوار بر شمارند و بهم عنانی دلیران تیرانداز یک تنه کار هزاران کند * در تذخروئی و سبک عنانی چون تازی بارگی و در فرمان پذیری و رموزدانی بسان زیرک مردم * در شورش مستی و آشوب کینه‌وری از مردم بیشتر * بماده گزنده نرساند با آنکه دستمایه گرفتاری میگرد و بخرد فیان در نیازیزد و درخور مالش نداند * و از حق شناسی تیماردار خود را نیازارد * همواره خاکبازی کند و در سواری ازان باز ماند *

فیل در شورش مستی و خشمگینی بهمسر خود آویزه داشت * خردسال پیش پای او در رسید * از مهربانی بخراطوم بر گرفته یکسو بر نهاد و جنگ از سر گرفت *

و در مستی چون از بند رهائی یابد و هنگامه خودسری آراید هیچ یک را زهره آن نبود که پیرامون گردد و کاروان پودل بر ماده فیل سوار شده نزدیک رود و آنرا پای بند گرداند * بسا ماده در سوگواری از خورد و آشام باز ماند و در غم فرو شود * گوناگون آموزش پذیرد و اصول را که جز ۱۰ موسیقی شناس بدان راه نیابد قریب گیرد و اعضا را بدان نمط جنبش دهد و بروشها بر آید * و کمان کشیدن و تیر انداختن و افتاده را برگرفته بغیلان دادن خو کند * رهم آنست که دانه بکه پیچیده بخورش دهند و باشارت پاسبان بگوشه دهن نگاهدارد و در تنهائی بر آورده سپارد * پستان و زادن گاه از بسان آدمی * و طوطی آسا گرد زبان * و خایه پیدا نه * آب از درون بخراطوم کشد و بر خود افشاند و بوی ناخوش نهد * کاه خورده را روز دیگر بیرون آورد و دگرگون نبود * و از او یک لك روپیه تا صد ۱۵ باشد و پنج هزاری بسیار پیدائی گیرد و ده هزاری نیز یافته شود *

چهارگونه بود * یکم ببدن (بفتح با و هاء خفی و فتح دال مشدد و را) متناسب اعضا افزاینده سر کشاده سینه بزرگ گوش دراز دم دلیر رنج کش باشد * و از پیشانی او مهره چون بزرگ مروراید بر آورند و بهندی زبان گچ مانک گویند (بفتح کاف فارسی و سکون جیم و میم و الف و کسر نون و سکون کاف) و خاصیتها بر گذارند * مند (بفتح میم و نون خفی و دال) سیاه فام زرد چشم برابر تپه گاه ۲۰ دراز آلت بس شوخ و ناهنجار باشد * مرگ (بکسر میم و سکون را و کاف فارسی) سفید اندام خالدار * چشم او آمیخته سرخی و زردی و سیاهی و سفیدی * مر (بکسر میم و سکون را) خرد سر * باسانی فرمان پذیرد * و از آوای تندر هراسان * و بآمیزه یکدیگر نامها برگیرند و خاصیتها پدید آید * و فام او از سه بزرگدرد سفید سیاه و آمیخته این دو رنگ * و بملاحظه ست رج تم که شرح آن

(۱) همچنین در [۴] و در دیگر نسخه مردمی || (۲) در [ض د] نیست ||

(۳) [ض] سواری || (۴) [د] پیدائی ندارد || (۵) [ض د] بهتر ||

(۶) [ض د] دال هندی || (۷) [ض د] گچ مونی و اعراب موافق آن ||

(۸) [د] جسم || (۹) همچنین در [۵] * و آنچه در دیگر نسخه نوشته معنی ندارد *

گذارده آید نیز سه قسم بر سازند * فراوان ست بس هشیار متناسب اعضا نیک منظر باندازه خورد و فرمان پذیرد و بماده کمتر گزاید و دراز زندگی باشد * و بیش رج تیز نظر هیبت افزا دلاور شوخ کردار تعدو بسیار خور * افزون تم خود سر تبه کار فراوان خواب و خور *

بیشتر در هزده ماه قمری بزاید * تا سه ماه مایه نرو ماده بر آمیزد و بسان سیماب در جنبش بود * تا پنجم آرامش گیرد و نخته بقوام آید * تا هفتم نیک بر بندد * تا نهم بالش افزاید * تا یازدهم

پیکر برگردد و دوازدهم رگ و استخوان و ناخن و مو بدید آید * سیزدهم نرم و مادگی چهره افزرد * تا پانزدهم جان در آید * اگر بارور را نذر افزایش از نر بازگوید و ناتوانی از ماده * در شانزدهم بکمال رسد و بهوش گزاید و هفدهم بآهنگ بیرون شدن افتد * هزدهم از تنگنای شکم بر آید * و برخه گویند در نخستین مایه بر بندد * دوم چشم و گوش و بینی و دهن و زبان هستی پذیرد * سوم دیگر اعضا

۱۰ پدید آید * چهارم در بزرگی و استواری بر آید * پنجم جانور گردد * ششم شناسائی بر افزرد * هفتم تمیز افزاید * هشتم احتمال افتادن باشد * در نهم و دهم و یازدهم ببالد * دوازدهم بیرون آید * از نرو ماده هرکرا مایه افزون آن شود * در برابر خنثی * نرد در بهای راست بود (۲) و ماده در چپ و خنثی در میان * بیشتر سرخی که سپس آن آبستن شود دوازده روز باشد و دران هنگام شگفتگی نماید بآب و خاک بازی کند و گوش و دم بردارد و از نر کمتر جدا شود و خود را بدو بساید و بدنان او سر فرو

۱۵ نهاده بایستد و پیشاب و سرگین او بو کند و نزد او دیگر ماده را دیدن نیارد * و بسا از آمیزه نرسیده آمده تن در نهد و بزور کار بند آید * دیگر ماده ها آوای او در رسیده رهائی بخشند * پیشینان از

خانگی نداج بر نگرته و نافرخ انگاشته * فرمان گیتی خدیو گزن نژاد برگرفتند و آن خدک از دلها برخاست * بیشتر یکتا بزاید و دو نیز آورد * تا پنج سال بشیر در سازد * سپس برستنی بردارد * دران هنگام او را بال گویند (ببا و الف و لام) و ده ساله را پوت (بضم بای فارسی و سکون واو و نای فوقانی)

۲۰ و بیست ساله را بک (بکسر با و فتح کاف مشدد) و سی ساله را کلبه (بفتح کاف و سکون لام و فتح با و هاء مکتوب) * و در هر سنی حالت پدید آید و نام بر گیرد * و در شصت سالگی بکمال رسد * سر بسان دو نیمه گوی باشد گوش بسان غله افشان * و چشم اگر بسفیدی وزردی و سیاهی و سرخی آمیخته بود نشان شایستگی باشد * پیشانی هموار باید بے برآمدگی و چین * خرطوم بینی اوست لیکن

بس دراز چنانچه بزمن رسد و خورش بدو گرفته بدین برد * و آب را بدان در کشیده بدرون اندازد * و دندان او هزده * شانزده درون دهن نیمه بالا و نیمه پائین و دو بیرون * بیشتر یک گزی و افزون نیز بود *

(۱) [د] نابش || (۲) [د] بوده || (۳) [ف ض د] ماده || (۴) [ض د] خود ؟ ||

(۵) [ض د] بر آید || (۶) [ف ا] هر سی || (۷) [ض د] بر زمین ||

(۸) [ف ا] در دهن ||

گرد آبدار و بس سطر شود و سفید رنگ باشد و سرخ نیز برگذارد و راست اندک بلندی گوی *
 بر روی را برخه چهار نیز نشان دهند * و برای فزونی کار و زیبایی لخته ببرند و باز ببالد * و برخه را
 هر ساله و پس از دو و سه پدید آید * ده ساله و هشتاد ساله را بریدن نه پسندند * و نشان گزیدگی آنکه
 هشت دست بلند می او بود و نه درازا و ده دور شکم و پشت * ازین بزرگ تر را بس نیکو پندارند *
 و نه عضو اگر بر زمین رسد بس شایسته انگارند دست پا خرطوم دندان قضیب دم * بر پیشانی
 سفید خالها بس فرخ و سطر می گردن حسن افزا * و دراز مو بر گوش و پیرامین آن ارجمند * برخه
 در زمستان و چنده در تابستان و گروه هنگام بارش جوش مستی زند و شگرف کارها پدید آید *
 خانه بر اندازد و سنگین دیوار بر افکند سوار را با اسب بحرطوم در کشد * و در تنگی و دلیری فراوان
 تفاوت رود * و از میان دو شقیقه یا یک سیه آب تیز تر تراود و شامه تاب بویائی ندارد * و سفید رنگ
 سرخی آمیز نیز بود * و در هر دو شقیقه تا درازده سوراخ بر گذارد و از آن نیز تراوش کند * ۱۰
 آنکه زود هشیار بود فراوان بر تراود و از دیروش قطره قطره فرو چکد * پیش از تراودن شورش پدید
 آید و بس خوشنما بود * آنرا تقنی نامند (بفتح تاي فوقانی و سکون فا و کسر تاي فوقانی و سکون
 یای تحتانی) و سرهری نیز گویند (بفتح سین و سکون را و فتح ها و کسر را و سکون یای تحتانی) *
 و اگر فراتر از شقیقه بیرون آید سینگال خوانند (بکسر سین و سکون یای تحتانی و نون خفی
 و کاف فارسی و الف و فتح دال هندی و های خفی و الف و لام) * و چون از هر سه جا روانه گردند ۱۵
 فیل را تل جور نامند (بفتح تاي فوقانی و سکون لام و ضم مجهول جیم و سکون واو و را) * درین هنگام
 برخه بجاندار خاص یارش [یارش؟] نمایند چون آدمی و اسب و جز آن * و چنده با همه جانور
 در هندی نامها برگذارده اند *

(۴) بهدر در میزان و عقرب مَد در بهار مرگ در قوس و جدی مَر در همه موسم مست شد *

و فیلان نیز از دارو بمستی آورد و ازین رو گاه فیل گزند یابد * و برخه گزیده فیل از آوای آویزش ۲۰
 بمستی گراید و بسا هنگام از شگفتگی مست شود * چنانچه فیل گچ منکته^(۵) خاصگی بشنیدن آواز طبل
 شاهی بخرمی در آید و تراوش مستی کند * بیشتر در سی سالگی این جوش بر زند و گاه در بیست
 و پنج سالگی * و مستی بساها نیز کشد چنانچه برخه خاصگیان تا پنج سال بر یک نمط بدین نشأ^(۶)
 باشند * و بیشتر بر جوشد و خالک افشانی و جویائی ماده بیشتر کند و در لای و گل بودن و خویشی را
 بدان اندودن دوست دارد * و در میان^(۷) حال مستی خشمناک بود و خامیازه^(۸) بسیار کشد و ۲۵

(۱) [ع د] و پس از دو ساله و هشتاد ساله را بریدن نه پسندند (۲) [ع د] پندارند

(۳) [ع د] سر پست * [ع د] سر و پشت

(۴) [ع د] مره (۵) [ع د] مکته * [ع د] مکته * [ع د] مکته * [ع د] مکته

(۶) [ع د] نشاء * [ع د] نشاء (۷) [ع د] میانه (۸) [ع د] خمیازه

خواب کم کند * و آخرها دانه نخورد از بند پا آزیده شود و آزادگی خواهد و همواره بر خورش *
 عمر طبیعی او آدم آسا صد و بیست سال * و فراوان نام دارد چون هستی و گچ و بیل و هاتپی
 و جز آن * و از تیمار کارشناسان بس جوهر افزاید و بسا از نده صد روپیه در کمتر زمانی بده هزار رسد *
 دانش گرایان هندی نژاد بر آنکه هر کدام از هشت جهت عالم یک از قدسی نفوس در پیکر
 ۵ فیل پاسبانی نماید و شگرف داستانها برگذارند * بدین نامها در خاور ایرات (بفتح همزه و سکون یای
 تحتانی و را و الف و فتح واو و تاي فوقانی) * میان او و جنوب بندریک (بضم بای فارسی و نون
 خفی و فتح دال هندی و کسر را و سکون یای تحتانی و فتح کاف) * جنوب باسن (به با و الف و فتح
 میم و نون) * میان او و مغرب کمد (بضم کاف و میم و فتح دال) * در باختر انجن (بفتح همزه و نون خفی
 و فتح جیم و نون) * میان او و شمال بهیدنت (بضم بای فارسی و سکون ها و فتح بای فارسی و دال و
 نون خفی و فتح تاي فوقانی) * شمال ساریه بوم (بسیل و الف و سکون را و فتح با و های مکتوب و
 ضم با و های خفی و سکون واو و فتح میم) * میان او و مشرق سپر تیک (بضم سین و سکون بای
 فارسی و فتح را و کسر تاي فوقانی و سکون یای تحتانی و فتح کاف) * و در برآمد کارها بهریکه افسونها
 بر خوانند و نیایش گری نمایند * و چنان برگذارند هر فیل که در عالم است از نژاد یک از اینهاست *
 چنانکه سفید پوست و مو از نخستین بر شمارند * و اگر بزرگ سر و دراز مو و خشمناک و مردانه باشد و
 ۱۵ پلکهای چشم کشاده نگاه کند از دوم شماره کنند * و اگر خوش سخی^(۲) و خوب دیدار و سیاه فام و میان پشت
 بلند از سوم اندیشند * و اگر بلند قامت و سرخ چشم سیاه سرخی آمیز بود و سرخ و آگاه و کوتاه مو از چهارم
 انگارند * و اگر سیاه درخشنده بود و یک دندان درازتر و سینه و شکم سفید و دست دراز و بس سطر
 از پنجم شناسند * و اگر مهیب و رگها برآمده بود و سر پشت و گوشها خرد و خرطوم دراز از ششم
 پندارند * و اگر نازک بدن و سرخ چشم و دراز خرطوم از هفتم برگویند * و اگر ازین هفت گونه صفات
 ۲۰ بهره داشته باشد از هشتم خیال کنند * و نیز هشت گونه شمرد * اگر پوست او چین زده نبود و
 بیمار نشود و قارمند و در نبردها رو نگرداند و بگوشمت نگراید و بشایسته خورش خوش وقت گردد
 آنرا دیومزاج گویند * و اگر شایسته خاصیتها فیل پدیدار گردد و فراوان آگاهی دروی و سر و گوش
 و خرطوم و دست و پا و دم را^(۵) بجنبش در آورد و بے اشارت نیازان آنرا گند و مزاج خوانند * و اگر
 خشمناک باشد و باشته خرد و در آب بودن دوست دارد آنرا برهن مزاج دانند * و هر که فراوان
 ۲۵ تمومند و خوشحال و آویزش دوست و سرخی افزا^(۶) مزاج کهنتری برگویند * و اگر پست قد و فراموش کار

(۱) [ع د] طبعی (۲) [ع د] سخی * [ع د] بیخی یا بیخی * [ع د] بیخی * [ع د] بیخی

سختی * [ع د] سخی (۳) [ع د] سر پست * [ع د] سر و پشت

(۴) [ع د] بهره نداشته (۵) [ع د] نیست

و شوخ در کار خود و کاهل منش بکار خداوند و بزبون خویش گراینده و بهر فیل جنگ جو سودر مزاج شناسند * و اثر درازمستی و فریب کار و جان شکر و بیواهی بود بمزاج مار خوانند * و اثر کچ و و کم آگاه بود و خویشی ۱۰ مست و نماید پشاجه مزاج برشمرند * و اگر زورور و تیزرو و آدم آزاری و شب گردی را دوست دارد راجهس مزاج انگارند * در گذارش این داستان بزرگ نامها نگاشته اند و گوناگون بیماری و اسباب و چاره سازی آن برگذارده *

بصوبه دارالخلافه آگره در جنگل بیابان و نورر تا برار و بصوبه الهاباس در حدود پنه و گهواگهات و رتن پور و نندن پور و سرگچه و بستر و در صوبه مالوه هندیه و اچپور و چندیری و سندواس و بیجاگده و رایسین و هوشنگاباد و گدهه و هریائده و از صوبه بهار در نواحی رهناس و چهارکهند و صوبه بنگاله در اودیسسه و سانگانو فراوان * و بهترین فیل پنه است *

و گله فیل را بزبان هندی سهن گویند (بفتح سین و سکون ها و نون) و آن بتفاوت باشد بهزار ۱۰ هم کشد * و در صحرای نهایت هوشمندی بکار برند * بزمستان و تابستان جائی درخور بگزینند و درخت زار نزدیک خوابگاه بشکنند و برای نشاط و چرا و آب راه دراز در نوردند * و در رفتن یک بآئین قرآوی پیش پیش دیدبانی نماید و بیشتر ماده سال خورد برد * و چون بخواب روند هر چهار سو چهار چهار ماده فیل را برگذارند و نوبت بذویت پاسبانی کنند *

و چون بزاید تا سه چهار روز نوزاد را بخراطوم بر داشته بر پشت گیرند و گاه فراز دندان * و زایند ۱۵ و بیمار را از رسیدن دو برسانند و برگرد او فراهم آید * و چون دستگیر گردد ماده فیلان دام بگسلند و فیلانرا فرود آورند * و چون فیل بچه در دام افتد کمین گاه جویند و جائی که باز داشته باشند شبانگاه رسیده خلاص سازند و آن مردم را پایمال گردانند * و گاه مادر آن یل تنه بآهستگی آید و به نیروی شناسائی بیرون برد * و آفسرخدیو میفرمود در راه فیل بچه صحرائی بچاه افتاده بود * چون شب درآمد به برآوردن نه پرداختم * بامدادان چون بر سر آن رفته شد روشن گشت که دشتی ۲۰

(۱) [ض د] خود پیش و کاهل منش || (۲) [۵] کچ رود || (۳) [ض د] و گم راه || (۴) [۱] پشاجه * [ف] پشاجه * [ن] نشاج || (۵) [ض د] زور آور || (۶) [۵] دوستدار || (۷) [۵] بیابان * [ض د] بیابان * [ف و] پساوان || (۸) [ف ا] الهاباش || (۹) [۵] پنه * [۴] بنه * [ف ا ض د] پنه || (۱۰) [۴] گهوا و رتن پور || (۱۱) [۴] بستر * [ا] بستر * [ض د] بسره * [و] بسره || (۱۲) [ض د] کده * (۱۳) همچنین در [۴ ض و] * [ف ا] چهار کهند * [د] چهار کهند || (۱۴) [۴] پنه * [و] پنه * [ف] پنه * [د] تنه * [در] [ض د] نقطه نیست || (۱۵) [ف ا] درخت زار را از نزدیک * [ض د] درخت را از نزدیک || (۱۶) [۵] روز او را بخراطوم || (۱۷) [ف ا ض د] وزایده || (۱۸) [ض د] برآوردن آن ||

فیلان چاه را بهیمنه و گاه انباشته او را بر آورده اند * و نیز ماده فیل حیل آرای شد و چنان فرا نمود که رمقی بیش نمانده است * آنرا گذاشته پیشتر شتاندیم و هنگام بارگشتن که شب در آمده بود نشانه از آن نیافتیم * ابار نام که از خاصگیان بود با فیلان دشمنی داشت و همواره در کمین بود * شبی آنرا در خواب یافت * دراز چوبی بدست آورده دستار از سر بر گرفت و موی سر پیچیده در کشید و از هم گذارند * آگهی داستان فیل فراوان است و بگفت در ننگند و شنونده را باور کم افتد *

اورنگ نشینان دل بدو سپارند * در فراهم آوردن آن فراوان جست و جو رود * تیمارداران اعتبار یابند و شناسندگان را پایگاه پدید آید * فرومایگان بدگوهر را دستمایه خیره رونی بدست افتد و تبه کاران بدگشش برقرار ستمگری برآیند * چاره گری آن فرمان رایان باستانی نیارسته اند و نه دل از خواهش برگرفته * کشور خدای از نیرنگی ایزدی تناید با فروزی شغل و انبوهی این کوه پیکران نادره کار ۱۰ نخوت اندوزان فرومایه را در تگاپوی سعادت پژوهی دارد و بشایسته آئینها گزیده آزمشته بخشید * نخست لخت لخت بر ساخت و بداروگان انصاف منش سپرد و برخی را بخاصه منصوب گردانید *

مراتب فیل *

خدیدو عالم از فروغ دیده روی هفت گونه بر ساخت مست شیریدر ساده منجهوله (بفتح میم و نون خفی و ضم مجهول جیم و های خفی و سکون واو و فتح لام و های مکتوب) نرهه (بفتح کاف و سکون را و فتح ها و های مکتوب) پندریکه (بفتح بای فارسی و های خفی و نون پنهان و ضم دال هندی و را و کسر کاف و فتح بای تحفانی و های مکتوب) موکل (بضم مجهول میم و سکون واو و فتح کاف و لام) * چون باده جوانی در کشد و نشأ خاص در سر افتد و شگرف نیرو افزایش نخستین نام بر گیرند * درم نورس است از آواز رسیدگی بک در بار نشانه بر دهد و پیوسته سرخوشی نماید * سوم کار پرداز است نزدیک بدان پایه * چهارم فروتر ازو * پنجم خردتر ازو * ششم لخته ازان کوچک * ۲۰ هفتم خردسال که سواری بر نتابد * و هر یکی را سه گونه بر ساخت بزرگ میانه خرد و پسین ده نوع * و هر کدام را خوراک درخور قرار گرفت *

آئین خوراک *

از دیر باز انداز پایه شناسی در میان نبود و در خورش فراوان خواسته بذهنجاری میرفت * چون اورنگ نشین اقبال لخته پرده برداشته بآسودگی جهانیان پرداخت ژرف نگهی بکار رفت ۲۵ و شگرف آئینها چهره برافروخت * مست بزرگ دو من و بیست و چهار سیر * میانه دو من و نوزده

(۱) [ف ا ض د] یاز || (۲) [۵] تیماردان را اعتبار || (۳) [۵] بدگیش || (۴) [ض د] باسانی نیارستند || (۵) [ض د] منصوب || (۶) [ض د] در سر کشد || (۷) [ض د] فرا گرفت ||

سیر * خرد دو من و چهارده سیر * شیرگیر بزرگ دو من و نه سیر * میانه دو من و چهار سیر * خرد
 یک من و سی و نه سیر * ساد * بزرگ یک من و سی و چهار سیر * میانه یک من و بیست و نه
 سیر * خرد یک من و بیست و چهار سیر * منجهوله بزرگ یک من و بیست و دو سیر * میانه یک
 من و بیست سیر * خرد یک من و هزده سیر * کره بزرگ یک من و چهارده سیر * میانه یک
 من و نه سیر * خرد یک من و چهار سیر * پندریه بزرگ یک من * میانه سی و شش سیر * خرد
 سی و دو سیر * موکل بزرگ بیست و شش سیر * میانه بیست و چهار سیر * سوم بیست و دو *
 چهارم بیست * پنجم هزده * ششم شانزده * هفتم چهارده * هشتم دوازده * نهم ده * دهم هشت *
 و ماده فیل را چهار قسم گردانید کلان میانه خرد موکل * و هر یک از دره نخستین را بر
 سه گونه و سوم را بر چهار و چهارم را بر نه * کلان کلان یک من و بیست و دو سیر * میانه یک من
 و هزده سیر * خرد یک من و چهارده سیر * میانه کلان یک من و ده سیر * میانه یک من و شش
 سیر * خرد یک من و دو سیر * خرد کلان سی و هفت سیر * میانه سی و دو سیر * خرد بیست
 و هفت سیر * خرد خرد بیست و دو سیر * موکل * اول بیست و دو سیر * دوم بیست * سوم هزده *
 چهارم شانزده * پنجم چهارده * ششم دوازده * هفتم ده * هشتم هشت * نهم شش *

آئین خدمت گذاران

مست * پنجه و نیم نفر * مهات (بفتح میم و ها و الف و فتح واو و سکون تایی فوقانی) فراز کردن ۱۵
 بر نشیند و این شگرف جانور را بکار دارد * بد و نیل او بر شناسد و در نادره کاری یاور افتد * ماهواره
 در بیست دام * و اگر که پیر باشد (بضم کاف و های خفی و فتح تایی فوقانی هندی و فتح های و سکون را)
 یعنی بدکردار و فرود آرند * فیلان ماهواره در بیست و بیست و چهار * بهوئی (بضم مجهول با و
 های خفی و سکون واو و کسر همزه و سکون یای تحتانی) بسوی گاه بر نشیند و در آویزه و تیزروی
 دستیاری کند و بسا کار نخستین نیز بر سازد * صد و ده دام یابد * میته (بکسر مجهول میم و سکون ۲۰
 یای تحتانی و فتح تایی فوقانی هندی و های خفی) گاه آورد و در بست و کشاد و جز آن یاری کند *
 سه و نیم مقرر و در خرد سه * و هر یک را در هر قسم در کاب چهار دام روزینه و در غیر آن سه و نیم *
 شیرگیر * پنجه * ماهیانه مهات صد و هشتاد دام * بهوئی صد و سه * میته به پیشین دستور *
 ساد * چهار و نیم * مهات صد و شصت * بهوئی نود * و دو نیم میته * منجهوله * چهار * مهات صد
 و چهل * بهوئی هشتاد * دو میته * کره * سه و نیم * مهات صد و بیست * بهوئی هفتاد * و یک و ۲۵
 نیم میته * پندریه * دو * مهات صد * و یک میته * موکل * دو * مهات پنجاه * و یک میته *

(۱) در [ض] نیست || (۲) [ض د] در آورد || (۳) [ض د] پنجه نفر ||

و ماده فیل * کلان * چهار * مهات صد * بهوئی شصت * دو میته * میانه * سه و نیم * مهات
 هشتاد * بهوئی پنجاه * یک و نیم میته * خرد * دو * مهات شصت * یک میته * موکل * دو *
 مهات پنجاه * یک میته *

فوج دار * شهریار جهان آرا دهده بیست بیست سی سی بیکی از کارندان بسپارد * فیلان را
 حلقه گویند و او را فوج دار * در فریبی و هنرآموزی و دلیری و پابرجائی بهنگام آتش افروزی و
 توپ اندازی تکبوی نماید * و نیل و بد را ازو باز پرسند * هرکرا صدی یا زیاده کنند بیست و پنجه ۵
 هی نامزد او شود * و فوج داران دیگر از بیست و ده باشی را پیرو او سازند * و این سلسله از ده باشی
 تا هزار می باشد * علوفه زیاده از صدی بتفاوت برد * به پایه امارت نیز رسیده اند * و صدی دو اسب
 داغ نماید * بیست سی روپی * دوم بیست و پنجه * سوم بیست * ده باشی اول بیست * دوم
 ۱۰ شانزده * سوم دوازده * لیکن بیستی و ده باشی یک اسب داغ نموده در جرگه احدیان باشند *
 فوج داران که خاصه ایشان سی یا بیست و پنجه باشد ماهیانه مهات و بهوئی یک فیل را که برای
 سواری گزیده باشد خرد سرانجام نماید * و گره که بیست یا ده دارند علوفه مهات آن خود بدهند *
 خدیو آگهی از کاردانی بدین خدمت گزینان بسند نکرد * بهر یک از امرا حلقها سپرد و دیدبانی
 فرمود * و خورش از سرکار والا تنخواه شود * شایسته نویسنده درست قلم جدکار باشراق این کارخانه
 نامزد شد که سر رشته خرج و دخل و آئینهای مقدس را پاس دارد و چنانچه گذارش یابد بنظر در آورد ۱۵

آئین رخت *

دهرنه (بفتح دال و های خفی و سکون را و فتح نون و های مکتوب) * سترگ زنجیره است
 آهنین و از زر و هم نیز بر سازند * شصت حلقه طولانی که هر یک سه سیری بود سرانجام یابد و باندازد
 نیروی فیل در درازا و سطبری تفاوت رود * یک سر آن بزمین فرو برند یا بستون استوار کنند *
 ۲۰ بدیگر سو پای چپ را بر بندند * پیشتر بدست می آویختند و زور به بسینه میسید * خدیو عالم
 آنرا بر انداخت * آندو (بهمزه و الف و نون خفی و ضم دال و سکون وار) سلسله ایست هر دو دست را
 ازو بند نهند * از آن رو که فیل را بیازارد گیتی خداوند بدان نگراند * بیبری (بکسر مجهول با و سکون
 یای تحتانی و کسر را و سکون یای تحتانی) سلسله ایست دو پای فیل بدو بر بندند * بلند (بفتح با و لام
 و نون خفی و دال) پای بند است مخترع شاهنشاهی * بدو آمد و شد نماید لیکن دیدن ندارد *
 ۲۵ گد بهیری (بفتح کاف فارسی و دال مشدد و سکون ها) بآندو ماند * به پای فیلان زور آور باد و رفتار

(۱) [د] سپرد او || (۲) [ض د] نمایند || (۳) میغه مفرد در هر نسخه نوشته است ||

(۴) [ه] بدین خدمت پسند نمی نکرد || (۵) [ض د] نمود ||

بر افزاید * نولهنگر (بضم مجهول لام و سکون واو ها و فتح لام و نون خفی و فتح کاف فارسی و سکون را) دراز زنجیره است درخورد فیل * یلک سر بدست راست بندند و دیگر بگند * یک گزی استوار سازند * و آنرا فیلبان نزن خود دارد * هنگام تیزی و بدخوئی که از فرمان بدیری بیرون رود آنرا فرو اندازند * زنجیر در پیچ و کنده بیزارد ناگزیر باز ایستد * گیتی خداوند بروی کار آورد * جانها بر آسود و کاخ و دیوار را پاسبانی شد * چرخي تعي نئے است میانه سوراخ بدرازی نیم گز و دو طسوج * به بی در گرفته و در میان گلین پرده و هر در سو باروت آمد و هر دو جانب فدیله گذارند و بگاخذ در پیچند * چوبه ازان سوراخ صلیب وار برگذرانند و آن دست آویز باشد * چون آتش در گیرد بگرددش در آید و آواز بیمناک دهد * دلیر پیاده بدست گرفته فرایش دارد و از یارش همسر و جز آن باز ماند * پیشتر در جدا کردن فیالن جنگی آتش افروخته و فراوان رنج برده و کمتر سودمزد آمده * گیتی خداوند اختراع فرمود و جهان باسایش در شد * اندھیری (بفتح همزه و نون خفی و کسر ۱۰ دال و های خفی و یای تختانی و الف و کسر را و سکون یای تختانی) تاریکی * گیتی خداوند آجیالی نام نهاد (بضم همزه و سکون جیم و یای تختانی و الف و کسر لام و سکون یای تختانی) روشنی * کرپاس است چهار گوشه یلک و نیم گزی و افزون * و از زربفت و محمل و جز آن نیز بر سازند * دو سر آن بگلاره بسته هنگام تند خوئی فرو هلند و از دیدن باز ماند و بسیاری یابند * و بسا در شورش خشمناکی از پیش رو یکسو میشد * خدیو عالم سه زنگوله در پایان آن آویخت و نقش ناتمامی ۱۵ بزرد * کلاه (بکسر کاف و لام الف و فتح واو های مکتوب) تافته * ریسمانی است چند * بے تافتگی فراهم آرد به پهنای هشت انگشت و درازای یلک و نیم گز * هر سو بحلقه در آورده بگلو بر بندند * فیلبان دو پای خویش بدو آویخته بر نشیند * ابریشمین و چرمین نیز شود * و بر خه آهنین سیخهای سرنیز در آورند و بدکردار فیل از جنبش سر فیلبان را نتواند فرود آورد * دلبهی (بضم دال و سکون لام و کسر تایی فوقانی هندی و های خفی و سکون یای تختانی) پنج گزی طنای است بگندگی ۲۰ عصا * فراز کلاه پیوندند و استواری افزاید * گذار (بفتح کاف و نون و الف و را) سیخچه ایست سرنیز نیم گزی * بگلاره آویزند و بُن گوش را خراشیده به تیزی و شورش در آورند * دَر (بضم مجهول دال هندی و سکون واو و را) گنده رسته است از دم تا گلو * بشایسته آئین بر بندند و زیب افزاید و در جنبش ناهنجار دست آویز گردد * بسا پیرایه بدو در آورند * گدیله (بفتح کاف فارسی و کسر مجهول دال و سکون یای تختانی و فتح لام و های مکتوب) تکیه ایست فراز پشت * در زیر ۲۵ آن طناب دارند * پشت از پیش نگاهدارد و آسودگی آورد * گداری (بضم کاف فارسی و فتح دال

و سکون واو و کسر تایی فوقانی هندی و سکون یای تختانی) برنجی زنجیره است * نزدیک دم آویزند و آنرا از آسیب طناب نگاهدارند و زینت افزاید * پُچوه (بکسر پای فارسی و سکون جیم فارسی و فتح واو و های مکتوب) ریسمانی بنده است * بر سرین آویزند * بهوئی بدو تکیه کند و در تیراندازی یاور آید * چوراسی (بفتح جیم فارسی و سکون واو و را و الف و کسر سین و سکون یای تختانی) چند زنگوله را در سقرلاط بگیرند و برشته در کشیده پیش و پس فیل بر بندند * شکوه افزاید و زیب افزود * پت نچه (بکسر پای فارسی و سکون تایی فوقانی هندی و فتح کاف و جیم فارسی و های خفی) دو زنجیر است بر میان بر بندند * و زنگه بدو بسته در زیر شکم آویزند * خوبی و شکوه افزوده گردد * بزرگ زنگها شش در هر دو پهلو و سه بگلاره آویزند * این را گیتی خداوند بر افزود * قطاس پنجاه کمابیش * بدن دان و پیشانی و گلو و گردن آویزند * سفید و سیاه و ابلق * شکوه ۱۰ و زیب افزاید * ثیا (بفتح تایی فوقانی هندی و یای تختانی مشدد و الف) پنج تنگه آهنین را که درازای هر کدام یک بدست و پهنای چهار انگشت بحلقه پیوند بخشند * و هر دو طرف دو دو زنجیر بدرازی یکیلک گز * یک از فراز گوش و دیگری از پایان گذارنده بگلاره استوار گردانند * و میان جای نیز زنجیره بر آویزند و از سر گذارنده بگلاره بر بندند و بر طرف عرضی فوقانی چهار میل آهنین خم گرفته بر گذارند و آهنین حقها بر سر آن * و قطاسها در آن جا گیرند * و جانب تختانی سه زنجیر بدانسان انجام گیرد * و سپس ۱۵ چهار زنجیر دیگر بکجه آویزند * دوتا را بسان نخستین حقه بند گردانند و دو دیگر بدن دان استوار سازند * و باین حقه سه زنجیر دیگر آویزه کنند دو زنجیر را بگرد خرطوم بر بندند و میانی را وا گذارند و در آن حقه قطاسها و دشنها جا گیرند و این بر فراز ناعیه * حسن افزود و میدگی هیوان آورد * پاکهر (بپای فارسی و الف و فتح کاف و های خفی و سکون را) برگستوان آسا * از فولاد بر سازند * و برای سر و خرطوم سلاح جدا گانه باشد * گج جهنپ (بفتح کاف فارسی و سکون جیم و فتح جیم و های خفی ۲۰ و نون پنهان و بای فارسی) پوششی است بر فراز پاکهر آویزند * شکوه زیاده سازد * از آبدقنه سدنای یکجا کرده بر درزند و بر فراز آن بندهای پهن در آویزند * میکه دَنبر (بکسر مجهول میم و سکون یای تختانی و کاف فارسی و های خفی و فتح دال هندی و نون خفی و فتح با و سکون را) شامیانه ایست مخترع گیتی خدای * شکوه افزاید و فیلبان بسایه آسایش گیرد * رن بیل (بفتح را و سکون نون و کسر بای فارسی و فتح یای تختانی و لام) ناعیه بنده است از زربفت و جز آن * و بدامن اوگزین فوطیا و ۲۵ قطاسها آویخته فرو هلند * گدیلی (بفتح کاف فارسی و کسر تایی فوقانی و سکون یای تختانی و کسر

لام و سکون یابی تختانی (۱) چهار حلقه پیوندند و سه بر فراز آن دارند و دوتی دیگر بر بالای آن به پا آویزند * و آوای آن شکوه افزاید * پای رنج زنگوله چندست بداندان * آنکس (بهمزه و الف و نون خفی و ضم کاف و سکون سین) چنگک گیتی خدیو گنج باگه نام نهاد (بفتح کاف فارسی) و سکون جیم و با و الف و فتح کاف فارسی و هائی خفی (نگاهدشتن و عنان کشیدن بدو باشد * گد (بفتح کاف فارسی و سکون دال هندی) نیزه ایست که بجای سبیل در زبانه آهنین باشد * بهوئی برگیرد و بدو فیل را از نهنجاری بازدارد * بنکری (بفتح با و نون خفی و سکون کاف فارسی و کسر را و سکون یابی تختانی) از برنج و آهن حلقه چند بر سوزند * و بدندان در کشند * زینت و استواری افزاید * جگارت (بفتح جیم و کاف فارسی و الف و فتح واو و سکون نای فوقانی هندی) گد آسا برابر یک دست * بهوئی بآن فیل را در کوشش آورد و تیزتر گرداند * جند (بفتح جیم و هائی خفی و نون پنهان و فتح دال هندی و هائی مکتوب) توغ آسا قطاسها بر بندند و در کمر فیل باز گذارند. ۱۰

داندان آرایش او بقتار در ننگد * هر سال برای مست و شیرگیر و ساده هفت بانته سن * از هر یک هشت و نیم دام * و چار گنده بشمینه که بهندی زبان کبیل گویند هر یک بده دام * و هشت چرم گاو هر یک هشت دام * و بجبه منجهوله و کره چهار اول و سه دوم و هفت سوم * و برای پهن دیکه و موکل و ماده فیل سه نخستین و دو دومین و چهار سومین * و از ابر و آستر و فراویز ساخته جل بر دوزند و بهر یک نیم سیر ریسمان سن برای دوختن مقور * در برابر یک من دانه ۱۵

ده سیر آهن برای زنجیر و جز آن شماره کرده بخدارند حلقه سپارند * سیر بدو دام * و برابر هر پوست یک سیر روغن کنجد من بشصت دام * و پنج سیر ریسمان بخته برای کلاه یک فیل که فوج دار سوار شود * سیر هشت دام * و دیگر فیلان را از چرم و جز آن خود بر سوزند * و در هر سال عوض مندرس دوازده دام وضع شود *

آئین خاصه فیلان *

همواره برای سواهی خاصگی صد و یک فیل برگزینند * دانه در چندگی موافق فیلخانه و لیکن در چگونگی دگرگون * بیشتره را پنج سیر شکر و چهار سیر روغن زرد و نیم من بونج دهند * مورچ (۱۰) و فلفل دانه و جز آن نیز بر آمیزند * و برخه را شیر یک و نیم من بر دانه افزوده آید * و بهنگام نیشکر هر یک را روزی سیصد کمابیش تا دو ماه افزایند * مهات گیهان خدیو بود * و هنگام مستی سه

- (۱) [ض د] پنج || (۲) [ض د] بالای آن بیاویزند || (۳) [ض د] چنگک ؟ ||
 (۴) [ض د] گد * [ض د] گج * (۵) [ض د] و سکون جیم و دال هندی ||
 (۶) [ض د] سنان || (۷) در [ض د] نیست || (۸) در [ض د] نیست ||
 (۹) [ض د] دوخت || (۱۰) [ض د] مورچ ||

بهوئی و در هشیاری دو ماهواره از چهار صد دام افزون و از صد و بیست کم نبود و بحضور قرار یابد * هر کدام را چهار میته * و نیز در حلقها بهمراهی بزرگ فیلان ماده کمتر نامزد گردد و در خاصگی برای هر کدام سه سه مقور و برخه را افزون * و ماده فیل اول کلان در نیم نفر میته * دوم دو * سوم یک و نیم * و در دیگر اقسام موافق حلقها * و همچنانکه هر حلقه بدیدبانی یک از امرا باز گردد همان طور * هر فیل خاصه به یقین داری امیر نامزد * و نیز بر هر ده فیل خاصگی یک از کارشناسان باز گذارند و دهائی دار نامند * اول دوازده رویه و دوم ده و سوم هشت ماهواره گیرد * و نیز بر هر ده یک از خدمت گزینان تیز دست زبان آور نامزد * و آنرا نقیب گویند * از کم خوردن و کم دادن و بیماری و آنچه بخلاف عادت پدید آید روز بروز بعرض رساند * یک اسب داغ نماید و در احدیان ماهیانه برگیرد * بهر ده فیل یک از پرستاران نزدیک خبردار در هر هفته یک روز خود رفته آهپی اندوزد *

آئین خاصه سواری *

شهباز عرصه اقبال از نخستین تا پسین ترتیب بر فراز آن آسمانی پیکر خرامش نماید و آن دیو کردار را فرمان پذیر دارد * و بسا هنگام مستی بدندان پا نهاده بر شود و شناسندگان را بشکفت در اندازد * و نیز دلکشا عمارها فراز فیلان خوش رفتار بر کشند و خوابگاه روان سرانجام یابد * همواره یک در بارگاه آماده دارند * و هرگاه سوار شوند یک ماهه به بهوئی بخشش شود * و چون هر ده فیل بسواری رسد آن نزدیک که در هفته بخبر داری رود به بخشش اختصاص گیرد * نخستین صد رویه * و دهائی دار سی و یک * نقیب پانزده * مشرف هفت و نیم * و آنکه در هنگام نیکوکاری و خدمتگداری به بخششهای والا کامیاب گردند بکاید گفت در ننگد *

و نیز هر یک را هم نبرده نامزد و هر روز نزد بارگاه دولت آماده بیکار باشند و هنگام فرمایش بآرایش در آیند * و چون آویزه بسر آید در بیست و پنجاه دام بهوئی خاصگی بخشش یابند و در بیست و بهوئی دیگر * و نیز در فیل خاصه دهائی دار بر سر هر یک رویه از علونه بهوئی و میته یک دام ستاند و مشرف نیم و نقیب چهار یک * و در حلقها صدی وال یک دام از رویه برگیرد و ده باشی و بیستی نیز برگیرد * و مشرف و نقیب بدستور پیش *

آئین غرامت *

بچاره گزینی تن آسانی و آموزش پرستاری بسان دیگر کارخانها جرمانه مقور فرموده اند * هرگاه که نر یا ماده خاصگی به نیستی گراید سه ماهه بهوئی باز یابند شود * و اگر رخت فیل کمی پذیرد ده پانزده از بهوئی و میته بر ستانند * و در جل برابر * و اگر ماده بلاغری و کم تیماری فرو شود بهائی آن از بهوئی برگیرند * و اگر فیلان برای مستی داروها بخورند دهد و گزند جانی رسد کشتن

و دست بردن و فروختن پاداش بود * و اگر خاصگی باشد از بهوئی نیز سه ماهه بازماند شود و يك سال از نوکری برآورند * و در هر ماه دو کاروان رفته اندازد فریبی و لاغری خاصه فیلان برگیرند و از امرا بازمانت شود و موافق آن ماهیانه بهوئی نیز کم سازند چنانچه در باگوش چهار يك کاسته آید * و در حلقها هر چهار ماه احدیان رفته ژرف بیننی نمایند و بعرض مقدس رسانند * اگر فیله نابود گردد سه ماهه مهوات و بهوئی وضع شود * و اگر دندان بشکند و آزار به کلی رسد (بفتح کاف و کسر لام و سکون یای تحتانی و آن جائی است نزدیک دندان * چون گزند باید چرك کند و کواک شود و از کار افتد) هشتم حصه بهای فیل دو بخش از داروغه و یک از فوج دار وضع شود * و اگر آسیب بدو نرسد شانزدهم حصه بدستور پیش وضع کنند * و اکنون صدیک قرار گرفته و در فیلان خاصه پاداش این آنچه بر زبان مقدس گذرد *

آئین اصطبل *

۱۰

تگور که در هر سه آبادی گزین باید دارد و در کشور کشائی و غمزدائی مهین دست آویز افسرخدیو را فراوان میل بدو * ازین رو بازرگانان از عراق^(۳) عرب و عجم و روم و ترکستان و بدخشان و شروان و قرغز و تبت و شمشیر و دیگر مرزبوم گزیده اسپان بدرگاه همایون آورند و پیوسته از توران و ایران کاروان در کاروان رسد * امروز در طویل گیتی خداوند دوازده هزار موجود * و همچنان که هر روز جوتی در آیند به بخشش و جزآن لخته بیرون شوند * کارشناسان دیده در نتاج این هوش پذیر آدمی خو دل ۱۵ بستند * در اندک فرصتی هندوستان باجستان عرب آمد و بسیاری از عربی و عراقی جدا نتوانند کرد * اگرچه در همه جا نتاج برگیرند و خوب شوند لیکن در سرزمین کچه نازی آسا * چنان برگذارند در پیشین زمان چهاره از بر عرب تباهی بآن سرزمین افتاد * هفت امپ گزین داشت و اسب آن جا را از نژاد آن بر شمرند و در پنجاب نیز عراقی مانند پدید آید خامه میان دریای سند و بهت و آنرا سنجی نامند و در زمین پنی هیبت پور و بجواره و تها در صوبه دارالخلافه و میوات و در صوبه ۲۰ اجمیر و آنرا پچواریه گویند (بفتح بای فارسی و سکون جیم فارسی و واو و الف و کسر را و فتح بای تحتانی و های مکتوب) * و در شمالی کهسار هندوستان ریزه اسپان زورمند پیدا شوند و آنرا گوشت گویند (بضم کاف فارسی و سکون واو و تایی فوقانی هندی) * و در پایان بنگاله نزد کوچ اسپه پیدا شد میانه ترکی و کوت تانگهن نامند (بتای فوقانی هندی و الف و نون خفی و فتح کاف فارسی و های خفی و نون) توانا و نیرومند بود *

۲۵

گیهان خدیو از فروغ دوربینی و آگاهدای دانای نقیر و قطمیر گشته مرتبه آراید و حال گوناگون

(۱) [ض د] و در حلقه || (۲) [ض د] سوم || (۳) [ض د] عراق و عرب و عجم ||

(۴) [ف ا] گذارند که در || (۵) در [ض د] نیست || (۶) [ف ا] سترجی ||

کالا بفروغ شناسائی روشن گرداند و رشته بایست وقت را دوتائی داده درخور آن سگالش نماید * ازین رو در کار اسب که مایه فرمان دهی و اکسیر بزرگی از فراهم آید افزون توجه بر گمارد *

نخست جائی جداگانه قرار داد تا بازرگانان بے رنج انتظار آرامش گزینند و از گزند روزگار رهایی یابند و از رفتی و آزمندی که امروز سوداگر را فرو گرفته در ستوران پراگندگی راه نیابد و از شایستگی نیک سگال بدیگر نرسد * و هر که راست کاری او روشن یا بپییمان گزیده مردی استوار بهرجا که خواهد نگاهدارد و هنگام قرارداد باز آورد * دوم نامزد فرمودن فروهیده مردی بامینی کاروان سرا تا از فروغ کار آگهی و شناسائی او سوداگر راه بیفرمائی نسپرد و بدگوهوان سخن ساز را زبان هرزه بسته آید * سوم باز گذاشتن بتکچ در دست قام تا سر رشته آمدن و نظر گذشتن دوتائی گیرد و آئینهای پادشاهی دست فرسود فراموشی نکردد * چهارم نامزد فرمودن ارج شناسان^(۳) گذار * ستوران را پایه بر شناسند و بترتیب آمدن قیمت قرار دهند * گیتی خدیو از مهرنرونی بیش از قرار اینان ده بیست و زاده بر دهد و بے انتظار کامیاب خواش آیند *

آئین مراتب *

بر دو گونه بود خاصگی و جزآن * نخستین * شش طویل چهل اسپه بر چیده عرب و عجم * دیگر طوائل شاهزادگان * و طویل راهوار ترکی نژاد * و طویل خانه زادان * و هر کدام بنامی چهره افروز و از سی ۱۵ بر نگذرد * و خدیو جهان بر هر شش سواری فرماید * و پسین بر سه گونه باشد * سی اسپه بیست اسپه ده اسپه * هر کدام را که بها تا ده مهر باشد در طوائل ده مهری جای گیرد و از یازده تا بیست در بیست مهری و همچنین بدید بانی آن امرا و دیگر مفضلداران و بزرگ احدیان باز گذاشته اند * علیق و قضیم از سرکار اعلی برگزیند * و چون فرمان چنان است که يك اسب را یتاق دار طویل سواری میزموده باشد دانه و گاه و جز آن از خود سرانجام نماید *

آئین خوراک *

۲۰

در خامگی برای هر يك دانه هشت سیر دران هنگام که سیر بوزن بیست و هشت دام بود * چون وزن سی دام قرار گرفت هفت و نیم در زمستان موته^(۵) یا ماش پخته در تابستان نخود * ازان دو سیر آردابه و يك و نیم سیر شکر * و روغن زرد نیم سیر در زمستان پیش از خورد * و دو دام برای گاه و هنگام خورد کال نیابند * سه بیگه کمابیش اسپه بخورد * و بدل شکر قند سیاه بخورش دهند و روغن باز دارند * ۲۵ آغاز خوراندن خورد سه روز دانه ندهند و سپس شش سیر دانه و دو سیر قند سیاه هر روز رانده باشد * و در دیگر طوائل عراقی و ترکی هفت و نیم سیر دانه در شش ماه که هوا سردی دارد پخته دهند *

(۱) [ض د] و از روی آزمندی || (۲) [غ د] فرا گرفته || (۳) [ض د] راستی کردار ||

(۴) [ض د] و از بیست و يك تا سی در سی اسپه و همچنان ؟ || (۵) [ض د] موته یا ماش ||

برای بختن يك من يك دام مقرر * در هفته يك بار چهار يك سیر نمك دهند * و در ایام روغن و خرید بهر اسپه که قیمت آن از سی و يك مهر افزون يك سیر شکر قرار گیرد و آنچه از سی مهر کم و از بیست و يك زیاده باشد نیم سیر * دیگران را شکر ندهند * و پیش از خرید هر اسپه که بهای او از بیست و يك مهر تا صد مهر و زیاده باشد يك من و ده سیر روغن بخورد دهند و از یازده مهری تا بیست مهری سی سیر و ده مهری را روغن و قند و خرد ندهند و بر سر هر اسپه نمك پنجاهم بخشش دام مقرر کرده اند * هر چند گاهی یکجا کرده بخوراند * و عراقی و ترکی که در همایون رکاب باشد که دو دام مقرر و آنچه در پرگنات برند يك و نیم * بز مستان عوضی که بهر اسپه يك بیگمه خورند * بهای آن در رکاب دویست و چهل دام و در قصبات دویست * و در وقت خرید بر سر هر اسپه در من قند سیاه دهند و آن قدر از دانه کاسته آید * کارپردازان بیوتات همه را فرا رسیده بر آورد نمایند و بشایسته آئین تنخواه یابد * چون رنجور گردد بتصدیق بیطار آنچه خرج رود باز دهند * و هر اسپه که در گله مادیان قرار گیرد خوراک ۱۰ او بسان خامه * و اسپان گوت را پنج و نیم سیر دانه و نمك بدستور و بجهت کاه يك و نیم دام در رکاب و در پرگنات يك دام و سه حصه از بیست و پنج بخشش دام * و روغن و قند و خرد نیابند * و تسراق را در فیروزی رکاب چهار و نیم سیر دانه و نمك بدستور و کاه يك دام و پرگناتی را بدستور مگر در کاه که يك دام چهار يك کم باشد * و دانه مادیان گله سه سیر ربع کم * و کاه و نمك و هیمه مقرر نبود * و چون بزاید تا سه ماه شیر مادر بخورد و نه ماه شیر دو گاو سپس تا شش ماه سه سیر ربع کم دانه و ۱۵ پس از آن هر شش ماه سیر بر افزایشند و سه سال چون بانجام رسد بآئین پیشین خوراک یابد *

آئین رخت *

بدانچه خاصگی را هنگام سواری و جز آن بیارایند و گوناگون جواهر و قماش بکار رود گذارش آن بس دراز و دشوار * برای هر ساله پوشش دویست و هفتاد و هفت و نیم دام بر دهند * ارتک * چیهت پنبه آمود چهل و هفت دام * یال پوش سی و دو دام * پشمین روپاک دو دام * هر شش ۲۰ ماه تازه دهند و بدل کهنه ارتک نیمه بهای اصل وضع نمایند * و از یال پوش شش يك * جل ابره مرئین بافته و آستر نمیدین * چهل و دو دام * نخته بند و پای بند ریسمانی چهل دام * پشت تنگ هشت دام * مکسران سه دام * نخته و قیزه چهارده دام * خرخره يك و نیم دام * توبره شش دام * سبد (بجهت خوراندن دانه) يك دام * سل يك بار دهند و بدل کهنه پانزده دام و ده بخش باز یانت شود *

(۱) [ف] بخوردن * [ض] بخوریش || (۲) [ف] خورید و شکر || (۳) [ف] اض د * و بر هر اسپه هر روز نمك || (۴) [ف] و آنقدر آردابه کاسته || (۵) [ض] د قیراق || (۶) در [ض] نیست || (۷) [ض] د ارتک چیت || (۸) [ف] نخته بند * [ض] د مچمه بند || (۹) [ف] ض د ریسمان || (۱۰) [ف] اض د نخته ||

و در غیر خاصگی تا بیست و يك مهری سالی صد و نود و شش و نیم دام بدان بها * و بدل کهنه بیست و پنج و نیم دام * و در بیست مهری تا یازده ساله صد و پنجاه و پنج دام و ربع * ارتک * چهل دام ربع کم * یال پوش بیست و هفت دام و ربع * جل نمیدی سی دام * پشت تنگ شش دام * نخته و قیزه ده دام * نخته بند و پای بند سی و دو دام * مکسران دو دام * دست مال يك و نیم * خرخره يك دام و ربع * سبد يك دام * توبره چهار و نیم دام * و بدل کهنه بیست دام وضع شود * و در ده مهری و قسراق و گوت صد و هفتاد و پنج * ارتک سی و هفت * یال پوش بیست و چهار و نیم * جل بیست و چهار * نخته بند و پای بند هشت * نخته و قیزه هشت * پشت تنگ پنج * مکسران و دستمال هر کدام يك و نیم * خرخره يك دام و ربع * سبد يك دام * توبره چهار و نیم دام * و باز یانت به پیشین دستور *

۱۰ گراه آهنین آوند است بجهت بختن دانه برای ده اسپ * يك من آهن بارز صد و چهل دام لیکن دست مزد آهنگر درو * مسین سطل بآب خوراندن * در ده خاصگی يك * ارز صد و چهل دام و در دیگر اسپان بطویل سی اسپه و جز آن يك * کمند بآهنین میخها پیوسته اسپان را بدو بر بندند * بطویل چهل اسپه سه و به سی اسپه دو و در دیگران يك * بهر کدام نیم منی * ارج صد و چهل دام و شانزده دست رنج تافتن * آهنین میخ بهر کمند دو * هر کدام پنج سیری * بها پانزده دام * ۱۵ تبر تخماتی پنج سیری بجهت کوفتن میخهای آهنین * در هر طویل يك * در مندریس مسین و آهنین در خاصگی چندانکه شکست او راست توان کرد داروگان نمایند و چون از آن بگذرد نرخ حال وضع نموده تتمه تنخواه شود * و در غیر آن پس از سه سال نیمه باز یانت نمایند * نعل سالی دو بار بر بندند و برای هر چهار دست و پا هشت دام میدادند و امروز ده * کوندلان ده را يك * ارزش هشتاد روپیه و سه پاه *

خدمت گران *

۲۰ آت بیگی بر همگی نگار آگهی اندوزد و گوناگون تیماردار را رهنمونی کند * منصبیه امت والا بامرای بزرگ باز گردد * امروز خان خانان بدین خدمت سربلند * داروغه بهر طویل يك از بندگان سعادت سرشت نامزد * از پنج هزار تا بزرگ احدی بدین خدمت هرافراز * مشرف شماره اسپان و سر رشته داد و ستد و قدسی آئینها نگاهدارد و بر آورد این کارخانه او کند * و در جرگه امرا باشد * دیده در پیش از نظر گذشتن چنده پژوهش نمایند و پایه و حال را قرار دهند * و را یافتن اینان ۲۵ مشرف بر نویسد * بیشتر بر منصبداران و احدیان باز گردد * آختچی دیدبان رخت نماید و اسپ را بیاراید * بسیاری در احدیان ماهواره گیرند * چابک سوار سوارى کند و تیزی و راه را اندازه گیرد و مشرف آنرا بر نویسد * علونه احدی یابد * هتا (به ها و الف و دال هندی و الف) گروهی راجپوت

(۱) [ض] د نیمه || (۲) [ض] د اخنه بیگی || (۳) [ض] د فرا یافته || (۴) [ض] د تیزی راه ||

اند * اسپان را گوناگون اصول یاد دهند * و چندی در احادیان ماهیانه برستانند * میروند * یک از سائسان که شناساتر بود سرگرد^(۱) ده کس باشد * ماهواره در احادیان یابد * و در دیگر خاصگان صدوهفتاد دام و در خانه زاد صد و شصت و در دیگر طوائل هی اسپنی صد و چهل و در بیست اسپنی صد و ده اسپنی سی * و او هم تیمارداری دو اسپ نماید * بیطار در احادیان ماهواره برگیرد * نقیب چندی تیزدستان هشیار مغز بخیرداری بازگرداند * حال هر طویل بداروغه و مشرف رسانند و حاضر داشتن ستوران بدینها بازگرد * دو سردار در احادیان و هی کس دیگر همراه * هر یک را از صد تا صد و بیست دام * سانس در دو اسپ یک خدمت گذار لیکن در چهل اسپنی صد و هفتاد دام ماهواره برگیرد و در طویل شاهزاده بزرگ صد و سی و هشت و در طوائل دیگر شاهزادگان و رهوار صدوسی و شش و در خانه زاد صد و بیست و شش و در دیگر طوائل سی اسپنی صد و شش و در بیست اسپنی صد و سه و در ده اسپنی صد * جلودار و بیلک * ماهواره از هزار و دویست دام زیاده و از صد و بیست کمتر نیست * درخور ۱۰ تیزبائی و خدمت گذاری دگرگونگی یابد و بسا پنجاه کوره تا صد در نوردند * نعلبند برخی احدی و پیاده * صد و شصت دام برگیرد * زین دار بسان او * در خاصه چهل گانی هر دو اسپ را یک زین مقرز * اول و بیست و یکم * دوم و بیست و دوم و همچنان * و اگر اسپ اول برآید زین بجا ماند * و دوم اول شود و زین دوم بسوم باز گردد تا بانجام * و اگر میانی بیرون شود زین او به پیشین نامزد گردد * آب نش در چهل اسپنی سه کس و در سی اسپنی دو و در دیگر یک * ماهواره صد دام * قرآش در هر ۱۵ طویل خاصگی یک * ماهیانه صد و سی دام * سیندسوز و آن جز طویل چهل اسپنی نباشد * ماهیانه صد دام * خالک روب * در هند نداس را حلال خور نامند * گیتی خدیو بدین نام روشناس گردانید * در چهل اسپنی دو کس و در سی و بیست یک * ماهواره شصت و پنج دام * و هنگام کوچ داروگان که وجه پیاده یافتند چند برای کشیدن ستور نگاهدارند * در سی اسپنی پانزده و همچنان هر که نیافتند باشد از درگاه نامزد گرداند * هر یک را روزی دو دام •

آئین بارگیر *

جهان خدیو از پایدشناسی برخی را سزاوار سواری داند لیکن نگاهبانی اسپ را درخور نبود * طویل چند جدا کرده بداروگان سپردند و جداگانه مشرف بر گذاشتند * و هنگام خدمت بنوشته بنکچی و بے اندیشه تیمارداری آسودگی پذیرند * و ایدان را بارگیر سوار نامند •

آئین داغ *

برای آنکه دگرگونگی راه نیابد و نقش خدوک زده آید چندان بصورت نظر و چندی بلفظ داغ و زمان بهفت هندی نشان مذ گشته * و هر چه بسرکار والا گرفته آن نقش بر منة راست شده

(۱) [ض د] سرگروه || (۲) [ف اض د] و سردار || (۳) [ف اض د] جلودار بیلک را ||

و آنچه برگشته بر چپ * نخته نشان هندسه از بر عراقی و مجنس بر منة راست نهاده و در ترکی و تازی بر چپ * و امروز اسپان هر طویل هندسه ارج نامور * ده مهری نشان ده گیرد و بیست مهری بیست و همچنان * چون در نظر گذشتن پیشی و بسی گیرد پیشین نقش سترده نگردد •

آئین پر کردن *

۵ پیشتر هرگاه از چهل اسپنی و خانه زاد ده اسپ و از رهوار پنج بخرج رفتن بجای آن دیگر آورده * نخستین را از گزیده اسپان شاهزادگان بر آورده و دوم را از خانه زاد و باقی را از دیگر طوائل * و اگر از طویل شاهزاده بزرگ پانزده کم شده از گزین نگاران گرامی برادران در آمده * و از شاهزاده میانی چون بیست کاهن از طویل برادر خرد و دیگر طوائل پر ساخته * و از طویل شاهزاده خرد چون بیست و پنج کم شده از گزین طوائل برگرفته * و در سی و هفتم الهی فرمان شد که ازین پس هر ۱۰ سال بیکبار بر افزایند * چنانچه درین هنگام چون یازده از طویل خاصه کاسته آمد آغاز پر کردن نمودند و کمی دیگر طوائل در نظر گذشتن چاره پذیرد *

آئین تاوان *

چون خاصگی به نیستی گراید از نخستین ارز برابر هر مهر یک رویه از داروغه باز ستانند و ده دام از میروند و چهارم بخش ماهواره سانس * و در دزدیده و عیب ذک شده یک رنگ نبود * ۱۵ بعرض همایون رسد تا چه فرمایش رود * و در دیگر طوائل در یک یک رویه و در دو دو و همچنان از داروغه برگرفته و از میروند و سانس بدستور * و امروز از یک اسپ تا سه بهر مهر یک یک رویه برگیرند و در چهار دو دو و در پنج سه سه و همچنان * اگر دهن دریده شود سر مهری ده دام از میروند جرمانه بگیرند و او از دیگر سائسان *

آئین آماده داشتن *

۲۰ از خاصه دو دو مگر از رهوار سه و از طوائل هفتاد مهری تا ده مهری و گوت بیکبار حاضر دارند و چهار چهار جدا سازند و هر یک را مثل نامند * اول از چهل اسپنی و شاهزاده بزرگ و میانی و طویل خاصه رهوار دوم از شاهزاده خرد و خانه زاد و چهل اسپنی و رهوار سوم از طویل شاهزادگان و خانه زاد یکیک * چهارم از چهل مهری و سی مهری و بیست مهری و ده مهری * و برین چهار آخرین خود کمتر سواری فرمایند و چون شاهزاده شاه مراد رخصت شد اسپان بیش بها از چهل مهری نیز سواری خاصه آرند * اول از چهل اسپنی و شاهزاده بزرگ و خرد و رهوار دوم از خانه زاد افزون از هفتاد مهری و خاصه چهل مهری و رهوار سوم از شاهزادگان و خانه زاد و هفتاد مهری بیکبار * چهارم از شصت مهری و پنجاه مهری و چهل مهری و سی مهری * و از بیست مهری و ده مهری و گوت نیز چندی آماده دارند *

(۲) [ض د] و دزدیده ||

(۱) [د] سائیس (موافق لهجه هند) * ||

آئین بخشش *

چون گیتی خداوند بر یک ازانش طویلۀ خاصه خرامش فرماید برای گرمی هنگامه خدمت آموزی بآئین معتاد چیزه بر دهند * چندان چنان بود اگر اسپ خاصه سواری یافته یک رویه داند يك دام آت بیگی و در جلودار و هژده و نیم سانس و همین قدر مشرف و نقیب و اختچی و زین دار در یکدیگر قسمت کرده * و در طویلۀ شاهزادۀ بزرگ سی دام عذایت میشد و هر کدام درین تقسیم چهار يك کم گرفته * و در طویلۀ شاهزادۀ میانی بیست دام و بر همان شماره کاسته برستد * در طویلۀ شاهزادۀ خرد و رهوار و خانۀ زاد ده دام بهمان دستور * و اکنون در چهل گانی بدستور و در طویلۀ شاهزادۀ بزرگ بیست دام و در طویلۀ شاهزادۀ خرد ده و در راهوار پنج و در خانۀ زاد چهار و در دیگر طوایل دو *

آئین جلوانه *

اسپ که به بخشش رود ده بیست نوخ افزوده از هر مهر ده دام باز ستانند پنج دام آت بیگی دو و نیم جلوبیگی یک دام و ربع مشرف نه بخش از بیست و پنج بخش نقیبان ربع سانس پانزده تحصیلدار و زین دار و اختچی برابر ستانند *

عمر طبیعی درین آباد بوم سی سال و ارز بانصد مهر تا دو رویه *

آئین شترخانه *

گیتی خدیو از عنفوان آگهی بدین جانور شگرف بیکر فراوان میل داشت * و چون دستیار ۱۵ هر سه آبادی است و باربوداری و بکم خرسندی او دلنشین آمد توجه افزایش یافت * و درین آباد بوم گزیدگی سترگ چهره برافروخت و از تورانی و ایرانی پیشی گرفت * همواره برای پرده آرائی خویش و نشاط افزائی دیگران آویزه این جانور نیز هنگامه آراید و پیوسته چندان گزیده آماده این کار باشند * سرآمد خاصگیان شاه پسند نام خانۀ زاد دوازده سال است که بر همسوار چیره دستی نماید و نازکیهای کشتی گیری در آفت و خیز بدید آرد * و نزد اجمیر و جوده پور و ناگور و بیگانیر ۲۰ و جیسلیم و بتندا و بهتیر بسیار باشد و در صوبۀ گجرات نزدیک کچه فراوان سره بدید آید * و در سندن از همه جا بیشتر * و بسا کس ده هزار و افزون را خداوندی کند * برای تیز رفتاری شتر اجمیر و برای بسیار باربرداری از تنه نام دار * و مایۀ این کارگاه اروانه است یعنی ماده شتر * هر بوم در زمستان جوش مستی زند و با نر برآمیزد * و اگر نر دوکوهانی باشد آنرا بغر نامند * نژاد را نر و مایه گویند * گیاه خدیو نر را بغدی و مایه را جماره نام بر نهاد * برای بار برداشتن و جنگ کردن از همه بغدی ۲۵ تنومندتر و بجهت تیز رفتاری جماره * و هندی که آنرا لوک گویند و اروانه در تیز رفتاری نزدیک باین

(۱) [ض د] نه بخش نقیبان * [گ] ده بخش * (۲) در [د] نیست * (۳) [ض د] شتر * (۴) [د] تهنه * (۵) [ف ا ض د] بعیر * همچنان در تمام فصل * (۶) [ض د] ماده *

و برخه افزون * اگر بغر جماره جفت شود نژاد نر را گهرند (بضم کاف فارسی و ها و سکون را و دال) و ماده را مایه گهرند * و اگر بر جماره بغدی یا لوک بر جهد همین دو نام گیرند * و اگر بر اروانه جهد نژاد را بنام پدر خوانند و ماده را بنام مادر * و لوک از گهرند و مایه گهرند اصل تر باشد * و شتر را در بار کردن و رفتن بیشتر قطار بر سازند * هر یک پنج * اول را پیشنگ دوم را پیش دره سوم را میانه قطار چهارم را دم دست پنجم را دم دار خوانند *

آئین خوراک *

آنچه بار کنند در بغدی دو و نیم ساله و سه ساله که از گله بر آورند دو سیر دانه و از سه و نیم ساله تا چهار ساله پنج و از آنجا تا هفت ساله نه و هشت ساله ده و بغر بدینسان * و همچنین جماره و گهرند و مایه گهرند و لوک تا چهار ساله و از آنجا تا هفت ساله هفت سیر و هشت ساله هفت و نیم سیر هنگامه ۱۰ که سیر بیست و هشت دام بود * و اکنون که سی دامی است تفاوت کاسته گردد * و هنگام مستی بغدی دانه کمتر خورد و از آئین پاوگوشت همان ده سیر تن یابد * داروغها کمی را هنگام هشیاری بخورش دهند * اگر در روزنامه قید کرده باشند و زیاده بخوراند آنرا در پاوگوشت مجرا دارند و همچنین اگر از رهنده دیگر در بازیافت پاوگوشتی شماره کنند * در حضر هشت ماهه که از درگاه تن یابند و شتره که درون شهر بکشک باز دارند روزی دو دام بدین جهت یابد و آنچه بیرون شهر يك ۱۵ و نیم * و در چار ماه بارش و سفرو جز آن ندهند * ساریان بچراگاه برده انجام نماید *

آئین رخت *

خاصگی * افسار دم افسار مہار کاٹی (بکاف و الف و کسر تائی فوقانی هندی و های خفی و سکون یای تکتانی) بزین مانند لیکن لختی درازتر * گیتی خدیو بدید آرد * کوچی (بضم کاف و سکون واو و کسر جیم فارسی و سکون یای تکتانی) کار ادرمه سازد * قطارچه سرچی تنگ سرتنگ ۲۰ شیب بند جلال گردن بند سه چادر از سقراط و آبنغ رنگین و مرم جامه * و آنچه در آرایش این رخت از جواهر و مرمع و قماش و ابریشم بکار رود ارج آن بگفت در ننگند * و پنج قطار آراسته آماده سواری باز دارند و دو از برای محقه کشیدن * و آن چوبین کاخه ست دلنشین دوستونی * هنگام سواری آن را بدو شتر آویزند * رنگه و ساده * در ده قطار سه را رنگه دهند * در بغدی دو بیست و بیست و شش دام چهار يك کم * افسار مهره دوزی بیست و نیم دام * حلقۀ برنجی يك و نیم دام * رنجیر آهین ۲۵ چهار و نیم دام * بجهت کلگی پنج دام * و برای پشت بوزی هشت دام * برای دم افسار يك و نیم

(۱) [ض د] نر * (۲) [د] پیشنگ * (۳) [ض د] داروگان *

(۴) در [ض د] نیست * (۵) [ض د] سرچی * [ف ا] سرختی *

(۶) [د] الفیه * (۷) [ف ا ض د] رنگه * (۸) گذارش حساب رخت در مقدمه گذشت *

دام * در تکتو و سربچی پنج سیر نمد بکار رود بیست دام * جل شصت و هشت دام * چهار کتج کاری (کار کاهی میزند) چهل دام * تنگ و شیب بند و گلر بند بیست و چهار دام * طناب بارکش (و ساریبان آن را طاقه طناب و خروار گریند) سی و هشت دام * بالا پوش پانزده دام * و در جماره دو چیز افزون است * گردن بند دو دام * سینه بند شانزده دام * و در هفت قطار دیگر ساده در بغدی و جماره صد و شصت و هشت و نیم دام * افسار مهره دوزی ده دام * دم انصار نیم دام * چهار شانزده و نیم دام * جل پنجاه و دو و نیم دام * تنگ و شیب بند و گلر بند بیست و چهار دام * طاقه طناب سی و هفت و نیم دام * بالا پوش بیست و هشت دام * و در لوک صد و چهل و سه * انصار و چهار و خروار بدستور * جل سی و هفت و نیم دام * تنگ و شیب بند و گلر بند چهارده و نیم دام * بالا پوش بیست و هشت دام * و رنگین و ساده را در سه سال یک بار دهند جز آهن جامه و حطب * و بدلی که رنگین در یک قطار شانزده دام و از ساده چهارده وضع نمایند * چون سه سال سپری شود برآورد نموده چهار یک کم سازند * پس از آن دهم بخش باقی را کاسته نخواهد دهند * علفی * در هر سال یک بار نو هارند * در خانه زاد و لوک پنجاه و دو دام و نیم * افسار پنج دام * جل سی و شش و نیم دام * سردوز نیم دام * تنگ و شیب بند یازده دام ربع کم * افسار و تنگ و شیب بند بدستور * جل چهل و شش دام ربع کم * سردوز یک دام ربع کم * و در هر سال چهارم بخش برآورد کم ساخته تن دهند * شایسته ثبات برای دانه خوراندن در هر قطار یک مقرر * در بغدی و جماره سی و یک دام ربع کم و در لوک بیست و چهار و نیم دام * همواره بدین ارزش برآورد شده و با جاز شتر بانان مقرر * در چهل و دو الهی چون بعضی همایون رسید که لخته این گروه زیانمند میشوند آنرا بر انداخته نرخ روز قرار گرفت و آن متفاوت باشد آغاز نوروز ساریبان باشیدان پشم چیدن و تیل مالیدن و چکانیدن و رخت علفی گرفتن را دستوری گیرند *

آئین روغن مالیدن و در بینی چکانیدن *

بزیان قلم تطایه و تجریع گویند * مناسب چنان بود که تطایه و تشیق گفتند چه چکانیدن ۲۰

در بینی را تشیق گویند * بر هر بغدی و جماره در سال چهار سیر ربع کم کنجدی روغن مقرر * سه سیر بجهت مالیدن و یک سیر ربع کم در بینی انداختن * و سه پاو گوگرد و شش و نیم سیر ماست * و در دیگر اقسام دو و نیم پا گوگرد و شش و نیم سیر ماست * و آنچه در بینی چکانند یک سیر ربع کم روغن * پیشتر سه بار در سال میدادند و اکنون یک بار *

پایه شتران و خدمتگاران *

گیتی خداوند لخته قطار قطار گردانید و هر قطار به تیمار ساریبان گذاشت * و ماهواره بر چهار گونه بود اول چهار صد دام * دوم سیصد و چهل * سوم دویست و هشتاد * چهارم دویست و بیست * (۱) [ض د] پشت بند (۲) [ف اد] ارز از برآورد (۳) [۴] آگهی (۴) [۵] دستور (۱) [ض د] بر گرفت (۲) [د] و بهریک اسپ در ماله الخ ؟ (۳) [ض د] بر کرد (۴) [د] بر پانصدی امیر (۵) [ف ا ض د] پیش سواران (۶) [ض د] از هزار (۷) [ف ا ض د] نام (۸) [د] پنج ماه (۹) [ض د] سرشپر ؟ (۱۰) [ض د] و دو ساله را

قطارها به سه گونه فراهم آورد * اول پنج قطار بیک گردان سپرد و آنرا بیست و پنجی نام نهاد * ماهیانه او هفصد و بیست دام و یک بابو نیز بداف رساند و با او چهار ساریبان همراه * دوم دو چندان * آنرا بیک سپرد و او را پنجاهی برگرفت * (۱) بر یک اسپ * در ماهی نصد و شصت دام (۲) برگرد و نه ساریبان بالو * سوم صد قطار را گردانے پاسبان گردانید و آنرا پانصدی گویند * ده قطار باهتمام خاصه او * و جز یک قطار همه را ساریبان از درگاه مرحمت شود * و پنجاهیان و بیست و پنجیایان داخل او * ماهیانه این دگرگون باشد * و امروز بسیاری یوزباشیان باین خدمت سربلند * و نیز یک یک شتر را بفراشان سپرد * و بکنجی درست قلم نامزد گردانید * و از گردانی هر پانصدی به امیر باز گذاشت * چندی پیدانگان چابکدست را برگماشت * زمان زمان آگاهی آرند و ازین رو نابروائی راه نیابد * سال دو بار بیزش سواران اندازه فیهی و لاغری برگیرند آغاز بارش و هنگام نظر گذشتن * چون کم شود ساریبان ارز او تاوان دهد * پنجاهی و پانصدی نیز یابری کنند * و اگر کور یا لنگ شود چهارم بخش ارج * ریماری (بفتح را و سکون یای تحتانی و با الف و کسر را و سکون یای تحتانی) برخی هندی نژاد شناسای این جانور باشند و لوک هندی را چنان رونودی درآوردند که راه بس دراز بکوت زمان سپرد و اینان بدین نام روشناس * و هر چند از پای تخت تا پایان قلمرو از هر سو نام گذاشته اند و در هر پنج کوه پیدانگان تیزرو بر نشاند * از دور بینی چندی ازین شتر سواران بر درگاه والا آماده باشند * هر پنجاه اروانه را بیک از یزدان سپارند و بجهت نقاج یک بغر و دو لوک همراه سازند * دانه این هر دو بدستور لیکن بهای گاه ندهند * و آن پنجاه وجه دانه نیز نیابند * و در هر سال یک بار بجهت تطایه و تشیق بغر و بغدی و جماره سرشتر (۹) چهار سیر روغن کنجد و سه پا گوگرد و شش و نیم سیر ماست مقرر * از آن سه پا روغن برای تشیق * و لوک و اروانه و گهرن و مایه گهرن را سه سیر و پنج حصه از هشت بخش سیر روغن * و آن کسر بجهت تشیق * شش و نیم سیر ماست ۲۰ و پنج بخش از هشت حصه سیر گوگرد * و بوت و دنباله را دو نیم سیر روغن * از آن نیم برای تشیق * و نیم سیر گوگرد و چهار سیر و ربع ماست * و هر دو شتر پنجاه اند لیکن نخستین را اندک بار هم کنند * و در هر هفته بهر یک از کلان سال کله نیم سیر شوره و نمک و بوت را چهار یک * ماهیانه گله بان دویست دام و در هر پنجاه شتر پنج کس بجهت چرانیدن بار دهند * هر یک را روزی دو دام * و خداوند دو کله پنجاهی سه اروانه در سال پیشکش نماید و گرنه در ماهواره او شماره کنند * و پیشتر ۲۵ پشم بغدی و جماره را ربع گرفته بودند * بر هر شتر چهار سیر نشسته بود * گیتی خداوند آنرا

(۱) [ض د] بر گرفت (۲) [د] و بهریک اسپ در ماله الخ ؟ (۳) [ض د] بر کرد (۴) [د] بر پانصدی امیر (۵) [ف ا ض د] پیش سواران (۶) [ض د] از هزار (۷) [ف ا ض د] نام (۸) [د] پنج ماه (۹) [ض د] سرشپر ؟ (۱۰) [ض د] و دو ساله را

بخشش فرمود و بجای آن دم انسار و اشکک و مانند آن باز خواهد * از بغدی از پنج مهر تا درازده * چهار از سه تا ده * بفر از چهار تا هفت * مایه بفر از سه تا پنج * گهر از سه تا هشت * مایه گهر و لوک از سه تا هفت * لوک دوخله از هشت تا نه * و لوک هندوستانی و بلوچی از سه تا هشت و اروانه از دو تا چهار * گیاهان خدیو بغدی گزیده را تا ده من بار فرماید و دوم را هشت و سه * چهار و لوک و جز آن را هشت من و دوم را شش * درین مرز افزون از بیست و چهار سال نرید *

آئین گاوخانه *

در آبادیوم هندوستان این جانور را فرخ دارند و فرادران بزرگداشت نمایند * کشت و کار به نیروی او شود * و مایه زندگانی ازو بسامان * و بشیر و ماست و روغن مائه آید * و در باربرداری و گودن کشی تنومند * و در هر سه آبادی گزین یاور * اگرچه در همه جا بدید آید و بگونگون رنگها چهره برانرزد لیکن در صوبه گجرات گزیده تر * یک جفت او بصدمهر بر خورند * و شبانه روز هشتاد کروه درنوردد * و از اصپ خوش رفتار پیشی جوید و در راه سرگیں نکند * و بیست مهری و ده مهری فراوان * و در بنگاله و دکن نیز سه بدید آید * بهنگام بار کردن بنشینند * و تا نیم من شیر بر دهد * و در ملک دهلی بیشتر از ده روپیة نرزد * گیتی خداوند جفت گاو بدو لک دام بر خرید * و نر تبت و کشمیر گاو قطاس بدید آید و شگرف نمرد * دهد * و عمر طبیعی این جانور بیست و پنج سال * شهر یار قدران از دید شگرفکاریهای آن فراوان تیمارداری فرماید و جوق جوق ساخته بهاسبانان مهربان دل سپارد * صد را بر گزیده خاصی گردانید و آنرا کوتل نام نهاد * و همواره آماده خدمت باشند و در شکارها چهل ببار همراه چنانچه گفته آید * و پنجاه و یک را که بدان پایه رسند نیم کوتل بر شمرند * و همین قدر را پاو کوتل * کاستگی نخستین از دومی و میانی از سومین سرانجام گیرد * و این هر سه گاوخانه خاصه باشد * و همچنین از پنجاه تا صد لخت لخت بر ساخته بنیمااردان راستی منش حواله فرماید * و بهنگام ذیدن پایه هر کدام قرار یابد و در همسران جای گیرد و همچنین طائفه را * برای ۲۰ گردن کشی و بهل آرائی و آب آردی نامزد گرداند * و نیز قسمی ازین جانور باشد گوشت آسا و آنرا گینی خوانند (بفتح کاف فارسی و سکون یای تختانی و کسر نون و سکون یای تختانی) بس خوب دیدار * و همچنان ماده گاو ز گاو میش را لخت لخت ساخته بشناسندگان خدمت گذار حواله داشت *

آئین خوراک *

شش سیر و ربع دانه و یک و نیم دام کاه و یک من و نوزده سیر قند سیاه روزه بدین کارخانه ۲۵ مقرر * داروخه فراخور خدمت و حال بخورش دهد * و در دیگر خاصگیان شش سیر دانه و کاه بدستور * قند سیاه ندهند * و در گاوخانه های دیگر آن را شش سیر دانه و یک و نیم دام برای کاه در رکاب ورنه

(۱) [ض د] باز خوانند || (۲) [ه] بغور || (۳) [ض] سه [د] نیز || (۴) [ض د] کارخانه های ||

یک دام * و دوم را پنج سیر و کاه بدستور * و گاو را بهل را شش سیر و کاه بدستور * و گینی اول را سه سیر دانه و یک دام برای کاه در حضور ورنه ربع کم * و دوم را در نیم سیر و کاه سه پا در حضور و ورنه نیم دام * گاو میش نر که آنرا ارنه گویند (بفتح همزه و سکون را و فتح نون و های مکتوب) هشت سیر آرند گندم بخته دو سیر روغن زرد نیم سیر قند سیاه یک و نیم سیر دانه و کاه دو دام * در جوانی شگرف آویزه نمایند و شیر بشکند * و چون آن تنومندی نماید مرتبه دوم گیرد و بسقائی رود * هشت سیر دانه و دو دام برای کاه * و بگاو میشهای آب کشی شش سیر دانه و دو دام کاه * و گزیده گاو عرابه چیته شش سیر و ربع و جز آن پنج سیر و کاه بدانسان * و گاو عرابه بارکشی را پیشتر پنج سیر دانه و یک و نیم دام بجهت کاه مقرر برد * اکنون ربع هیز کم و کاه بدستور * و گاو و گاو میش دوشا اگر در رکاب باشند دانه موافق وزن شیر * گله گاو و گاو میش را نهات گویند (بتای فوقانی هندی و های خفی ۱۰ و الف و تای فوقانی هندی) * هر گاو روزه از یک سیر تا پانزده سیر شیر دهد و گاو میش از دو تا سی * و گاو میش پنجاب گزیده تر شود * نخست قدر شیر از هر گاو مشخص گردانند * و از سیر در دام روغن طلب دارند *

آئین خدمت گاران *

در گاوخانه های خاصه برای هر چهار یک تیماردار نامزد * از آن هزده کس در گاوخانه اول روزه پنج دام مقرر و دیگران را چهار دام * و در دیگر گاوخانه ها همین علونه لیکن هر کس شش گاو نگاهدارد * و بهلمبانان برخی در احوال ماهواره بر گیرند * و چنده را سیصد و شصت دام * و دیگران را از در بیست و پنجاه و شش زیاده و از صد و درازده دام کم نیست * و بهل بر دو گونه باشد چتری دار که بر فراز آن چهار چوب و زیاده آرایند و جز آن * و به اسپان تنومند نیز بگودش دارند و آنرا گهر بهل گویند (بضم کاف فارسی و های خفی و سکون را و فتح با و سکون ها و لام) * در ده عرابه بیست و عرابی و یک در دیگر نامزد شود * میرده و نچار پنج دام روزه یابند و دیگر آنرا چهار * و لخته پانزده کس معین شد و در دیگر بر طرف گردانیدند * عرابی از خود سرانجام نماید و در هر سال برای مرمت دو هزار و در بیست دام بر دهند * اگر شاخ بشکند یا کور شود چهار یک ارز از داروخه بر ستانند و باندازه نقصان کم و زیاده نیز گردد * پیشتر داروگان وجوه مرمت را خود سامان نموده لیکن روز گردش بر سر هر عرابه بجهت او یک نیم دام گرفته (بضم همزه و سکون واو و نون خفی و کاف فارسی سن را ۲۵ بروغن زرد چرب ساخته بمیل عرابه که بمثابه محو است در پیچند تا از سائیدن و شکستن ایمنی یابد) * و چون داروغمی بر عرابیان قرار گرفت این وجه نیز خود سامان نمایند * رسم آن بود که در زمان کچ برخی اسباب کارخانه برداشته * در داروغمی عرابیان آنچه هیمه بخرج رود و خدمت

(۱) [ف ا] چهاری || (۲) [ض د] در آرد || (۳) [ف] مشابه ||

عمارت نیز بر آن گروه افزودند * و سپس در بیست عرابه بجهت عمارت جدا کردند و ششصد دیگر یک لک و پنجاه هزار می هیمة در ده ماه بمطبخ رسانند * و اگر عرابها را کاربردان سلطنت بکار دیگر دارند آن روز بشماره در آید و خدمت^(۱) بار بجای خود * و از عهده پاوگوشت نیز برآیند * و هرگاه گاو به بیستى گرايد از خود بدل آورند * و چون بمسامع همایون رسید که اجاره سرمایه آزار این جاندار کارگذار خاموش است دور کرده باز به برخه خدمت گزینان سعادت اندوز سپردند * و دانه گاو عرابه ۵ چهار سیر شد و بجهت کاه یک و نیم دام و جز آن نیمه آن * و چهار ماه بارش وجه کاه کاسته شد * و در هزده^(۲) عرابه دوازده کس مقرر که یک ازینان در درگیری میدانسته باشد * و گاو نابود را از سرکار والا بدل نمایند * و برای اونگ و مرمت نیز از درگاه نامزد گشت * و نیز گاو را که در خدمت اند در سال یک بار دیده و ران درست کردار انداز فریبی و لاغری بگیرند و بکاران را در هر شش ماه * و بعضی هیمة و جز آن که گفته شد هرچه از بارگاه اعلی خدمت حوائج شود بجا آرند * ۱۰

آئین استرخانه *

نیروی اسب و شکیب خربا اوست * اگرچه بزرگی آن فرسود کونیه این نیز ازو نیاید و راه رفته کم نکند * و ازین رو کاربان همه رس دوست دارن و پرورش فرمایند * در بارکشی و گریه نوردی و فروری کم همتا * که و مه چنان گویند خربق سراق بر آمیزن لیکن بر عکس هم شود چنانچه باستانی نامها بسراید * و بمادر بیشتر مانند گیتی خداوند کره خرا بر قسراق کشید و گزین استر پدید آمد * ۱۵ و در بسا کشور کارگاهان دادگر برین جانور خوامش نموده و ستم رسیدگان باسانی درد دل باز گفته و رونده را آسایش افزود * و آن در هندی دیار جز در پهلوی و آن نواحی نشود * و نیکوان این بوم بشماره خر در آورده و از سوارگی آن ننگ داشته * بقدری توجه آن مایه نفرت نماند * و از عراق^(۴) عرب و عجم و جز آن آورند * و گزیده او بهزار روپیه بر خزند * قطار او نیز بسان شتر از پنج بر سازند و همان نامها بر گذارند جز آنکه دم را بردست گویند * و عمر طبعی او پنجاه سال * ۲۰

آئین خوراک *

آنکه هندی نباشد شش سیر دانه و دو دام کاه در رکاب و گزنه یک و نیم * و هندوستانی چهار سیر و یک و نیم دام برای کاه در حضور و یک دام در جز آن * و هر هفته سه و نیم بخشش دام برای نمک و آنرا فراهم آورده بخورش دهند *

آئین رخت *

چرمین نخته بیست دام و چار یک * آهنین زنجیر دوسیری ده دام * رانگی چرمین چهار دام *

- (۱) [ف د م] باز (۲) [د] هرده (۳) [ض د] دارند * نمایند (۴) [ف ض د] عراق و عرب (۵) [ض د] آورند (۶) [ف ض د] دایکی ؟

پالان مد و دو دام * شال تنگ و پلاس تنگ سی و شش دام و ربع * طاقه طناب شصت و سه دام * قنر شلاق^(۱) شش دام * در قطار یک زنگ ده دام * موکین جل چهل دام * کلاوه چرمین سیزده دام * رده ریسمانی نه دام * نمد چهار دام و ربع * سردوز چهار دام * خرچین پانزده دام * توبره چهار دام * مکس ران چرمین یک دام * خرخره و هندی^(۲) چهار دام * همگی سیصد و چهل و شش دام ربع ۵ کم * و هندی صد و پنجاه و یک دام و ربع * نخته چرمین چهار دام * پالان پنجاه و یک دام و نوزده حصه ربع کم * و هر دو تنگ شانزده و نیم دام * طاقه طناب و سردوز چهل دام * زنگ پنج دام * توبره سه دام * رانگی سه دام * جل بیست و چهار دام * خرخره و هندی^(۳) چهار دام * و در هر سه سال یراق را تازه کنند و از کهنه آهنین و چوبین نیمه بها وضع شود * چهل دام بجهت مرمت یراق پس از یک سال تنخواه نمایند * و در یورشها تازه ساختن برکنگی بود * و در شش ماه نعل بریندند * ۱۰ هر بار هشت دام بدهند * و قطار یک کس نگاهدارن * و تورانی و ایرانی و هندی بتیمارداری نامزد * ماهیانه دوی نخستین از یک هزار و نهصد و بیست دام زیاده و از چهار صد کم نه * سوم را از دویست و پنجاه و شش دام زیاده و از دویست و چهل کم نبود * و هر کرا ماهواره ده روپیه و افزون کاه و دانه پیشنگ^(۴) از خود سرانجام نماید * در سال دو بار دیده و ران انداز فریبی و لاغری بگیرند و یک بار بفطر اقدس در آرند * هرگاه کور شود یا ننگ چار یک از استریان بگیرند * و اگر کم کند ده بیست * و برای ۱۵ بار برداری و آب کشی خر نیز نگاهدارند * سه سیر دانه و یک دام جهت کاه باید * و رخت اوبسان هندی استر لیکن جل ندهند * و سال بیست و سه دام جهت مرمت سپارند * و تیماردار او از صد و بیست دام افزون نیابد *

آئین شباروزی افسرخدیو *

هر سه آبادی ازو مایه ور شود و که و مه کام^(۵) و گرد * دید بان دل و پاس داشتن خاطر طراز همیشگی ۲۰ و نشان جاوید دارد * و هزاران شغل باهم انباز غبار در صفت کدغ ضمیر بر نینگیزند و بر آواره نویسی نیز نگی نقش و دوام آگهی گرد پراگندگی نشینند * جویای رضامندی ایندی زمان زمان افزاید و ظرف نگهی و دور اندیشی نفس نفس بیداد * با دانادلی و سترگ شناسائی پژوهش دیده و ران دوریاب نماید و بر حسن روز افزون خویش کمتر نظر افکند * بر خرد و بزرگ گوش دارد * بر که دل آویز سخنی^(۶) یا گزیده کردار چرخ دانائی بر امروز با آنکه دورها سپری شد و سالها بسر آمد هره مرده بدست ۲۵ نیفتاد * و ره نمایان انصاف گرای از دید حال اورنگ نشین اقبال دفتر شناسائی شسته کار از سر گرفتند *

- (۱) در هر نسخه قنر شلاق (۲) [ف هنی] (۳) [د] بیشک (۴) [ف ا] کاروا (۵) [ف ا] با [ض] با [د] نا (۶) [ه] با آنچه [ف] تا آنکه [ه] در [ض] نیست (۷) [ه] اقبال در دفتر [ف] اقبال شناسائی شبهه کار [ا] اقبال شاهنشاهی شبهه کار [ه] اقبال و دفتر

آن فراخ حوصله بهمان نخستین سرگرمی گام طلب فرساید و باندیشه دریافت صحبت آن طائفه خوش وقت باشد * و با هزاران شکوه ظاهری و فراوان افسانه خواب خواهش و خشم را از فرمان بدیروی سلطان خرد نیروی بیرون شدن نباشد تا بکارکرد چه رسد * و فسانه سرانی که جهانیان سرمایه غنودگی برسانند او پیرایه بیداری گردانند * و از وفور خداطلبدی و حق پرزوهی ریاضت صوری و معنوی در پرستش جان و تن بجا آورد * به نیایشها که رسمیان روزگار را زبان بند پیغاره باشد نیز لخته پردازد * لیکن همگی در جست رجوی گزیده خواها بگذرد که خردمندان بیدار دل در حسن^(۱) آن یکتائی دارند و کیشی و مذهبی زلف طنز برو نکشاید * پاس وقت داشتند بتاتی داری گرامی انقاس نماید و ناگزیر زمان^(۲) از دست ندهد * از پرتو خیر بسیجی عادت پایا عبادت گرفت و عبادتها از نیروی گذارش برگذشت * زمانه از محاسبه روحانی و نیایش گرمی دادار بیمال فارغ نباشد خاصه سحرگاه که دیداجه بهروزی و عنفوان نورپاشی است و نیمه روز که فروغ آفتاب عالمقاب جهان را درگیرد و سرمایه نشاط گوناگون مردم آید و شامگاه که مایه ده روشنیها از چشم خاکیان پنهان شود و نوردستان را سراسیمگی درگیرد و نیم شبان که آن روشنی افزای انجم هستی رو بفرار نهد و غمزدگان تیره شب را نود خوش دلی رساند * همه نیرنگی بزرگداشت ایزدی و پرستش خداوند جهان آفرین * اگر شیوه طبعان نادان بسر^(۳) این نرسند تاوان بر که باشد و زیان زدگی کرا بود * و هر کس دریابد که مذم را سپاس گذاری و نیایش گرمی ناگزیر بود * شکر فیض گسترده نورالانوار بکدام نیرو بر گذارد و کجا نعمتهای او را تواند ۱۵ بر شمرد * خاصه سلاطین و الاشکوه که نزد همگی دانشوران آن سلطان سرپر آسمانی نظریه خاص در تربیت این طائفه دارد * و گیتی خدیو را در تعظیم آتش و بزرگداشت چراغ همین نظر رود * نیرنگی افضال او بر نویسد یا پرتو بدیروی او از نیر اعظم بر گوید * یا کج گرائی بیدانشان هنگام تقلید بر طراند و اندیشه آفتاب معبودی و آتش پرستی ایشان برگذارده لبریز خنده گردد *

و باطن مهر آمرد بجان آزاری و دل شکری رضا ندهد و همواره جان بخشی و دل نوازی فرماید * ۲۰ و از غذای گوشت پرهیز آورد * و ماهها بسر آید که دست بر نیالاید و چنبد معشوق دلها را نزد صافی باطن قدر نباشد * فطرت والا در صوری مستلذات بس^(۴) توجه * شبازوزنه بیشتر از یک بار بخورش نه پوزد و روزگار بناگزیر وقت و بایست کار آباد گردد * اندک شبانگاه و لخته روز غنودگی که بر بیداری چوید آرامش دهد و شب زنده داری ستوده خوی شهریار بیداردل * بیشتر در خلوتکده خاص حکمت پژوهان شیوازیان و صوفیان صافی^(۵) دل انجم آریند و هر یک در جای خود نشسته دلاویز گفتار در میان نهد * و خدیو ۲۵

(۱) [ض د] در جستن آن || (۲) [ع ف] زبان || (۳) [ف ا ض د] ایزدی است ||

(۴) [ف د] تیره طبعان || (۵) [ع ض ا] و ربان زدگی || (۶) [ع ض] با کج ||

(۷) [ع ض] معشوقی || (۸) [ف ا ض د] ب توجه بود || (۹) [ع] صوفی ||

آگاهی فرا رسیده عیار شناسایی برگزید و آهنگهای باستانی آشکارا گردد و نورسای معنی چهره انروزی کذند * برنایان سعادت سگال نیایش و ستایش برسانند و بفرخی و خرمی کام دل برگزیند و کهن سالان انصاف گرایی بدارزانی غم افتد و راه و رسم آموزش از سر آغازند * و نیز دران صفونگاه سال مه گذاران هشیار مغز که چهره سخن بگشش و افزایش نخرانند فراهم آیند و پیشین داستانهای هوش افزا بر خوانند * شاهنشاه بزرگ دانش شگرف نکتها برگزید و گزیده محملها برگزید * و بسا هنگام عرائض ملکی و مالی گذارش یابد و بایست هر کار را اندازه بر نهد * و چون پاس از شب ماند خدیاگران هر بوم فراهم آیند و ساز و آواز و نیایش گرمی و هوش افزایی بر آریند * و چون چهار گیزی ماند خموشی گزیده در وحدتکده آنس ظهرا هم رنگ باطن گردانند و در دیارباز حقیقت شنواری رود * شایستگان هفت کشور از سپاهی و بازرگان و کشاورز و پیشه ور و گوناگون تجردی پایان شب آمده چشم براه گرامی ۱۰ دیدار دارند * چون لخته روز بگذرد کامیاب کورنش گردند چنانچه گذارده آید * پس ازان منتظران شبستان دولت را مسرت آمود سازند * و بسا کارهای دین و دنیای ساخته شود * و سپس زمانه بخلو تکده خاص آرامش گزیند * گزیده خوهای گیتی خداوند افزون تر از انست که در کالبد گفتار گنجد یا قلم شکافته زبان را نیروی گذارش باشد * فرهنگ نامهها هم ترارو نتواند شد *

آگین بار *

۱۵ طرز است جهان آرا هر سه آبادی را ضامن حوادث روزگار را پناه * و بدین آبیاری گلشن سرای سلطنت سرسبز و شاداب و کشت و کار آمان برومند * اورنگ افروز اقبال شبازوزنه بیشتر در بار برفراز پیدائی نشیند و گره ها گره مردم فروغ دیده و دل بر گیرند * نخست چون نیایش سحری بجا آورد منتظران تعلق گاه و آرزومندان تجرد جا را از بیرون شادروان والا کامیاب دیدار گردانند و که و مه ب درویش چاروشان بدین دولت رسند * و این را بزبان روزگار درس خوانند (بفتح دال و سکون را و فتح سین^(۱) ۲۰ و سکون نون) و گاه دیگر کارها نیز انتظام یابد * دوم بدولتخانه اقبال قدوم همایون سایه شکوه اندازد * بسیاری گذشت پهره از روز شود * و گاه پایان روز و شبانگاه صلا کامیابی در دهند * و گاه فراز منظره که بدانسو کشاید بگام روانی نشیند و بکشد پیشانی و شکفته روئی بر مسند داددهی جلوه فرماید و بے مینجی خواهشهای طبیعت و آمیزه آرایش ناراضامندی ایزدی عدالت و تفصل^(۲) را عیار گرفته آید * پیوسته کارپردازان خلافت گوناگون مطالب و رنگارنگ خواهش بموقف عرض ۲۵ مقدس رسانند و هر یک بشایسته پاسخ رهنمون گردد * و از فزونی دادار پرمی و شناسائی مزاج روزگار برخلاف فرمان روایان پیشین هستی ذرات^(۳) را آئینده کل نما دانسته دست از آنچه ظاهر بینان

(۱) [ف ا] آئینهای || (۲) در [ض د] نیست || (۳) [د] سازد || (۴) [ف ا] درشن * شین ||

(۶) [غ د] ذات ||

(۵) [ف ا] و تفصیل را ||

خود انگارند و کمتر شمرند باز ندارد و آسودگی جهانیان را آسایش خویش شمرده ملایم بخورد راه ندهد * سر آغار دیدار نقاره بلند آواز گردد * سپاس الهی بنوا در آید و طبقات مردم آگهی پذیرند * فرزندان والا کوه و نودهای فرخ نواز و امیران بزرگ و دیگر مردم که دستوری دارند بدولت کورنش سر بلند می یابند و هر یک بجای خویش ایستاده شوند * و دانش اندوزان عالی تبار و پیشه وران نادره پرور نیازش گری نمایند و داروگان دیده در و بکنجیان ژرف نگاه خواهش خود گذارش دهند و پاسبانان داد نیز سوانح باز گویند * گیتی خدیو بژرف نگهی گزین پاسخها فرماید و انتظام هر کار بشایستگی سرانجام یابد * شمشیربازان چابک دست و پهلوانان هر سر زمین در انتظار فرمایش پای خدمت افشردند و خنیاگران مرد وزن آماده فرمان پذیری باشند * شعبده بازان شگفت آور و بازیگران نشاط افزا دستوری نمایش جویند * و کشور خدا به نیکی درست و دل آزاد و خاطرے نیازمند و همتی شگرف و فطرته والا و روی شگفته و پیشانی کشاده بگونگون باریافتگان فرا رسیده هنگام خود برافروزد و بقدرسی نیروی ۱۰ آسمان پیوند فراوان فیادار باسانی و نیکوئی انجام یابد * آشوبگار دنیای آسایش جا گردد و سپاه و رعیت با آسودگی گراید * دولت ببالد و سعادت افزاید *

آئین کورنش و تسلیم *

اگرچه ظاهر بینان درست یاب فرمان روایان دادگر را برای فراهم آوردن پراگندگیهای جهان صورت انگارند لیکن نزد ژرف نگهان روشن ضمیر سرانجام دارالملک معنی بی این گروه ایزدی فر صورت نمهند ۱۵ و ستردن نقش خود بینی و آرایش پیشطاق نیازمندی درین بارگاه قدسی بدست افتد * و ازین رو اورنگ نشینان فرهنگ آرا باندازه رسائی نیایش گری را آئین بر نهاده اند * برخس فرود آوردن و جز آن بر ساخته * گیتی خداوند روی دست بر فراز پیشانی نهاده سر فرود آوردن قرار فرمود * و آنرا بزبان وقت کورنش گویند یعنی سر را (که زندگانی محسوس و معقول بدوست) بدست نیاز گرفته نثار محفل مقدس گردانید و خویش را بفرمان پذیری آماده ساخت * و آئین چنانست بندگان عاطفت پذیر ۲۰ پشت دست راست بر زمین نهاده به آرامیدگی بر دارند و راست ایستاده روی دست را بر تارک سر نهند و بدین دل گزین روش سپرد خود را گذارش نمایند * و آنرا تسلیم بر گویند * می فرمودند روزی جهانبانی جنت آشیانی تاج خاص را عذایت کردند * آنرا بسر نهادم * چون انسر فرمانروائی فراخ بود بدست استوار کرده سر فرود آورد و بروش گذارش یافته نیایش نمودم * شهریار را تازه طراز خوش افتاد و از انصاف گرائی کورنش و تسلیم بدین نط قرار یافت * هنگام ۲۵ رخصت و ملازمت و منصب و جاگیر و تشریف و بخشش فیل واسپ سه تسلیم را پیشگاه نیایش

(۱) [ض د] و پورهی (۲) [اض د] قبادار * مصحح [د] در نسخه فساد یافته است ||
(۳) مصحح [د] در نسخه فرماید یافته است || (۴) [ف اض] گیرد ||

گردانند و در باقی مراتب داد و دهش و گوناگون عذایت یگان یگان بجا آید * و هر نوکر باقی خود چنین زندگانی کند و آنرا دستمایه دولت افزائی برشمرد * بندگان ارادت گرامی سجود نیایش افزایند و آنرا سجده ایزدی بر شمارند * قدرت دادار بیهمال را انموذج است والا و آفتاب و جوب را پرتو است جهان افروز و از دید این معنی فراوان مردم بدین روش گرایند و سعادت بر سعادت اندوزند * و از آنجا که ۵ کچ گرایان تیره دل مردم پرستش اندیشند شهریار کارشناس بر بیخردان بخشوده عامه را باز دارد و در بارعام با پیش خدمتان حضور عتاب رود * و در انجمن خاص چون برخه بیدار بختان روشن ستاره را فرمان نشستن شود ناگزیر پیشانی خود را بسجده سپاس گذاری جلا بخشند و چه در بختمندی برافروزند * ازین فرمایش و ازان بارداشت خاص و عام را کامیاب گردانند و بشایستگی گروه گروه مردم را کار آگهی آموزد *

آئین ایستاد و نشست *

چنانچه معنوی خلافت به پیرواستی درون و بهنجار داشتنی آرز و خشم باز گردد صوری سلطنت با راستگی بیرون و پاسبانی پایه و افزونی داد و دهش انتظام گیرد * و چون اندیشه آبد باشد صوری و معنوی یکنائی پذیرد و گوناگون کارها بایزدی پرستش گراید * هر که این گفتار را در کردار جوید لخته از عمل زار شاهنشاهی برخواند و بژرف نگهی فرخی آهنگها بر شناسد گوناگون بینش اندوزد و گذارشگر را نیایش کند * گیتی خداوند چون بر اورنگ بر نشیند بندگان بیدار بخت بکورش گرایند و هر دو دست ۱۵ بر پیش داشته باندازه منزلت بر بای ایستند و در فروغ گرامی دیدار جان داری زندگی برگیرند و در انتظار فرمان پذیری فرخندگی جاوید بدست افتد * شاهزاده بزرگ از یک گز نزدیکتر و از چهار دورتر نه ایستد و در نشستن از دو تا هشت * و میانی از یک و نیم تا شش و در نشستن از سه تا دوازده * و سومین بهمان نسبت نزدیک و دوری پژوهش کند * و گاه نزدیکتر از میانی بار خدمت یابد و برخه زمان یکجا بوده پرستاری نمایند * و چندی خرد سالان از مهر فزونی نزدیکتر عشرت اندوزند * ۲۰ ارادت گزینان نخستین پایه که برهنمائی بندگان سزاوار باشند از سه تا پانزده و در نشستن از پنج تا بیست * دومین مرتبه از امیران بزرگ سه و نیم پایان تر و سائر امرا ده دوازده و نیم دورتر * و دیگر گروه گروه مردم در پسل جای گیرند * و یک دوی خاصان از همه نزدیکتر در پرستاری باشند *

آئین دیدن مردم *

اگرچه کارهای هر روز از شمار بیرون است لیکن چندی که بخت دران نرو گذارش می یابد * ۲۵ در انجمن داد و دهش گوناگون آدمی در پیشگاه حضور آورند * عیار گوهرها برگرفته آید و نقد شناسائی

(۱) همچنین در [د] * در دیگر نسخها گردانیدند || (۲) [ف ا] آئینها ||
(۳) [ف اض د] اورنگ پیدائی || (۴) [ف ا] ده و دوازده || (۵) [ف ا] در لیل *
[د] در مثل [ض] در لیل لیلک ؟ ||

سرگی پذیرد * برخی برای ارادت خواهش را بارکشایند و طائفه دولی رنجوری بر جویند * جمع در پرسش دشواریهای دین نیایش نمایند و گروه مشکلات دنیای را چاره پزوهی کنند * این داستان انجام پذیرد * همان بهتر که دست ازین باز داشته ناگزیر هرروزه باز گردان * گروه گروه مردم تورانی و ایرانی رومی و فرنگی هندی و کشمیری را بآئینه که گفته آید کاربردان دولت ماهواره قرار دهند * و بخشیان بنظر همایون در آورند * لخته بالاسپ و براق آئین بود * و امروز جز اسپ احدی بحضور نیاید * و از قرارداد کم و زیاده شود * بیشتر مایه افزونی گیرد و تفضل گرم بازاری نماید * و باندازه فزونی و کمی هرروز چنده بگذرند * روز دوشنبه هر قدر سوار که از هفته مانده باشد به بینند * بگارانائی و خدمت آموزی گذرانیده بشماره سواران دو دو دام بخشش یابد * و بتکچیان خاص احدی را نیز بهمین دستور بگذرانند و درین گروه ناگزیر از برآورد افزایند * و چون آئین چنان است که از اسپ از خود نخرند همواره ستور رفتگان را نیز در پیش آورند و اسپ در ماهواره و انعام داده قیام او کنند * و نویذیان بزرگ و دیگر امرا برخی ملازمان خود را استدعای منصب نمایند * بحضور اقدس باندازه حالت پایه قرار گیرد و کمتر از پنجاه رویگی را این خواهش نرود * و نیز پرستاران هر کارخانه را ماهیانه درین بارگاه شود و بندگان سعادت گرای را درین هنگامه خدمت نامزد گردد *

آئین رهنمونی *

ایزد خرد بخش جهان آرا چون خواهد گوهر مردم زان بظهور آید و پایه فراخی و تنگی حوصله بر همکنان پیدائی گیرد * غبار دورنگی برانگیزد و دین و دنیای برطران * هر نشاء را کارکنای جدا پدید آید و در نکوهش یکدیگر آویزش رود * ناتوان بینی و بیدانسی را عیار گرفته * قدر دانی و مهراندوزی گران از گردد * و گر نه کدام دین و چه دنیای * یک حصن دلاویز در چندین هزار پرده تابش میدهد * گلیم پهنار گسترده اند و گوناگون رنگ چهره می افروزد *

در حقیقت نسیم عاشق و معشوق یکست بوالفضولان صنم و برهنه ساخته اند
 یک چراغست درین خانه و از پرتو آن هر کجا می نگرم انجمن ساخته اند

یکه نکوهش نفس فرایش نهد و دیگره نگاهبانی جهانیان با سبانی خود اندیشد * و همچنان گروه گروه مردم بسکالشی اعتقاد آریند و بخواب و خیال نشاط بازی کنند * چون از خوی و عادت برگردند و دریامت بالاش یابد پرده تقلید را تار و پود بگساده و چهره یکرنگی نمودار گردد * فروغ دانائی هر خانه نیفزوزد و هر دل

(۱) [ض] سرگی || (۲) [ض] پرسش * در دیگر نسخهها پرستش || (۳) [ف] جان پزوهی ||
 (۴) [ف] ا ض د پایه || (۵) [ف] تفصیل || (۶) [د] از خود بخرد همواره
 دستوری یا ننگان را نیز ؟ || (۷) [ف] نشاء * [ض] بساط || (۸) [ض] قدر دانی
 مهراندوزی * [ض] قدر دانی و مهراندوزی || (۹) [ض] صنم برهنه || (۱۰) [ض] تابش ||

پذیرای شناخت نباشد * و اگر یکی را شناسائی در رسد از بیم جان گزایی آدمی رو خموشی برگزیند و اگر بر دلی فواز گفت آرد سعادت سگالین ساده لوح نام دیوانگی برو نهاده از پایه اعتبار براندازند و بدگوهان نامرجم کفر و الحاد پنداشته به نیستی زار افکنند * هرگاه از بختمندهی مردم زاد هنگام شمول حق پرستی رسد گیتی خداوند را بدین والا پایه برآرند و پیشوائی جهان معنی نیز بدو باز گردد *
 ۵ * ب میانجی امکان پرتو آگهی فرا گیرد و نقش دوری از پیشگاه خاطر برخیزد * لخته وحدت را در جلوه کثرت بیند و زمانه بر خلاف آن عشرت اندوزد چندانکه بر ارزنگ تمکین برآید و به پیمان نسبتی از غم و شادی بیرون زید چنانچه حال کشور خدای زمان ما ازین باز گوید و شگرف نامه برخی ازین بر خواند * سواد خوانان ضمیمه روزگار از سر آغاز این والا گوهر شناسا میشدند و با رازداران زمزمه شادمانی داشتند * و شهریار دوربین روزگار بآئین بیگانگان پرده آراسته و خرد را آشنای این کار نساخته
 ۱۰ * لیکن هر آنچه خدا خواهد کرا نیرود که ازین بر کناره شود * نخستین حال آنچه عادتیان روزگار ازو بشگفت زار در شوند ناخواسته بر تراویده چندانکه بخواهش دل افزایش گرفت و بر فراز پیدائی برآمد * ناگزیر رهنمونی را رضامندی ایزدی بر شمرده در هدایت بر کشود و تشنه دلان تفسیده دشت جویائی را سیراب گردانند * از نیروی آگهی گاه در باز داشتن از مراد و زمانه در کامیابی رهنمای شهرستان سعادت شد * بیشتره اخلاص پیشگان ره پزوه را بفروغ بینش و قدسی انفس آن چاره شود
 ۱۵ * که دیگر روحانی پزشکان بچلپا نتوانند * و گوناگون ارباب تجرد ستاسی و جوگی و سیوره و قلندرو حکیم و صوفی و گروه گروه ملک تعلق سپاهی و بازرگان و پیشه ور و کشاورز را روز بروز چشم آگهی کشوده گردد * و گوهر بینائی فروغ افزاید * ترک و تاجیک خرد و بزرگ آشنا و بیگانه از دور و نزدیک نذر گیهان خدیورا گروه کشای بستگیها انگارند و در هنگام کامروائی بحضور همایون آورده نیایش گری نمایند * و بسا مردم از دوری راه و هجوم قدسی آستان غائبانه نثار کرده بسپاس گذاری نشینند * و چون بانظام ولایت و
 ۲۰ * تسخیر ملک و نشاء شکار نهضت والا شود کم ده و قصبه و شهره باشد که گروه گروه مرد و زن نیاز بردست و نیایش بر زبان روی نیاروند و جبین اخلاص سوده کار سازی نذر برنگوبند و داستانهای دستگیری برنخوانند * فراوان مردم سعادت جاوید و اندیشه آباد و کردار گزیده و تنومندی صورت و نور افزونی چشم و دیدار فرزند و پیوستن دوستان و دراز زندگی و افزونی خواسته و بسیاری جاه و دیگر آرزوها ازین چشمه سار ایزدی خواهش نمایند * و آن شناسای حقیقت هریک را شایسته پاسخ بر گوید و سراسیمگی درون چاره گزیند * روزی بسر نیاید که
 ۲۵ * چندین کس آب در کاسه کرده به پیشگاه حضور نیارند و نفس دمیدگی را جویا نشوند * خوانای حروف آسمانی سرنوشت لوحه تقدیر بر خواند و نوید امید شنوده آب را بدست نیارمندی برگزید و در پرتو آفتاب جهان تاب داشته ملتمس را فروغ قبول بخشد * بسا رنجور گسسته امید که پزشکان مسیحانفس

(۱) [ف] بیرونی || (۲) [ض] نظر || (۳) [د] روی بدگاه نیاروند || (۴) [ض] د نذر ||

گرد مداوا نکشتی بدین الهی طلسم بندرستی یافتند * و شگفت تر آنکه یکی از ساده لوحان تجرد زبان بریده خود را بر آستان والا افکند که اگر در من سعادت دست نهاد ایزدی است بمیامی صدق نیت درست گردد * روزی بسر نیامد که کام روی آرزو گشت *

هر که لخته از ایزدشناسی و دادارپرستی گیهان خدیو شناسد شگرف عادت را وزنه نه نهد بل هر که مهرافروزی و عدالت دوستی قدری دریابد از دیدار اینها بشگفت نیفتد * شهریار فراخ حوصله جمال جهان آرای خویش را کمتر ببیند * و هر که خواهش ارادت آورد در پذیرفتن بس درنگ رود * و بارها بر زبان گوهریار بگذرد مارا چگونه رسد پیش از رسیدگی دم رهنمایی زند * و چون نشان راستی از پیشانی یک بس پدید باشد و بیش جویائی روزافزون پذیرش یابد روز یکشنبه در فروغ آفتاب عالمتاب بکام دل رسد و با این تنگ گیرها و دشواریسندها هزاران هزار آدم از هر طائفه طیلان عقیدت بر درش گرفته سلسله ارادت را کند هر سعادت می شمرند در زمان این ابدی سعادت جویائی آگهی ۱۰ دستار بر کف سر بقدرسی پای برزند و بزبان حال چنان سرایند که بیایوی بخت بیدار و رهنمونی ستاره خود آرائی و خوشترن گزینی که بنگاه گوناگون گزند بود از سر افکند روی دل به نیایش گری آورد و در پژوهش جان داری جاوید زندگی سر نهاد * آن بزرگ ایزدی تائید دست نوازش برکشاده افتاده را برگرد و سریند او را بجا گذارد و بزبان بی زبانی چنان فرماید والا همت بدستگیری برخاست و از نیستی هست نما هستی حقیقی گرائید * و شصت خاصه که بر اسم اعظم ۱۵ و طلسم اقدس الله اکبر نقش کرده اند بدو سپارند * و این معنی تلقین یابد * مصرع * شصت پاک و نظر پاک خطائے نکند * بندگان حقیقت پژوه از دید شگرف حالی گیتی خداوند بباست و مت رهنمون گردند و بگوناگون اندرزهای هوش افزا از زبان خاموشی پذیرا آیند و از آبشخور الهی فیض سیراب دل گردند * چشم بینش و کارکرد را روشنائی دیگر برافروزد * و برخی را باندازه برداشت بدلاویز گفتار گران بار دانش گردانند * و داستان آگهی پذیرفتن مردم و پزشکی سترگ بیماریها و مداوی ۲۰ سخت رنجوریا بطفیلی گذارش درنگند * اگر زمانه فرصت دهد و زندگی را شمارے دیگر بود جداگانه دفترے از نزهت کده درون ببارگاه ظهور آورد *

آئین ارادت گزینان هنگام دیدار هم آنکه یکی الله اکبر گوید و دیگری جل جلاله سرايد * همگی قدسی بسیج آنست از سرچشمه هستی فراموشی نیارند و ببادکرد الهی سیراب دل و تریبان و شیرین کام باشند *

(۱) این لفظ صرف در [۵] مرقوم است || (۲) [۱] طیش جویائی * [ض د] تیش جویائی || (۳) [۱] گراید || (۴) [۵] نرسد || (۵) الفاظ آئین ارادت گزینان در [ض د] بطور عنوان فصلی نوشته است * و درین دو نسخه لفظ آنکه مرقوم نیست || (۶) [۵] هم آنچه یک * [۱۴] هم آنکه یک * [ض د] هم یک *

و نیز بفرمایش آن پیشوای آگاهان هشدار خرام آشی که مردم پس از فرو شدن بکار برزند در زندگی سرانجام دهند * و توشه واپسین سفر بیش روان شود * هر سال روز ولادت انجمنی برسانند و خوان گوناگون نعمت برکشند * دست نوال برکشایند و زان راه دراز آمانه گردد * و نیز بآئین مقدس در ناخوردن گوشت همت گمارند و برخی در همان هنگام که همگان را باز دارند دست بدو نیالیند لیکن در ماه ولادت خود نزد آن نشوند * و نیز بپیرامون کشته خود نگرند و بخور آن نشنایند * و با قصاب و ماهی شکار و گنجشک گیر هم کاسگی نکنند * و بآبستن و کهن سال و نارای و نارس نپیوندند *

آئین دیدن فیل *

سر آغاز معتاد ازین شگرف جانور شود * و هر روز نخست خاصگی فیل بساز و پدرباه در پیشگاه حضور آورند * و نخستین روز ماه الهی ده * سپس بران شماره فیل حلقها بگذرد * و روز د. شنبه ده بیست * ۱۰ و بتکچی چند چیز در نمودن خاصگیان بعرض همایون رساند (نام افزون از پنج هزار است و هر کدام اسم جداگانه دارد و گیهان خدیو را بیشتر بیک از کدام دهائی است * ده ده فیل گزیده را آن نام نهاد و بدیک از کاروان سپرد) * چگونگی بهم رسیدن ارج اندازد خورش شماره سال زادگاه زمان مستی و شماره آن مدت مدهوشی هر بار مراتب جنگ * چند بار برای سواری آورده اند * چند مرتبه شهریار بر فراز آن برآمده سال مه خاصگی شدن گردش در حلقها زمان دندان پیراستن هنگام پیشین دیدن حال تیماران ۱۵ نام امیر دیدبان * و در دیگر فیلان هشت چیز ناگزیران عرض نام ستودن تکرار آن از چگونگی آمدن شایسته سواری است یا بار کدام پایه دارد ساده است یا غیر آن * فوج دار در کدام پایه داشته * آئین چنانست که آن دیدبان همگی فیلان خود را دوم و سوم و چهارم گردانند * زبده تر و زیور تر را جدا سازد بحال گذاشتن یا بدیگر سپردن * و هر روز پنج فیل تحویلی بچشم شناسائے رسد * روش آنست که چون نو بسوار در آید پنجاه پنجاه صد صد برای شناخت مراتب بکاروانان سپارند و آنرا بزبان وقت بدان نام خوانند * ۲۰ و چون بدیده وری گیهان خدیو رسد پایه قرار گیرد و در همسران رود * و روز شنبه یک فیل برای بخشش در پیشگاه نظر دارند و یک از شایسته بندگان بدان اختصاص یابد * و برای این کار حلقه چند جدا بر ساخته اند * و در فیلان خاصه آنکه بیشتر بدین سعادت رسیده فرا پیش داشته * اکنون بشماره سواری گیتی خدیو تقدیم و تاخیر رود * و در حلقها پیشی و پسی را بر فرزنی و کمی ارز نهند * و چون دوره بانجام رسد از سر فیلان خاصه بگذرد هر روز ده ده * سپس از شاهزادگان و بیشتر خود سواره ۲۵ بگذرانند * و پس از آن حلقها بگذرد * و چون باندازه ارزش جوقها بر ساخته اند در هر دیدن که کمی افزونی گیرد از آن گروه برآمده در همسران جا یابد * و ازین رو برخی فوج داران در خواهش بر ساختن باشند * و بهنگام گذشتن فیل خواهندگان بر قطار بایستند * گیتی خداوند هر کرا خواهد سپارد *

(۱) [۱] زادگان || (۲) [ض د] امیر دیدبانان || (۳) در [۵] نیست || (۴) [۱۴] [ض د] تحویل ||

اگر فیلان یکے (۱) کمی گذر چندے دیگر باه تمام او افزایند و نخست آن گروه را شماره برسانند (۲) و لافز آرنده را در هر ساختن بر کم آورده فرابیش دارند * و هر که فیلان نامزد تمام باید * مشرف دستوری جای نگاه داشت برگیرد * و فیل امرا اگرچه داخل معتاد نیست کم روزی باشد که چندے را بحضور نیاورند و پایه قرار یافته بداغ خاص نقش سعادت نه پذیرد * و همچنین فیلان بازرگانی به پیشگاه خلعت درآیند و مدارج و انداز از پیدائی گیرد *

آئین دیدن اسپ *

آغاز از چهل گانی شود و پس از شاهزادگان والاگوهر و سپس راهوار خاصه و خانه زاد و دیگر طوائف * و چون دهمهری را نوبت سپری گردد گوت و قسراق و ستورن چیده و بارگیر * و بانداز ارزش پیشی و بسی رود و در یکسان بها نظر بآمدن دارند * و پس از نظر گذشتن شناسندگان دیده روی بکار برند و نرخ بتاری بر نهند و اول و دوم و سوم قرار یابد * اگر افزوده یا کاسته گردد در همسران رود * ۱۰ و از موم جداگانه طویلها بر سازند و عامه را از آن بخشش شود * نگاهبانے که طویلہ را به کاهش آورد یا کمی از در گذرد نرخ افزوده بهمان سپارند * و روز بروز در دیدن طویلہای کاسته پر شود * و اگر نبود بدیدبانے جداگانه حواله شود * هر روز بیست بیست بگذرد * یکشنبه که آغاز دیدن ازین جانور شود در چندها * و همواره چند بارگی در پیشگاه والا آماده دارند از شصت مہری تا چهل یک واز سی مہری تا ده یک یک بر افزایند * در بخشش و ماهواره داده آید * و در بازرگانی بترتیب آمدن ۱۵ ارج را دستمایه پیشی و بسی ساخته بگذرانند و بانداز فزونی و کمی هر روز بیست تا صد بگذرد * و پیشتر از آنکه بنظر همایون آورند کار دانان تجربه اندوز نرخ بر نهند و بهنگام دیدن افزوده گردد * و افزون از سی مہر را در پیشگاه حضور ارزش قرار یابد * و خزینہ دارے در بارگاه عام زر نقد آماده دارند و بازرگان رنج انتظار خواسته نکشد * پس از خریدن داغ خاص پذیرد و از دگرگونگی رهائی یابد * و نظر بآئینی و فراوان سود بازرگان از عراقی و مجس و تازی که از ولایت آید سه سه روپیه ۲۰ ستانند و از ترکی و تازی که براه قندهار آید دو و نیم و از راه کابل و تازی هندوستان دو *

آئین دیدن شتر *

آغاز از خانه زاد شود * هر روز پنج قطار به پیشگاه نظر در آورند * نخست از بانصدیان هر که دیرین تر پیشتر بگذرند * و بزرگ داروغه را آن دستوری که یک قطار گزیده بغدی یا جماره بحضور آورد * سپس بغدی فرابیش دارند و پس جماره و گهر و لوک و دیگر شتران * روز آیدنه آغاز ازین جانور شود و ۲۵ دوچندان بگذرد * و پیشی و بسی بر ارزش باشد *

(۱) [ض د] یکے بگذرد (۲) [ض د] پیرسانند (۳) [ض د] نیست

(۴) [ض د] جانبازه

آئین دیدن گاو *

بانداز ارج ده جفت فروغ بیدش یابند و روز چهارشنبه آغاز دیدن ازین دایه روزگار شود و دو برابر بگذرد * و روز دیوالی که از دیرین جشنهای این مرز است و گروهاگروه هندی بوم دران روز بدو نیایش نمایند و بزرگداشت آن را عبادت اندیشند بفرمایش شاهنشاهی لخته آراسته بنظر همایون درآوردند و صید دلها شود *

آئین دیدن استر *

پنجشنبه آغاز ازین جاندار بارکش شود و شش قطار بترتیب قیمت بگذرد * و در هر سال بیش از یک بار بگذرانند * نخستین روزگار بدان روش که نگاشته آمد نگاه بیدش میفرمودند * و اکنون روز یکشنبه اسپ دوشنبه ۱۰ شتر و خچر و گاو ستمنبه سپاه چهارشنبه دیوان وزارت پنجشنبه دادخواه آیدنه بشبستان شنبه فیل *

آئین پاو گوشت *

گیتی خدیو کارآموزی را بتاری برسنجید و گزیده قانونی بر نهاده تیماردار جانور نگاهبان خواسته آموزگار درستی چهره کشای گوهر جدا افزای کاهل * روزگار دیدگان را ببینش افزود و بپروهندگان سوزبان بکامیابی نشستند * گیاه شناس انداز خورش هر چاروا برگرفت و سرمایہ تنومندی او را بدست آورد * از شرف نگهی و آموزگاری ناراستی را پایه بر نهاده * و این را بدان نام خوانند * هر چندگاه کارشناس بآرامگاه این مشقے زبان روانه فرماید * او دیده روی بکار برد و فزونی و لاغری برسنجد * و نیز هنگام نظر گذشتن نخست شناسندگان پایه آن برگیرند و عرضه دارند * بدوربینی گیتی خداوند کم زبان شود و کمی را بازیافت نمایند * و اگر دانه و گاه کم قرار یافته باشد شماره کنند * تازی فیل را سیزده پایه نهاده اند سه و نیم با از هشت بخش هفت را از میان برده اند سه پا شش حصه دو و نیم پا پنج نیم و نیم ۲۰ گوشت چهار و نیم نیم گوشت چهار نیم پا کم نیم گوشت سه و نیم و نیم یک و نیم پا سه سوا پاو و نیم پا گوشت دو و نیم یا یک و نیم نیم سه تانک ربع ثمن * (۹)

(۱) [ض د] بگذرانند (۲) [ض د] است ؟ (۳) [ض د] نیست

(۴) [ض د] تازی (۵) این جمله چنین در [ض د] در [ف ا]

سه و نیم پا از شصت بخش هفت را از میان برده اند سه پا شش حصه دو و نیم پا پنج نیم و نیم گوشت چهار و نیم پا کم نیم گوشت چهار و نیم نیم پا کم نیم گوشت سه و نیم یک و نیم پا سه سوا پاو و نیم پا پنج نیم پا سه سوا پاو دو نیم پا گوشت دو و نیم پا یک و نیم نیم سه تانک ربع ثمن ؟ [ض د] سه و نیم پا از هشت بخش هفت را از میان برده اند سه پا شش حصه دو و نیم پا پنج نیم پا گوشت چهار و نیم گوشت چهار و نیم پا کم نیم گوشت سه و نیم یک و نیم پا سوا پا و دو نیم پا گوشت دو و نیم پا یک و نیم نیم سه تانک ربع ثمن ؟ (۶) [ض د] گوشت چهار و نیم پا کم نیم گوشت سه و نیم یک و نیم پا سوا پا دو نیم پا گوشت دو و نیم تانک پا و نیم سه تانک ربع ثمن

و در غیر ذیل شش مرتبه را بزهرش نمایند * دوم سوم پنجم هفتم نهم دهم * و چون آئین آنست که فوج دار هنگام گذشتن حلقه یک را بدید^(۱) خویش از همه گزیده نام برد و همچنین زبون نرے را جدا سازد نمایندگان پایه لاغری و فریبهی آنچه در نخستین ذیل قرار دهند بیست آن بازیاست شود و در پسین نیمه برگیزند * اگر فوج دار با داروغه انبار باشد و بروز ناسیحه هر در مهر کنند چهارم بخش خواسته را او و باقی را داروغه جواب گوید * و نزاری ذیل^(۲) روزگار شده را از حال حلقه برخوردارند و در اصطبل^(۳) چهارم حصه از علوفه سائس و سقا و خالک روب نیز ستانند * و در شترخانه حصه^(۴) دانه از داروغه باز گیرند و قسط کاه ساریان جواب گوید * و در بهلخانه حصه کاه و دانه داروغه دهد و از عراقی باز خواسته نبود * و عراقیهای بارکشی نیمه بخشش یابد *

آئین آویزه جانوران و برد و پای *

خدیدو جهان را هگلش آنست که گوناگون مردم در نهنگاه یکجتهی^(۵) عشوت اندوزند و بزم دوستی^(۶) و یکتایی بر آراسته گردد تا کارها بشایستگی گزاید و رشته انتظام دوتائی گیرد * چون همه را خرد حقیقت گزین نباشد و داستان آگاهی هر گوش بر نقابد هنگام نشاط بازی بر افروخت و فراوان مردم را بدان کار در آورد * و بآبادی اندیشه خواهشگاه طبعیت جلو زار معنی شد و خویششن بینی و خود آرائی سرمایه پرستش دادر بجهال آمد * صورت گزاین ظاهرین را دستمایه سرگرمی و دل بستگی بدست افتاد و ازین آمیزه رهپزوه سعادت گشتند *

۱۵ جنگ آهو * رنگ و روش او دل گزین آمد و آفت و خیز او شادمانی بخش^(۷) و ازین رو فزوان توجه برگزید و سرتابان رسیده خور را آنس پذیر گرداند * ازین جانور صد و یک خاصه باشد و هر کدام بنامه و صفی روشناس * هر ده را بدیدبان سپرد * و از سه گونه بیرون نبود * بخانه پرورد و دشتی نیک در آویزد یا برام شده بهتر ستیزد یا بصیرائی گرم تر پرخاش کند * و پیگارشان نیز سه طور باشد * نخست بایکدیگر بدین نمط * اول با دوم سوم با چهارم و همچنین ذوبت بهمه فراسد * و چون بار دوم آغاز شود ۲۰ اول با سوم دوم با چهارم و همچنین * و هر کدام درین مراتب برگزید آخرین گردد * چون سه بار گریختن شود از خاصگی بر آید * و پای و برید در هوساگان است * از پنج دام بر نگیرد * دوم با آهوان شافزادگان * پنج جفت خاصه با یکدیگر در آویزند و ازان پس دوجفت خاصگی از شکار خاصه و سپس پنج جفت دیگر از خاصه باز جنگ آرایند * آن گاه دو جفت از آهوخانه شکار خاصه آویزه کنند و بعد ازین پنج آهو خاصه به پنج آهو شاهزاده بزرگ عشرت آیش نمایند * سپس چهارده جفت خاصه کارزار ۲۵

(۱) در [د] نیست || (۲) [ض] ذیل رو بکار شده || (۳) [ف]ا [خاصه] || (۴) [ض] د [و] بردو پای * و در حاشیه [ف]ا [بر] و پای بهندی زبان جیت و هارخوند || (۵) [ن] د [هر گوش را] || (۶) [ع] [بخشد] * [ض] [بخشید] || (۷) [ف]ا [د] [دو گمارد] || (۸) [ف]ا [د] [کمتر]

کنند و پس ازان همان قدر با آهوان شاهزاده بیگار نمایند چندانکه جنگ آهوان شاهزاده بانجام رسد * و ازان پس آهوان شاهزادگان با یکدیگر در آویزند * و باز آهوان خاصه بجنگ در آیند * و درین پای و برد افزون از یک مهر نبود * سوم با آهوان دیگر مردم * گیتی خداوند چهل و دو کس از نزدیکان خویش گزیده هر دو را حریف پای و برد گردانید * و بیست و یک مثل سرانجام گرفت * نخستین را سی سی آهو مرحمت شد و سپس یک یک کم چنانچه آخرین را یازده یازده بود * و در هر مثله^(۱) مل گامیش^(۲) گار قچقار^(۳) بز خروس^(۴) سپارند * جنگ گاو و بز در باستانی کمتر نشان دهند * پیشتر ازانکه با یکدیگر هنگامه بیگار آرایند دو آهو خاصه را آراسته آورند و به دو آهو مثل داران آویزه رود * نخست با بیش منصب و ازان پس آغاز با یکدیگر در پیشگاه حضور شود * و چندانکه بار عام باشد این عشرت بجا آید اگر زیاده از هزار است * و جنگ با آهو خاصه هشت مهر گرو بود و با مثل دار در ۱۰ ائکل پنج و در انین چهار * چون آهوان در تنومندی و زور آوری و پیگار آرائی یکسان نباشند آئین در همسران جنگ چنانست که یک بار هر کدام از آهوان خویش برگزیده بعمره در آرد * و آنرا انین نامند (بفتح همزه و کسر نون و سکون یای تحتانی و نون خفی) * و دیگرے اندازه برگرفته آهو بآویزه آورد * آنرا ائکل خوانند (بفتح همزه و سکون نای فوقانی هندی و فتح کاف و سکون لام) * در مل پنج مهر و در گامیش و خروس چهار و در گاو و قچقار و بز دو * و نزاری با خاصه شش مهر و با انبار ۱۵ خویش در ائکل ربع کم چهار و در انین سه و در مل و گامیش و خروس نیز بهمین شماره * و در گاو و قچقار و بز دو * نهصدی با خاصه پنجاه رویه و با شریک خود در ائکل سی و یک^(۵) ربع و در انین بیست و پنج در مل سه مهر و هشت یک در گامیش و خروس سه و ربع و در دیگر جانداران یک و نیم هشتصدی با خاصه چهل و هشت رویه و با همسر در ائکل سی و در انین بیست و چهار در مل سه مهر و هشت یک در گامیش و خروس دو نیم مهر و در دیگر بدستور * هفصدی با خاصه چهل و ۲۰ چهار رویه و با هم آویز در ائکل بیست و هفت و نیم در انین بیست و دو در مل سه مهر و در دیگران بآئین پیش * ششصدی با خاصه چهل رویه و با بار در ائکل بیست و پنج و در انین بیست و باقی بدستور * پانصدی در خاصه چهار مهر و با همسر در ائکل دو و نیم در انین دو و در باقی چون ششصدی * چهارصدی در خاصه سی و چهار رویه و با قرین در ائکل بیست و یک و ربع در انین هفده در مل سه مهر ربع کم و گامیش و خروس دو و گاو و قچقار و بز یک * سیصدی در خاصه سی رویه و در ۲۵ هم آهنگ در ائکل نوزده ربع کم در انین پانزده در مل دو و نیم مهر و باقی چون چهارصدی * دوصدی در خاصه بیست و چهار رویه و با دستیار خود در ائکل پانزده و در انین دوازده و دیگر بدستور پیش *

(۱) [ف]ا [یازده آهو] || (۲) [د] مل || (۳) [ف]ا [ض] د [پیش منصب داران پس]

(۴) این جمله در [ض] نیست || (۵) [ف]ا [د] و ربع || (۶) در [ض] نیست || (۷) [د] همتای

سود و زیان بدست آورد و بر طریقه که هر يك سود برگزید از هر چیز قرار فرمود * سنگ سرج من
سه دام * آن را از کوه دار الخلافه فتح پور بدرار و پهنای خاطرخواه جدا سازند و بنقشه که درون گرد
چوب نتواند سبکستان جادوکار سنگ را چهره بر آرایند و رشک ارتدگ مانی گردانند * سنگ گلوله
پارچهای ناهموار که از کوه بهر وضع جدا شده باشد آنرا به بهری فروشند (بفتح بای فارسی و های
خفی و کسر را و سکون یای تختانی) مفعول ایست از آن سنگ بآمیختگی خاک درازا سه گز و پهن
دو نیم و بلند یك * و آن صد و هفتاد و دو من و بیست سیر باشد * و ارج آن در یست و پنجاه دام *
منه بیلک دام و یازده بخش و چهار یك آن * خشت بر سه گونه بود پخته و نیم پخته و خام * نخستین
اگرچه بس گران سنگ بریزند لیکن بیشتر سه سیری باشد هزار به سی دام و از دوم به بیست و چهار
و سوم بده * چوب * آنچه بیشتر بکار رود هشت گونه بود * سیسون (بکسر سین و سکون یای تختانی
و فتح سین و سکون واو و نون خفی) در خوشنمائی و دیربائی کم همتا * در طول یك گز الهی و در
ارتفاع و عرض هفت طسوج پانزده دام و شش بخش * و اگر ارتفاع پنج باشد یازده دام
و ده حصه و سه ربع * و دیگر مراتب را بدین قیاس گیرند * ناز و بزبان هندی جیده (بکسر جیم^(۲)
و سکون یای تختانی و دال هندی و های خفی) شهنیر بعرض و ارتفاع ده طسوج هرگز به پنج دام
و سیزده بخش و سه ربع * و نیم شهنیر بعرض و ارتفاع هفت تا نه طسوج گز به پنج دام و سه حصه
و سه ربع * دسنگ (بزبان هندی کربی بفتح کاف و کسر را و سکون یای تختانی) بعرض سه طسوج^(۱)
و طول چهار گز پنج دام و هفده و نیم بخش * بیر (بکسر مجهول با و سکون یای تختانی و را) بعرض
و ارتفاع یك طسوج و بطول مذکور پنج دام و هفده حصه و سه ربع * توت بسان بیر * مغیلان بهمان
عرض و ارتفاع و طول پنج دام و دو حصه * سرس (بکسر سین و سکون را و سین) بعرض و ارتفاع
و طول مذکور ده دام و چهار حصه * دبال (بفتح دال و یای تختانی و الف و لام) دران قدر قسم
اول هشت دام و بیست و دو حصه و ربع * دوم هشت دام و شش حصه و ربع * بکاین (بفتح با و
کاف و الف و کسر یای تختانی و سکون نون) دران مقدار پنج دام و دو حصه * گچ شیرین * نزد بهیره
کان اوست * اگر بازگان آورد یك رویه سه من و اگر بازدار از خود فرسند^(۴) منه به یك دام افتد *
قلعی سنگین * منه بهفت دام و پنج حصه * مدنی پنج دام * چونه منه دو دام بیشتر از کانگر به پزند *
بسته خاکی است بسختی سنگ نزدیک * آهن جامه * قلعی اندود سیزده به پزند^(۵) دام * و ساده
به شش * حلقه زنجیر دروازه * ایرانی و تورانی قلعی دار * بزرگ یک جفت بهشت دام و خرد^(۶)
بچهار * هندی قلعی دار به پنج دام و دوازده و نیم حصه و ساده چهار دام و دوازده حصه * گل میخ یک

(۱) [ض د] بپزند || (۲) [ض د] جیم فارسی || (۳) [ض د] دسنگ || (۴) [ف ا ش ض د] فرسود ||

(۵) [ف ا] بزند || (۶) [ف ا ش ض د] سیر || (ض د) سیر ||

سیر بدوازده دام * دیناری یك سیر به پنج دام * گوگه ریزه میخ قلعی دار اول یک صد بهفت دام
و میانه به پنج و خرد بچهار * نرومانگی * به دروازه و صندوق بکار آید * قلعی دار یک سیر بدوازده
دام و جز آن بهشت * حلقه قلعی دار * یک سیر به شش دام و جز آن بچهار * کپیریل (بفتح کاف
و های خفی و سکون بای فارسی و کسر مجهول را و سکون یای تختانی و لام) از گل سازند
بدرار یك دست و پهن ده انگشت * بآتش پزند و خانه بدو پوشند و چاره سردی و گرمی کند *
ساده یك هزار به هشتاد و شش دام و رنگ ده سی * قابله بکار آید * سه تا بدو دام * باندس * نی
نیزه ازو بر سازند * اول بیست به پانزده * دوم بدوازده * سوم بده * و بعضی را قیمت بس افزون بود
چنانچه یک بهشت اشرفی بخزند * و بسکاس^(۲) (۹) بکار آید * یك رویگی فراوان * پتل (بفتح بای
فارسی و تایی فوقانی و سکون لام) از نی قلم سازند * سقفها ازو پوشند * صاف کرده اول یك گز
۱۰ مکسر بیلک و نیم دام * دوم یك دام * و جز آن بطول دو گز و عرض یك و نیم بدو دام * سرکی
(بکسر سین و سکون را و کسر کاف و سکون یای تختانی) از نی قلم باریک باشد و خوش رنگ
و صاف * بطول یك و نیم گز و عرض شانزده گره جفته بیلک و نیم دام * سقفها و خانه بدو آرایند *
خس * بویا گیاه^(۳) است که در کنار رودها پدید آید * و ازو در تابستان نی بست خانه سازند و آب
افشانند * بس خذک و خوشبو گردد یك من بیلک و نیم رویه * کاه^(۴) چپ بسته بفروشند (و آنرا بزبان
۱۵ هندی پوله نامند بضم بای فارسی و سکون واو و فتح لام و های مکتوب) بوزن یک سیر صد تا بده دام *
بهس (بضم با و های خفی و سکون سین) کاه گندم * در کهگل بکار رود * منه بده دام * کاه دانه (بدال
هندی و الف و سکون با و های خفی) بالایی سقفها اندازند * پشتواره در منی چهار دام * مونیج (بضم
میم و سکون واو و نون خفی و جیم) پوست نی قلم * از آن ریسمان بر تابند و بچپر بستن بکار آید *
منه به بیست دام * سن (بفتح سین و سکون نون) رستنیج است * کشاورزان بکار بپزند و بچونه بر آمیزند *
۲۰ و ریسمان در لاب و جز آن ازو بر سازند * منه بده دام * صمغ زبون * در چونه بکار رود * منه بهفتاد
دام * سیریش کاهی * بکچ شیرین بر آمیزند * سیر به چهار دام * لک (بضم لام و سکون کاف) خرشه
نیج بویا * اگر بسوزانند چون چراغ روشن شود * و بچونه و قلعی بر آمیزند * یك من بیک رویه *
سیم گل * گلے است سفید و چرب * منه بیلک دام * خانه را بآن اندایند * سرد و خوش نما گردد *
گل سرج (هندی گیدو بکسر مجهول کاف فارسی و سکون یای تختانی و ضم را و سکون واو) منه بچهل
۲۵ دام * در کهسار گویار کان اوست * شیشه در تابدا آنها بکار آید * یك سیر و ربع بیک رویه و یکتا بچهار دام *

(۱) [ض د] رنگ زده سی || (۲) [ش] بسکاس || [ف ا] بسکاس * [ض] سگالش * [د]

سنگاسن * [ض د] گیاهست || (۳) [ض د] جوا || (۴) [ف ا د]

کاه چپ بسته بسته || (۶) [ف ا] بخر * [ض د] بجهت || (۷) [ض د] بکارند ||

عیار عمارت *

(۱) [۴] دستور || (۲) [۴] نقاد || (۳) [۱] سرب گز بیست • [۵] دروازه
نیز بیک گز مسر • [۵] دوازده سیر بیک گز • [۴] [۱] دوازده گز و آن • [۵] دروازه گردان •
(۵) همچنین در همه نسخه • [۶] [۵] و جز آن تبار سازد دوام • [۷] [۵] برو کشند •

اندازه تراش^(۳) *

گرائی و سبکی، چوب *

(۱) [ض د] سر || (۲) [ش] سیر || (۳) [ض د] تراشه || (۴) [ف ش] تسوانه •
- [ض] [طسوانه] • (۵) [ژ] نیم سړوي تراشه • [ش] نیم سواوي تراش • [ف او] نیم سواوی
را مه اعتبار • [ض] نیم سواوی تراشه • [د] نیم طسوانه سواوی تراشه || (۶) [ش] بدمت ویک من •

هزده من و سي و دندیم سیر و دو تانك * ۱۳ چندني (بفتح جیم فارسي و نون خفي و فتح دال و کسر نون و سکون ياي تكتاني) هزده من و بیست و نیم سیر و ده تانك * ۱۴ بهلاهي (بضم باي فارسي و هاي خفي و لام و الف و کسر ها و سکون ياي تكتاني) بسان او * ۱۵ صندل سرخ (بزبان هندي رکت چندن گویند بفتح را و سکون کاف و تاي فوقاني و فتح جیم فارسي و نون خفي و فتح دال و سکون نون) هزده من و چهار و نیم سیر و ده تانك * ۱۶ چمری (بفتح جیم فارسي و سکون میم و کسر را و سکون ياي تكتاني) هزده من و دو سیر و هفت و نیم تانك * ۱۷ چمر ممری (بفتح جیم فارسي و میم و سکون را و فتح میم اول و سکون دوم و کسر را و سکون ياي تكتاني) هفده من و شانزده سیر و ربع * ۱۸ عتاب هفده من و پنج سیر و چهار تانك * ۱۹ سیسون بتنگ (بکسر سین و سکون ياي تكتاني و فتح ساد و سکون واو و نون خفي و فتح باي فارسي و تاي فوقاني و نون خفي و سکون کاف فارسي) هفده من و يك سیر و سه ربع و بیست و هفت تانك * ۲۰ ساندن (ببین و الف و نون خفي و فتح دال و سکون نون) هفده من و يك سیر و بیست و هشت تانك * ۲۱ شمشاد شانزده من و هزده سیر و بیست و پنج تانك * ۲۲ دھو (بفتح دال و هاي خفي و سکون واو) شانزده من و يك سیر و ده تانك * ۲۳ آمله که بهندي آنوله گویند (بهمزه و الف و نون خفي و سکون واو و فتح لام و هاي مکتوب) شانزده من و يك و نیم سیر و يك تانك * ۲۴ کريل (بفتح کاف و کسر را و سکون ياي تكتاني و لام) شانزده من و يك سیر و ده تانك * ۲۵ صندل پانزده من و هفده سیر و بیست تانك * ۲۶ سال پانزده من و چهار سیر و سه ربع و هفت تانك * ۲۷ بنوس (بفتح با و نون و سکون واو و سین) که گیتی خداوند شاه آلو نام نهاد و بزبان ولایت آلوبالو گویند چهارده من و سي و شش و نیم سیر و ده تانك * ۲۸ کیلاس چهارده من و سي و پنج و نیم سیر * ۲۹ نینب (بکسر نون و سکون ياي تكتاني و نون خفي و سکون با) چهارده من و سي و دو سیر و ربع و سي و يك تانك * ۳۰ دارهرد (بدال هندي و الف و سکون را و فتح را و سکون دال) چهارده من و سي و دو سیر و ربع و نوزده تانك * ۳۱ مین (بفتح میم و سکون ياي تكتاني و نون) ۲۰ چهارده من و بیست و دو سیر و سه ربع * ۳۲ ببول (بفتح باي اول و ضم ثاني و سکون واو و لام) بسان او * ۳۳ ساگون (ببین و الف و فتح کاف فارسي و سکون واو و نون) چهارده من و ده سیر و بیست تانك * ۳۴ بجي سار (بکسر با و فتح جیم و سکون ياي تكتاني و سین و الف و را) سیزده من و سي و چهار سیر * ۳۵ پیلو (بکسر باي فارسي و سکون ياي تكتاني و ضم لام و سکون واو) موافق بجي سار * ۳۶ توت سیزده من و بیست و هشت و نیم سیر و پانزده تانك * ۳۷ دهامن (بدال و هاي خفي و الف و فتح ۲۵ میم و سکون نون) سیزده من و بیست و پنج سیر و بیست تانك * ۳۸ بان براس (بدا و الف و سکون

نون و فتح با و را و الف و سکون سین) سیزده من و ده سیر و بیست و نه تانك کم * ۳۹ سرس (بکسر سین و سکون را و سین) دوازده من و سي و هشت سیر و بیست و يك تانك * ۴۰ سیدسون دوازده من و سي و چهار سیر و ربع و پنج تانك * ۴۱ فذدق دوازده من و بیست و شش سیر و چهار تانك * ۴۲ چوگر (بفتح جیم فارسي و هاي خفي و سکون واو و فتح کاف و سکون را) دوازده من و هفده و نیم سیر و بیست و دو تانك * ۴۳ ددهي (بضم دال اول و کسر دیگر مشدد و هاي خفي و سکون ياي تكتاني) بوزن او * ۴۴ هلدی (بفتح ها و سکون لام و کسر دال و سکون ياي تكتاني) دوازده من و سیزده و نیم سیر و سي تانك * ۴۵ کیم (بفتح کاف و سکون ياي تكتاني و میم) دوازده من و نیم سیر و سي تانك * ۴۶ جامن (بجیم و الف و فتح میم و سکون نون) دوازده من و هشت سیر و بیست و دو تانك * ۴۷ فراس (بفتح فا و را و الف و سکون سین) جامن مانند * ۴۸ بز (بفتح با و سکون رای هندي) دوازده من و سه سیر و ربع و بیست و پنج تانك * ۴۹ کهندو (بفتح کاف و هاي خفي و نون پنهان و ضم دال هندي و سکون واو) یازده من و بیست و نه سیر * ۵۰ چنار بسنگ او * ۵۱ چارمغز یازده من و نه سیر و ربع و هفده تانك * ۵۲ چندیا (بفتح جیم فارسي و نون خفي و باي فارسي و الف) بگرانی او * ۵۳ بیر (بکسر مجهول با و سکون ياي تكتاني و را) یازده من و چهار سیر * ۵۴ آنب (بهمزه و الف و نون خفي و با) یازده من و دو سیر و بیست تانك * ۵۵ بابری (بفتح باي فارسي و الف و باي فارسي دیگر و کسر را و سکون ياي تكتاني) بدستور او * ۵۶ دیار (بکسر دال و ياي تكتاني و الف و سکون را) ده من و بیست سیر * ۵۷ بید هم وزن او * ۵۸ کنبهیر (بضم کاف و نون خفي و کسر با و هاي خفي و سکون ياي تكتاني و را) ده من و نوزده و نیم سیر و بیست و دو تانك * ۵۹ چیده (بکسر جیم فارسي و سکون ياي تكتاني و دال هندي و هاي خفي) هم وزن او * ۶۰ بیپل (بکسر باي فارسي و سکون ياي تكتاني و فتح باي فارسي و سکون لام برهم کیش را بدر شگرفت ۲۰ نیایش گری) ده من و ده سیر و ربع و بیست و يك تانك * ۶۱ کئیل (بفتح کاف و سکون تاي فوقاني هندي و فتح ها و سکون لام) ده من و هفت و نیم سیر و سي و چهار تانك * ۶۲ گردین (بضم کاف فارسي و سکون را و فتح دال و سکون ياي تكتاني و نون) بسان کئیل * ۶۳ رهیر (بضم را و کسر مجهول ها و سکون ياي تكتاني و را و الف) ده من و هفت سیر و سي تانك * ۶۴ پلاس (بفتح باي فارسي و لام و الف و سکون سین) نه من و سي و چهار سیر * ۶۵ سرخ بید هشت من و بیست و پنج سیر و بیست ۲۵ تانك * ۶۶ آک (بهمزه و الف و سکون کاف) هشت من و نوزده سیر و ربع و بیست و پنج تانك * ۶۷ سیندل (بکسر مجهول سین و سکون ياي تكتاني و نون خفي و فتح با و سکون لام) هشت من و سیزده سیر و سي و چهار تانك * ۶۸ بکاین (بفتح با و کاف و الف و کسر ياي تكتاني و سکون نون) هشت من

و نه سیر و سی تانک * ۶۹ لهرسرا (بفتح لام و های خفی و ضم سین و سکون وار و را و الف) هشت
 من و نه سیر و بیست تانک * ۷۰ پدماکه (بفتح بای فارسی و سکون دال و میم و الف و سکون کاف و ها)^(۱)
 بسنگ لهرسرا * ۷۱ اند (بفتح همزه و نوی خفی و سکون دال) هفت من و هفت سیر و سی و یک
 تانک * ۷۲ سفیدار شش من و هفت سیر و بیست و دو و نیم تانک کم *
 این سخنگی بشماره ایست که سیر و بیست و هشت دام بود *

(۱) [ض د] و های خفی //

(۲) [د] سنجیدگی //

دفتر دوم در سپاه آبادی *

آئین سپاه آبادی *

گیتی خداوند مجاهدان اقبال را به مهین بندها و بهین اندرزها رهنمون گرداند و بکوناگون
 روش از ناهنجاریها باز آرد * از فزونی این گروه دولت آرای را گوناگون بر ساخت و شوریده گیتی را
 ستوده آرامش بخشید * برخی را بفرمان پذیری بسفند نموده از فراوان کار رهایی داد و بسیاری بوم نشینان
 وحشی منش بدین آئین رهگرای سعادت گشتند * و سپاه زمینداران از چهل و چهار لاک افزون چنانچه
 گذارش یابد * برخی را داغ اسپان فرمود و بیایه شناسی و چهره نویسی هنگامه برافروخت * و لخته را
 به پرستاری و همراهی یک نامزد کرد و شایستگان یکنائی را اعتبار افزوده احدی نام بر نهاد و گروه را
 سزوار سرکردگی دانسته سرگروه گردانید * و بسیاری شایستگان تپیدست را بهر سواری خواسته نامزد
 فرمود و بدان شماره بے داغ اقطاع باز دهد * تورانی و ایرانی بیست و پنج رویه و هندی بیست
 و ۱۰ عمل بردار خالصه بانزده * و این گونه را برآوردی خوانند * و چنده را که سامان مردم دشوار
 باشد نقش پذیرفتگان را بدو سپارند و این گروه را داخلی گویند * در ده هزاره تا هزاره و در هشت
 هزاره تا هشت صدی و در هفت هزاره تا هفت صدی و در پنج هزاره تا پانصدی و در پانصدی
 تا صدی را داخل گردانند * و ازین فروتر کم منصب در بزرگ در نیاید * و برخی را بآئین یابری سپارند
 و این جوق را کمکی نامند * و امروز گرمی هنگامه بر داغ پذیری است و این گونه سپاهی را برتری
 ۱۵ باشد * همگی والا بسیج آنست که سپاهی بعاریت و تبدیل دامن آلود نشود و بنگاهداشت ستور دولت
 اندوزد * مردم زاده را آزمندی بکچ بینی برد و سود خود را در زبان اندیشد * سرآغاز جاوید دولت (که
 شهریار جهان آرا در پرده گزینی و بسیاری کارپردازان بتگادو^(۳) فاراستی^(۴)) نوکر گسسته مهار زیسته و از
 بے آزمی هرچند بشموی گرائیده * فرمایاگان زربنده^(۵) بارگی فروخته بیدادگی یا عوض گزین تکار
 بتا^(۶) خراسا^(۷) در ساختن و در بیوفائی و ماهواره جوئی یافته^(۸) در آید و گفت و گو بنا خوشی و سرزنش کشیده *

(۱) [ض د] و سپاه و زمیندار //

(۲) [ض] منصبدار بزرگ *

(۳) [د] پرده گزینی بود //

(۴) [ض] بنگاه ناراحتی //

(۵) [ه] [ض] بشوهری ؟ //

(۶) [ف ا] آرزنده //

(۷) [ف ا ض د] بیابوی //

(۸) [د] یافته دار شدی //

گیتی خداوند آئین چهره نویسی بر نهاد و تنخواه مواجب بر بینش آن قرار گرفت * لخته خود کامی
بر افتاد و سرور لشکری رونق دیگر پذیرفت * و آئین داغ که نادان آزار جانور اندیشد برای مهر افزائی
بیدانشان بیدائی نداشت و از آنجا که آزر نیک از بد نشناسد و آزر می از خود و خداوند ندارد و کام روئی
در تبه کاری بر جود و بجانگزی خویشتن دوا و نماید برخه بدگوهران^(۱) راه^(۲) مانند سپرده (۹) همان خوبی
نکویده پیش گرفتند و قدری ناسرگی روئی یافت * و سودای عاریت گرم بازار گشت * خدیو آگهی
داغ جانور بر چهره نویسی افزود * سبک سران هرجائی را بدبستان حقیقت برده گران سنگ گردانید
و فرومایگان مگس خوبی را بزرگ منشی و مردمی آموخت * آزمندان افسرده دل نشاط توانگر دلی
بر گرفتند * سرابستان سپاهی آبیاری دیگر یافت و گنجینه اقبال آبادی پذیرفت * زه شکر نعم آباد
اندیشه و نیرنگی کارشناسی * بصورت شورش تگاور میرو و در معنی نزهتگاه روحانی فروغ میگیرد *

آئین جانداران^(۳) *

سال هزدهم الهی والا آنچه بروائی داغ شد * پایه شناسی مردم بدل گزین روشی مقرر گردانید و دیگر
جانوران را مراتب قرار گرفت * و بایست هر یک بر نگاشته دستور شکر بر نهادند و گرانی و ازانی
روزگار در پیشگاه دید داشته میانه روی برگزیدند * رشته حساب دانی دوتائی گرفت و شایسته قانون
انتظام یافت * بخشیان سپه آرا از گران بار سفارش سبک دوش گشتند و بنو همت سرای شانمانی گذار افتاد *
بارگی را هفت گونه بر ساختند و بهر یک راتبه قرار گرفت عربی عراقی مجسس ترکی یابو^{۱۵}
تازی جنگله * نخست تازی نژاد یا در خوش سنجی و شگرفکاری بسای او * ماهواره هفت صد و بیست
دام * روزی شش سیر دانه (و ارج آن در بر آورد هر جانور من دوازده دام) دو نیم دام روغن زرد و دو
شکر و سه گاه * و ماه هفتاد دام بجهت جل و ارتک و یال پوش و تنگ که آنرا خدیو عالم فراخی
گوید و گدیی و نخته بند و قیزه که عامه قایزه گویند و مگس ران و خرخره و هقهی (موئین کیمه ایست^(۴)
از دم اسب برای پاك ساختن) و دست مال و پای بند و میخ و مانند آن * و این را خرج یراق اسب^{۲۰}
گویند * و شصت دام بزین و لجام و در دوماه یک ابچی^(۵) (۹) نعل هر ماه هفت دام * و شصت
و سه به تیماردار * و چون دو اسب را خدمت کند دو چندان تنخواه دهند * همگی چهار صد و هفتاد و
نه دام * رفاهیت سپاهی و آسودگی حال بزوهش رفت و هشتاد و یک دام در آغاز کار برافزودند *
و در هنگامی که رویه به سی و پنج دام رفت و بحکم والا چهل اعتبار کردند هشتاد دیگر افزوده آمد *
و این سیمین مسکوک در دان و ستد علوفه بدین ارز باشد * و بار دیگر در دو رویه بهر گونه بارگی جز^{۲۵}

(۱) [ف ا] و کامروائی و تبه کاری * [ض د] و کامروائی در تبه کاری || (۲) همچین

در [ش ف ا ض و] * [د] راه ناراستی سپرده || (۳) [ف ا ش] آئین داغ || (۴) لفظ دو در [ش ف ا] *
موجود است || (۵) [ف ا د] نخته بند || (۶) [ش ف ا و] ابچی * [ض د] ابچی و نعل ||

جنگله افزایش یافت * و امروز چنین تگاور بر آورد نکنند * دومین در عراق عجم پدید آید یا در پیکر
و کردار بدو ماند * یک ماهه ششصد و هشتاد دام * از آن چهار صد و پنجاه و هشت دام خرج ناگزیر *
بیست و یک از نخستین کم ده ده در یراق و زین و لجام و یک در نعلبندی * و شصت و هفت در بار
اول زیاده شد و هفتاد و پنج در دوم و هشتاد در سوم * سومین عراقی مانند * بیشتر اندیش ترکی و
عراقی بود * ماهیانه پانصد و شصت دام * سی صد و پنجاه و هشت ناگزیران * صد کمتر از عراقی
سی سی در شکر و زین و لجام و پانزده در روغن و سه در چاروادار و دو در نعلبندی * هفتاد و دو دام در
اولین بار افزایش یافت پنجاه در دوم هشتاد در سوم * چهارمین از توران زمین بر خیزد اگرچه تذموند
و بالیده باشد لیکن بسومین نرسد * ماهیانه چهار صد و هشتاد دام * دویست و نود و هشت ناگزیر *
شصت از مجسس کم سی سی از شکر و گاه و ده از یراق و چهار از زین و لجام و دو در نعلبندی و
۱۰ روغن * و دانه دو سیر افزودند (هزده دام ازین رو افزون آید) و شکر کاستند * نخست پنجاه و دو در
دوم پنجاه در سوم هشتاد افزودند * پنجمین نیز در همان سرزمین خیزد لیکن بدان توانائی و بالیدگی
نبود و بیشتر نکویده کنش باشد * و ترکی با زبون تر از خود پیوند * ماهواره چهار صد دام * دویست
و سی و نه دام ضروری * پنجاه و نه از ترکی کم * بیست و هشت در روغن و پانزده در چاروادار و ده
در یراق و شش در زین و لجام * نخستین بار چهل و یک دوم چهل و سوم هشتاد افزوده آمد *
۱۵ و آن دو دیگر بیشتر هندی نژاد بود * گزین آنرا تازی و میانه را جنگله و فروترین را تاتو نامند *
گزیده قسوق در تازی برگیرند و گزیده در جنگله شماره کنند * اولین سیصد و بیست دام * یک صد
و هشتاد و هشت ناگزیران * پنجاه و یک از یابو کم هزده در دانه و شش سیر قرار گرفت و پانزده از
گاه و ده از روغن زرد و شکر و هشت از یراق * آغاز کار بیست و دو بار دوم سی و سوم هشتاد برافزودند *
دومین دویست و چهل دام و یک صد و چهل و پنج و نیم ناگزیر * چهل و دو و نیم از تازی کم * دانه
۲۰ پنج سیر مقرر شد و پانزده از گاه و نه از دانه و شش از روغن و قند سیاه و چهار و نیم از یراق و دو از
نعلبندی * در نخستین بیست و نه و نیم و در دوم بیست و پنج و در سوم چهل افزایش فرمودند *
در پیش استر را تازی گرفته و امروز هم سنک این * و در تاتو یک صد و شصت دام برد *

اکثرون از پایه اعتبار انداخته اند *

فیل در نقش پذیری هفت گونه باشد مست شیرگیر ساده منجهوله کره بهذکریمه مرکب *
۲۵ و بسای فیلخانه در هیچ کدام تفرقه نهند * ماهواره نخستین یک هزار و سیصد و بیست دام *
دانه روزی دو و نیم من * و بهر بیله زیاده از سه تیماردار ندهند مهارت بهوئی میته * ماهیانه نخستین
صد و بیست دام * و هر کدام را از آن دو نود و صد و بیست دام دیگر برافزودند * در سر آغاز کار داغ

شده و امروز فرق ساخته اند * دوم یک هزار و یک صد دامت * دویست و بیست از اولین کم * دانه
دومین * صد و هشتاد ازین وجه نقصان پذیرفت و پانزده پانزده از مهرات و بهوئی کاستند * و در
عزایت خسروانی صد و ده افزودند * سوم هشت صد دامت * سیصد از پیش کم * دانه یک و نیمین *
صد و هشتاد دامت ازین رو و همی از میثه و پانزده پانزده از مهرات و بهوئی کم شد * پنجاه دامت برناگزیر
افزودند * چهارم شش صد دامت * دانه یک من * در کاستگی همتای پیش لیکن نود برناگزیران
افزایش یافت * پنجم چهار صد و بیست دامت * دانه سی سیر * ازین رو نود و از مهرات پانزده دامت
کاهیدند و بهوئی بدو ندهند * و شصت افزودند * ششم سیصد دامت * دانه پانزده سیر * ازین جهت
صد و سی و پنج کمی پذیرفت و زیاده از یک دارنده بدو نبود * ماهواره شصت دامت * صد و پنج دامت
افزایش گرفت * هفتم پیش برآورد نشده * امروز بدان سعادت گزید * علوفه دویست و هشتاد دامت *
در تخریص فیل همان شماره دامت بود و رویه بر نساژند و کمی ازین رهگذر راه نیابد *
شتر * دویست و چهل دامت * دانه شش سیر کاه یک دامت براق بیست ساریان شصت * پنجاه
و شش افزوده آمد و هنگامی که نرخ رویه چهل دامت شد بیست دیگر افزایش یافت *
گاو صد و بیست دامت * دانه چهار سیر کاه یک دامت براق شش * و سی و هشت برناگزیران
افزودند * در زمان آن نرخ ده دیگر زیاده کردند *
عروبه ششصد دامت * چهار صد و هشتاد و چهار گاو و صد و بیست برای مصالح و افزونی آسایش *
فیل و عروبه جز منصب دار را ندهند و گزین سوار و شتر و میانه گاو به نقش پذیرد رساند *

اولین منصب دار *

خرد پزوهان در بین را یک اندیشی رود و زمانیان را با پیشینیان دورانی نباشد * هر کس در
تا بودت نگراید گرد شورش فرو نه نشیند و آشوب خرد کامی بر نخیزد * آخشبیجان را تا آمیزد
یگانگی فراهم نیاید غبار نیستی افشاندن نگرند و نیونگی مواید چهره نیفزود * گروه گزیده جانور
در خود آمیزد بر سازند و نقش خود سری زنده گود * در چاره سگالی دم آسایش برگیرند و سود
و زیان را گزیده پاسبانی بود * مردم زاده بانفس ذوقنمون بفرمانروای دادگر فراوان نیازمند و پایندگی او
بفرمان سلطنت در گرو * بدگورهای شگرف و اندیشه های تباه خشم و آزار تازه شورشها در آموزد
و جان کاهی و دل آزاری را دین داری بر شمرند * این دین همال برای فرو نشاندن غبار بی دانشی یک را
برگزیند و تأیید بر کمال و توفیق روز افزون همراه گرداند * او بشناسائی و دلیری و فراع حوصلگی

(۱) [ش ض د] زمان نرخ || (۲) [ش] هشتاد بهای کاه * [د] هشتاد و چهار کاه ||
(۳) در [ض د] نیست || (۴) [ف ا] دوراهی || (۵) [د] فرو نشیند ||

آورند جهانیان را چاره بر سگال و چشمه زار هستی را سیراب دارد * و چون نیروی یک تنه در انجام کار
بسند نیاید از فروغ بینش چندی فروهیده مرد^(۱) بیادری برگیرد و بهر یک پرستاران نامزد شوند * ازین
رو گپهان خدیو منصب پایها از ده باشی تا ده هزاره قرار فرمود و افزون از پنج هزاره خاص فرزندان
سعادت سرشت گردانید * حرف نگاهان حرف و حرف شناسان رمزی بشماره جلاله یافته گوناگون نود
جارید اقبال بر خوانند و فرخیه برگرفتند * مراتب منصب شصت و شش موافق اسم الله برآمده
و مزده سعادت سرمدی رسید * مزاج شناسائی روزگار بجا آمد و گوهر شناخت فروغ دیگر گرفت * و
برخی را در نخستین دید بر شناسد و یکباره بلند پایگی بخشد * و گاه منصب افزوده سوار کمتر همراه
سازد * و از کار آگهی هر یک را اندازد ستور برگرفت * و درخور سوار در ماهواره دگرگونی رفت *
هر کس سوار موافق منصب باشد اولین پایه داک و نیمه و زیاده را دوم و کمتر ازین را سوم بر ساخت
چنانچه جدول باز گود * و یوزباشی یازده گونه شد * نخست آنکه با صد سوار بود ماهواره هفت صد
رویه * و یازدهم آنکه با او سوار نبود چنانچه بیشتر در داخلیان اعتبار شود پانصد رویه * و نه
میانی را در هر ده سوار بیست رویه افزوده گود * و در امارة نویسی دویستی ترکی و جنگله و
فیل معاف دارند * و در ترکشند و بیستی چهار اسپ اعتبار کنند مجذس و یابوکم و ده باشی را
یک ترکی کاسته آید و ماهواره بدستور *

* جدول *

(۱) [د] مردی بیادری [یا بیادری] || (۲) [ف ا] بر شناسند ||
(۳) [ش ف ا] از کماییشی سوار || (۴) [ش ف ا] در هر ده سوار ||
(۵) [ش ه] اماره نویس * [ض] اماره نویس * [ف ا] اماره نویسی ||

[صفحه ۱۸۱]

- (۱) [د] ۲۳۹۰۰ (۲) [ش] ۶۶ (۳) [ض] ۲۲۶۰۰
 (۴) [د] ۲۲۲۰۰ (۵) [د] ۵۳ (۶) [د] بیست
 (۷) همچنین در [د] ۱۸۶۰۰ ۱۸۴۰۰ ۱۸۳۰۰

[صفحه ۱۸۲]

- (۱) [د] ۱۴۳۰۰ (۲) [ض] نه

[صفحه ۱۸۳]

- (۱) همچنین [د] ۱۱۷۵۰ ۱۱۶۵۰ ۱۱۳۰۰۰ [ض] ۱۱۷۵۰ ۱۱۶۵ ۱۱۴۵۰
 [ش] اول ۱۱۷۵۰ (۲) [ش] ۱۱۳۵۰ (۳) [ض] شش
 (۴) [د] هفت

[صفحه ۱۸۴]

- (۱) [د] هفت (۲) [د] سی و دو (۳) [ش] ۱۷ ۱۴ ۱۳ ۹
 (۴) [ش] ۳۶۰۰ ۳۷۰۰ ۴۰۰۰ (۵) مصحح [د] چنین نوشته

هشتصدی	۱۰	۹	۱۷	۱۷	۱۷	۱۷	۱۳	۷	۸	۶	۵	۲	۱۷	۳	۴۰۰۰	۴۷۰۰	۴۴۰۰
هفتصدی	۹	۸	۱۳	۱۳	۱۴	۷	۴	۵	۵	۱۴	۱	۳	۱۵	۳	۴۰۰۰	۳۷۰۰	۳۴۰۰
ششصدی	۵	۷	۹	۹	۹	۴	۴	۳	۵	۲	۱	۱۴	۲	۲۱	۳۵۰۰	۳۲۰۰	۳۰۰۰
پانصدی	۴	۷	۸	۸	۸	۳	۴	۲	۲	۲	۱	۱۳	۱۵	۱۵	۲۸۰۰	۲۷۵۰	۲۷۰۰
چهارصد و پنجاهی	۴	۶	۸	۸	۸	۳	۳	۱	۲	۲	۱	۱۰	۱۲	۱۲	۲۵۰۰	۲۳۰۰	۲۱۰۰

- (۶) [ش] ۵۳۴ (۷) [ش] نه (۸) [د] سه (۹) [ض] ۱۷۰۰
 (۱۰) [د] دو (۱۱) [ض] ۱۳۰۰ (۱۲) [ض] ۱۱۰۰
 (۱۳) [د] يك (۱۴) [د] چهار قطار (۱۵) [د] ۸۸۵ (۱۶) [ش] ۸۶۰

[صفحه ۱۸۵]

- (۱) [ش] ۷۷۰ (۲) در [ض] نیست (۳) [ش] يك
 (۴) [ش] ۸۲ (۵) [ش] ۷۰

آئین احدی *

گیتی خداوند از گردانی برخی پر دلان شایسته کار را منصب ندهد لیکن از پرستاری دیگران
 رهایی بخشد * در بندگان خاص در آید و به یکنائی سر بلند می گیرد * بدبستان خدمت آموزی رود
 و عیار گوهر چهره بر افروزد * و چون قدسی بسیج آنست که صورت رنگ پذیر معنی گردد این فروزیده
 * مرد را احدی بر خواند * ایزدی یاد کرد همگنان را فرو گرفت و پایه شناسی را تازه دستور بر نهاده
 آمد * و به تیمارداری اینان دیوان و بخشی جدا گانه شد و امیر بزرگ بسر گردگی قرار یافت * و سر
 مرد بنمودن پژوهندگان این دولت نامزد فرمود * به منت فروشی و دامن آلانی هر روز چندی را
 در پیشگاه حضور آورد و در پیشش والا عیار برگرفته آید * چون پذیرش یاد از یادداشت و تعلیق
 بچهره نویسی و بر آورد رسد * بخشی ضمان گرفته دیگر بار در پیشگاه پیش آورد * ناگزیر افزایش
 ۱۰ یاد * از نیم سوائی تا ده چهل فراوان و زیاده از ده هفتاد نیز افزون گردد * و بسا کس افزون از پانصد
 روپیه ماهواره یابد * و سپس به نه هندی نشانمند آید * و سر آغاز این روش تا هشت بارگی نقش
 پذیرفته اکنون بر پنج نیفزاید * و بدست آویز سر خط هر کدام بر آنچه برگردد و همه ساله حجت گنجور
 بود * در هر چهار ماه پژوهش چهره دیدن رود و بامضای دیوان و بخشی که آنرا بزبان وقت
 تصحیح نامند مشرف خزانه قبض نویسد * و به نشان اولیای دولت استواری یابد * گنجینه دار
 ۱۵ آنرا برگرفته خواسته بر دهد و تا انجام رسیدن يك ماه پیشتر برگردد * ساله ده ماه نقد یابد و ده نیمی
 باز ستانند و باقی را ستور و دیگر جنس بر دهند * در عذوق سعادتی پذیرد بیشتر خورد اسب سامان
 کند و سپس از سرکار یابد و اگر سندی کارپردازان که آنرا سقط نامه خوانند بنایدانی بارگی بازگوید روزگار
 سپری شده مجری یابد و تا یافتن ستور خرج آن کاسته گردد * و گرنه از سر آغاز چهره پژوهی باز ندهند *
 و همواره خواهند گان ستور را در پیشگاه والا باز دارند و در ماهواره و بخشش فراوان اسب داده آید *
 ۲۰ يك نیمه در ارناس^(۳) [؟] شمارند و دیگر در چهار قبض برگیرند و اگر وام فراوان باشد در هشت *

آئین دیگر سواران *

لخته چون حال منصب دار و احدی گذارش یافت اکنون روش پایه سوم میگذارد و سرچشمه
 آگهی سیراب میگرداند * آقا چذدگی اسب قرار دهد و بخشیان از سر ژرف نگهی نمایند * سپس چهره نویسی
 شود و شتر یا گاو در غیر يك اسبه زیاده کنند و نیمه بر آورد دستور برای خرج گزیده سوار افزایشند
 ۲۵ و گرنه در بخش از پنج افزوده گردد * يك اسبه بدین نمط * عراقی سی روپیه * مجتس بیست

- (۱) [ف] بدیشان (۲) [ف] سقطی نامه (۳) این لفظ در آئین واقعه نویسی نیز می آید
 [ض] ارناس * [ف] ارناس * [ا] ارباه ماش * [د] ارناس یعنی انعام (۴) [د] آغاز
 * و گفته که در بعضی نسخه آقا (۵) [ض] و شتر یا گاو و در غیر (۶) [ش] ف ا د بر آورد ستور

و پنج، ترکی بیست، یابو هزده، تازی پانزده، جنگله دوازده * عمل گذاران خالصه بیست و پنج یافته اکنون پانزده * و تا چهار اسپ نگارش پذیرفته و امروز زیاده از سه دستوری نیست * و در هر ده باشی دو چهار اسپه و سه سه اسپه و سه دوا اسپه و دو یک اسپه نگارش شده و بر همین شماره دیگر منصب داران * اکنون سه سه اسپه و چهار دوا اسپه و سه یک اسپه *

آئین پیدگان *

چون پایهای سوار گذارش یافت قدری ازین افتادگان راه پرستاری می نویسد * این قدم فرسایان بادیه جویائی گوناگون باشند و شگرف کارها را دستیار * قدرانی گیتی خداوند بایست هر یک را دستور بر نهاده و راه آسانی که و مه را فرایش داشت * نویسنده این خامه پردازان آواره نویس * چنانچه فواز والا پایگی برآیند درین جرگه نیز خدمت اندوزند و بس فراوان باشند اول پانصد دام * دوم چهار صد * سوم سیصد * چهارم دویست و چهل * بندر قچی دوازده هزار ملازم رکاب ۱۰ نصرت اعتصام * و بدین کار بتکلیف دیده ور و گنجیور سیر چشم و داروغه جدکار نامزد * اگرچه برخی دران مراتب سه گانه باشند لیکن بدین نمط بس اندوه * برخی از کارانی و سر براهی بهرور * لخته بدیشان سپرده کثرت را بوحادث باز گردانند تا رشته کارسانی و کار آگهی دوتائی یابد * ماهواره سرگروه چهارگانه بود سیصد دام دویست و هشتاد دویست و هفتاد دویست و شصت * و دیگران بر پنج قسم و هر بخش سه طور * اول دویست و پنجاه دام دویست و چهل دویست و سی * دوم ۱۵ دویست و بیست دویست و ده دویست * سوم صد و نود صد و هشتاد صد و چهار صد و شصت صد و پنجاه صد و چهل * پنجم صد و سی صد و بیست صد و ده * دربان هزار چابک دست بشاه راه خدمت خاکساری نمایند و پاسداری والا درگاه را ملتزم * ماهواره میزده بر پنج گونه بود دویست دام صد و شصت صد و چهل صد و سی صد و بیست * و دیگران را از صد و بیست زیاده و از صد کم نیست * خدمتیه نیز بدان شماره * پیرامن دولتخانه چشم آگهی کشود دارند و راه فرمایش ۲۰ نگرند * از پنجاهی تا بیستی دویست دام و ده باشی صد و هشتاد صد و چهل * و دیگران صد و بیست صد و ده صد (۴) (۵) این گروه برهونی و دزد افشاری نامور بودند * فرمانروایان باستانی چاره آن بشایستگی نیارسته اند * امروز از دم گیرای گیتی خداوند در امتکاری و امانت گذاری روشناس * پیشتر ماری می گفتند * سردار ایشان از سعادت سگالی خطاب خدمت رانی یافت * در پایه ولایت آرام گرفت و هر یک بدام خدمتیه چهره بختمندی برافروخت * میوه از بوم میوات * به تیزری برخیزند ۲۵

(۱) [د] نگارش * [ا] بنگارش || (۲) [د] سواران || (۳) [ش] وخامه * [ض] د [خانه] پروازان || (۴) الفاظ صد و ده صد در [ف] نیست || (۵) در [ش] نیست || (۶) [ش] مادی * [ف] باوی * [ض] د [بادی] || (۷) [ض] د [ارادت] ||

خواستار را به بخته کاری از در دست آورند و بجاسوسی و اشکال فهمی نادره کار * بهمان شماره انتظار فرمان برند * ماهیانه به پیشین دستور * شمشیر باز * این سرفشانان جانباز فراوان گونه باشند و شگرفکارها نمایند * و به تیزرانی و چابکدستی در آویزند و در آنت و خیز کارانی را با پردلی دوشادوش دارند * برخی با سپر آویزش کنند و طائفه چوبدستی بکار دارند * و بدین زبان لکرایت گویند (بفتح لام و سکون کاف و را و الف و کسر یای تحتانی و سکون تایی فوقانی) * و لخته بی پناه یکدست کار فرمایند * این طائفه را ۴ یکماته نامند (بفتح یای تحتانی و سکون کاف و ها و الف و فتح تایی فوقانی و های مکتوب) * نخستین گروه خاور زمین سپر را قدری خرد تر گردانند و آنرا چروه گویند (بکسر جیم فارسی و سکون را و فتح واو و های مکتوب) * و از جنوبی مرز چندان پهناور سازند که سواره در پناه ایستد * آن را تله نامند (بکسر تایی فوقانی و سکون لام و فتح واو و های مکتوب) * جمع را بهرایت خوانند (بفتح بای فارسی ۱۰ و های خفی و را و الف و کسر یای تحتانی و سکون تایی فوقانی) بدرازا کمتر از قامت مردم و پهنا یک گز سپر بکار دارند * و نیز برخی را بانایت خوانند (بباء و الف و نون و الف و کسر یای تحتانی و سکون تایی فوقانی) * شمشیر دراز بر سازند قبضه او یک گز افزون بود بهر دو دست نادره کاری نمایند * چنده بنام بنکولی مشهور آفاق (بفتح با و نون خفی و ضم کاف و سکون واو و کسر لام و سکون یای تحتانی) * شمشیر خاص برگیند کچی پایان بفرارگاه نباشد و بسپر نپردازند ۱۵ و نیز نگینها بجای آزند که بکلب گفت در ننگجد * و نیز بعضی چابکدستان عرصه دلاوری خنجر و کارد را بطررها بر سازند و بوالعجب کارها بدید آزند * و هر کدام را نام جداگانه و هنر بدیع بود * بگذارش در نیاید و بشنوائی کام نتوان برگرفت * افزون از صد هزار باشند و هزار گزیده پیوسته ملتزم حضور * صدی پایه احدی و افزون گیرند * ماهواره فروتر از ششصد تا هشتاد باشد * پهلوان * همواره کشتی گیران و مشت زنان ایرانی و تورانی و سنگ اندازان کم خطا و از ثنواران هندی و نادره کاران گجراتی که ۲۰ ایشان را مل گویند (بفتح میم و سکون لام) و دیگر جنگ آوران گروه گروه در آستانه اقبال بسر برند * از چهار صد و پنجاه دام زیاده و از هفتاد کم نبود * و هر روز دو گز همسر در آویزند و گوناگون بخشش ده * نام چیره دستان * میرزا خان گیلانی * محمد قایم تبریزی (گیتی خداوند شیر حمله نام بر نهاده) * صادق بخاری * علی تبریزی * مراد ترکستانی * محمد علی تورانی * فولاد تبریزی * قاسم تبریزی * میرزای کهنه سوار تبریزی * شاه قلی کرد * هلال حبشی * سدهو دیال * علی * سزی رام * کندها * منگول *

(۱) [ه] و اشکال فهمی || (۲) [ض] نیزه || (۳) [ش] زمان || (۴) [د] در خاور زمین || (۵) [ه] بسر || (۶) [د] چنده || (۷) [ه] ض د [نادوان] || (۸) [ف] همسر شگرفانه || (۹) [ف] ا [قلی] || (۱۰) [ش] فولادی || (۱۱) [ض] د [بلال] ||

گنیش، آنبا، نانکا، بلهندر، بجزناته، چیله * خدیو خداپرست بر اسیران غربت‌گرای نام‌بندگی
نکوهیده شمارد * خداوندکاری جز دادار به‌همال را سزوار نداند و این افتادگان شاهراه خدمت را چیله
برخواند (بکسر مجهول جیم فارسی و سکون یای تختانی و فتح لام و هاء مکتوب) بهندی زبان
ارادت‌گزین عقیدتمند را گویند * گروه انبوه ازین عاطفت ره‌گرای سعادتمندی گشتند * و او را چندگونه
بر شمارد * نخست آنچه عامه پندارد * جمع بر غیر آئین خود چیره‌دستی یابند و خرید و فروخت
رود * دانش‌پژوه این را ناخوش انگارد * دوم آنکه از خودکامی برکناره شود و راه ارادت سپرد * سوم
فرزند * چهارم جان‌شکر در ملک وارث در آید * پنجم دزد از تبه‌کاری باز آمده پرستار خداوند خواسته
گردد * ششم از خونریزی باز خریده فرمان‌پذیر ره‌انداز باشد * هفتم بکشاده پیشانی خویشتن بدین
پایه قرار دهد * روزینه یک رویه تا یک دام * جوق جوق بر ساخته بکارشناسان جدگزیں سپارند
و از کارکرد اینان آگاهی رود * گوناگون هنر آموزند و پایه‌شناسی چهره برافروزند و کارها بشایستگی گراید * ۱۰
و از نیکو پرستاری و گوهرشناسی فراوان مردم از هر طائفه بدیگر مراتب سپاه ارجمندی یابند و از
پیدایی بامیری سرافراز آیند * کهار * از شگرف پیدایان هندوستان * گران بارها بدوش برگزیند و فراز
و نشیب در نوردند * پالکی و سگهاس و چوتول و دولی برگرفته چنان نرم شتابند که آسوده ناخوش
جنبش نپذیرد * درین مرزوبوم فراوان باشند * از دکن و بنگاله گزیده‌تر خیزند * چند هزار بدرگاه والا
خدمت‌گزین سرگروه از از سیصد و هشتاد و چهار دام زیاده و از صد و دو کم نبود * دیگران را صد و ۱۵
بیست تا صد و شصت * پیاده داخلی * برخی این گروه را بخدمت امیران سپارند و علوفه از درگاه یابند *
آقا بشمار نیمه سواران پیدایان را چهره‌نویس گردانند * چهارم بخش بندوچچی باشد و دیگر تیرانداز *
لخته در درگرو آه‌گر و سقا و بیل‌دار نیز درین جرگه در آیند * سرگروه بندوچچی صد و شصت دام
و دیگران صد و چهل * میرده تیرانداز صد و بیست تا صد و هشتاد و دیگر صد تا صد و بیست *
داستان اینان بس دراز است بگزیدگان بسند نمود و چنده ازان در کارخانها گذارده آمد * ۲۰

آئین نقش‌پذیری چاروا *

گیتی خداوند چون اندازه مراتب مردم برگرفت و چگونگی جانداران پیدائی یافت چنده از
بنگچیان سعادت‌منش را برگماشت تا چهره‌نویسی نمایند و نشانهای خاص او را بنویسند *
سال و بدر و بنگه و ذات بزرگارد * و از کار آگاهی داروغه نامزد فرمود تا مردم رنج انتظار نیابند * و در
کارسازی برشوه و پاره آرزومند نگردند * سپاهی نخست بشریف ملازمت سعادت اندوزد * پایت او در ۲۵
حضور اقدس قرار گیرد و بدست‌آویز تعلیمه نویسندگان کاربند آیند * و داخلی بتصدیق خداوند

(۱) [د] نمایند || (۲) [ه] سکهاسن || [ش] سکاکن || (۳) [د] اما و در آخر فقره گردانند ||

(۴) [ض د] می‌دیده و تیرانداز || (۵) [ض د] واسم پدر || (۶) [ض د] برشوت و باره *

خویش بقلم در آید * و از کارشناسی بنچ‌تن فروهیده را بدید بانی حال آدم و اسب و قرار علوفه مقرر
گردانید * کارفرما اینان را در فراخنای فراهم آورد و اوراق چهره فرایش گذارد و شخص را با ستر
بزرگ‌نگهی این مردم رساند * و بر آورد در ذیل اوراق بنویسند و بسکه اینان رسد تا دگرگونگی فرود و
اعتبار را سزد * سپس آن نگاشته را: داروغه نظر سپارد * و بآئینه که نگارش یافت در پیشگاه حضور
آورد و بکم و زیاده آموزش رود * گیتی خداوند گوهر آدمی را از نقش پیدائی برخوردار و کاستن و
افزودن فرماید و از ناصیه پیشه‌ور را از سپاهی جدا برساند * دیده‌وران بشگفت در شوند و نهفته‌دانی
بر شمارند * و بر نامه پذیرائی واقع‌نویس نشان خود کند و میر عرض و سرکرد کشت سکه بر نهد و
بدست‌آویز این سند داروغه داغ نقش‌پذیر گردانند * سر آغاز کار بشکل سرسین جانب راست گردن
اسب نشانمند شده * و چنده بشکل دو الف متقاطع بر زوایای قائمه * سرهای الف گنده
۱۰ باین صورت ران راست آرایش گرفته * و مدتی کمان آسا بود که چله فرود آورده باشند *
و سپس بر استی آموزی داغ هندسه مقرر شد و از آهن هندسه رقمها ساخته نقش اشتباه بزدوند *
و درین مراتب نیز سرین راست نقش پذیرفت * هرکه در مرتبه اول بدین سعادت میرسید هندسه
یک را بکار می‌بردند و در دوم بار هندسه دو و همچنان * و امروز از ونور مهربانی و کار آموزی بهر یک
از فرزندان خردپرو و خویشاوندان سعادت‌منش و سپهسالاران عقیدت‌پیوند و دیگر وابستگان عتبه خلافت
۱۵ هندسه خاص عنایت شد * از بینشهایی که درین کار رفت نخست چاره اسب سقطی بود * هرگاه در
داغ مکرر عوض می‌آوردند سپاهی از هنگام نیابت بازخواست و بخشیان از روز حال اعتبار کرده *
چون این داغ مرحمت شد قرار یافت که هرگاه اسب از تابینان بعوض نگاهدارد چهره نوشته بومان
داغ نشانمند گردانند و بهنگام داغ مکرر بخشیان آن داغ و چهره دیده اعتبار نمایند * و نیز اسبان موافق
چهره کرایه داده کار خویش می‌ساختند * از جدائی داغ این خیانت بر افتاد و راستی را روزبازار شد *
۲۰ آئین داغ مکرر *

بندگان سعادت‌گرای هر سه سال تجدید داغ نموده آرایش سپاه نمایند تا از دید ایشان
هرگردان بادی نراستی بشاهراه راستی شتابند * و اگر درنگ رود ده یک از اقطاع او کم گردد *
پیشتر در داغ مکرر هندسه آن مرتبه را می‌نگاشتند چنانچه در داغ دوم نقش دو کرده و همچنان *
امروز که بهر یک داغ هندسه قرار گرفت همان را تکرار نمایند و در احدی همان دستور پیش گذاشته
۲۵ آمد * و جمع از بنگچیان و خدمتگاران نزدیک که فرصت سرانجام جایگزین دارند و ماهواره نقد برگزیند
در یک و نیم سال داغ را تازگی بخشند * امرای دور دست از سال درازدم در گذرانند * و چون
شش سال از داغ بگذرد ده یک کاسته گردد * و اگر کسی را منصب افزایند و سه سال از داغ گذشته باشد

(۱) [ض د] نویسد || (۲) [ش فاض د] هندسی || (۳) [ض د] نایاب ||

ذات او را تنخواه دهند و مردم افزوده را پس از داغ * پیشینان و پسینان تن شود و هرکه در تارگی داغ گزیده بارگی در عوض آورد بنظر همایون بگذرد و پذیرائی یابد *

آئین کشت *

بزیان وقت چوکی خوانند * سه گونه بود * سپاه چهارگونه هفت بخش شد و هر یک بر روز نامزد و امیر بزرگ هوش بسرکردگی سرفراز * یک از طرزانان معامله شناس بمیر عرضی چهره افزوز ۵ سعادت گردد * و همگی احکام خلافت بشناسایی این دو فروهیده مرد روایی گیرد * شبانروز پیرامن در لکخانه به نیایش ایستند و در انتظار فرمایش بنشینند * شامگاهان تور پادشاهی ببارگاه والا فرار دارند * براستا آیندگان باز ایستند و دیگر سو پاسداران پیشین صف آرایند * خدیو عالم بهریک وارسد * و حضور و غیبت پیدائی گیرد * هر دو گروه تسلیم کرده پذیرای سعادت آیند * و اگر گیهان خدیو را شغل گزین تر باشد یک از فرزندان سعادت گرای بدیدبانی نامزد گردد و از مهراندوزی و پرستش آموزی و ۱۰ عیارگیری و هنگامه آرائی فراوان توجه درین کار فرماید * و هرکه از حیلہ سگالی و کاهل منشی بچوکی نیاید موجب هفته بدو باز ندهند و گاه مالش درخور سرمایه آگهی گردد * و نیز همگی فیروزی جنود را دوازده بخش ساخته هر یک بمایه نامزد باشد و دور و نزدیک هنگام خویش ملتزم درگاه والا شود و بگوناگون عاطقت سرپنڈی یابد * و گروه که بسرحدهای دور دست باشند یا بگزین خدمت سرگرم حقیقت عرضه دارند و بحکم والا کاربند آیند * و سر آغاز ماه شمسی بآئین هفته تسلیم کنند و ۱۵ بخسروانی عنایت اختصاص یابند * و نیز عساکر انجم شکوه را بدان شماره قسمت فرموده اند و هر قسم را بسال اختصاص بخشیده تا گوناگون سپاه در سال خویش رو بدرگاه آورند و بخدمت حضور سعادت اندوزند *

آئین واقعه نویسی *

گزیده طرز است ناگزیر جهان بینی بل ناگزیران هر اندوه * اگرچه نام ازان در باستانی زمانه ۲۰ برگزید ازین جاوید دولت طراز معنی گرفت * چهارده بتکچے سیر چشم درست خامه جد گزین نامزد شد و هر روز دو کس قرار یافت و پس از چهارده روز نوبت بیک رسد * و از کارشناسی و دوربینی چندین شایستگان این خدمت برگزینند و هر کدام برای روز آماده باشد * هرگاه ازان چهارده یک را ناگزیر فرمایش آید او بدان شغل سعادت اندوزد * و ایدان را بزبان وقت کوتل خوانند * فرموده و کار کرد گیتی خداوند بر نویسد و آنچه کاربردان سلطنت بعرض رسانند بزنگار * و خورد ۲۵ و اشام خواب و بیداری ایستاد و نشهت زمان بودن بشبستان اقبال و خرامش نمودن ببارگاه خاص و عام چگونگی شکار تسلیح جانوران کوچ و مقام رهنمونی نذر دلاور سخنان شنودن دانش نامها خیر انعام

تکلف روزینه و معاواری منصب تبیین ماهیانه جاگیر (۱) ارناس، سیورغال، کاستن و افزودن خراج اجاره، ابتیاع، تحویل پیشکش ارسال، نفاذ یافتن فرمان، بمهر اقدس رسیدن آمدن عرائض، گذارش یافتن پاسخ، ملازمت، رخصت، تعیین مدت، بکشت نیامدن جنگ و فیروزی و آشتی، فروشدن روشناس، آویزه جانوران و بر رویای، اسقاط سیاست، بخشایش، گذشت بارعام، کتخدائی، ولادت، چوگان بازی، چوپر، نرد، شطرنج، گنجینه ۵ و جز آن، حوادث آسمانی و زمینی، فصول سال، عرض واقعه * باستصواب یک از بندگان آگاه دل راستی مناش روزنامه این فروهیده مردم بسمع همایون رسد و غار پذیرائی یابد * و آن بتکچي ساخته را بر نویسد و مهر خود کند و بجوینده سپارد و بمهر پروانچی و میر عرض آراید و مهر آن کس که بشناسایی او پذیرائی یافته استوار گردد و آنرا درین روزگار یادداشت خوانند * و خوشنویس روشن بیدان راستی گذار جداگانه نامزد فرموده اند * چون این نگاشته بانجام رسد او برگزید و پیش خود دارد و بگذارش درخور ۱۰ مقصود بنگار و بمهر خود بجای آن بسپارد و بمهر و خط واقعه نویس و سگ رساله و میر عرض و داروغه رسد * این نگاشته را تعلیق و نگارنده را تعلیق نویس بر خوانند * سپس بروش که گفته آمد نقش پذیر نگیر دیگر اعیان دولت آید * همگی اندیشه گیتی خداوند آنست که رشته آگهی دوتائی گیرد و در بایست وقت کمی و افزونی از هنجار بزرگدرد و فرمایگان خیانتمند پیغوله گزینند و سعادت سرشتان آگاه دل فراز اعتبار بر آیند و کارسازان از بیمناکی رهائی یابند و فرامشکاران بدگمان را چاره سگالی شود *

آئین سرانجام اسناد *

سر رشته داد و ستد آنگاه دوتائی گیرد که از نهان خانه دل بر فراز گویائی بر آید و بگذارش قلم بایداری یابد و بنشانهای راستان طراز درستی گیرد * چنبد نگاشته را سند بر خوانند و گوناگون مردم بدر کامیاب گردند * گنجوران بدست آویز آن از بازخواست رهائی یابند و خواهشگران بکام دل رسند * کارندان درستی مناش که پیشانی اینان غار راستی تابد گفتار را بر صفائح و اوراق نویسند و ۲۰ یاد کرد را مایه آید * آن را دفتر برگزیند * گیتی خداوند درین کار نیز ژرف نگهی فرمود و شایسته نظام بخشید * درست نویسان راستی سرشت و سیر چشم دیده ور را بدین کار باز داشت و دفتر بدست کارندان کم از سپرد و سر رشته آن را بکار آگهی خویش استوار گردانید * و آن از سه گونه درنگردن * ابواب المال از خراج ملک باز گردید و افزونی و کمی بخواند و هر گونه خواسته که فراهم آید دران بنگارند * ابواب التجار و بکار گزینی سرانجام منزل و تقییم جمع و خرج خزینده اران و اوارجه نویسی گوناگون خورد و فروخت دران برگذارند * ۲۵ توجیه سر رشته ماهیانه سپاه از بدست آید و چگونگی داد و ستد در گذارش یابد *

(۱) [ا ض د] ارناس [ش ف] از ماس [(۲)] [ش ف] ۱۴ [بنشانه] //

(۳) [د] [د] تقسیم سه گونه چنین نوشته است ابواب المال ابواب التجار و اوارجه نویسی //

(۴) [ف] توجیه //

و اسناد چندے خاص گرامی نگین شاهنشاهی برد * و برخه بهر نشان ارکان دولت رسد و سپس بوالا سکه بلند پایگی یابد * و جوته از نقش نگینهای بزرگان بر نگذرد بدین نط *

فرمان ثبتی * در سه چیز انتظام یابد: نخستین مناصب والا، وکالت، سپهسالاری، انالیقی شاهزادگان، امیرالامرائی، ناحیتی، وزارت، بخشیکری، مصادرات * دوم جاگیر بدون ماهیانه * مسلم داشتن نو کشوده * ملک، جائے بعدوان ملک دادن * سوم سیورغال، بادروزه، سرانجام بقاع خیر * چون تعلیقه انتظام یابد دیوان جاگیر برآوردی تنخواه دهد * اگر یرلیغ داغ دارد دیگر بار بدید، ورعی بخشیان رسد و بر پشت یا کنار آن بنویسند، خاصه و مردم برآورد نمایند کارگران این شغل چهره نویسی کنند * و چون بداغ بلند پایگی گیرد بخشی بزرگ تعلیقه برگرفته نگاشته بعنوان قرار ماهیانه بنشان و مهر خود سپارد * و آن را بزبان حال سرخط گویند * بدفاتر دیگر بخشیان پذیرائی یابد و نشانهای خاص برگیرند * دیوان پیش خود داشته شمار ماهواره و سالیانه نماید و بعرض همایون رساند * اگر فرمان جاگیر شود بر عنوان نویسد * ۱۰ تعلیقه تن قلمی نمایند * و بنکچیان آنرا بسند نگاهداشته زشته سپارند * نخست دیوان، ثبت نمایند، قید کند و بترتیب نشان دفتر و مهر دیوان بخشی مشرف دیوان رقم پذیرد و بر طبق آن منشور والا نگارش یابد و بثبت دیوان رسد * صاحب توجیه آخرین تعلیقه را پیش خود نگاهدارد و شرح آنرا در ضمن فرمان نویسد و نشان و مهر خود نماید * پس مستوفی ژرف نگری بجای آورد و ثبت و نگین از رسد * گذشت آن ناظر و بخشیان نشان و مهر نمایند * سپس بهر دیوان و مشرف و وکیل رسد * و اگر حکم نقد بنده نفاذ یابد نیز بهمان آئین سرانجام گیرد لیکن این فرمان را بزبان وقت برات گویند * و اواره نویسی آن معامله بتفصیل در ذیل باشد * و پس از ناظر دیوان بیوتات مهر و ثبت خود کند و از بخشیان و دیوان گذشته به نشان و مهر خانسامان رسد * و داد و سند بیوتات از تحویل و تسلیم ماهیانه شاگرد پیشه (که در برخه بر چهره اعتماد کنند و در بعضی بر خدمت چون عماله فیل خانه و اصطبل و عرابه خانه) به برات انتظام یابد و مشرف هر کارخانه در سال دو برات ۲۰ نویسد از فروردین تا شهریور و از مهر تا اسفندارمن * وجه دانه و کاه و جزآن از نقد و جنس و ماهیانه خدمتگاران بر نویسد و بهر خود رسانیده باز دهد * سپس دیوان بیوتات دیده وری نموده تنخواه کند و بکمی و افزونی واریده بکناره بر نگارد * از تحویل فلانی برات نویسد * مشرف آن کارخانه بدپذیرد و بنگارد و قبض بنویسد و نشان و مهر خود کند * در نقدی چهارم حصه را موقوف دارد و آنرا سندے دیگر گذرد * سپس دیوان بیوتات، ثبت نمایند، بنویسد * پس از آن مشرف بر برات و قبض مذکور ۲۵

- (۱) [ش] و تن || (۲) [د] با روزانه || (۳) [د] نماید ||
 (۴) [ف] توجیه || (۵) [ش ف ا ض د] حکم نقد ||
 (۶) [ض د] و تسلیم و ماهیانه || (۷) [ض د] نگاهدارد ||

ثبت و مهر خود کند * سپس صاحب توجیه مستوفی ناظر دیوان بیوتات دیوان کل خانسامان مشرف دیوان وکیل نشان و مهر خود نمایند * و در همه جا برآورد همراه بود و رنگ زدای اشتباه گردن * و چون درین هنگام بهر اقدس رسد مشرف قبض نویسد و بهمان آئین بدفاتر بگذرد * سپس بر ظاهر آن تفصیل وجه نویسد بدین نط * یک حصه اشرفی دو بخش رویه یک بهره دام و نرخ معمول نگارد * و بسا اوقات قبض پیشتر از برات بانجام رسد * و فرمان منصب بهمان طرز انتظام یابد لیکن بکاربردان بیوتات نرسد * و در سیورغال پس از مستوفی بدفاتر دیوان سعادت امضایابد و صدر بعد از نشان و مهر دیوان کل مهر خویش بر گذارد * گاه فرمان بعنوان طغرا بنویسند و دوسطر نخستین کوتاه نگردانند * آنرا پروانچه بر گیرند * و آنرا در مقرری بیگمان و شاهزادگان و وظائف اهل سعادت و ماهواره احدیان و چیلها و برخه پرستاران کارخانها و خوراک اسپان بارگیر کار بندند * گنجور سال بسال تازه ۱۰ سندے پژوهش نکند و بهتفا قبض که بنشان و مهر ارکان دولت رسد کامیاب گردند * مشرف بر نویسد و صاحب تحویل مهر خود نماید و به ثبت نمایند دیوان رسد * بدین ترتیب مهر و ثبت شود مشرف مستوفی ناظر بیوتات دیوان بیوتات دیوان کل خانسامان مشرف دیوان * و در پروانچه احدیان پس از مستوفی و دیوان و بخشی به ثبت و مهر احدی باشی رسد چنانچه از مهربانی و آسان گیری قبض بهر گیتی خداوند نرسد * سرخط و ابتدای نامچه و مبیع نامچه و نرخ نامچه و ۱۵ عرض نامچه (تفصیل زره است که عمل گذار خالصه بدرگاه روانه سازد) و قرارنامه (آنچه عمل عامل بر رعایا باز گذارد) و مقاسا (حساب که پس از تنقیح محاسبه تحویلدار از مستوفی باز گیرد) بقدرسی مهر شاهنشاهی نشان پذیرد *

آئین پایه نگینها *

فرمان و پروانچه و برات را از پایان گرفته شکنج چند بر دهند * نخستین لخته کم پهنا بر کناره شت ۲۰ پیوست جائے که قطع کنند مهر وکیل شود و مقابل آن قدرے و ایستر از آن مهر مشرف دیوان چنانچه نیمه بر شکنج دوم افتد و همچنین پایان تر از مهر صدر لیکن شیخ عبدالنبی و سلطان خواجه برابر وکیل نگین میگذراهند * و میانه آن شکنج جای کس است که رتبه او نزدیک وکالت باشد چنانچه اتکه خان در زمان منعم خان و ادهم خان * و میر مال و خانسامان و پروانچی و مانند ایشان در شکنج دوم لیکن کمترے در شکنج اول افتد * و دیوان و بخشی از شکنج دوم در نگذرد و دیوان و بخشی جز ۲۵ و دیوان بیوتات در هوم و مستوفیان در چهارم و صاحب توجیه در پنجم * و قدسی مهر فراز طغرا روی فرمان آراند * و شاهزادگان نیز در تعلیقات بر رو مهر کنند *

- (۱) [ض] برگردانند * [د] گردانند || (۲) در [۸] نیست || (۳) در [ش ف د] نیست ||
 (۴) [ض د] و افراد و مقاسا * [ش] مناسبات ||

فرمان بیاضی *

از آنجا که برخی احکام خلافت درنگ برنند و هر کس را زدن آن نبود منشور مقدس تنها بنگین شاهنشاهی پیرایه گیرند * و آنرا بدان نام خوانند * پنججده فرمان را دوسر فراهم آورند و تازه گرچه کاغذی بر زنده و بلاک ختام شود و مضمون از چشم غیر پوشیده ماند * آنرا از صمغ کنار و بز و بیبل و دیگر درختان بر سازند * موم آسا بآتش نرم شود و از سردی بیفسرد و سخت گردد * و مخدوم را بزین غلافها برآریند * شکوه افزائی را ایند پرستی انگارند * منصبداران و اجدیان و پیدانگان بمردم رسانند * و چون ببندگان سعادت گرای رسد راه درخور پذیرد شوند و گوناگون نیایش بجا آورند و بر تارک سر گذاشته سجده سپاس گذاری بزند و رساننده باندازه عاطفت و حالت کامیاب خواهش آید * و بفرمایش والا خریطهای عرائض نیز بدان طرز استواری گیرد * افزونی و کمی راه نیابد * و شورهای ازین شگرف اختراع فرزنشست و گوناگون کج گرائیها برخاست *

آئین برگرفتن موجب *

چون یک از روشن ستارگی در جرگه سپاه در آید و داغ انتظام یابد گزیده سندها بے رنج انتظار و خرج خواسته انجام پذیرد * و در وجه طلب دام بنویسند و بهنگام برآورد نیمه روید به بهای چهل و هشت دام * باقی را دو بخش برابر سازند یک مهربان از نه روید و دیگر دام بجنس دهند * و چون نرخ روید بر چهل دام افزون از عاطفت شاهنشاهی همان دام یابد و در یک سال یک ماهه را اسب ده پانزده افزوده و دیگر کلا ستاند * چون خرید ستوران بکار آگهی میشود افزایش زبان نیارد * و همواره در سترگ کارها و رسانیدن احکام خلافت احدی دستوری یابد و هر چه بمسئاس گذاری بدو رسد اگر خدمت بشایستگی گذارد همگی بخشوده آید ورنه برخی در ماهواره بشمرند * بآموزش پرستاری و ستردن نقش تن آسانی اگر در شک نیاید باحدی پانزده روز باز ندهند و بدیگران یک هفته * و تا بین باشی دستوری بانمت که از ماهواره مردم خود بیستم حصه بگیرد و آنرا دستمایه برخی ۲۰ خرجها بر سازد *

آئین مساعادت *

اقطاع دار و ماهواره ستان را ناگزیر فرمایش آید و در معامله دانی بزرهش انعام ستوار نبود ازین رو شهریار مهراندوز گنجی و میر عرضه جداگانه بر ساخت * و امجویان کام دل برگزیند و پیش آبرو و شورش انتظار بر افتاد * نخستین سال بے افزوده اعتبار شود * در نیم شذیم هم بخش برآزیند ۲۵ و در سوم هشتم * در چهارم چارک و از پنجم تا هفتم ده پانزده و از هشتم تا دهم ده هفده و نهم *

(۱) [ش ف ا] کاغذین || (۲) [ض د] کیکر || (۳) [ع] بفسرد * [ش] بفسرد * [ف] بفسرد || (۴) همچنین در هر نسخه * بضمیل سی و هشت ||

و از ده و افزون ده بیست و ازین بر نگیرد * و همگی سگالش آموزش نیک معاملگی است ورنه بدید داد و ستد زمانیان در شماره افزایش نبود * بے انصافان سود افزای ازین آئین والا سعادت گرفتند و شایسته انتظامه بدید آمد *

آئین انعام *

خدایو آفاق از شناخت نیرنگی مردم زک بخشش را چندین اوش به ساخت * بظاهر دهد و پنهان بخشد وام برگزید و باز نستاند * دور و نزدیک توگر و مستمند فیض پذیر * فیل و اسب و دیگر اجناس نیز بر دهد * و هر روز بخشیان نامهای کشکداران و جزآن بر خوانند و جوق نیافته را فرایش دارند و بارگیا داده آید * و چون اسب یابد تا یک سال در خوانندگان نیاید *

آئین خیرات *

گیتی خدایند آرزومندان تهیدست را نقد و جنس بر دهد و آشکارا و پنهان دله بدست آرد * فراوان مردم را روزینه و ماهیانه و سالیانه مقرر باشد و بے رنج انتظار کامیاب گردند * و آنچه هر روز نزدیکان درگاه عرض احوال مردم نمایند و خواسته برگزیده بنگاشتن درنگند * و آنچه همه روز بنیازمندان داده آید و آش خانها سرانجام یابد گذارش آن بس دراز * و گنجی جداگانه در پیشگاه حضور آماده باشد * هر تهیدست که بنظر همایون در آید ناگزیر کام دل بر دارد *

آئین وزن مقدس *

بسیصد افزونی عین الکمال و بخشایش آرزومندان تهیدست سال دو بار قدسی بیکر بر سنجند و رنگارنگ کالا در ترازو نهند * غره آبان ماه الهی که عنقوان شمس سال کشور خدا است بدوازه چیز دوازه بار سخته آید طلا سیداب ابریشم خربشور مس روح توتیا میکیف روغن زرد آهن شیربرنج غله هفت گونه نمک * پیشی و بسی برابر نهند * و بشماره گرامی سال گوسفند و بز و مرغ بتهدستان ۲۰ جاندار برور بردهند * فراوان ریزه جانور رهائی یابند * دوم پنجم رجب بهشت چیز جدا جدا بر سنجند فقره قلعی پارچه سرب میوه شیرینی روغن کنجد سبزی * درین دو هنگام فرخنده جشن سال گره انتظام یابد * بخشش و بخشایش را صلی عام در دهند *

فرزندان والاگهر و نبائر سعادت سرشت را یک بار سر سال شمس برکشند * آغاز از سال دوم شود * نخست بیک چیز * همچنین در هر سال وزنه افزوده گردد * برخی را هفت هشت قرار گیرد ۲۵ و از دوازه بر نگیرد * و جانور بدستور داده آید * و بدین خواسته گنجی و مشرف جداگانه قرار یافته تا بشایستگی خرج شود *

(۱) [ش ف ا] راه سعادت برگرفتند || (۲) [ض د] تا یک سال وجه خوردن ییاد ||

(۳) [ض د] مال است کشور خدا بدوازه ۹ || (۴) در [ش ف ا] نیست ||

آئین سیورغال *

شهریار آگاه دل گروه‌ها گروه مردم را بگونگون عاطفت تیمارداری فرماید و به نیروی خرد خداداد گزینی^(۱) ایزدپرستش بر شمارد * و چهارگونه آدم را بزمین و روزینه کامیاب گرداند و پایه‌شناسی را تازه روانی بردهد * نخستین^(۲) آگهی جو بایان آبادانیشه که دست از همه برگرفته در فراهم آوردن حقیقی علوم شب از روز نشناسند * دوم^(۳) زنج کشان خویشی گداز که دل به پیکار نفس^(۴) خود آرا بسته از جهانیان رو بر تافته اند * سوم^(۵) درماندگان تهیدست که توانایی جست و جو ندارند * چهارم^(۶) بزرگان آرم درست که از کم‌دانشی راه پیشه‌وری نسیزند * نقد را بزبان وقت وظیفه گویند و زمین را ملک و مدد معاش * و باین عذران گروه‌ها داده اند و روز بروز افزوده گردد * چون پژوهش حال مردم و گرفتن اندازه آرزومندی بس کار بزرگ فروهیده مرده درست اندیش را که نشان صالح کل و مهربانی عام و جدی دائمی از پنداشنی گفتار و کردار او بر تابد بدین خدمت سریلندی بخشند^(۷) * و او را صدر گویند * قاضی میرو عدل بدو گرانند * ۱۰ و از کار انبی و مزاج شناسی گزین بتکچی بدین سترگ شغل نامزد گردند و او یار بود رشتۀ داد و ستد را دوتائی بخشده او را زبان روز گردیان سعادت سراید * و بفرمایش شاهنشاه مهربان دل همواره خاصان درگاه شایستگان را به پیشگاه حضور آوردند و فراوان مردم ازین راه کلام دل برگزیدند * چون آوازنگ نشین اقبال لحنه بپژوهش احوال بر نشست پیشین صدور دامن آلود خواهش نهانجا پدید آمدند * بدلا ریز گفتار نزدیکان شیخ عبداللّٰبی را بدین شگرف کار برگزیدند * سیورغال افغانان و چودریان خالصه شد و دیگر مردم را ۱۵ بتصدیق و تصحیح او گذاشتند * و پس از چند آگهی شد که این گروه زمین یکجا ندارند * کم نیرو از انباری خالصه و جاگیردار آزرده میگردند و بدگوهان را دستا نیل دیانتی می سازد * فرمان شد که یک جای دخواه نن دهند و چاره این دو گروه بر سازند * کارپردازان فرمان بپذیرفتند و قریات جدا شد * ناتوانان سعادت سگال آسایش یافتند و خیره رویان تباہ سرشت را دست کوتاه گشت * زمانه چون بر خوبی خویش پرده‌ری بنیاد کرد ازین صدر هم داستاها بگوش رسیدن گرفت * فرمان شد که هر که پانصد بیگه و افزون داشته باشد تا بنظر همایون پذیرائی نیابد دست ازان باز دارد * چون بزبان کردار پندپذیر نشد فرمانش^(۸) رفت زیاده از صد بیگه را که تفصیل نیافته باشد پنج^(۹) دو نمایند سه بخش خالصه گردانند مگر زنان ایرانی و تورانی * و ازین آگهی که هرزه گرایان آرمند زمینهای قدیم گذاشته جای دیگر می‌پذیرند قرار یافت هر که پیشین جا بگذارد چهارم بخش کم کرده تن دهند * و چون پاره‌ستانی قضایا دانشین آمد گیتی خدیو بایزد خوشنودی از سخن ساری این عمامه پیرایان خراب درون و دراز آستینان ۲۵

(۱) [ض د] گزین پایه ایزدپرستش || (۲) در [ض ش ف ا] نیست *
 (۳) [ض د] نفس خود داشته از الخ || (۴) از کم اندیشی و پیدایشی راه *
 (۵) [ض] بخش || (۶) [ف ا] و چودریان || (۷) [د] فرمان || (۸) [ف ا ض] پنج و دو *
 (۹) [د] دو

کوتاه خرد نیندیشیده مغز کار ایدان باز جست * آنان که در صدارت سلطان خواجه بدین منصب رسیده بودند بحال گذاشته بر دیگران رقم عزل کشیده آمد * و چون ترویر معجز پوشان ایرانی و تورانی نیز پیدائی گرفت افزون از صد بیگه را به تصحیح تازه اشارت همایون رفت * و در صدارت عضد الدوله چنان قرار یافت هر که بانباری سیورغال داشته باشد و در ضمن فرمان قسمت نبود و یک ازینها فوت شود صدر ناپرسیده بخش نماید و حصه^(۱) فروشد تا در آمدن پس ماندگان بنظر همایون خالصه باشد * و نیز تا بانزده بیگه از پیش خود دادن دستوری شد * و از پیدائی ایمنی و آسودگی در زمینهای خویش باغها برداخته فراوان سود برگرفتند کارپردازان سلطنت را آزروری یا کفایت اندیشی ببارخواست آورد^(۲) * خدیو عالم ازین آگهی بر آشفت و بخشایش فرمود * و چون پیدا شد که خداوندان صد بیگه و کمتر نیز دامن آلود خیانت اند فرمودند که میر صدر جهان این گروه را به پیشگاه حضور آورد و سپس چنان قرار گرفت که صدر بصلاح دید راقم شگرف نامه زیاده و کم سازد * و آئین چنانست که زمین سیورغال نیمه کشته و نیمه کشت پذیر و اگر پسین^(۳) نباشد چهارم بخش کم کرده^(۴) نخواه دهند * و حاصل بیگه در هر قصبه دگرگون بود * از یک رویه کم نباشد * گیتی خداوند برای دانش آموزی و ریاضت منشی همواره بدین کار پردازد و نیک مردان را بصدارت کل و جز نامزد گرداند *

آئین گردون گردان *

۱۵ جهان سالار از کار آگهی شگرف عرابه بر ساخت و سرمایه آسایش جهانیان شد * بهنگام روزی و بارکشی گوناگون حبیب را آرد بر سازد * و نیز سترگ گردونه در میان آرد * یک تنه^(۵) فیل برکشد و بدان بزرگی انجام گرفت که گردانگان خانهای گرمابه برقرار آن آماده شد و روان حمامه نشاط آورد * شگفت آنکه گاو باسانی کشد و نیز به شتر و اسب گردونها بچانش درآید و مایه آسودگی مردم زاد گردد * و نازک تر عرابه را بهل^(۶) خوانند (بفتح با و سکون ها و لام) در هموار زمین بران چنده بهم نشسته ۲۰ خرامش کنند * و چنان دولها^(۷) بر ساختند و گردونها تعبیه شد که از نشیب‌الهای دور دست آب برقرار رسد * به نیروی دو گاو چهار چرخ یکبارگی بگردش درآید و نیز بیک گاو دو چرخ * از دو چاه آب بر آرد و آسیائی^(۸) بگردد *

آئین ده سیری *

جهان آرا از در پینی در کشت و کار هر بیگه از بارنج^(۹) جهانبانی ده سیر غله پرستاند و بهر ناحیه ۲۵ انبارها بر سازد * خورش چهار بایان سرکار ازین سرانجام یابد و از بازار برنستانند و سرمایه آسودگی

(۱) همچنین در [ض ش] * [ف ا] سلطنت را آرزوی کفایت * [ض د] سلطنت از روی کفایت ؟
 (۲) [د] آوردند || (۳) [ض د] چنین || (۴) [ض د] گردد || (۵) [ض د] که يك تنه *
 (۶) [د] دولا || (۷) [ض] و آسانی * [د] و به آسانی || (۸) [ف ا ض د] از تاریخ *
 (۹) [ض د] از تاریخ *

مردم گردد * و نیز بزرگان تهیدست را مایه آید و بهنگام گران ارجی باززانی فروشند و افزون از بایست ندهند * و هرگونه آبادی از صورت گیرد * و فراوان جا در قلمرو از آتش خاها آماده گردد و خواهشگران بے چیز را روزی فراچنگ آید * و به یقین داری جابجا کارآهان نامزد گشتند و داروگان جدگزی و بکنچیان درست قلم قرار گرفتند که انداز دخیل و خرج نگاه دارند *

آئین جشن آرائی *

شهریار قدران نخست گزیده روشهای پیشینیان پژوهد و در روایی آن کوشش فراوان رود و بخداوندان نه نکویسته شایسته را بگران ارزش برگیرد * دوم در پرورش گوناگون مردم توجه برکمارد و بخشش را بهانه برجوید * بنابراین چون سورهایی جمشیدی و عیدهای مریخی بسمع مایون رسیده پذیرش یافت و اسباب دهش آماده شد * نخستین جشن نوروزی * چون خورشید تابان بحمل برتو خاص بخشد تا نوزده روز هنگام عشرت فراهم آید * دران میان دو روز بزرگ عید شود و فراوان خواسته ۱۰ و گوناگون کلا داده آید غره نوروزین ماه و نوزدهم هنگام شرف * و روزی که بماه همنام بود باستانیان بارگاه بساط فراخ زد و مور آراست و کشور خدا نیز بدان پردازد * نوزدهم نوروزین * سوم آردی بهشت * ششم خوراد * سیزدهم تیر * هفدهم اسرداد * چهارم شهریور * شانزدهم مهر * دهم آبان * نهم آذر * هشتم و بانزدهم و بیست و سوم دی * دوم بهمن * پنجم اسفندارم * در هر جشنی صورت و معنی گوناگون آرایش بدین * مردم بکامیابی ترانه شوق برسانند * در سر هر بهرے نقاره بلند آوازه گرد * خدیاگران و ۱۵ رودنوازان بآوازه درآیند * و در اولین سه شب و دومین یک چراغان برافروزند و نشاط افزوده آید * لخته ازین داستان در سر آغاز نخستین دفتر گذارش یافت *

آئین خوش روز *

گیتی خداوند به پژوهش آگاهی و شناسا آمدن شگرفکاری روزگار سوین روز جشن هر ماه والا الحجه آراید * سوداگر زمان بر فراز گرم بازاری نشیند و کالای هر کشور بدکان بیدائی درآید * پرسقاران ۲۰ مشکوی اقبال فراهم آیند و پروکیان گوناگون مردم راه یابند * خرید و فروخت را هنگامه شود * گروهانگروه کامیاب خواهش گردند * شهریار دورین نیز بگریدن کالا و بر نهادن نرخ تازه نقاب بوسازد و بدین روش شناسائی اندوزد * نهفتگی ملک و چگونگی مردم زاد و بد و نیک هر کارخانه در یابد * و این روز را بدین نام خواند و نوید خوشدلی بخشد * سپس بازار مردان انتظام یابد * بازرگان هر بوم را کام دل برآید * خدیو عالم دان و ستد را عیار برگیرد و بار یافتگان عشرت خریداری نمایند * و هر گروه بے دورباش ۲۵ چاروشان درد دل برخوافد و متاع آرائی را دستمایه گذارش حال گردند * نیکان را روز مراد

(۱) [۸] گوناگون داده اند * [ض] گوناگون داده آید || (۲) [ض د] بنوا || (۳) [ض د] یک شب ||

بردمد و بدان را بادافراه سامان یابد * و از فروغ دیده وری بدین کار گنجور و مشرف جداگانه باشد * همان زمان بے رنج انتظار زربند و فراوان سود بردارد *

آئین کدخدائی *

نگاهبانی این شگرف پیوند دستمایه پایندی مردم و انجمن آرائی تعلق باشد و یقین داری نفس ۵ کچ گرامی و آبادی منزل * گیتی خداوند از انجا که نیک روزگار است که و مه را پاسبانی کند و در ناشوئی نسبت معنوی و همصورتی گوهر از دست نهد * و در زن و مرد نارسیده نکو عیده شمارد * گزین سوده نبود و مترک زبان اندیشه کند * بسا در روشنائی خرد آمیزه ناخوش افتد و ویرانی بنگاه بردهد * و در حیا زار هندوستان که زن شوی گرفته بدیگرے نرسد کار بس دشوار * و رضامندی عروس و داماد و دستوری پدر و مادر ناگزیر اندیشد * و در خویشاوندی نزدیک ناسزا داند * و بر ۱۰ زبان قدسی چنان رود آنکه در باستان دختر بتوام نداده نقل بندگان را زبان بند گرداند * تقلید پیشگان احمدی کیش را بیوکائی بنی اعمام بشورش در نیارد * سر آغاز دین بعنفوان آفرینش مردم زاد ماند * گران مایگی کابین بسند نیفتد که بدش کمتر آید و دروغ سازی رود * میفرمودند همانا افزایش آن از بیم پیوند گسیختن بود * و افزون از یک زن بهر کس نپسندد و شورش طبیعت و آشوب خانه اندیشد * و گرفتن کهن سال نوجوان را ناشایسته شناسد و از شرمگیزی در انگارد * و دو فروهیده کم آرز برگذارد یک ۱۵ از حال مردان پژوهش نماید و دیگرے در کار زنان دیدبانی کند و هر کدام را تری بیگی نامزد و بسا باشد که این شغل شگرف بیک بازگردد * و برای سپاس گذاری خواسته از هر دو سو باز ستاند و سرمایه فرخندگی سرانجام یابد * از پنجه هزاری تا هزاره ده مهر و ازو تا بانصدی چهار و سپس تا صدی دو و تا دویستی یک * و از ترکش بند تا ده باشی و دیگر ثروتمندان چهار رویه * و از میانه مردم یک رویه و از عامه یک دام * حال پدر پژوهش رود و بایه او اعتبار گیرند *

آئین آموزش *

در هر کشور خامه دین آباد بوم سالها نوآموز را بدستان باز دارند و مفردات حروف معجم را بچندین گونه اعراب آموزش رود * بفران نام گرامی افقاس رایگان شود * بفرموده گیتی خداوند حروف بتث را بر نویسند و دیگرگون بیکر را بدانسان نگارند * نخست بصورت و نام آشنا گردند و دو روز بیش نکشد که از نقوش حروف پیوسته آگاهی برگیرد * و چون هفته بدین دریات تنومندی ۲۵ یابد و لخته نظم و نثر آشنا و در نیایش ابزیدی و اندرزگاری جدا نگاشته درآموزند * و کوشش رود

(۱) [ف ا ض د] بردهد ؟ || (۲) [۸] اندیشه گزا * [ض] اندیشه کرا * [د] اندیشد که بسا الخ || (۳) [ض] در دهد * [د] رودد || (۴) [ض د] خویشاوندان || (۵) [۸] مانده || (۶) [ض د] آشنا رود * [ش] بادلخته نظم و نثر انشا رود در نیایش ||

که هر يك را خود بشناسد و اندک استاد دستگیری کند * و چندی هر روز یک مصرع یا يك بيت بانجام رساند * در کمتر زماني سواد خوانی روشني پذيرد * و آموزگار هر روز از پنج چیز آگهي برجوید شناسائي حروف، الفاظ، مصرع، بيت، پيشين خوانده * بدین روش آنچه بسالها آموخته بماند بل بروز کشيد و جهان بشگفت درآمد * اخلاق، حساب، سياق، فلاح، مساحت، هندسه، نجوم، رمل، تدبير منزل، سياست مدن، طب، منطق، طبيعی، رياضي، الهی، تاريخ، مرتبه مرتبه اندوزد * و از هندی علوم، بياکون، نيای، بيدانت، پانچال، برخواند^(۱) * و هر کس را از بایست وقت در نگذراند * ازین طرز آگهی مکتبها رونق دیگر گرفت و مدرسهها فروغ تازه یافت *

آئين ميربحري *

کارسازي سپاه فراخي ملک افزايش آگهی بدر سرانجام يابد اندر ختن جواهر کاميابي کشاورز آبادي منزل از سامان^(۲) گيتی خداوند این چشمه سار اقبال را بچهار چیز سيراب دارد و ايندي نيايش برشمرد * ۱۰ نخست آماده ساختن استوار کشتيها چنانچه فيل بر فراز آن بگذرد * و نیز چنان بر سازند که بر دژها سرکوب آید و سرمايه کشايش دشوار قلعهها گردد * کار آگاهان ديده در منزل و راحله دانند و گزين اسباب جهانگيري شناسند خاصه برومستان و زنگبار و ترسابوم * اگرچه در قلمرو شاهنشاهی فراوان جا بکار رود ليکن در بنگاله و کشمير و تکه مدار برو * افسرخديو سرکشتي بسان شگرف جانوران بر ساخت و مهابت و نشاط را هم دوش گردانيد * والا کاخها و دلکشا کوشها و گزين چارسوها ۱۵ و دلفريب چمنزارها بروی دريا چهره برافروخت * و بر ساحل درياي شور خاور و باختر و جنوب سترگ جهانها سرانجام یافت و سرمايه آسايش دريانوردان شد * بنادر را رونق افزود و آگهي بالمش یافت * و در الهاباس و لاغور نیز آماده کرده بدرياي شور رسانيد * و در کشمير نمونه ازان بر ساخت و جهان بشگفت زار در شد *

دوم^(۴) گماشتن دريانوردان ديده در شناسای مد و جزر داناي اندازه ژرفا و زمان وزیدن گوناگون باد و سود و زيان آن و آگاه از کسارهاي فرورفته * و بدین مایه بينش تنومندي و شناوري و مهربان دلي و جدکاري و رنج کشي و بدباري و دیگر ستوده خواها چهره آراي حالي اينان * چنين فروهيده مردم را با فراوان پژوهش فراهم آورد خاصه از مليبار * در رودبارها بشايسنگي و آهستگي آدم و کالا را بساحل رسانند * و باندازه کشتي در شماره اينان تفاوت رود و در جهانها دوازه گونه مردم خدمتگذار باشند * ۱ ناخدا خداوند کشتي * همانا ناخدا بوده * بخواهشگري او کشتي بهر سر ۲۵ گرايد * ۲ معلم شناساي نشيب و فراز دريا و نيرنگی اختران * برهنمون او کشتي بمنزل شتابد

(۱) [ض] برخواند || (۲) [ف] باسان * [ض د] سامان پذيرد ||

(۳) [ض د] تهته || (۴) [ض د] آئين مللحان دوم الخ || (۵) [د] پايه ||

و چاره خطرها برسگال * ۳ تنذيل (بفتح تاي فوقاني و نون خفي و کسر دال هندی و سکون ياي تختاني و لم) بزرگ خلاصيان * ملاح را بزبان دريانوردان خلاصی و خاره گزيده * ۴ ناخدا خشب کشتي نشيدان را هيده و گاه آماده دارد و در بر آموذن و تهی کردن ياور * ۵ سرهنگ کشتي در آب افکندن و بيرون آوردن بکار داني او و بسا هنگام کار معلم ازو آيد * ۶ بهنداري (بفتح با و ها و نون خفي و دال هندی و الف و کسر را و سکون ياي تختاني) پاس دار فانگران کشتي * ۷ گراني (بفتح کاف و تشديد را و الف و کسر نون و سکون ياي تختاني) بتنجي خرج کشتي و آب هم بمردم رساند * ۸ سگان گير برهنمون معلم کشتي را سو بسو دارد * طائفه باشند و گاه از بيست درگذرد * ۹ پجری (بفتح باي فارسي و نون خفي و فتح جيم و کسر را و سکون ياي تختاني) بر فراز تير کشتي ديده بانی کند و از بيدائي ساحل و کشتي و شريدن بادها و جز آن آگهی بخشد * ۱۰ گدمني (بضم کاف فارسي و نون خفي و سکون ميم و کسر تاي فوقاني و سکون ياي تختاني) از خلاصيان است آب کشتي بيرون آورد * ۱۱ توپ انداز در آينه بکار آيد * کمی و افزوني ايدان بتفاوت باشد * ۱۲ حاره فراوان باشند * باديان نشيدن و بستن ازین گروه آيد * برخه بقر دريا فرو شده رخنه در بندند و لنگر فرو مانده را بر کشايند * و در هر سفری که بزبان اين طائفه کوش گویند علفه دگرگون بود * در بندر ساتگانو ناخدا چهار صد رويه يلد و چهار ميليخ نیز بدو باز گذارند (بهرچه خواهد بر آيد و فراوان سود برگريرد) ۱۵ و چهار را بجهت بودن مردم و بر آموذن کالا تخت لخت گردانند و هر بخش را بدان نام خوانند * معلم در بيست رويه و دو ميليخ، تنذيل صد و بيست، گراني پنجاه رويه و يك ميليخ، ناخدا خشب سي، سرهنگ بيست و پنج، سگان گير و پنجري و بهنداري پانزده، گدمني ۵، خاره چهل و خوراک هر روزه سرياري، ديگ انداز دوازه * و در کندهايت ناخدا هشت صد رويه و بدینسان در ديگر مردم تفاوت رود * و در لاهري ناخدا سيصد رويه و ديگران نیز بدین نسبت * و در آجي ۲۰ ۵ پانزده^(۳) جنوبي بنادر * و در پرتغال ۵ بيست و پنج و در ملاء ۵ بيست * در پيگود و هناسري ۵ پانزده کندهايت * و همچنين نظر بجا و راه تفاوتها رود * و گذارش آن بس دشوار *

و کشتي يانان برودبارها از پانصد دام افزون و از صد کم ماهواره نگيرند *

سوم فروهيده مردم تمام قامت مهيب سيما بلند آواز رنج کش چابک دست کارگذار مهرگزين سفری دوست شادان که با زيرک^(۴) منشي و کم آوري پيرايه حال او بدید باني درياها باز گذاشت * ۲۵ از کار آگهي او اشکلهای که برگذرها رود دهد بر کشايد و گذرگاه را از انبوهي و تنگي و ناهمواری وای نگاهدارد * در بر آموذن کشتيها اندازه بکار برد و روان رنج انتظار نکشند و تهيدستان باساني برگردند *

(۱) [ض] بهتان ؟ || (۲) [ف ا ض د] ويک انداز || (۳) [ض د] پانزده و جنوبي

بنادر ده و در پرتغال || (۴) [ف ا] که با بزرگ منشي * [ض د] که بزرگ منشي و کم آزي ||

و بشناوری گذشتن نگذارن و کلا جز بگذرگاه فرود نیارد و بضرورت بشب راهی نسازد *

چهارم بخشودن باج * جهان خدیر از فزونی عاطفت این وجه را که بخراج کشورها برابر بخشش فرمود * جز دست مزد کشتیدان خواهش نرود * لخته در بنادر ستانند و از چهل یلک زیاده نباشد *

بازرگان نظر پیشین خواهشها بخشوده انکار * دست زنج در رودبارها اگر کشتی و لوازم ازو باشد در هزار من بهر کروه یلک رویه و اگر تنها کشتی ازوست و دیگر از سیم خدا در در نیم کروه * و در گذرها از فیل ده دام * از گودون بارآمود چهار * از تهی دو * از شتر بار یک * از خالی و اسب و گاو با کالا نیم * از خالی چار یک * از مرکب بار و از سرباری شش یلک دام و از بیست آدم یلک دام * و بسا باشد که نستانند * آگین چنانست که نیمه یا سوم بخش پانز به دیوان باز گذارند * بازرگان را کام دل برآمد و متاع هر دیار فراوانی گرفت *

آگین شکار *

ظاهرینان طبیعت گرای جان شمری را دستمایه شاد خواب گردانند و در خواهش زار ناشناسانی مستانه چالش رود * حقیقت پژوهان ژرف نگاه جان داری آگهی بر سازند و خلوت کدغ نیایش گری فروغ دیگر برگردن چنانچه گزید خوی گیتی خداوند ازان برگزید * همواره این شغل را سرمایه دانش افزائی گرداند و از راه بے تعیننی حایل رعیت و سپاه پژوهش رود * و در لباس ناشناسندگی بر مال و ملک و منزل شناسا گردد * ستم دیدگان را دست برگردن و بیدادگران ببدافرا رسند * از چنین والا دید ۱۵ بگونگون شکار بردارد و خویشتر را شیفته آن و نماید * کوتاه بینان ظاهرگاه گزین مقصود انکارند و کارآگاهان دورینش شکار حقیقت بر شمرند * چون باهنگ نخچیر خرامش رود قراولان چابک دست شکارگاه را گرد گیرند و بیشتره چهار پنج کروهی آن قور بایستد * امرا و گروها گروه مردم پیرامین آن انتظار دیدار برند و یتاق داران بدیدبانی بر نشینند و گزاندازه ازین پیشتر میز تزرک چهره افروز سطوت باشد و ازان پس یلک و نیم کروه بر خد متنگاران و نزدیکان * و پاسداری آن جابگروه خدمتیه باز گردن * و بهمان دوری ۲۰ بیدار مغز به لخته خاصگان و پرستاران آهسته آهسته گام برگردن و نشان شکارگاه خاصه نگاهدارد * و ازان پیش یک از آگاه منشان کاروان پاسبانی آن دید نماید و تا این جا بر خه نزدیکان را گذارد افتد * و جز ناگزیران شکار بیشتر نشتابند * و چون لخته راه سپرده آید از همراهان چند بے برگرفته چالش فرمایند و قدره دیگر شتافته گاه تنها و گاه با یلک دوئے خرامان گردند و هنگام آسایش این دو گروه سعادت حضور دریابند * و چون آباد سگالی و طرز خرامش گذارش یافت لخته روشهای آن بر مینویسد و ۲۵ شگرف کرداری بگفتار در می آورد *

(۱) [ض د] شناسائی (۲) [د] بحال (۳) [ه] خود گیرند
(۴) [ض د] بر نشینند و دو کروه ازین الح (۵) [ش ض] ناگزیران

نخچیر شیر * فراح قفس بر سازند و باهنگین پیوندها استوار کرده بگذرگاه شیر در کشاده باز گذارند و باندک جذبش فراهم آید * و بز به بدرون فرستاده پرده تعبیه کنند که از دیدار باز ندارد و دست یازش بدر نرسد * از آزمندی بدرون شود و گرفتار گردد * دیگر * تیر زه را آلود در سبز کمانه در کشیده بشاخ درخت آویزند چنانکه هنگام گذشتن بکم جنبیدنی بر کشاید و او را بخالت نیستی بدوزد * دیگر * گوسفند بگذرگاه او بندند و کاهریزه خشک شلم آلود پیرامین آن پهن سازند * چون باهنگ شکار بر جوشد پنجهای او بر آید * هر چند رهائی طلبد آلودگی برانیزاید و سراسیمه تر گردد و کمین گیران کار او بانجام رسانند * و گاه زنده بدست آورده آنس پذیر گردانند * جهان سالار از فروغ راهتی دستان فروشی نپذیرد و این درنده مردم خوار را به تیر یا بندوق جان در شکرد * دیگر * کاردان پدل بر پشت گاو میش نر بایستد و او را با شیر در آویزد * بجایک دستنی بشاخها چندان برگیرد و بالا اندازد که جان بسپرد * عشرت این تماشا بکالبد گفت در نگذرد و شگفت افزائی آن در تنگنای گذارش در نیاید *

از دلیری سوار برگزید یا بر پا ایستادن او بران بشت ملسا بر نویسد * روزی در نواحی قصبه باری ازیں درنده جان گز آگهی آوردند و بر فراز فیل ناهرخان به بیشه او خرامش افتاد * آن شرزه شوریده پنجه بر پیشانی آن کوه پیکر فروبرد و سر او بر زمین نزدیک آورد * جهان پهلوان آن قوی هیکل تمام خشم را کار بانجام رسانید و شگفت افزای بردان تجربه اندوز کشت * باره نژدۀ عشرت شکار داشتند *

یک را شیر فر گرفت * آن ایزدی کار بردار تیردور گردانید و نومید زندگانی رستگاری یافت * در شکار قمرغه بزرگ شیر بے بستیزه گیهان خدیو برخاست و آن قادر انداز تمام دل به پیشانی چنان تیر برزد که از کار باز ماند * هنگام پیاده را به پنجه در گرفت و نظارگیان از زندگی او نومید گشتند * بکشد بندوق عنصری پیوند او را از هم گسلانید و گرفتار رهائی یافت * روزی در بیابان مترا بشورش درآمد * شجاعت خان که پیش پیش چالش داشت پالغز همت برگشت * و آن یکنای جهان مردانگی ۲۰ برجای ایستاده بخشم در نگویست * از فرقه ایزدی جوشش آن فرونشست و هراسان هراسان برگردید و در کمتر زمان تیردور شد *

کارنامه های این یگانه آفرینش افزون تر از انست که در تنگنای قیاس در آید تا بگو بانی من

کج می زبان هندی نژاد چه رسد * بیت *

شیران جهان شکار کرده وز مورچه کنار کرده *

در معرکه نه بسته شمشیر از بیم فکاه ناخن شیر *

(۱) [ش ه ف ا] گردد (۲) [ف ا ض د] سرکمانی (۳) [ض د] جنبیدگی
(۴) [ض د] پشت پهن (۵) [ض د] بازی (۶) [ف ا ض] ناهرخان
(۷) [ض د] باری آهو و یوز عشرت الح (۸) [ش] بچشم (۹) [ف ا ض د] او

گرفتَن فیل * چندگونه بود * کَهِدَه (بکسر مجهول کاف و های خفی و سکون یای تحتانی و فتح دال و های مکتوب) * آنرا سواره و پیاده کنند * در تابستان بچراگاه این شگرف جانور شتابند و دل و نفیر بنوازند * ازان آوا میدگي در سر افتد * راه شتاب پیش گیرند و از گرانی پیکر و فرماندگی توانائی نماند * ناگزیر بسایه درخت آسایش گزینند * کاردانان طناب ریسمانی یا از پوست درخت در پا و گردن او افکنند بدان درخت بر بندند * سپس با فیل خانگی پیوستگی داده رهگرای گردانند * رفته رفته آنس پذیرد * چهارم بخش ارز را مزد گویان بگیرندگان باز دهند * چورکَهِدَه (بضم جیم فارسی و سکون واو و را) * فیل خانگی را بچراگاه وحشی برند و فیلبان چنان بر فراز آن دراز کشد که جنبش و نشانه از او پدید نباشد * جوشش آویزه در میان آید و دران غبار زدگیر بکمند پابند گردد * گاه (بکاف فارسی و الف و دال هندی) * ژرف گره برهنگر آن خس پوش گردانند * چون نزدیک بدان رسد کمین گیران بانگ بروی زنند * از سراسیمگی دوربینی نماند بتندی و تیزی دران * مغاک افتد و از گرسنگی و تشنگی آرزومند آب و خوراک آید و آهسته آهسته فرمان پذیرد * بار * فراخ زمین را که آرام جایی فیل است از چهار سو خندق زده یک راه گذارند و در پند بطناب استوار کرده باز دارند چنانکه بگسیختن آن فراز آید * و خورشهای دلخواه بگذرگاه آن درون و بیرون اندازند * از آزمندی و شکم پروری شناسائی خود را در باز و بے محابا بدانجا در شود * جان باز کمین گرفته پیوند بگسلاند و دروازه فراهم گردد * بسا از خشمناکی آهنگ کشاد نماید و گرد شورش برخیزد * ۱۵ کاردیدگان آتش بر افروزند و خروش بردارند * و چندان تکاپو رود که ناتوانی چیره دستی کند و نیروی آویزه نماند * فیلبان خانگی آویزه بر بندند و بآب و دانه رام گردانند *

اگرچه این روشها از دیوار عشرت افروز و نشاط آرد لیکن کارفرمای گیتی خداوند تازه رونق بدید آورد و شگرف نازکیها افزود * گزیده ترین روشها بروی کار آورده شاهنشاهی امت * گاه فیل را هر قدر باشد یک طرف گذاشته قمرغه وار در گیرند و ماده فیل چند ازان طرف نمودار گردانند * ۲۰ دورباش اطراف به پیوند هم جنسی بدان موب شتابند * چندانکه ماده فیلان بقلعه در شوند و این جوق نیز در پی در آید و گرفتار گردد چنانکه لخته گذارده آمد *

شکار یوز * بصرا سه گونه زندی نماید و باگهی بسربرد * بناحیه بشکرد و غذا اندوزد و جانی بر آساید و بغنود و سرمنزل نشاط برسارد و بازی کند * و آن بیشتر فراز کُ بود * یگانه درختی بر سایه انکند * به تنه آن خوبش بشارد * به پیرامین آن سرگین کند (آنرا بزبان هندی آکیر گزیند بهمزه و الف و فتح کاف و ۲۵ های خفی و را) * پیشین روزگار ژرف گره خس پوش گردانیده * آن را آودی نامند (بضم مجهول

- (۱) [د] بماند (۲) [ض د] کارفرمای (۳) [ف ا] دورباش و اطراف (۴) [د] بقرغه (۵) [ش ض د] و جلّه (۶) [ف ش ا] قرارگاه

همزه و سکون واو و کسر دال و سکون یای تحتانی) * چون بدانجا رسیدند فرو افتاده بسا هنگام دست و پای او خرد شکسته و گاه خویشتن را بجست و خیز بیرون گرفته * و بیش از یک پای بند نشد * خدیو عالم تازه روش پدید آورد و کاردیدگان را شکفت در گرفت * ژرفای گره را دوسه گز بر ساخت و شگرف در پند تعبیه رفت * چون چینه در شود بدان جنبش فراهم آید و گزنده بدو نرسد * هر بار چنده بدام افتد * دوبته هفت یوز گرفتار آمد * بهنگام مستی که در زمستان بود ماده چینه دران دشت خود کام مشغرامید و شش نرد در آرزوی او گام شوق میزدند * ناگهان بدان ژرف گاه در شد و جویندگان او یک پس دیگری مهری گزیدند و هنگام نشاط بر آراست * گیهان خدیو این شکاری را بمانده ساختن نیز برگیرد و بینندگان را سرور افزاید * و نیز درین آن درخت حلقه بیابزند * در هنگام مالش و خارش پای بند گردد * در چهل کوهی و سی کوهی دارالخلافت ۱۰ اگر عشرت شکار فرموده خاصه باری و سیمالوی و (الپور و در حصار و ستام) و بهننده و بهنیر و پش پنجاب و فتح پور و جهنجنو و ناگور و میرته و جود هپور و جیسلمیر و امرسرناوین و دیگر جاهای دوردست این میدگاه اساس یافته بود * در اولین محال خود گام شوق بر زده و افتاده را خود برگرفته و بتیمارداران سپرده * و بسا هنگام دراز راه سپرده آهنگ آسایش فرموده و دمه برنگرفته از جای دیگر آگهی رسیده و بے درنگ بر باد پای استعجال شتافت * باستانی روزگار در سه ماه و اگر سخت کوشیده ۱۵ دو ماه یوز نوگرفته را کشاد داده آماده شکار گردانیده * از توجه والا بهره روز بدلکش روش انجام یافت * و کهن سالان بر ناخرد در حیرت زار افتادند و به نیرنگی شناسائی زبان آفرین کشودند * و از آبادی اندیشه و پرده آرائی بسا تیمار و کشاد بر خود گرفته و حیرت آمای کارشناسان گشته * و شکفت تر آنکه باره چینه نو گرفته را اشارت شکار شد و بے سابقه آموزش بسان آموختگان در بود * نظارگان کارشناس چشم حقیقت بین برکشادند و بسجود عقیدت سعادت اندوختند * و از شگرفکاری دل مهرآموز گیتی خدیو ۲۰ یوز در رکاب همایون بے قلاعه و زنجیر شتافت و چون مردم زیرک فرمان پذیرفته و در هر گرفتن چینه بجهت عیارگیری نشاط افزائی کرد *

در خاصان تا دویست کس بر نهاده بودند و گزین تربیتی قرار یافته *

آئین طعمه و ماهواره نگهبان *

اول را روز پنج سیر گوشت دوم را چهار و نیم سوم را چهار چهارم را پا کم پنجم را سه و نیم ششم را سه و ربع هفتم را سه هشتم را پا کم * یک بار بخورش دهند و چون یکشنبه جانور نکشد شنبه

- (۱) [ف ا] در تنه آن (۲) [د] بازی (۳) [ش د] و آلاپور (۴) [د] و ستام (۵) [ض د] جهنجنو (۶) [د] و امیر و سرنابین (۷) [ض د] بزرگ (۸) [ش ف ا] آئین طعمه فقط

دو روزه یابند . و پیشتر هر شش ماه و امروز بسال چهار سیر روغن و ده يك سیر گوگرد بطلايه رود و از خارش نگاهدارد * و برای فرمان پذیری و تیمارداری بهر يك چهار کس نامزد فرموده و امروز در آنچه بر اسب رود سه و با عرابه و قولي دو * ماهواره هر کدام از سي رویه افزون و از پنج کم نبود * و پاسبانی ^(۱) گوی عرابه نیز بدینان باز گردد * و این گروه بزرگ و خرد باشند و هر کدام پنجگونه * در نخستین از سیصد دام دوم دویست و شصت سوم دویست و بیست چهارم دویست پنجم صد و هشتاد و ازین درنگذرند و پسین از صد و شصت دام و صد و چهل و صد و بیست و صد و ده و صد دام افزون نبود * و برای رونق کار بیشتر جلای ^(۲) زو رفت و زنجیرهای مرصع و تکیه نمدها بر چیده و گایمهای کشکائی نامزد شده * و یک از امرای والاشکو بیتاق داری هر کدام مقرر گشته و پیوسته در آرایش و افزایش همت گماشته * و هر کدام را باندازه حالت نام نهاده بودند * هر ده را يك مثل گفته و طرف نیز خوانده و بایها قرار یافته بود بدین دستور * هزار چینه در شکارگاه مقدس ^(۳) فراهم آمده و ازین شگرف آردند نمودار گشته * سه مثل اول بشریف خاصگی اختصاص داشت * همواره پنج مثل در درگاه حاضر بود سه خاصه و در نه دیگر * و برای و گرانای این شگرف کار دو محقق آسا بر دو طرف نیل آویزند و در هر یک ازین یوزی عشرت اندوز و پژوهش شکار نماید * و همچنان بر شتر و اسب و استر برسانند و عرابه اسب و گاو آماده گردد * بر يك اسب نیز جای نشست انتظام دهند و بدولي نیز کهاران برکشند * و سمندها ^(۴) سرآمد همه بر چو قوئل میروفت و بسترک ^(۵) احتیاج بر میداشتند * و پرستاران آراسته گرداگرد شتافته و در پیشگاه او نقاره نواخته و گاه دو طرف چوب قولي دو سوار بر گردن اسب نهاده در نور دیده * چنده برای يك چینه دو اسب نامزد میشد و امروز در راه اسب و برخه را يك قولي و يك عرابه چهارگای نیز بسپارند * بسیاری بهمان قولي تنها بسر برند * چینه که از وحشت برآمده شکار آرای شود قولي او را سه کهار برکشند و دیگران را دو * شگرفکاری یوز * روبروی باد شتابد و بدست آویزان بو و آرای دشمن نشود و چاره هکالد و ^(۶) از نخچیر آگهی پذیرد و عشرت اندوز * شکاریان پاس آن داشته کام دل برگیرند * و آن سه گونه بود * آپرگه ^(۷) (بضم همزه و فتح بای فارسی و سکون را و فتح کاف فارسی و های خفی و کسر نامی فوقانی هندی و سکون بای تختانی) آن جان شکر را راستا بر نظرگاه آهو داشته گسیل کنند * بسبک خیزی و چابکدستی آن باد رفتار را بچنگ آورد * رگه ^(۸) (بکسر را و سکون کاف فارسی و های خفی و کسر نون و سکون بای تختانی) از دور جای در پناه آهو نموده قلاعه برگیرند ^(۹) و آن دورنگاه حیل اندوز به بخته کاری جست و خیز نماید و از پناه به پناه کمین گرفته چیره دستی

(۱) [:] گاو عرابه (۲) [۴] چلهای * [۵] حلهای (۳) [۶] [۷] و سمندها

کند * مهاري ^(۱) (بضم میم و ها و الف و کسر را و سکون بای تختانی) از بان گذرانده در پناه فرود آرند و عرابه او دیگر سوره گوی سازند * آهو را دودلی سراسیمه کند و آن کمین گرفته ناگهانی بدو پیوندند و نخچیرگیری هنگامه آراند * شگفت افزائی و نادیده کاری این جانور بگذارش در گنج و هوشمندی و دستان فروشی او نگارش برنماید * تا در باشد بشکار ماده یازش نکند و تا بزرگ بود بخرد کنند نرساند و جز پیشین را نشکند * و از حیل سازی بدست و پا گرد برانگیزند و پناه برسانند و خویش را چنان پست کند که از او تا روی زمین باز نتوان شناخت * پیشین زمان از سه نخچیر بیشتر نگرفته و امروز تا دوازده بشکند * گیاه خدیو چتر منقل پدید آورد (بفتح جیم فارسی و سکون بای فوقانی و را و فتح میم و نون خفی و فتح دال هندی و لام) باهوزار کمین گیرند و ازین شکار قهر و غار بر سازند * بهنگام قابو از هر سو قلاعه بردارند و خیل خیل آهو جان بسپرد * و آموزندگان و خدمتگاران این جانور ^(۲) هنگام کارپردازی به بخشش اختصاص یابند و آموزش نیکو پرستاری بجا آید * و بهر جانور مکرمه خاص مقرر * نگارش آن سخن دراز گرداند * از مهر افزونی گیاه خدیو آهوئی با چینه دوستی گرفت و یکجا بسر برده و نشاط یگانگی نموده * شگفت آنکه چون بدیگر آهوان رها کرده بآئین خورد گرم جان شکر شده * باستانی زمانه آخرهای روز سر نداده و از سرکشی و صحرانگیزی اندیشیده * امروز از کارشناسی شهریار شبانگاهان واکدارند و بشایستگی فرمان پذیرد * و نیز غیر زمان شکار چشم بند داشته و گرنه تپش نموده و سراسیمه شده * امروز بے نقاب آرامش گزیند * در چهل چینه خاصگی در امرای بای و برقرار یافته بود * هر که آن روز پیشدستی کرده از دیگران گرو برده و همچنین چینه هر کس پیشتر از همه بیست شکار انداخته دوری آن پنج رویه از همسران خویش گرفته * و سردار سرآمد چیتا سید احمد باره از گویک مهر برستانده و ازین نقد فراوان خواسته فراهم آورد * و هرگاه امیر به بیست جفت شاخ آهوئی سیاه بنظر اقدس در آورد بک بک اشرفی از همقرنان ^(۳) گرفته * و همچنین در میان طرفداران و قراران نیز شرطها بود و هنگامه نخچیربائی گرمی داشت * بهر چنده پوستهای آهو بمستمندان ضمیمه خواسته گردانیده و شگفت آنکه هر یک را بر شناخته که از آهوئی کدامین شکارگاه است * و روزهای آدینه بجان شکر نپرداخته که برای ولادت شاهزاده والا گوهر بزرگ منش نذر فرموده بودند *

سیاه گوش * گیتی خداندند شکار این کوتاه پیکر تمام همت فراوان دوست دارد * باستانی روزگار ^(۴) خرگوش و روباه گرفته امروز آهوئی سیاه در شکود * روزه بک سیر گوشت خورد و هر یک را تیمارداری جداگانه بود * ماهواره او صد دام *

(۱) [ش] مهری (۲) [ش] نیست (۳) [۴] یابد (۵) [۶] فای پیشی *

[۷] تبش * [ش] بکسری

سگ * بدین جانور خجسته خونیز گیاهان خدیو را افزون توجه و همواره از هر مرز و بوم آوردند * از کابلستان بس گزیده بود خاصه در زمینی هزاره نشین * بزبور جابر آریند و نامها بر نهند * بروشها جانور در ریاید و عشرت آورد * شگفت تر آنکه بشیر در آریند و چنده یکتائی گزیده بخاک و خون آلایند * خاصگی روزی دو سیر گوشت یابد و دیگران یک سیر و ربع * و دوتازی را یک نگهبدان نامزد * ماهواره صد دام *

شکار آهوا * آهوا این رمیده جانور انس گیر و فرمان پذیر آید * دامی بر فراز دو شاخ بآریزه وحشی باز گذارند و از خشمناکی با هم در آریزند * در آن زد و خورد شاخ یا پای یا گوش بند گردد * کمین گرفتگان در رسیده بچنگ آریند و باستانی رام سازند * و اگر دام بگسلد یا نیروی آریختن نماند بشناسائی پیش دیدبان باز آید و او دست افزار بند را تازه سازد یا آهوی دیگر بدان کار فرستد * اگرچه لخته سلطان فیروز خلیجی بدین پرداخت لیکن در زمان گیتی خداوند پایه والا یافت * شگفت آنکه بارها دشتی از صبح تا شام گرم آریزه شد و چهار تنومند خانگی را بر شکست و بار پنجمین گرفتار آمد * درین روزگار چنان سخن شنو ۱۰ آید که شبانگاه شکار کند * اگر دام بگسلد یا صحرایی گریزد بتماردار خود گراید و گاه از آواز طالب آریزه گذاشته باز آید و بفرموده باز گردد و جنگ آریزد * در باستانی زمان آخرهای روز گسیل نکرد و از صحرایزنی اندیشیده و در گذشتن گوئی بپا آریخته *

از زیرکی و فرماندگی او داستانها بر گذارند و شگرف کردارها بر خوانند * آنچه درین هنگام حیرت آورد آهوی از صوبه الهاباس راه صحرای برگرفت و چندی دریا و آبادی به بخته کاری گذشت ۱۵ و بیان زاد بوم پنجاب آمد و بخستین تیماردار پیوست * و در پیشین روزگار درین عشرت گاه جز یک دو کس نرفته و از بیم رمیدگی پوشش دگرگون ساخته به پناه رستنیها شتافت و بجز دشتی آهو بکار نیامده و او را بطریقه گرفته شکار آموخته * گیتی خداوند تازه آئینه بر انگشت چنانچه زیاده از دوست کس نشاط اندوزند * چهل گاو آهسته آرموده برآوردند و به پناه آن هنگامه عشرتیان فراهم آید * و از نژادها برگرفتند و خانه زادان شکاری پدید آمد * و نیز تیماردار آهو خم شده برخورد ۲۰ جهانیده و صحرایی عشرت نرو مادی اندیشیده در آریخته * گیاهان خدیو نکرهیده بر شمرند و دستمایه آویزش ماده آهوی بر ساخت * و از نیرنگی اقبال آهوی چینه را پای بند گردانید و هر دو را از گجرات آوردند چنانچه در گذارش گاه گفته آمد * گهنا میره (بفتح کاف فارسی و های خفی و نون پنهان و تایی فوقانی هندی و الف و کسر مجهول ها و سکون یایی تختانی و فتح را و های مکتوب) سپری یا سبدی و ازگون بدست گیرند و در پناه او چران برافروزند و زنگ نوازان نگارو رود * و کمان داران دران ۲۵ حواشی بزوش جانور نمایند * از آن روشنائی و آوا جانوران فراهم آیند و کمین گرفتگان تیردوز

(۱) [د] هزاره * پسین بزبورها * [ک] هزاره نشین
(۲) [و] گ [بر یوزها]
(۳) در نسخها دست افزار
(۴) [ه] بپا و بختند * [ف] بپا آریخته

گردانند * و گاه از شنود ساز به بیپوشی گرایند و دستگیر گردند * برخی افسون خنیاگری بردمند و جانور از فریفتگی فراهم آید * سنگین دالان برخیزند و جان بشکوند * گیتی خداوند از دیر باز هر دو را نکرهیده بر شمرند و بدان نگراند * تهانگی (بفتح تایی فوقانی و های خفی و الف و نون پنهان و کسر کاف فارسی و سکون یایی تختانی) حیلله بردارے رو بروی آهوی دشتی از دور برهنه سر جنبشهای ناهنجار نماید * وحشی دیوانه پنداشته نزدیک شود و بشگفتگی در رود * درین هنگام کمین گرفته جان ۵ شکرد و عشرت اندوزد * بوکاره (بفتح با و سکون واو و کاف و الف و فتح را و های مکتوب) چنده کمان دار بادریه دورتر از یکدیگر نشینند و برخی آهوان را رانده بدان سو برزند * رانده چادرے بر هوا دارد * وحشیان رم خورده بخواش طبیعت بگریزند و نگاه بکمین گرفتگان رسیده زندگی در سپرند * دَداون (بفتح دو دال هندی و الف و فتح واو و سکون نون) نزدیک به پیشین طرز * یک دو کمان دار ۱۰ سبزپوش بهمان روش بایستند و آهوان را رانده نزدیک خود آورند * عشرت نخچیر پدید آید و شگفته دلی آورد * آجاره (بفتح همزه و جیم و الف و فتح را و های مکتوب) کمان داران سرپایی خود را بسبز رستنیها در پوشند و تیر و کمان نیز بدانسان آریند * و در گذرگاه درندگان پای همت افشردند و نشاط میدانکنی بجا آید * و نیز رسنه از پوست آهو بوتابند و پیرامن آرامگاه وحشی بر درخت یا چوب فرا دارند * بادریه گذاشته دامی چند بر نهند * جان شکران از کناره نمودار شوند * جانوران هراس ۱۵ گرفته ناگزیر بدان گذرگاه شتابند و گرفتار آیند * و گاه نخچیر پر از در پناه درخته آواز خود را بسان آوایی آهوی بر سازد و او برابر شتافته جان در سپارد * و نیز ماده آهوی بدشت بر بندند یا آموخته را بچرا و گذارند * صحرایی از هم جنسی بدو پیوند و پای بند گردد * تهانگی (بفتح تایی فوقانی هندی و های خفی و کسر کاف فارسی و سکون یایی تختانی) کمان دارے در خانه زین برهنه سر بیپنهان خرامد و از تراوش پان پوشش بر آورده زخمی آسا بیتابی کند * جان شکران صحرایی و جزآن گرد او فراهم ۲۰ آیند و فروشدن را انتظار برند و در آن آزمندی و خواهشگری تیردوز گردند *

شکار نرگرمیش * بآرامگاه او ریسمانی در زمین فرو برده حلقه وارے بیرون گذارند و دراز رسنه دیگر پیوند یابد * ماده گشن خواه را بدانجا بر بندند * تیردستی پردل بکمین نشیند * چون وحشی را گذر افتد بعشرت نرمدگی پردازد و آن دایر فرصت جو او را پای بند گرداند * بسا باشد از بالغ همت گزند جانی رسد * و نیز در آبگیرها گوناگون جانور پناه برد * گرد او دامها باز گذارند و فراز گومیش ۲۵ بر نشسته سناها در دست بآب در شوند * برخی سدن دوز گردند و گزله بدام افتند * و در چراگاه دشتی نیز بدین روش نشاط اندوزند *

شکار برنده * شاهسوار اقبال را بدین پند پرازان نادر کار دل گرايد و بگونگون شکار آن نشاط اندوزد * اگرچه بازو شاهین و شفقار و شاهباز و برکت کشاد دهد و بشگرف روشها کار فرماید لیکن باشه را بیشتر

دوست دارد و گزین نامها بر نهه * درین گم رفتاری و خلاصه نویسی از پیشگاه خرد کجا دستوری که این دل آویز داستان سیراب بر گوید و کارپردازی هر یک فرو خواند خاصه که ازین شناسائی نصیبه ندارد و از جان شکر می رسد دل * لیکن لخته بر میگذارد و شناسندگان را بسروقت شناسائی میبرد * اواسط بهار به پیشگاه دبد در آورده بگریز نشانند و بشهرها فرستند * و چون آن هنگام سپهری گردد آغاز دیدن شود * نخست خاصگی باز با بترتیب بر آمدن بگذرند * و در جرها بفزونی شکار بیشه و بسی رود * سپس باشه و شاهین و کبیله و چپک باشه و بحری و بحری و شکره و چپک آن و ترمیتی و ریگی و بیسره و دھوتی و چرخ و چرغیله و لکتر و جگر (گیتی خدایند چپک لکتر را بدین نام خوانند) بروش گذارش در نظرگاه آورند * و موچین نیز آورده اند (جانور است گنجشک آسا زردگون شاهین دار کلنگ را از پا اندازد * و آنچه از باز گذاردن بر فراز پیدائی نیامده * گویند در پرواز بال او را ببرد و گزیه برانکه چشم افکار سازد * از کشمیر اوده پیر نیز آورند سبز فام مرغی است از طوطی خرد تر نول او ۱۰ سرخ و راست و دراز و دم کشیده تر * ریزه جانوران از هوا بشکند و بار بر دست نشیند * و بسیاری جانوران شکار آموز گردند و گذارش آن بس دراز چنانچه زغ^(۷) گنجشک و بوند و سارو بگیرد * شهریار از فراخ حوصلگی و پُرده بافی آن هنگامه آراند و صورت گرایان ظاهرین پیش دبد همت اندیشند * بسیاری مذهب دار و احدی و دیگر سوار بدین خدمت نامزد و پیداکان این کارگاه کشمیری و هندی * ماهواره نخستین * اول اول هفت و نیم روید * دوم هفت * سوم پا کم * اول دوم شش و نیم * دوم ۱۵ شش و چار یک * سوم پاکم شش * اول سوم پنج و نیم * دوم پنج * سوم چهار و نیم * و پسین بدین شمار * اول اول پنج روید * دوم پا کم * سوم چهار و نیم * اول دوم چهار و ربع * دوم چهار * سوم پاکم * اول سوم سه و نیم * دوم سه و ربع سوم سه *

طعمه * اگرچه در کشمیر و برخه هوسناکان هندی بوم روزی یکبار گوشت بخورش دهند در قوشخانه گیتی خدایند در بار * باز بوزن هفت دام * جره شش * بحری و لاجین و کبیله پنج * باشه سه * چپک ۲۰ باشه و شکره و چپک او^(۹) و بیسره و دھوتی و دیگر هوسران دو * و پایان روز بگنجشک سیر کنند * باز و جره و بحری هفت * لاجین پنج * باشه سه * دیگران دو * و چرخ و لکتر درین هنگام نیز گوشت دهند * و شفقار و شاه باز و برکت را یک سیر * و بیشتر روز شکار از صید از طعمه بر سازند *

(۱) [ض د] کبیله چپک باشین بحری بچه شکره بحری ترمیتی || (۲) [ض د] لکتر جگر ||

(۳) [ض د] موچین || (۴) [د] ساز و روده ببرد * از کشمیر نیز آورند سبز فام الخ ||

(۵) [ش ف] از کشمیر و اوده پیر نیز آورند * [۱] از کشمیر و اوده نیز آورند * [و] از کشمیر

و اوده نیز آورده اند * [۴] از کشمیر و اوده پیر نیز آورند * [گ] از کشمیر زوده پیر ||

(۶) [ش] کشیده نیز ریزه الخ || (۷) [۴] زغ و گنجشک ||

(۸) [ش ف ا] و برده باری || (۹) در [ض د] نیست ||

ارزش * مردم از فزونی خواهش و ناشناسی بکران خواسته خریداری نمایند * شهریار دیده و اگرچه بازرگانان را کامیاب خواهش گردانند لیکن از داد پژوهی اندازد نرخ بر گیرد * فروشنده سود اندوزد و خرنده زبان زدگی نکشد * قیمت را سه پایه نهاده اند * نخست خانه کویز که بدید بانی کار آگاهان پر رختگی تازگی پذیرفته * دوم چرخ که آن حال ندیده باشد * سوم تریناک که در محرا تولک یافته * اول نخستین قسم بازار دوازده مهر دومین نه سومین شش * اول دوم ده دوم هفت سوم چهار چهارم دو * سومین لخته کمتر از دومین * و مراتب اولین جره هشت مهر پنج * دو * یک * دومین شش * چهار * یک و نیم * یک پنج روید * باشه اول سه مهر * دو * یک * چهار روید * دومین * دو * یک * پنج روید * شاهین هر دو گونه سه * دو * یک * بحری دو * یک و نیم * یک * بحری بچه قدر کم * کبیله یک و نیم * یک * نیم * چرخ در و نیم روید * دو * یک و نیم * چپک باشه یک روید * نیم * چار یک * شکره ۱۰ * یک و نیم روید * یک * نیم * بیسره دو روید * یک و نیم * یک * چپک شکره لکتر جگر ترمیتی ریگی * یک روید * نیم * ربع * و بیشتر را در اقسام ارج یکسان بود *

درین عشرت نیز میرشکاران بتفاوت مراتب بگزیده بخششها چهره برافروزند و والا بگی یابند * و آنچه ناگزیر دهند در هر شکار از یک مهر تا یک دام * اگر زنده یا پوست آورند تفاوت بخوبی کرداری جانور و بزرگی و خردی صید بود * و باز دارند نیمه قرارداد بر گیرند * چون در پیشگاه حضور شکار ۱۵ شود ده بیست باز دهند و اگر جانور برسم پیشکش آید سر هر باز بقوش بیگی یک و نیم روید و بمشرف نیم داده آید * و در جره قوش بیگی یک روید و مشرف چرن و در باشه نخستین چرن و پسین اشت و در لاجین و چرخ و چرغیله و کبیله و بحری بچه اولین اشت و دومین دسا و در چپک و باشه و دھوتی و جزآن نخست دسا دیگر سوکی * و باز و شاهین کمتر از چهل و جره از سی و باشه از صد و بحری و چرخ از بیست و لکتر و شکره از ده در سرکار نباشد و افزونی را اندازه نمود *

۲۰ مرغابی * فراوان روش عشرت آراند * شگفت تر آنکه کالبدی را به پوست او که بر و منقار و دم پیوسته باشد در گیرند و دو سوراخ برای دید بانی گذارند * جان شکری سر آورده تا گلو بآب فرو شود و به بخته کاری نزدیک شده یک یک بزر برود و نشاط افزاید * بسا از زیر کی در یابند و پرواز کنند * و در عرصه دلکشای کشمیر باز چنان دست آموز گردند که از فراز آب گرفته بزور قچه بار آید و گاه فرو برده بالی آن نشینند * و نیز در پناه گاو در رسند و دستگیر گردانند *

۲۵ دراج * گوناگون بود و غریب تر آنکه نوزاد را فرمان پذیر گردانند و هنگام فرمایش با او آید

(۱) [د] پولک || (۲) [ش] پنج روید * سه شاهین الخ || (۳) همچین در [ض] *

در دیگر نسخه هریک || (۴) [ض د] بد پوست و پیر و منقار و دم که پیوسته باشد ||

(۵) [ض د] بسر ||

و با همسران بستیزد * و در قفسه بر گذارند و گرد آن مؤئین دامها پیوفندند * باشارت مباد سرائیدن آغازد و صحرایی به بوی یکجتهی یا باهنگ برخاش آمده بدام در افتد *

بودنه * شبانگاه یک گلین آوندے تنگدهن چنان بر دمد که آوای بوم دهد * از بیمناکی فراهم آید * و دیگرے مشتے خس برافروخته بگردش در آورد * سراییمها را چشم خیره گردد * بر گرفته قفس نشین گردانند * و نیز بزرگ دام دران جای که می باشند کشان کشان بزند و پرواز گرفته پای بند گردند * لکر * بچرخ ماند و تنه برابر جرّه * دامها آویزند و پرهایی جانوران بچنگلهای او باز گذاشته به پرواز در آرد * جان شکر جانوران صید اندیشیده بریون گرایند و پای بند آمده آویزش کنان بزمین افکنند * غوغائی * چغده را با او بر سر دارے از نی بریزند و مؤئین حلقها بیاریزند * بوم بیتابی کند * آن دیگر آهنگ آویزه پنداشته فریاد برکشد * همسران بیابری بر خیزند و پای بند نشینند *

غوک * از نیرنگی آموزش گنجشک در ریاید و بینندگان را شادی بر دهد * از شگرفکاری خواهش ۱۰ بشکار عکبوت دل نهی * از چاره سگالی و جست و خیز و گرفت و گیر مکس عشرت اندوزن * بیت * عشق است و مد هزار تقاضا مرا چه جرم گر خواسته کند دل شیدا مرا چه جرم و الحق نمونه ایست از طوفان کاری یوز و شگرف شناسایی را نمودار *

گذارش این داستان بس دراز است و شمار آن از اندازه بیرون * بهتر که ازین درگذرد و بدیگرے در آویزد *

آئین نشاط بازی

شهریار دیده در بزمین سگاشها هنگامه بر سازد و در نقاب شگفتگی عیار گوهر برگیرد * و آن گوناگون بود * لخته ازان می نویسد و بستان سخن سرائی شاداب میگرداند *

چوگان بازی

ظاهر بدین نشاط طبیعت اندیشند و سرمایه بازی انگارند * والانگهان خرد افیزی دانند و دستمایه جدکاری بر شمرند * عیار مردم زاد گرفته آید و پیوند یکجتهی استوار گردند * کندانان را ورزش سواری ۲۰ فرادست آید و خنک شدن هیونان و راست جلوی اینها سامان پذیرد * ازین رو کشور خدا را بدین روش فراوان میل * بظاهر بوده آراید و در معنی نقاب پوشیدگان برگیرد *

چون شهسوار دولت بمیدان چالش فرماید سعادت منته را طرف سازد * سپس شگرفکاران چابکدست بر گزینند و همه را آن در سر که از طرف گیتی خداوند کارپردازی نمایند * از دلجویی فرمایش نروذ بقرعه دو دو را جدا گردانند * از ده کس در بازی بر بفرمایند لیکن بسیاری جدا شوند و ۲۵ بر هکذر انتظار بنشینند * چون یک مهربی بگذرد دو کس آسایش گزینند و دوی دیگر بتکاپوی در آید * و این نشاط آرائی بر دو گونه باشد * نخست گری در خم چوگان گرفته آهسته آهسته از میان بحال

(۱) [ض د] بودنه ؟ (۲) [ف ا د] نهند (۳) [ض د] نمّا (۴) [ف ا] بهال *

رساند * این را بهندی زبان رول گویند (بضم مجهول را و سکون واو و لم) * دیگر از کم خطائی و تیزدستی گوی را بزور چوگان از میان بدن و بچالاکي بیشتر از همه رسیده باز بزند * آنرا بیلکه نامند (بکسر مجهول با و سکون یای تختانی و فتح لام و های مکتوب) * و آن بر چند روش بود * از دست راست راستار است برزند یا بازگشتی و همچنین بدست چپ یا از پیش سینۀ بارگی گوی بجانب دست راست بزند یا جانب چپ و بدینسان از پس پایهای اسپ و از میان شکم گوی ربائی نماید یا سخیکی بزند چون پیش روی اسپ باشد یا میان در پای اسپ بود خود را بر سغری گرفته گوی رباید * و گیتی خداوند در همگی روش کم همدا و بسا هنگام از هوا بریاید و مردم زاد بشگفت در شوند * چون گوی بحال رسانند نقاره بلند آوازۀ گردد و دور و نزدیک آگهی پذیرد و برای هنگامه موسمی بود و پای قرار یابد * حریفان از هم بستانند و آنکه حال کند زیاد برگیرد * هرگاه گوی را یک از هوا بدست روید ۱۰ و از میل بگذرد یا بگذراند بُرد بر شمرند * و درین هنگام تفرصندان کارپرداز بدر پیوسته آویزش نمایند و شگرف چابکدستیها بروی کار آید *

گیتی خداوند گاه بتاریک شبها نیز بدین روش پردازد و کار بدگان بحیثیت ارفندند * بیشتر از چوب پلاس که سبک و آتش او دیرقا باشد گوی بر سازند و بغیر آن هنگامه نشاط گرمی پذیرد * و برای زیب افزائی که ناگزیر تعلق است بسر چوگان زرین و سیمین حلقها آویزند و پس از شکستن بدست هر که در آید از باشد * نیرنگی این هنگامه بقلب گفت درنگند تا این هیچ مدان چه برگردان *

عشق بازی

کبوتر دیرستی را بدین نام خوانند * آنچه بسیاری را افسانۀ گران خوابی گیتی خداوند را از اندیشه آبادی سرمایه هوش افزوی * ازین بازیچه برخه صورت گرایان وحشی را بانس پذیرد در آرد و جانداروی یکتا دلی را مایه دهد * از چرخ و بازی داستان وجد و سماع ایزد دوستان برخواند و ۲۰ نیرنگساری تقدیر را ثناگر آید * ازین دورنگهی اورنگ دشین فرهنگ آرا بدین نشاط بازی فراوان دل بر نهاد و این جانور را دیگر پایه پدید آمد * فرماندهان ایران و توران بار مغانی فرستادند و بازوگان نیز گزیده را جوق جوق آورده * در خرد سالی بخواهشگری طبیعت لخته پرداخته و در تابش خرد چنده بازی پنداشته از نظر انداخت * چون بینش افزایش گرفت بگزین سگالش از سر پرداختند * سبز کبوترے والا هنر از خان اعظم کوکلتاش بدست افتاد و پرورش شاهی او را سر آمد کبوتران ساخت *

(۱) [ض د] بزند * [ف ا] بزند تا بازگشتی (۲) [ش ف ا] و بدینسان سگان از پس ؟ (۳) [و بدین مکان] (۴) [ش د] نمایند (۵) [ش] نستانند (۶) [ض د] میل او (۷) [ض د] تا باین هیچمدان چه برگذارد (۸) [د] بدشت *

بمونه روشنایش آفاق شد * ازو گزیدهها برآمدند چنانچه اشکی و پریزاد و الماس و شاه عودی * و از نژاد این سبک روحان کارنامهها جهان را در گرفت و داستان عشقباری عمر شیخ میرزا و سلطان حسین میرزا را رانی نماند * شگرف اختراعها بروی کار آمد * عشقباران ایران و توران بشگفت افتادند و کار از سر گرفتند * در باستانی زمان هر ذات را باهم پیوند دادند و نتاج برگرفته * گیتی خدیو خوش سنجی و نیک عملی سرمایه جفت ساختن گردانید و گزین نژاد چهره برافروخت * نا آشنا نرومانه پنج شش روز یکجا نگاهدارند * چنان برآمیزند که پس از فراوان جدائی یکدیگر را شناسا آیند * از آغاز پیوستگی هشت تا دوازده روز تخم دهد و اگر خرد یا بیمار باشد بیشتر * در مهرماه الهی پیوندند و در فروردین جدائی اندازند * در تخم دهد و گاه یک * نرد در روز و ماده بشب فراز بیضه نشیند و بگرمی و نرمی پرورد * در زمستان بیست و یک روز بچه آرد و اگر هوا قدری گرم باشد بفرقه هزده کشد * تا شش روز کمربیش بچه فلک خورد و مادر و پدر دانه را بسان آب قوام دار ۱۰ ساخته بخورش دهند و آنرا بدین نام بخوراند * سپس دانه را فرو برده پیش از نخستین هضم برآورند و بدان پرورند * چون یک ماه کم و زیاده بگذرد و نیروی دانه چیدن پدید آید از آنها جدا سازند * گاه تخم و بچه را بکبوتر دیگر پرورش دهند * نورس خانها^(۲) بعشق باز سپارند * برخی در تور داشته بافرایش تنومندی و جا آشنائی بر^(۳) کوشد * چون هر دو پدید آید سه یک تا چهار یک راتبه دهند * چون لخته بگرسنگی سازد کم کم بهروز در آید چندانکه روزی چهل هوا عسرت افزاید * یک پدیدن تا ۱۵ نشستن را بدین نام خوانند * چرخ و بازی این هنگام اعتماد را نشاید * و از پرها ده شمارند * چون هشت بریزد از پرش باز دارند و خوابانند گویند * دو ماه پرها تازه سازد و سترگ نیرو پدید آید و از سر بهروز در آرد و از هنرمندی این زمان باز گویند * چون چرخ و بازی قرار گیرد در پیشگاه حضور آورند تا چهار ماه انتظار چرخ و بازی ببرد * شهنشاهی جنبش که دوره تمام کند چرخ گویند * اگر درست گردش ادا نشود کتف خوانند و اعتبار نگیرند و بازی معلق زدن بود * برخی را رای آن بود که در کتف بهم میرسند و بیننده معلق پندارد * ۲۰ بفرمان گیتی خداوند یک کتف او بسیاهی ترکوند و ناسرگی گفته پیدائی گرفت * و لخته در چرخ و بازی در هم شده مدهوشانه بزمین آید و آنرا گلوله گویند و نکوهیده دانند * و گاه از آسیب نروشد و بسا نزدیک بزمین آگهی از سر گیرد و خوردن را جمع ساخته بهروز آید * در خامگی کبوترخانها کبوتری پانزده چرخ و افتاد بازی ادا کند و شگفت افزای دیده وران گردد * و در قدیم بازده یا بیست و یک کبوتر بهروز داشته * امروز صد و یک را به پرش در آورند * و از کار آگاهی افسرخدیو چنان انس پذیرد که شبها ۲۵

- (۱) [د] بیست || (۲) [ش] جوانها * [ف] آ خوانها ؟ (۳) [۴] تو ||
 (۴) [ض] د [بر کوشند || (۵) [ف] آ این هنگام را اعتماد نشاید ||
 (۶) [۵] هنرمندان || (۷) [ف] آ شوقی جنبش * [ض] د [شوقی و جنبش ||

نشاط بازی کند و بلند پروازی نماید * و نیز بهنگام کوچ و چالش^(۱) بسال پروازکنان شتابند * کهاران آشیانها برگرفته راه بسپرند * دران روارو لخته آسایند و از سر پرش چهره برافروزند * شماره این جانور بس دشوار و آنچه در حضور باشند از بیست هزار افزون * ازان میان پانصد نامور و خاصگی * هنرمندی هر یک را شگرف داستانها * باستانی عشق باتران در شناسائی این پرند به تافتن یا یا چاک چشم و شکافتن سر^(۲) بینی چاره گزیده و در افزون ازان فراوان رنج برده * گیتی خداوند بس نشانها بروی کار آورد و دشواری باسانی گرائید * نخست از همان سه روش چندین گونه بر ساخت دو چشم بالا و پائین و هشت ناخن و دو طرف^(۳) پر^(۴) بینی نشیب و بالا * در ضرب یکدیگر نشانها بس افزایش گرفت * دم از گوناگون رنگارنگ انگشتری * و دفتر جداگانه سر رشته این نگاهدارند * گیتی خداوند او را ده پایه قرار داد و در هر قسم کبوترخانها انتظام گرفت * نخستین را اندازه نبود و نرخ او دگرگون باشد * بسا تهیدستان آرزومند پایه تونگری گرفتند * ۱۰ جفت دم سه روپیه * سوم دو و نیم * چهارم دو * پنجم یک و نیم * ششم یک * هفتم ربع کم * هشتم نیم * نهم و دهم سه اشت * نخست نژاد موهنه گذرد سپس اشکی خیل * اگرچه اینها همه ازویند لیکن اعتبار جداگانه یافته اند * پس چهار زهری (پدر اینها از مگسبان حاجی علی^(۵) سمرقندی است و مادر عودی ناشناسا^(۶) ازان پیوند نامی کبوتران برآمد) * سپس نظر بهستی و آمدن قبيله قبيله برگردد * رنگهای خاصگی کبوتران * مگسی زهری ، امیری ، زمیری (رنگ است میان زهری و امیری * ۱۵ گیتی خداوند این نام بر نهاد) ، چینی ، نفتی ، شفقی ، عودی ، سرمئی ، کشمش ، حلوائی ، صندلی ، جگری ، نباتی ، دوفی ، شکمی ، جیلانی ، کوزه^(۷) ، نیلوفری ، ازرق (رنگ است میان زرد و نخودی * جهان شهریار بدین نام خواند) ، آنشی ، شغنائو ، گل گز ، زرد ، کاغدی ، زاغ ، اگری (رنگ است میان نباتی و کشمش) ، محرقی ، خضری (میان سبز و عودی * کشور خدا این نام گوید) ، آبی ، سرمگ (میان سرمئی و مگسی * شهریار این نام بر نهاد) * و هر یک از اینها چندین گونه ، گل سر ، دم غازه ، یک رنگ ، حلقوم سفید ، ۲۰ پرسفید ، کله ، غوغاز ، ماغ ، بابری^(۸) ، ال پر^(۹) ، کله پر^(۱۰) ، مهدم ، طوغدار ، مروارید سر ، مشعله دم ، و جز آن * برخی کبوتران را زمانیان^(۱۱) رنگه^(۱۲) شمرده * بدوچه^(۱۳) جهان خدیو بهرمندی نام بر آورند بغر^(۱۴) قوه^(۱۵) پلک^(۱۶) ، آبیاری پلنگ نگاری ، ریخته پلک * و دیگر دلفریب فراوان کبوتر اگرچه چرخ و بازی نکنند اما بزنگ و کار شگفت

- (۱) [ف] ۴۱ [بسال] [ض] بسان * [د] بسا || (۲) [د] پرده || (۳) [د] ظرف ||
 (۴) همچنین در [۵] [ش] ف ۱ [۴] گوناگون فلز رنگارنگ انگشتری * [ض] د [گوناگون رنگارنگ انگشتری ||
 (۵) [ش] ف [حاجی محمد علی || (۶) [د] کوزه || (۷) [د] اگری || (۸) [ش] غوغاز * [ف] د [کله غوغاز * [ض] و [غوغاز * [۱] غوغاز || (۹) [ش] باغ * [ض] ۱۴ [باغ ||
 (۱۰) [۵] [۵] بابری ال پر کلتیه سر * [ش] ف [ما قری * [۱] باتری || (۱۱) [ش] الدهر *
 [ف] ۱۴ [اله * [د] اله بر || (۱۲) همچنین د : [ش] || (۱۳) [ض] د [رنگ ||
 (۱۴) [د] قرقه پلک پیازی پلنگ نگاری * [و] بفرقه پلک آبیاری * [۴] بفرقه بلکه آبیاری ||
 (۱۵) در نسخا آبیاری || (۱۶) [ض] د [بزنگ و نگار ||

آورند چون کوه با آوازی ایزدی یاد دل افروزد * بغه بشگرف آوازی بیدار سازد * ^(۳) تقان فراوان نبختر کند و سرگردن و دم بگزین جنبش در آرد * کوئن چون جنبش داده بزمین سر دهند بسای مرغ نیم بسمل طپش نماید و برخه چون دست بر زمین زنند بدان حال گراید و بعضی چون از قفس بیرون شوند و نول بزمین رسد آن درهم شدگی رود * کهنر نی نر را با ماده فراوان دوستی بود * چندان بر از کند و بالا شتابد که از نظرها ناپدید شود * ماده او را بر قفس برابر دارند بدین بیتابانه خود را بدو رساند و شگفت افزاید * چندی هر دو کتف و برخه یک کشاده و طائفه فراهم آورده فرود آیند و گاه در اثنای راه بازوئے بکشاید و دیگری فراهم گرداند * رنه کبوتر است بنامه آوری مشهور * و هر جنس را آموزش دهند و از در دستها نگاشته آرد * ^(۴) نشاری برابر آشیان پرد و چندان بالا رود که بنهان شود و دران برش یک دو روز بگذرد و چون فرود آید از آشیانگاه یکسو نشود * پرپا دم بر میکشد و نفس می آراید * گروئے برنگ تنها نشاط آورند و از فراوان معنی آگهی دهند * شیرازی، شستری، کاشانی، جوگیه، ریزه، دهن، ۱۰ مگسی، قمری * گوله کبوتر صحرایی است * جمع بر گرفته هزاران فراهم آرد و بوم آشنا گردانند * هر روز بصحرادر شوند * چون بآشیان رسند آب شور بخورش دهند و خوردها از دهن بیرون فرستند و فراوان وجه معیشت سامان پذیرد *

گوبند کبوتر افزون از سی سال کمتر زید * صد کبوتر پرند را چهار سیر دانه بسند آید و دیگران را پنج و جفت شده را هفت و نیم لیکن پرندها ازین خالص یابند و باقی را هفت غله آمیخته دهند ۱۵ برنج، دال، نخود، مونگ، ارزن، گز، لندزه، جوار * اگرچه بیشتر پرستاران بدین پرند ازند و شگرف شناسایی اندوزند لیکن از عشق بآران نامور قل علی بخاری، مستی سمرقندی، ملازاده، بور ملا احمد ^(۷) چندی، مقبل خان چیله، خواجه مندل چیله، مومن هروی، عبد اللطیف بخاری، حاجی قاسم بلخی، حبیب شهر سبزی، سکندر چیله، مالتو مقصود سمرقندی، خواجه بهول چیله، ^(۸) هیراند * خدمت گذاران این کارخانه در پایهای سپاهگری کامیاب خواهش و ماهیانه پیاپی از دو روپیه تا چهل و هشت * ۲۰

چوپربازی * (بفتح جیم فارسی و سکون راء و فتح بای فارسی و سکون را) * از دیر باز درین آباد بوم عشرت دوستان بدین دل نهند و نشاط اندوزند * شانزده مهر در پیکر و چالش یکسان لیکن هر چهارم بیلک نام * سه فرعه هر کدام شش پهلو در چار طولانی چهار نقش بر سازند، یک خال، دو، پنج، شش * بساطش دو مستطیل متقاطع هر چهار طرف برابر * هر ضلع سه قطار و هر یک هشت

- (۱) [ش ف ا] بشکراوازی || (۲) [ض د] لقا || (۳) در [د] نیست || (۴) [د] نسوری || (۵) [ض د] ایشان || (۶) [ش ا] کره * [ف ا] گذر * در [۴] نیست || (۷) [د] هسني || (۸) [ف] جیذد * [ض د] چیله || (۹) [ا] مروي || (۱۰) [ش ا] مالتو * [ش ف ا] بانهو * [ض د] بالئو * [و] مانهو * [۴] مانهو || (۱۱) [ف ا] بهول * [ض د] بهلول || (۱۲) [ش ف ا] میرانند ||

خانه * و در میان مرتبه و اندازند بدین پیکر

بیشتر چهار کس بازند هر دوئے مقابله باهم حرف * هر یک را چهار مهر * دورا در قطار میانی پیش خود در خانه ششم و هفتم بر چینند و دوئے دیگر در ضلع دست راست در هفتم و هشتم * قطار چپ باز گذارند * و بر آستا و گذار کنار چالش رود چندانکه از چپ در میان قطار پیش خود در آید و این نشان پختگی باشد * و چون هر هفت خانه را پیموده بمیان جای در آید نشانه رسیدگی * و درین دو حال هرگاه خواهد از مردوره آغازند و شگرفیها رود * هر که دو مهر یک بهم آمیزد از گزند رهایی یابد * و در نقش در شش دوی پیوسته دوازده خانه راه سپرند و اگر شش رود هم روا * و همچنین دو پنج و مانند آن * و اگر شش و پنج و یک آید دوازده خام برگزیند * هر دو شش روند و تنها دوازده * و اگر سه شش آید و سه مهر یکجا بود هر سه دوازده شتابند و بدینسان سه دو و سه ۱۰ یک * و دیگر فراوان خصوصیات * و چون هر چهار مهر بانجام رسانند در نوبت خویش برای یار خود نقش اندازند * و رسم آن بود چون مهر در آخرین قطار در آید و از خانه هشتم پایان شود هنگام خام شدن آماده گردند * خدیو عالم از همان خانه هشتم شایان این کار داند * و هرگاه بنقش یک مهر هر دو برخیزد آن را قائم بر شمارند * بیشتر چنین را برابر شدن نداشت * و نیز اگر هر چهار مهر غنیم بخته گرد و بای دهند و چندان گرو ستانند * اگر یکی از عشرت پردازان بکار رود دیگری را جانشین گردانند و برد و بای بر نخستین باشد * لیکن نائب از صد دو برگزیند و در بای داند از صد یک * اگر مهر از دست یک افتد یا یکی از آن مردم دیرتر حاضر شود یک روپیه جرمانه برگزیند * و اگر کسی آموزش کند یا مهر را زبانه رود یا قوعه دو باره اندازد یک مهر بای دهد * بیشتر بسیاریه امر درین بازی انبار بودند تا دویست کس را هنگامه آراسته بود و هر کدام تا شانزده بازی بانجام نرساند بخانه نرفته و بسیاریه را تا سه ماه گذشت * هر که شکفته و بیتابی نموده بلجام کشیده * بظاهر ۲۰ نشاط بازی بود و در معنی گوهر می سختند و نیکویی می آموختند *

چندل مندل (بفتح جیم فارسی و نون خفی و فتح دال و سکون لام و فتح میم و نون خفی و فتح دال و لام) * گیتی خداوند بروی کار آورد و هنگامه نشاط فراهم آمد و گرد بساط است شانزده بخش در هر یک سه قطار هر کدام هشت خانه بدین صورت [شکل]

شصت و چهار مهر و چهار قوعه در چهار پهلو طولانی یک، دو، سه، دوازده، نقش کنند * شانزده کس بدین بازی نشاط اندوزند * هر یک چهار مهر برگزیند و همگی مهر در میان جای گذارند * چوپربازی

- (۱) [ف ا د] بر چینند || (۲) [ش] و بر آستا و گذار چالش * [ف ا] و بر آستا کنار چالش * [ض د] و بر آستا کنار گذار || (۳) [ض د] سامان || (۴) [ض و] بلجام * [ش ف ا] یکجام * [د] الزام ||

آغاز از دست راست نموده دوره پیماید * هر که پیشتر از همه بسپرد از پانزده گز ستاند و دومین از چهارده و همچنین * اوّلین را جز سودمندی نبود و شانزدهم را جز زیان زدگی نباشد و دیگران سود و زیان اندوزند * شهریار عشرت دوست این نشاطمیه را بچندین گونه آراید و بسان شماره خانهای شطرنج فراوان * لخته ازان مینویسد و راه مینماید * نخست آنکه هیچ مهره دیگری را نزنند و یکجا شده راه پیماید * دیگر مهرها یکدیگر را بشکند و فروشده از سر آغاز بگرددش درآید یا از همانجا * دیگر بهر نقشی دو مهره راه سلامت رود یا نه * دیگر سه سه مهره بدان گونه روند * دیگر چهار مهره را بدانسان خرامش رود * دیگر چهار قرعه باشد و چهار مهره بیلک نقش بپازند * و هر کدام ازین روشها چند گونه از دست راست و چپ دگرگون روند یا بیلک روش * دیگر چون بخانه مقابل رسد از میان قطار درآمده بمركز آید یا چون بمطار همسایه چپ رسد بانجام رساند و جز آن * دیگر هر کدام مهرهای خود را پیش خود نگهدارد و سه بار نقش اندازد و در اوّل دو مهره خود رود و در دوم یک مهره خود را با مهره همسایه دست راست روان سازد و سوم نقش دلخواه خود و یکی را با همسایه دست چپ دهد و مهرهای همسایگان نزنند و در آمیختگی هر مهره که در قطار او آید نقش خود را مهمانی گویند دهد. دیگر جفت جفت را بزنند و فرد فرد را بزنند * دیگر چهار سه را و سه در را و دو یک را تواند زد لیکن یگان یگان را بزنند نرساند * دیگر چون قرعه اندازند نقش رونعلق باندازند گیرند و نقش پائین از مقابل و راست و چپ بدو همسایه * دیگر پنج قرعه و چهار مهره نقش بزرگ دو قرعه خود بکار برد و یکی که از سه باقی زیاده باشد بمقابل باز گردد و از دو افزون بقرون راستا گذارد و باقی بهمسایه چپ * دیگر پنج قرعه و پنج مهره * نقش یک قرعه بهمسایه راست دهد و باقی را خود گیرد * و گاه هر نقشی را بنام یکی بنویسند و او بهمان نقش باز و نقش بے نام خدوند قرعه را باشد * و چون ببرخی نقش خون بخته گردان باقی بکسی که قرعه رسد از او باشد * و بساط پانزده قطاری و کمتر نیز بر سازند و عشرت اندوزند * و قرعه نیز بکسی و انزونی هنگامه آراید *

گنجینه * بازو است مشهور * گیهان خدیو بطرز دیگر نشاط آراید * حکیم باستانان بر شمار دوازده

بخیاد نهاده دوازده ورق قرار داده است لیکن ازین غافل که دوازده امیر از دوازده صنف باید * افسرخدا
 بدین نور آئین خوشدلی کدد * نخست آشوبت (بفتح همزه و سکون شین منقرطه ر فتح واو و بای فرسی
 و کسر تایی فوقانی) خدیو اسپان * فرمانروائی او بر اسپ * چون پادشاه دهلشاه شهنشاه با چتر
 و علم و دیگر شکوه فرمانروائی بر ورق بر طارزند * و در دیگر پیکر وزیر بر اسپ سوار و در ده ورق اسپ ۲۵
 تنها بر کشند لیکن یکلیک افزایند چنانکه در دهم ده نقش پذیرد * دوم گچ پست (بفتح کاف فارسی

(۱) [ف ا] بازي نمود؟ (۲) [ض د] پانچ ؟ (۳) [ځ] ندهد ۱۱
(۴) [ف د] خود يکے ۱۱ (۵) [ش ن ا] گنجينه ۱۱

و مکرین جیم) فرمانروائی که مدارِ دولت او بر فیل باشد چنانچه در اودیسسه • بسان پیش تصویر فیل نمایند * موم نریت (بفتح نون و سکون را) بزرگ آدمیان * مدار آن ملوک بر گوناگون پیداکان بود چون فرمان ده یججاپور * پادشاه بر تخت نشسته با شکوه سلطنت آرایند و پیکر وزیر بر صندلی و در ده ورق از یک تا ده بسان پیش * چهارم گده پت (بفتح کاف فارسی و دال هندی و های خفی) کلان قلعهها • در صفحه صورت آدمی را فراز قلعه بر تخت نشسته تصویر نمایند و تمثال وزیر را بر صندلی و ده صفحه تصویر قلاع بدستور شود • پنجم دهن پت (بفتح دال و های خفی و سکون نون) خدیو خزائن • در صفحه آدمی بر تخت نشسته تصویر کنند • از زر سرخ و سفید تودهها سازند و وزیر را بر صندلی چنانچه عرض خزانه میدیده باشد و در دیگر اوراق خُمهای طلا و نقره بدان آئین نقش کنند * ششم دل پت (بفتح دال و سکون لام) بزرگ نبرد ^(۱) • در صفحه فرمان ده مسلح بر اورنگ نشسته و گرد او یلان آهنین پوش ایستاده و در صفحه دیگر وزیر جیه پوش ^(۲) بر صندلی بنگارند و در فردا آدمیان سلاح دار • هفتم نوابت (بفتح نون و واو و الف) کلان کشتیا • مرده تخت نشین در کشتی نویسند و وزیر بر صندلی و در صفحات دیگر از یک تا ده کشتی نقش کنند * هشتم تی پت (بکسر تای فوقانی و فتح یای تحتانی) زنه فرمانروائی بر تخت نشسته گرد او پرستاران بنگارند و وزیر زنه بر صندلی نشسته و در دیگر از یک زن تا ده بر نویسند * نهم سربت (بضم سین و فتح را) پادشاه دیوتها و آنر اندر گویند (بکسر همزه و نون خفی و فتح دال و سکون را) بر تخت نگارند و وزیر بر صندلی و در ده ورق دیگر از یک تا ده گوناگون صورت های دیوتها را ^(۳) چهره آرایند * دهم اسریت (بفتح همزه و سکون هین و را) کلان دیوها • سلیمان داؤد را بر تخت نگارند و وزیر بر صندلی دیگر بطرز پیشین دیوها بر نگارند • یازدهم بی پت (بفتح با و سکون نون) بزرگ جانوران دشتی • شیر با چند جانور نمودار سازند و وزیر را بر تمثال پلنگ نمایند و در ده ورق دیگر دندها از یک تا ده نقش شود • دوازدهم آه پت (بفتح همزه و کسر ها) سردار ماران • مارے براندها سرار نگارند و وزیر را مارے که بر همجنس خویش سوار باشد ^(۴) نقش بر کشند و در ده فرد از یک تا ده مار بر نویسند •

نشانی نخستین بیش بر و بسین کم بر* شهر یار دانش پزوه در گنجینه مشهور نیز تصرّفهای شایسته فرمود* پادشاه زرسرخ را چنان بر کشد که زرمی بخشیده باشد وزیر بر مندلی بیننده خزانه در ده صفحه از یک تاده صورت انواع عمل زرنوبسند زرگر، گدازگر، مظلس ساز، زنان، سنجی، مهر بخش کننده، ۲۵ بتکیچ دهن، بتکیچ من، خرّنده فروشنده، قرص گر* پادشاه برات را نیز بر تخت تصویر نمایند که او را فرامین و اسناد و اوراق دفتر می نمود باشند و وزیر آن را بر مندلی نشسته دفتر در پیش و در صفحات کارندان،

(۱) [فاضل د فیروز] (۲) [ضی د جبہ پوش] (۳) [ضی د دیونہا]

(۴) [د] دیوها داؤد سلیمان عم را ؟ ۱۱

کاغذگر، مهره‌کش، مسطرکش، نویسنده دفتر، مصور، نقاش، جدول‌کش، فرمان‌نویس، مجلد، رنگ‌باز.
 پادشاه قماش را بشکوه بزرگی برکشند چنانچه قماش میدیده باشد و گاو قطاس و ایریشم و ایریشمی نزد آن
 وزیر را بصندلی برکشند که امور پیشین میدیده باشد و در صفحات جانداران بارکش پادشاه جنگ را
 بر تخت کشد که نغمه می‌شنود باشند وزیر را بر صندلی در پژوهش حال اهل نغمه و در صفحات
 گوناگون خنیاگر * پادشاه زرسفید را بر تخت چنان درینست که رویه و دیگر سیمین نقد می‌بخشیده *
 باشد و وزیر بر صندلی در پژوهش آن و در صفحات بسان زرسرخ کارگذاران نگارند * پادشاه شمشیر چنان
 نگارند که پلارک می‌آرموده باشد و وزیر بر صندلی نشسته سلاح خانه میدیده باشد و در صفحات آن آهن‌گر
 و صیقل‌گر و جزآن نگارند * پادشاه تاج را بخشند آن تصویر کنند و وزیر را بر صندلی که سرانجام آن باشد
 و در صفحات عمل آن چون درزی و اتوکش و جزآن * پادشاه غلام را بر فیل سوار نگارند و وزیر او بر عرابه
 و در اوراق انواع غلامان نویسند بعضی نشسته برخی افتاده طائفه مست گرده هشیار و جزآن *
 و همچنان گنجینه مشهور و شطرنج صغیر و کبیر و دیگر عشرتها بجا آید * همگی سگالش آنکه عیار
 آدمیان پیدائی گیرد و انجمن یکجتهی فراهم شود *

بزرگان جاوید دولت *

سگالش آن بود که این گروه والا از زبان خامه نیفتد و سرمایه بلند پایگی هر یک گذارش رود
 و هنرمندی هر کدام برگزید و شناسائی هر کس برگذار لیکن تنها ستایش گری بر دل گران باری
 نموده * ثنای افسر خدیو را کجا گنجائی ستودن دیگران است و نیز ستوده و نامودن و از نگویند خموشیدن
 حقیقت گذاری من رخصت نداد و از هر دو باز گفتن آرم مندی نگذاشت * ناگزیر هر یک را بنام
 و خطاب یاد کرده بجدول در آورد و کار دراز کوتاه ساخت *

ده هزاره *	۵
۱ شاهزاده سلطان سلیم مبین فرزند گیتی خداوند	میرزا اسلیمان پورخان میرزا ابن سلطان محمود اوسعید
هشت هزاره *	۶ میرزا ابراهیم پسر میرزا سلیمان
۲ شاهزاده شاه مراد دومین پور اورنگ نشین	۷ میرزا شاهرخ فرزند میرزا ابراهیم
هفت هزاره *	۸ میرزا مظفر حسین پسر سلطان حسین میرزا بن
۳ شاهزاده سلطان داذبال سومین پسر کشور خدای	بهرام میرزا بن شاه اسمعیل صفوی
پنج هزاره *	۹ میرزا رستم برادر او
۴ سلطان خسرو پسر کلان شاهزاده بزرگ	۱۰ پیرام خان بسمه واسطه بمیر علی شکریه لورسد
	۱۱ منعم خان پسر میرزا بیگ

(۱) همچنین در هر نسخه (۲) [۵ ش ف ۱] قطاس (۳) [۵ د] اورا بر
 (۴) [۵ د] محمود بن ابر سعید (۵) [۵ ش ف ۵] بیوم

۱۲ تردی بیگ خان ترکستانی	۳۵ میرزا یوسف خان پسر میر احمد رضوی
۱۳ خانزمان شیبانی	چهار هزاره *
۱۴ عبدالله اوزیلک	۳۶ مهدی قاسم خان
۱۵ اتکه خان نام شمس الدین محمد	۳۷ مظفر خان تربتی
۱۶ خان کلان نام میر محمد برادر بزرگ اتکه خان	۳۸ سیف خان کوکه برادر زین خان
۱۷ میرزا شرف الدین حسین پسر خواجه معین	۳۹ راجه تودرمل کهری
۱۸ یوسف محمد خان پسر اتکه خان	۴۰ محمد قاسم خان نیشاپوری
۱۹ ادهم خان پسر ماهم اتکه	۴۱ وزیرخان برادر خواجه عبد المجید آصف خان
۲۰ پیر محمد خان پسر شیرانی	۴۲ قلیچ خان
۲۱ خان اعظم میرزا کوکه پور اتکه خان	۴۳ صادق خان پسر باقر هروی
۲۲ بهادرخان برادر خان زمان	۴۴ رای رایسنکه پسر رای کلیان مل
۲۳ راجه بهارمل پسر پرتیراج کچهوا	سه هزار و پانصدی *
۲۴ خانجهان حسین قلیخان نام پسر یوسف بیگ ذوالقدر	۴۵ شاه قلیخان محرم بهارو
۲۵ سعیدخان پسر یعقوب بیگ بن ابرهیم جابوق	۴۶ اسمعیل قلی خان برادر خان جهان
۲۶ شهاب خان از سادات نیشاپور	سه هزاره *
۲۷ راجه بهگون داس پور راجه بهارمل	۴۷ میرزا جانی بیگ حاکم تده
۲۸ قطب الدین خان برادر خرد اتکه خان	۴۸ اسکندر خان از نژاد سلاطین اوزلک
۲۹ خانخانان نام عبد الرحیم پور بیرام خان	۴۹ آصفخان نام عبد المجید از فرزندان شیخ ابو بکر
۳۰ راجه مان سنگه پور بهگران داس	۵۰ مجنون خان قاتشال
۳۱ محمد قلیخان برلاس از نژاد برمق	۵۱ شجاعت خان نام مقیم عرب
۳۲ ترمون خان خواهرزاده شاه محمد سیف الملک	۵۲ شاه بداع خان از نژاد ایمن میان کال سمرقند
۳۳ قیا خان گنگ	۵۳ حسین خان خواهرزاده مهدی قاسم خان
چهار هزار و پانصدی *	۵۴ مراد خان پسر امیرخان مغل بیگ
۳۴ زین خان پسر خواجه مقصود هروی	۵۵ حاجی محمد خان سیستانی

(۱) در [۵ ش] نیست (۲) [۵ د] بهارمل (۳) الفاظ قلیخان نام در [۵] نیست
 (۴) [۵ ش] ابراهیم خان (۵) [۵ د] شهاب الدین احمد (۶) [۵ د] خانخانان
 عبد الرحیم نام پور (۷) [۵ ش ۴] برمق [۵ ش] یزن [۵ د] یزن [۵ ف ۱] بر
 (۸) [۵ ش] شاه سیف الملک [۵ ش] یوسف محمد خان (۹) در [۵ ش ف ۱] نیست
 (۱۰) [۵ د] خان کوکه (۱۱) [۵ د] مل بیکانیری (۱۲) [۵ د] تاتیبادی
 (۱۳) [۵ ش] بداع [۵ د] بداع (۱۴) [۵ د] نژاد اسحق سمرقندی [۵ ش] ایمن میان کلال

- ۵۶ افضل خان نام خواجه سلطان تربتی
 ۵۷ شاه بیگلر خان پسر ابراهیم بیگ حرمت
 ۵۸ خان عالم نام حلیم بیگ پسر همد کوه میرزا کامران
 ۵۹ قاسم خان میر بحر چمن آرای خراسان
 ۶۰ باقی خان برادر ادهم خان
 ۶۱ میر معز الملک موسوی مشهدی
 ۶۲ میر علی اکبر برادر او
 ۶۳ شریف خان برادر خرد اتکه خان
 دو هزار پانصدی *
 ۶۴ ابراهیم خان شیبانی (۳)
 ۶۵ خواجه جلال الدین محمد خراسانی
 ۶۶ حیدر محمد خان اخته بیگی
 ۶۷ اعتماد خان گجراتی
 ۶۸ پاینده خان مغل برادرزاده حاجی محمد خان کوگی
 ۶۹ جگدته پور راجه بهارنمل
 ۷۰ مخصوص خان برادر سعید خان
 ۷۱ راتم اقبالنامه پور شیخ مبارک
 دو هزار *
 ۷۲ اسمعیل قلی خان دولدی
 ۷۳ میر بابوس ایغور
 ۷۴ اشرف خان نام محمد اصغر سبزواری
 ۷۵ سید محمود بارهه
 ۷۶ عبد الله خان مغل
 ۷۷ شیخ محمد بخاری
 ۷۸ سید حامد بخاری
 ۷۹ رستم خان پسر رستم ترکستانی
 ۸۰ شهیدزاد خان کنبو
 ۸۱ درویش محمد اوزبک
 ۸۲ شیخ ابراهیم پسر شیخ موسی برادر کلان شیخ
 ۸۳ عبد المطلب خان پسر شاه بداغ خان
 ۸۴ اعتبار خان خواجه سرا
 ۸۵ راجه بیردل برهم
 ۸۶ اخلاص خان نام اعتبار خواجه سرا
 ۸۷ بهار خان نام اصغر از غلامان جدت آشیانی
 ۸۸ شاه نضرالدین پسر قاسم موسوی مشهدی
 ۸۹ راجه رام چذد بهگیله
 ۹۰ لشکر خان نام محمد حسین خراسانی
 ۹۱ سید احمد بارهه
 ۹۲ لاکر علیخان چشتی
 ۹۳ رای کلیان مل زمیندار بیکنیر
 ۹۴ طاهر خان میر فراغت پور میر خرد اتالیق
 ۹۵ شاه محمد خان قلاتی
 ۹۶ رای سرجن هادا
 ۹۷ شاهم خان جلاور
 ۹۸ آصف خان نام جعفر بیگ پسر بدیع الزمان قزوینی
 هزار و پانصدی *
 ۹۹ شیخ فرید بخاری
 ۱۰۰ سمانجی خان پور چمله بیگ

- (۱) [ش د] نام سلطان علی تربتی * (۲) [ش د] حرمت * [۴] حرنک * [د] چریک *
 (۳) [۵] محمد الحق * [ش] محمد اسحق * (۴) [۵] کوی * [د] کوه * [ش] نیست *
 (۵) در [د] نیست * (۶) [۵] بابوس * در [ش] نقطه نیست * [غ] بابوس *
 [ف] [ا] الوسی * [د] الوس * [۴] بابوسی * [و] میر ایغور * (۷) [ش د] سیکری وول *
 (۸) [د] بیبر * (۹) [غ د] بهادر * (۱۰) [غ د] حلیم * [ش و] حله *

- ۱۰۱ تردی خان پسر قبا خان گنگ
 ۱۰۲ مهتر خان نام انیس از غلامان جدت آشیانی
 ۱۰۳ رای درگا سیرودیه
 ۱۰۴ ماد هو سنگ پور بهگوانداس
 ۱۰۵ سید قاسم پسر سید محمود خان
 هزار و دویست و پنجاهی *
 ۱۰۶ رادسال درباری شیخاوت
 هزاری *
 ۱۰۷ محب علی خان پسر میر خلیفه (۴)
 ۱۰۸ سلطان خواجه نام عبد العظیم پسر خواجه
 ۱۰۹ خواجه عبد الله پسر خواجه عبد اللطیف
 ۱۱۰ خواجه جهان نام امینا هروی
 ۱۱۱ ناتار خان خراسانی
 ۱۱۲ حکیم ابراهیم پسر ملا عبد الرزاق گیلانی
 ۱۱۳ شیخ جمال پسر محمد بختیار
 ۱۱۴ جعفر خان پسر قزاق خان
 ۱۱۵ شاه فزائی پور میر نجفی
 ۱۱۶ اسد الله خان تبریزی
 ۱۱۷ سعادت علی خان بدخشی
 ۱۱۸ رویسی بیراگی برادر راجه بهارنمل
 ۱۱۹ اعتماد خان خواجه سرا
 ۱۲۰ باز بهادر پسر شجاری خان
 ۱۲۱ مونه راجه نام اودیسنکه پسر رای مالدیو
 ۱۲۲ شاه منصور شیرازی
 ۱۲۳ قتلوق قدم خان اخته بیگی
 ۱۲۴ علی قلیخان اندرانی
 ۱۲۵ عادل خان پسر شاه محمد ولایی
 ۱۲۶ غیاث الدین خان
 ۱۲۷ فرخ حسین خان پسر قاسم حسین خان پدرش از
 اوزبکان خوارزم مندر او خواهر سلطان حسین میرزا
 ۱۲۸ معین خان فرنجودی
 ۱۲۹ محمد قلی توقایی
 ۱۳۰ مهر علی خان ساندوز
 ۱۳۱ خواجه ابراهیم بدخشی
 ۱۳۲ سلیم خان کاکر علی
 ۱۳۳ حبیب علی خان
 ۱۳۴ جگمل برادر خرد راجه بهارنمل
 ۱۳۵ الغ خان حبشی خانزاد سلطان محمود گجراتی
 ۱۳۶ مقصود علی خان کور
 ۱۳۷ قبول خان

- (۱) [غ د] تردی بیگ * (۲) [غ د] سیرودیه * (۳) [د] هزار و دویستی *
 (۴) در [غ د] نیست * (۵) [د] امینای * (۶) [غ د] شیخ احمد *
 (۷) [غ د] قزاق * در [ش] نقطه نیست * [ف] قزاق * [د] فراق * (۸) این شخص
 در [د] نیست * (۹) [ش] ادیسنگ * [ف] لودسنگ * (۱۰) [د] قتلوق قدم *
 در [ش] نقطه نیست * [ف] قلق قدم * [غ] قتلوق درم * [۴] قلیوق خدم * [و] قلیوق خان *
 (۱۱) [غ و] اندرانی * [۴] اندرانی * (۱۲) [۵] قلابی * [غ د] قلابی * [۴] خلانی *
 [و] فلانی * در [ش ف] ب نقطه * (۱۳) الفاظ مادر تا میرزا در [غ د] نیست *
 (۱۴) [ش ۵] ب نقطه * [غ د] فرنجودی * [و] فرنجودی * [د] فرنجودی *
 (۱۵) [د] خان کلابی * (۱۶) [غ د] بدخشی *

- ۱۳۸ کوچک علیخان گولابی
۱۳۹ مبدل خان نام سنبیل غلام جنت آشیانی
۱۴۰ سید محمد میر عدل از سادات امرویه
۱۴۱ رضوی خان نام میرزا میرک رضوی مشهدی
۱۴۲ میرزا نجات خان برادر سید برکه
۱۴۳ سید هاشم پسر سید محمود باره
۱۴۴ غاری خان بدخشی
۱۴۵ فرحت خان نام مهرسکاهی غلام جنت آشیانی
۱۴۶ رومی خان نام استاد جلبی رومی
۱۴۷ سمانجی خان قورغوجی
۱۴۸ شاه بیگخان پسر کوچک علیخان بدخشی
۱۴۹ میرزا حسین خان برادر میرزا نجات خان
۱۵۰ حکیم زنبیل برادر میرزا محمد طبیب سبزواری
۱۵۱ خداوند خان دکنی
۱۵۲ میرزا علی خان پسر محترم بیگ
۱۵۳ سعادت میرزا پور خضر خواجه خان
۱۵۴ شمال خان چيله
۱۵۵ شاه غاریخان از سادات تبریز
۱۵۶ فاضل خان پور خان کلان
۱۵۷ معصوم خان پور معین خان فرخودی
۱۵۸ تولک خان قوچین
۱۵۹ خواجه شمس اندین خانی
۱۶۰ جگت سنگ پسر کلان راجه مان سنگ
- ۱۶۱ نقیب خان پور میر عبد التلطیف قزوینی
۱۶۲ میر مرتضی از سادات سبزواری
۱۶۳ شمسی پور خان اعظم میرزا کوکه
۱۶۴ میر جمال اندین حسین از سادات انچو
۱۶۵ سید راجو باره
۱۶۶ میر شریف اصلی
۱۶۷ حسین بیگ شیخ عمری
۱۶۸ شیرویه خان پسر شیر افکن خان
۱۶۹ نظریه اوزبک
۱۷۰ جلال خان پسر محمد خان بن سلطان آدم ککر
۱۷۱ مبارک خان پور کمال خان ککر
۱۷۲ تاش بیگخان مغل
۱۷۳ شیخ عبد الله پسر شیخ محمد غوث
۱۷۴ راجه راج سنگه ولد راجه اسکر کچواوه
۱۷۵ رای بهوج پسر رای سرجن
هشت صدي *
۱۷۶ شیر خواجه
۱۷۷ میرزا خرم پور خان اعظم میرزا کوکه
هفت صدي *
- ۱۷۸ قریش سلطان پسر عبد الرشید خان حاکم کاشغر
۱۷۹ قرا بهادر عمزاده میرزا حیدر پسر میرزا محمود
۱۸۰ مظفر حسین میرزا پسر ابراهیم حسین میرزا
۱۸۱ قوندوق خان اوزبک برادر بیروم اوغلان مشهور
۱۸۲ سلطان عبد الله برادر غیرمادری سلطان قریش

(۱) این منصب در [۴] نیست || (۲) [د ض] نجات || (۳) [۵] منهر
سکاهی • در [ش] ب نقطه • [ف ا] قهر سکاى • [۴] مهر سکاى • [د] میر شکار • در [غ] نیست ||
(۴) [ض] حلی • [د] چلی • (۵) [ض] رمیل • [۴] زبک • (۶) [د] شیروازی •
(۷) [د] محرم • (۸) [ض] حسن • این شخص در [د] نیست •
(۹) در [۵] نیست • (۱۰) [ض] نظری اوزبک •

- ۱۸۳ میرزا عبد الرحمن برادرزاده میرزا حیدر
۱۸۴ قیاخان پسر صاحب خان
۱۸۵ دربارخان نام عنایت پسر تکتو خان قصه خوان
۱۸۶ عبد الرحمن پور مؤید دولی
۱۸۷ قاسم علی خان
۱۸۸ باز بهادر خان پسر شریف خان
۱۸۹ سید عبد الله خان پسر میر خواند
۱۹۰ دهارو پور راجه تودرمل
۱۹۱ احمد بیگ کابلی
۱۹۲ حکیم علی گیلانی
۱۹۳ کوجر خان پور قطب الدین خان اتکه
۱۹۴ صدر جهان مفتی
۱۹۵ تخته بیگ کابلی
۱۹۶ رای تبر داس کهنری
۱۹۷ شیخ عبد الرحمن لکنوی
۱۹۸ میدنی رای چوهان
۱۹۹ ابوالقاسم نمکین
۲۰۰ وزیر بیگ جمیل
۲۰۱ طاهر سیف الملوک
۲۰۲ بابو منگلی
شش صدي *
- ۲۰۳ محمد قلی ترکمان
۲۰۴ بختیار بیگ گرد شاه منصور
۲۰۵ حکیم هماد پور میر عبد الرزاق گیلانی
- ۲۰۶ میرزا انور پسر خان اعظم میرزا کوکه
بانصدي •
۲۰۷ بالتر خان ترکستانی
۲۰۸ میرک بهادر ارغون
۲۰۹ لعل خان گولابی
۲۱۰ شیخ احمد پسر شیخ سلیم
۲۱۱ اسکندر بیگ بدخشی
۲۱۲ بیگ نورین خان قوچین
۲۱۳ جلال خان قوچین
۲۱۴ پرومانند کهنری
۲۱۵ تیمور خان یکه
۲۱۶ ثانی خان هروی
۲۱۷ سید جمال الدین پور سید احمد باره
۲۱۸ جگمال پتوار
۲۱۹ حسین بیگ برادر حسین خان بزرگ
۲۲۰ حسین خان بنی
۲۲۱ سید جعفر باره
۲۲۲ منصف خان نام سلطان محمد هروی
۲۲۳ قاضی خان بخش
۲۲۴ حاجی یوسف خان
۲۲۵ راول بهیم جیسلمیری
۲۲۶ هاشم بیگ پور قاسم خان
۲۲۷ میرزا فریدون پسر محمد قلیخان برلاس
۲۲۸ یوسف خان مرزبان کشمیر

(۱) در [۵] نیست • (۲) [۴] خواننده • (۳) در [ش] ب نقطه • [د] نبر •
[ض] تر • (۴) [ض] نمکین • (۵) [ض] پسر • (۶) [ض] مولانا •
(۷) [ش] مالتر • (۸) [د] کولای • [۴] لولای • (۹) [د] نورس •
(۱۰) [ض] قوچي • (۱۱) [ض] مالی • (۱۲) [ش] پتوار • (۱۳) [د] پتوار •
(۱۴) [د] جعفر •

۲۲۹ نور قلیچ پسر التون قلیچ	چهار مدی *
۲۳۰ میر عبد الحی میر عدل	۲۵۳ شیخ فیضی پور شیخ مبارک
۲۳۱ شاه قلی خان نارنجی	۲۵۴ حکیم مصری
۲۳۲ فرخ خان پور خان کلان	۲۵۵ ایرج پور میرزا خان خانانان
۲۳۳ شادمان پسر خان اعظم کوکه	۲۵۶ سکت سنگه پسر راجه مان سنگه
۲۳۴ حکیم عین الملک شیرازی	۲۵۷ عبداللہ پسر خان اعظم میرزا کوکه
۲۳۵ جانش بهادر مغل	۲۵۸ علی محمد اسپ
۲۳۶ میر طاهر موسوی	۲۵۹ میرزا محمد
۲۳۷ میرزا علی بیگ علم شاهی	۲۶۰ شیخ بابریذ نبدی شیخ سلیم
۲۳۸ رامداس کچھواہ	۲۶۱ غزنوی خان جالوری
۲۳۹ محمد خان نیازی	۲۶۲ کلچک خواجہ پسر خواجہ عبداللہ
۲۴۰ ابوالمظفر پور اشرف خان	۲۶۳ شیر خان مغل
۲۴۱ خواجگی محمد حسین میر بر	۲۶۴ فتح اللہ پور محمد ونا
۲۴۲ ابوالقاسم برادر عبدالقادر آخوند	۲۶۵ رای منوہر پور لونگون
۲۴۳ قمرخان پور میر عبداللطیف قزوینی	۲۶۶ خواجہ عبدالصمد شیرین قلم
۲۴۴ درجن سنگه پسر راجه مان سنگه	۲۶۷ ساهدی پور راجه بہارمل
۲۴۵ سبل سنگه پور راجه مان سنگه	۲۶۸ رامچند کچھواہ
۲۴۶ مصطفی غلزی	۲۶۹ بہادر خان قوردار
۲۴۷ نظر خان پسر سعید خان ککر	۲۷۰ بانکا کچھواہ
۲۴۸ رامچند پور مدھکر	سید و پنجاہی *
۲۴۹ راجه مکٹمن بہدوریہ	۲۷۱ میرزا ابو سعید پور سلطان حسین میرزا
۲۵۰ راجه رامچندر زمیندار اودیسہ	۲۷۲ میرزا سنجر برادر او
۲۵۱ سید ابو القاسم پسر سید محمد میر عدل	۲۷۳ عایمردان بہادر
۲۵۲ دلپت پور رای سنگه	۲۷۴ رضا قلی پور خانجہان

- (۱) [د] پور قلیچ || (۲) [د] ارجن || (۳) در [ض د] نیست ||
 (۴) [۴] مکٹمن * [۴] مکٹمن * [ض د] کھمن || (۵) [۴] عزنی *
 در [ش] بے نقطہ [ض د] غزنوی || (۶) [د] کچک * [۴] کلچک * در [ش] بے نقطہ *
 (۷) [۴] بانکا * [ض] بانکا * [د] بانکا ||

۲۷۵ شیخ خوبو فتح پوری	۲۹۸ باقر انصاری انصاری
۲۷۶ ضیاء الملک کاشی	۲۹۹ بابریذ بیگ ترکمان
۲۷۷ حمزہ بیگ غنراغلی	۳۰۰ شیخ دولت بختیار
۲۷۸ مختار بیگ پور آقا ملا	۳۰۱ حسین بگلی وال
۲۷۹ حیدر علی عرب	۳۰۲ کیسوداس پور جیمیل
۲۸۰ پیدشو خان	۳۰۳ میرزا جان نیشاپوری
۲۸۱ قاضی حسن قزوینی	۳۰۴ مظفر برادر خان اعظم
۲۸۲ میر مراد جوینی	۳۰۵ تلسی داس جادون
۲۸۳ میر قاسم بدخشی	۳۰۶ رحمت خان پور مسند عالی
۱۸۴ بذدہ علی میدانی	۳۰۷ احمد قاسم کوکه
۲۸۵ خواجهی فتح اللہ پور حاجی حبیب اللہ کاشی	۳۰۸ بہادر کوہلوٹ
۲۸۶ زاهد پسر صادق خان	۳۰۹ دولت خان لودی
۲۸۷ دوست برادر او	۳۱۰ شاه محمد پور قریش سلطان
۲۸۸ یار برادر او	۳۱۱ حسن خان میانه
۲۸۹ عزت اللہ غجدوانی	۳۱۲ طاہر بیگ پور خان کلان
سیصدی *	۳۱۳ کشنداس تونور
۲۹۰ التون قلیچ	۳۱۴ مان سنگه کچھواہ
۲۹۱ جان قلیچ	۳۱۵ میر گدائی پسر میر ابوتراب
۲۹۲ سیف اللہ پور قلیچ خان	۳۱۶ قاسم خواجہ پور خواجہ عبد الباری
۲۹۳ چین قلیچ برادر او	۳۱۷ ناک علی میدانی
۲۹۴ ابو الفتاح اتالیق	۳۱۸ نیل کنتہ زمیندار اودیسہ
۲۹۵ سید بابریذ بارہہ	۳۱۹ غیاث بیگ طہرانی
۲۹۶ بابہدر رائہور	۳۲۰ خواجہ شرف پور خواجہ عبد الباری
۲۹۷ ابو العالی پسر سید محمد میر عدل	۳۲۱ شرف بیگ شیرازی

- (۱) در [ش] بے نقطہ * [د] فراغلی || (۲) [۴] جوینی * [۴] جوینی * در [ض]
 بے نقطہ * [د] جوینی || (۳) [د] جان || (۴) در [۴] نیست || (۵) ہمچنین در
 [۴] ش * [ض] التون قلیچ پور خان قلیچ * نام ۲۹۱ در [ض د] موجود نیست || (۶) در [ض د]
 نیست || (۷) [ض د] کیسوداس || (۸) [ض] جیمیل || (۹) [ض] لودی ||
 (۱۰) این نام چندین در [ض د] موافق نام ۳۲۰ * [۴] قاسم کوکه فقط * [۴] قاسم خواجہ فقط ||

- ۳۲۲ ابراهیم قلی پسر اسمعیل قلی خان
دو صد و پنجاهی *
- ۳۲۳ ابوالفتح پور مظفر مغل
- ۳۲۴ بیگ محمد توتبای
- ۳۲۵ امام قلی شغالی
- ۳۲۶ صفدر بیگ پور حیدر محمد خان اخنه بیگی^(۱)
- ۳۲۷ خواجه سلیمان شیرازی
- ۳۲۸ برخوردار پسر عبد الرحمن دولتی
- ۳۲۹ میر معصوم بهری
- ۳۳۰ خواجه ملک علی میر شرب
- ۳۳۱ رای رامداس دیوان
- ۳۳۲ شاه محمد پور سعید خان ککر
- ۳۳۳ رحیم قلی پسر خانبهان
- ۳۳۴ شیر بیگ یساول باشی
دو صدی *
- ۳۳۵ افتخار بیگ پسر یزید بیگ
- ۳۳۶ پرتاب سنگه پسر راجه بهگوان داس
- ۳۳۷ حسین خان قزوینی
- ۳۳۸ یادگار حسین پور قبول خان
- ۳۳۹ کامران بیگ گیلانی
- ۳۴۰ محمد خان ترکمان
- ۳۴۱ نظام الدین احمد پور شاه محمد خان
- ۳۴۲ سگت سنگه^(۲) پسر راجه مان سنگه
- ۳۴۳ عماد الملک
- ۳۴۴ شریف سرمدی
- ۳۴۵ قرا بکری پور قراتاق
- ۳۴۶ تانار بیگ پسر علی محمد اصپ^(۱)
- ۳۴۷ خواجه محب علی خاوی
- ۳۴۸ حکیم مظفر اردستانی
- ۳۴۹ عبد السبحان پسر عبد الرحمن دولتی
- ۳۵۰ قاسم بیگ تبریزی^(۳)
- ۳۵۱ شریف پور خواجه عبد الصمد
- ۳۵۲ تقی شستری
- ۳۵۳ خواجه عبد الصمد کاشی
- ۳۵۴ حکیم لطف الله پور ملا عبد الرزاق گیلانی
- ۳۵۵ شیر افکن پسر صیف خان کوکه
- ۳۵۶ امان الله برادر او
- ۳۵۷ سلیم قلی پسر اسمعیل خان
- ۳۵۸ خلیل قلی برادر او
- ۳۵۹ ولی بیگ پسر پاینده خان
- ۳۶۰ بیگ محمد ایغور
- ۳۶۱ میر خان یساول
- ۳۶۲ سرمست خان پور رستم خان
- ۳۶۳ سید ابوالحسن پور سید محمد میر عدل
- ۳۶۴ سید عبد الواحد برادرزاده او
- ۳۶۵ خواجه بیگ میرزا پور معصوم بیگ
- ۳۶۶ سکرا برادر پرتاب رانا
- ۳۶۷ شادی بے اوزبک
- ۳۶۸ باقی بے پور نظر بے
- ۳۶۹ یونان بیگ برادر مراد خان^(۴)
- ۳۷۰ شیخ کبیر چشتی
- ۳۷۱ میرزا خواجه پسر میرزا اسد الله

(۱) در [ش ۵] نیست || (۲) [ض د] جکت || (۳) [ض] خواجه تبریزی ||
(۴) [ش ۴] یونان * [ض د] تومان || (۵) [ض د] میرزا ||

- ۳۷۲ میرزا شریف پور میرزا علاء الدین
- ۳۷۳ شکر الله پسر زین خان کوکه
- ۳۷۴ میر عبد المؤمن پور میر سمرقندی
- ۳۷۵ لشکری پسر میرزا یوسف خان
- ۳۷۶ آقا ملا قزوینی^(۱)
- ۳۷۷ محمد علی جامی^(۲)
- ۳۷۸ متبراداس کهنوی
- ۳۷۹ ستهراداس پور او
- ۳۸۰ میر مراد برادر شاه بیگ گولابی
- ۳۸۱ کلا کچهواکه
- ۳۸۲ سید درویش پسر شمس بخاری
- ۳۸۳ جنید مرل^(۳)
- ۳۸۴ سید ابو اسحاق پسر میرزا رفیع الدین صفری
- ۳۸۵ فتح خان چیتدهان
- ۳۸۶ مقیم خان پور شجاعت خان
- ۳۸۷ لاله پسر راجه بیدیل
- ۳۸۸ یوسف کشمیری
- ۳۸۹ حبی یساول^(۴)
- ۳۹۰ حیدر دوست برادر قاسم علی خان
- ۳۹۱ دوست محمد پور بابا دوست
- ۳۹۲ شهبز دمتوری
- ۳۹۳ شیر محمد^(۵)
- ۳۹۴ علی قلی
- ۳۹۵ شاه محمد پسر مسند عالی^(۶)
- ۳۹۶ ساندو^(۷) داس جادون
- ۳۹۷ خواجه ظهیر الدین پسر شیخ خلیل الله
- ۳۹۸ میر ابو القاسم نیشاپوری
- ۳۹۹ حاجی محمد اردستانی
- ۴۰۰ محمد خان خواهرزاده ترسون خان
- ۴۰۱ خواجه مقیم پور خواجه میرکی
- ۴۰۲ قادر قلی کوکه^(۸) میرزا شاهرخ
- ۴۰۳ فیروز غلام جنت آشیانی^(۹)
- ۴۰۴ تاج خان کهنوده
- ۴۰۵ زین الدین علی^(۱۰)
- ۴۰۶ میر شریف گولابی
- ۴۰۷ بهار خان بلوچ
- ۴۰۸ کبیر داس رانهور^(۱۱)
- ۴۰۹ سید لاد باره^(۱۲)
- ۴۱۰ نصیر مدین^(۱۳)
- ۴۱۱ سانگه پنوار
- ۴۱۲ قابل پور عتیق^(۱۴)
- ۴۱۳ ادوند زمیندار اودیسه
- ۴۱۴ سندر زمیندار اودیسه
- ۴۱۵ نورم کوکه^(۱۵) میرزا ابراهیم

از سر آغاز جاوید دولت تا سال چهل الهی که این شگرف دفتر پدیده انجام گرفت از فروشندگان
روشناس تا پانصدی برگذار و از زندگان تا دوسدی بنام آورد * و ازان کمتر را که از چشمه سار زندگی
آبخشور دارند بشماره گذارش نمود * صد و پنجاهی پنجاه و سه کس * صد و بیست و یک * یزدیاشی

(۱) این شخص در [د] نیست || (۲) [ش] جای * [د ۴] حاجی || (۳) [۴] مولی ||
(۴) [۴ ۵] حبی * [ض] حی * [ش د] جی || (۵) در [ض د] نامهای ۳۹۳ و ۳۹۴
بعد ۴۰۸ نوشته است || (۶) همچنین در [۴ ۵] * [ض د] سید علی || (۷) [ض د] سانوداس ||
(۸) [ض د] علی || (۹) [ض د] فیروز خان غلام الخ || (۱۰) این شخص در
[ض د] بعد ۴۰۹ نوشته است || (۱۱) [د] کیشور || (۱۲) [ش] لدو ||
(۱۳) [۴] حسین || (۱۴) [ض د] عتیق || (۱۵) در [ش] بے نقطه * [ض د] پورم ||

دوبست و پنجاه * چهار بیستی نرد و یک * سه بیستی دوبست و چهار * پنجاهی شانزده * دوبیستی
دوبست و شصت * ترکشند سی و نه * بیستی دوبست و پنجاه * ده باشی دوبست و بیست و
چهار * کم روزه بسر آید که خدمت گرایان شایسته کار سر بلندی نیابند و بمنصب و افزایش سرفراز نگردند *
و همچنان تک و تاجیک جوق جوق از درون ستها آمده بهرستاری سعادت اندوزند و بمقام سپاهی رسیده
کامیاب خواهش گردند و بسیاری از نو و کهن را از ان روش باز داشته بروزینه و سیورغال ب نیاز گردانند *
چون لخته از امرای خوابیده و بیدار خامه باز پرداخت بوخ از کار پردازان سلطنت گذشته و
زنده را می نگارد و جاوید زندگانی می بخشد * و گلا * بیرام خان ، مغم خان ، انکخا ، بهادر خان ،
خواجه جهان ، خانخاندان ، میرزا خان ، خان اعظم میرزا کوکه * وزرا * میر عزیز الله تربتی ، خواجه جلال
الدین ، مسعود خراسانی ، خواجه معین الدین فرخوردی ، خواجه عبد المجید آصف خان ، وزیر خان ،
مظفر خان ، راجه تودرمل ، خواجه شاه منصور شیرازی ، قلچ خان ، خواجه شمس الدین خانی * ۱۰
بخشیان ، خواجه جهان ، خواجه طاهر سجستانی ، مولانا حی بهزادی ، مولانا درویش محمد مشهدی ،
مولانا عشقی ، مقیم خراسانی ، سلطان محمود بدخشی ، لشکرخان ، شهدار خان ، رای پرگهونم ، شیخ
فرید بخاری ، قاضی علی بغدادی ، جعفر بیگ آصفخان ، خواجه نظام الدین احمد ، خواجگی فتح الله *
صدر * میر فتح الله ، شیخ گدائی پور شیخ جمال کذب ، خواجگی محمد صالح بدو واسطه پسر خواجه
عبد الله مروارید ، مولانا عبدالباقی ، شیخ عبد النبی ، سلطان خواجه ، صدر جهان * ۱۵

دانش اندوزان جاوید دولت *

لخته ازین آگاه دالان شیار خرام میزوبسد و دگرگونگی کیش از نظر انداخته پایه شناسائی میگذارد *
از انجا که گیتی خدا پیشوای صورت و معنی و کاریبای باطن و ظاهر است پنج گروه را درخویر
دریافت بزرگداشت نماید و هر یک باندازه رسائی حیران جمال جهان آرا * جمعی از روشن ستارگی
بینای اسرار برونی و درونی اند و از والا فطرتی و فراوانی حوصله هر دو نشأ را بر کمال دارند و ۲۰
خوبشتر را فیض پذیر بارگاه شاهنشاهی بر شمرند * برخی را اگرچه چشم بر نیونگی صورت کمتر افند
لیکن از فروغ دل فراوان شناسائی چهره بر کشاید * و طائفه از جوانان نظر بر نگذرند و لخته از نقلی
کلام آگهی اندوزند * و جوق نقل را غبار آموذ اشتباه بر شمارند و جز برهان دست آویز نبود * و طبقه
از تقلید پیشگی از تنگنای نقل پرستی بیرون شدن نیارند * و هر یک فراوان گونه *

سر مقومى ندارد تا آهوى کس باز نماید * این مایه گذارش نیز بر دل گرانی میکند لیکن ۲۵
حقیقت گذاری خامه را سبکروی می بخشد *

(۱) [د] سی و دو * (۲) این شخص در [ف] نیست * (۳) [ع] حبی * [ف] ا
حبی * [غ] د * [ح] سی * [ش] نیست * (۴) [ع] پرگهونم * (۵) در [ع] نیست *
(۶) [ش] ض د [عبدالباقی سلطان پوری ، خواجه صدر جهان]

خداوند باطن *	خداوند باطن *	خدیو نشانی *
شیخ رکن الدین محمود گمانگر ^(۱۳)	شیخ رکن الدین محمود گمانگر ^(۱۳)	شیخ مبارک ناگوری
شیخ امان الله	شیخ امان الله	شیخ نظام نازنوی ^(۱)
خواجه عبد الشهد	خواجه عبد الشهد	شیخ ادهن امن الله نام ^(۲)
شیخ موسی	شیخ موسی	میان وجیه الدین
بابا بلاس	بابا بلاس	شیخ رکن الدین
شیخ علاء الدین مجذوب	شیخ علاء الدین مجذوب	شیخ عبد العزیز ^(۳)
شیخ یوسف هرکن ^(۱۴)	شیخ یوسف هرکن ^(۱۴)	شیخ جلال ^(۴)
شیخ برهان	شیخ برهان	شیخ الهدیة ^(۵)
بابا کپور ^(۱۵)	بابا کپور ^(۱۵)	مولانا حسام الدین ^(۶)
شیخ ابو اسحق فرنگ ^(۱۶)	شیخ ابو اسحق فرنگ ^(۱۶)	شیخ عبد الغفور
شیخ داؤد ^(۱۷)	شیخ داؤد ^(۱۷)	شیخ پنجو ^(۷)
شیخ سلیم چشندی ^(۱)	شیخ سلیم چشندی ^(۱)	مولانا اسماعیل
شیخ محمد غوث گوالیری	شیخ محمد غوث گوالیری	ماد هو سرستی
رام بهدر ^(۱۸)	رام بهدر ^(۱۸)	مدهسودن ^(۸)
جدررب	جدررب	ناراین اسرم
داننده معقول و منقول *	داننده معقول و منقول *	هرجی سور ^(۹)
میر فتح الله شیرازی ^(۱)	میر فتح الله شیرازی ^(۱)	دامودر برت ^(۱۰)
میر مرتضی ^(۱۹)	میر مرتضی ^(۱۹)	رام نیرته ^(۱۱)
مولانا سعید ترکستانی	مولانا سعید ترکستانی	نرسنگ
حافظ تاشکندی	حافظ تاشکندی	پرم اندر
مولانا شاه محمد	مولانا شاه محمد	آذت ^(۱۲)
مولانا علاء الدین	مولانا علاء الدین	
حکیم مصری	حکیم مصری	
مولانا شیخ حسین	مولانا شیخ حسین	
مولانا میر کلا	مولانا میر کلا	
غازی خان ^(۲۰)	غازی خان ^(۲۰)	
مولانا صادق ^(۲۱)	مولانا صادق ^(۲۱)	
مولانا شاه محمد	مولانا شاه محمد	
شناسای عقلی کلام *	شناسای عقلی کلام *	
مولانا پیر محمد	مولانا پیر محمد	
مولانا عبد الباقی	مولانا عبد الباقی	
میرزا مفلس ^(۲۲)	میرزا مفلس ^(۲۲)	
مولانا زاده شکر	مولانا زاده شکر	
مولانا محمد	مولانا محمد	
قاسم بیگ	قاسم بیگ	
مولانا نور الدین ترخان	مولانا نور الدین ترخان	
ناراین	ناراین	
ماد هو بهت	ماد هو بهت	
سری بهت	سری بهت	
بشن ناتبه	بشن ناتبه	
رام کش	رام کش	
بلبهدر مصر	بلبهدر مصر	
باسدیو مصر	باسدیو مصر	

(۱) در [ع] ف نیست * (۲) همچین در [ف] * [د] امان در [ش] نیست * [ع] ض
من * [ع] من الله باد * (۳) [د] عبد العزیز دهلوی * (۴) [د] جلال نهانسر * (۵) [د]
شیخ الهدیة خیربادی * (۶) [ع] ش [مولانا نام حسام الدین] * (۷) [ض] منچو * [ع]
منچو * [د] [شیخ پنجو سنبهلی] * (۸) [ض] د [مدسودن] * [ع] د [مدسودن] * (۹) [ف]
هرجی * [ع] ش [هرجی ب نقطه] * (۱۰) [ض] د [دامودر بهت] * (۱۱) [ش] ع [نرت] *
[ف] ع [نیرته] * (۱۲) [ف] ض [آذت] * [ع] ش [آذت] * [د] اوت * (۱۳) [در] ض [د]
نیست * (۱۴) [ف] هیرکی * در [ض] نیست * (۱۵) [غ] د [کپور مجذوب] * (۱۶) [ض] د
مرتک * (۱۷) [د] داؤد جهنی وال * (۱۸) [ع] ش [بدر] * (۱۹) [د] مرتضی شریفی *
(۲۰) [د] غازیخان بدخشی * (۲۱) [د] صادق حلوانی * (۲۲) [د] مفلس سمرقندی *

باهر بهت ^(۱)	حکیم عین الملک	مولانا سعد الله
بدیا نواس ^(۲)	حکیم شفائی	مولانا اسحق
گوری ناتھ	حکیم نعمت الله	میر عبد اللطیف
گوبی ناتھ	حکیم دوائی	میر نور الله ^(۱۱)
کشن پنڈت	حکیم طلب علی	مولانا عبد القادر ^(۱۲)
بهناچار	حکیم عبد الرحیم	قاضی عبد السمیع
بهاگیرت بهناچار	حکیم روح الله	مولانا قاسم
کاشی ناتھ بهناچار ^(۳)	حکیم فخر الدین علی	قاضی حسن
پزشکان *	حکیم اسحق	ملا کمال
حکیم مصری	شیخ حسن ^(۸)	شیخ یعقوب
حکیم الملک	شیخ بینا ^(۹)	ملا عالم ^(۱۳)
ملا میر ^(۴)	مهادیو	شیخ عبد النبی ^(۱۴)
حکیم ابو الفتح گیلانی ^(۵)	بیم ناتھ	شیخ بهیلک
حکیم زبیل بیگ	نراین	شیخ ابو الفتح
حکیم علی گیلانی ^(۵)	سیوجی	شیخ بهاء الدین مفتی
حکیم حسن ^(۶)	خوانای نقلی مقال *	قاضی جلال الدین
حکیم ارسطو	میان حاتم ^(۱۰)	شیخ ضیاء الدین
حکیم فتح الله	میان جمال خان	شیخ عبد الوهاب
حکیم مسیح الملک	مولانا عبد القادر	شیخ عمر
حکیم جلال الدین مظفر	شیخ احمد	میر سید محمد میر عدل
حکیم لطف الله	مخدوم الملک	مولانا جمال ^(۱۵)
حکیم سیف الملک لنگ ^(۷)	مولانا عبد السلام	شیخ احمدی
حکیم هماد	قاضی صدر الدین	شیخ عبد الغنی

- (۱) [ش] بامن || (۲) همچنین در [ض] • [ش] بد نوانوسی • [ف] ۴ [بد مانوس •
 [د] بد نواس || (۳) در [ض د] نیست || (۴) [ملا میر طبیب هروی •
 (۵) در [ش ف] نیست || (۶) [حسن گیلانی • (۷) در [ض د] نیست •
 (۸) [حسن پانی پتی • (۹) [ف ۴] بینا • [ش] بینا • [ض] بینا • [د] بهینا - یا -
 بهینا • (۱۰) [حاتم سنبهلی • (۱۱) [میر نور الله شستری •
 (۱۲) [د] عبد القادر بدائی • (۱۳) [د] ملا عالم لایلی • (۱۴) [د] عبد النبی صدر •
 (۱۵) [ش] این نام در [ش] دو بار نوشته است بار دیگر بعد نام شیخ عبد الواحد •

شیخ عبد الواحد	شیخ جوهرو ^(۳)	بهان چند ^(۵)
صدر جهان	شیخ مذور	مولانا اسمعیل ^(۶)
مولانا اسمعیل	قاضی ابراهیم	قاضی جمال الدین ^(۷)
ملا عبد القادر ^(۱)	مولانا جمال ^(۴)	
مولانا صدر جهان ^(۲)	نجی سین سور	

قافیه سنجان *

گذارش را نوبت بدین گروه آفرین طراز نام آری رسید و لخته ازینان ناگزیر حق گذاری دانست * راه بنهانخانه معنی برده اند و روشن ضمیر شان تابش گاه ایزدی فیض لیکن بسپارے گرانمایگی گوهر نشناسند و بآرزوی کمتر خواسته باز فروشند و در ستایش فرومایگان روزگار بسپزند و بنکوهشی ۱۰ فروهیده مردم زبان برآیند و گرنه پیوند الفاظ بس شگرف باشد چه جای دریانت والا معانی * شعر *

آنکه سخن را بسخن ضم کند قطره از خون جگر کم کند
 هرکه سخن را بسخن باز بست معجزه گر نیست کرامات هست

نه پذیرد پیوستن صوری میگوید * حق با باطل و دانا با نادان و گوهر با خرصهره با هزاران درری باظهر نزدیک اوفند * معنوی پیوند میخواهد و آن جز در هم ترازی صورت نبندد و شناسا آمدن ۱۰ بس دشوار و بر سختی ازان مشکل تر * ازین رو گیتی خداوند بدینان نپرداند و مشتے خیالی را وزنه نه نهد * نادان داند که شهریار را بدین طرز گفتار دل نکشد و بدین رهگذر ازینان خاطر برگرفته دارد * با چنین حال هزاران قافیه طراز و نظم آرا پیوسته برهمایون آستان باشند و آنکه دیوان بانجام رساند و داستان بر طراز بس فراوان * چنده گزیدگان را یاد میکند و جاود زندگی می بخشد *

شیخ ابو الفیض فیضی * شگفته پیشانی کشاده دست بیدار دل سحرخیز از ارادت گیتی خداوند ۲۰ کامیاب صلح کل بود و از گوهر شناسی بختاب ملک الشعرائی سربلندی یافت * نزدیک چهل سال فیضی تخلص کرده * سپس بایزدی الهام فیاضی چنانچه در دل دمن میسرارد
 زین پیش که سکه ام سخن بود فیضی رقم نکین من بود
 اکنون که شدم بعشق مرتاض فیاضیم از محیط فیاض

گزیده خواها گوهر انروز او * در گوناگون آگهی سترگ نیرو * بزبان تازی و فارسی فراوان تصنیف دارد • ۲۵ ازان میان سواطع الالهام تفسیر است بے نقط بتازی زبان * سورة اخلاص تاریخ انجم لو * فزونی

- (۱) [د] عبد القادر آخوند • بعد ازین در [ش] نام مولانا اسمعیل دیگر بار نوشته است • (۲) همچنین در هر نسخه • (۳) [د ف ۴] جوهرو • (۴) همچنین در [ض] • در [ش ف] نیست • [د] مولانا جمال الدین لاهوری • (۵) [ش ف] بهان چند • [ض ۴ د] نهال چند • (۶) این دو نام در [ش ف ۴] نیست • (۷) [ف ۱] هم افتد •

خواستہ دستمایہٴ افزایشِ نیاز و دل‌تنگی روزگار پیرایہٴ نشاط * در سرای او بر خویش و بیگانه و دوست و دشمن باز بود و در بنگاہ او بیخانمان بر آسودے * از دشوار پسندی گرامی کالا ببازار نیار دے و دستِ نوازش بر تارکِ همت نکشیدے * بر خویشتن نظر نیفکندے * والا فطرت او بشعر نور نیامدے و از انبازِ خیال پرستان برکنارہ زیستے * بحکمت نامہا ژرف نگریستے و از راہ دیدہ غذای دل فرستادے * بیشتر پزشکی دانش فرایش داشتے و رنجوران تہیدست را چارہ نمودے * و در فنون شعر دلاویز سخنان از یادگار * اگر زمانہ مهلت دہد و دل باہنگِ تعلّق سرگرم باشد برخے قدسی کلام آن یکنای زمانہ بر چیند و بدشمنی بینش بآئینِ دوستان بیتے چند برگزیند * انکون بقہرمان دوستداری کہ راہ تمیز نسیں چندی مہی نگارد *

* قصائد *

یا ازلی الظہور یا ابدی الخفا	نورک فوق النظر حسنک فوق الثنا
نور تو بینش گذ از حسن تو دانش گسل	فکر تو اندیشہ کا کُنہ تو حیرت فزا
ملت علم ترا هست بفتوری قدس	خونِ تفکر ہدر خاکِ تعقل ہبا
بردورت اندیشہ را شکنجہ غیرت زند	لطمت حیرت بروی سیلابِ جبل از تفا
راہ کمال ترا حرف و نقطہ ربک دشت	عالم علم ترا شہر سخن روستا
پای نہ تا سرکنم این راہ دانا فریب	زہرہ نہ تابوکنم این مہی دانش زدا
لوحہٴ تقدیس تست پاک ز رشع قلم	درخور اکسیر نیست جوہر اقلیمیا
شہر جلال ترا طالب بس کچہ گرد	این نظر پیش بین این خرد پیشوا
دانش و بینش ہم یک بیلک آمیختن	ابجد عشق ترا هست نخستین ہجا
آنچہ طرارد زبان و آنچہ نگارد قلم	آن ہمہ حرف دغل و بن ہمہ نقش دغا
مبتدی و منتهی گرم ہوایت و لہ	مبتدیان ہرزہ گرد منتہیان ژاژخا
نیست دماغِ تہی ار سر سودای تو	مغز فلاتون بسوخت زین نف ماخلولیا
بیجگرے همچو من کی رسد آنجا کہ شد	غیرت تو دشمن زن بر جگر اولیا
اطف تو خواہم شود تنقیہ بخش دماغ	ورنہ شود عاقبت فطرت من مانیا
برہنہ پاگرد را در راہِ اجال تو	موزہٴ کیمخت نیست جز دہن از دہا
گنج ترا نہ فلز نیم کف از عیار	خوان ترا ہفت بحر یک قدح شوربا
سر بزمین درت بروں و برداشتن	نہ بطریقت درست نہ بحقیقت روا
معدہٴ آز مرا غایلہٴ جوع کلب	وز ہمہ بقراط عشق گفتہ مرا احتما

(۱) [۵] دوستان بینی • بیتہ الخ [۲] [ف ا] وین [۳] [۵] دماغ ؟ [۴] [ض د] از [۵] [ض د] دشمن ران [۶] [۵] برہنہ پا کرد راہ درو ؟ [۷] [ض د] عیار [۸] در ہر نسخہ غالبہ یا غالبہ نوشتہ • و در نسخہٴ دیوان فیضی غائلہ

* و ۴ * ای نقد اصل و فرع ندانم چہ گوہری
دل بد مکن کہ تیرگی چار عنصری
بنیان تست مستعد نقش علو و سفلی
پوشیدہ چہرگان فلک بر تو فتنہ اند
ہان نقد خود بسنج کہ میزانِ اعدلی
قیمت شناس گوہر خود باش کا آسمان
از عقل سرمکش کہ مشیرے ست مروت من
باخود چہ دشمنی ست ترا کونمال نقص
خونہاست از تو در دل ایام کز نفاق
شرمندہ باش در نظر خود کہ خویش را
اینست اگر طلسم وجود عزیز تو
ای بے خبر ز سود و زیان این چہ غفلتست
گر ہمت تو بال کشاید بصید گاہ
فریدہ مشوک شخص چہانرا میان توئی
شرم از سلوک برہنہ پایان شوق دار
خواہی بسر معنی ایثار در رسی
با ابروی کشادہ بالا را پذیرہ شو
بر آستانِ صدق بدرویشی آر رو
نہ آنکہ خود بگوشہ عزلت فرو شوی
پاس نظر بدار کہ این دزد تیز دست
در شاعرانہ قافلہ تاراج میکنند
جان پدر ستارہ طالع بکام تو
بینندہ نیست ورنہ بر آرم نفس نفس
ہندوستان عالم دل را بمن رسید
این نقش کارنامہٴ یونان خاطر است

کز آسمان بزرگتر از خاک کمتری
خود بین مشوک آینہٴ ہفت کشوری
خواہ آسمان و خواہ زمین شو مخیری^(۳)
دانا فریب لعبت این ہفت پیکری
ہان خالک خود ببیز کہ اکسیر اکبری
نور تراست از پی سیارہ مشتری
بروہم دل منہ کہ سفیرے ست مفتوری
دل را نزار کردہ زبان را بہ پروری
در قول مومنائی و در فعل نشتوری
میزان کُل لقب نہی و حشر دفتوری
معدوم شو کہ چشم جہان را مکرری
کاتبال میفروشی و ادبار میخوری
عقلا توانی از پر عصفور بشوری
دانی ستودہ اند میان را بلاغری
چون بر جامہ راہ روی گام نشمری^(۵)
با خود ہلاہلی کن رہا غیر شتری
معبود را اگر بعبودیت اندری
درویشی کہ خندہ زند بر تونگری
حرصت کند بمشرق و مغرب تگاری
گوہر بزور می برد از دست جوہری
آنانکہ داشتند بکف شمع رہبری
پیوستہ می رود نہ فلک را بردری^(۸)
از چاک سینہ آینہای سکندری
آداب پرست و آئین بت گری^(۱۰)
بر خوانش سر بسر کہ نہ حرف ست

(۱) [ض د] مشعلہ [۲] [ض د] محقری [۳] [ش ف ا] کمال فضل [۴] [ض د] باش ؟ [۵] [ض د] بری [۶] [ش ف ا] بشوری [۷] [ض د] آورد ؟ [۸] [نسخہٴ دیوان فیضی] بود [۹] [ض د] رود بفلک [۱۰] [ف ا] آیات

یونان غرق گشته برآمد ز قعر هذ
 حریف خلوت من نقل ذوق ذوق منست * وله *
 اگر ز چهره علم نقاب بر دارند
 وگر ز دیده عظم حجاب بر گیرند
 عجب که حوصله روزگار بر تابند
 باعدال خرد آن جهان منتظم
 قزاقه ام ز ریح رقیق دهر تهمی ست
 فروتنی ز خسان کی بود تمنا
 تو همچنان فتاده چاه مقعرب
 صریح کلک من آواز اغزون منست
 یقین منتهیان آزلین ظنون منست
 معارف علما نشئه جذون منست
 اگر برون فکنم آنچه در درون منست
 که آسمان وزمین جنبش وسکون منست
 قوام باد مدھوشیم زخون منست
 بسجده مادم کلک وازگون منست

ذیلیات *

خیز و دیروز اقبال کن از حضرت ما
 فتح کونین ز جولانگه ماجوی که هست
 نظر فیض چو برخاک نشینان فکنیم
 حاجبان در ما برهنه تبغ اند همه
 سرفرو برده بچیب و دو جهان می
 دید ما بتماشای حقیقت باز است
 فیضی ساده فمیرم گرت باور نیست
 * وله * میکشد شعله سرے از دل صد پارے ما
 هر کس روز ازل تحت تعلیم گرفت
 دیده او بگداز جگر انباشته باد
 فیضی از نقد جهان گرچه نه بدستانیم
 * وله * به که گدازم و ز نو طرح دل دگر نهیم^(۳)
 * وله * عشق تا پای بیفشرد در اندیشه ما
 از ترف باد ما بال ملائک بگداخت
 * وله * مرا بر او محبت دو مشکل اندک ست
 مسافران طریقت ز من جدا مشوید
 * وله * من بر او میروم کآنجا قدم نامحرم
 * وله * گرچه جان بے تو بلب نزدیک است
 دور بودن بادب نزدیک است
 که کم از هیچ سپاهی نبود همت ما
 عشق را دوش گران از علم دلالت ما
 مرور مغز سلیمان رسد از قسمت ما
 آرزو کیست که هنگامه کند خلوت ما
 عشق از تار نظر بات مگر کسوت ما
 عقل کل میرمد از کوبه حیرت ما
 روی مدنی نگر از آینه صورت ما
 جوش آتش بود امروز بفرار ما
 عشق مشاطگی آموخت ز نظار ما
 هر که گوید خبرے از دل آوار ما
 کیمیا ساز بود رنگ ز رخسار ما
 چند رفوگری کند صبر دل درون ما
 همه معشوق تراود ز رگ و ریشه ما
 وای آن روز که برقه جهد از شیشه ما
 که خون گرفته ام و بار قاتل افتاد ست
 که در بینم و چشم بمنزل افتاد ست
 از مقامی حرف میگویم که دم نامحرم
 دور بودن بادب نزدیک است

(۱) [۴] نظره ۱۱ (۲) [۱] گذارم ۱۱ (۳) [۵] ز تو ۱۱ (۴) [۱] نهیم ۱۱

* وله * درین دیار گروھ شکر لیلان هستند
 بهرزه شهره عشق است عندلیب ارنه
 * وله * گویند همروان طریقت که ای رفیق
 غافل نیم ز راه ول آه چاره چیست
 رونے کشاده باید و پیشانی فراخ
 * وله * ساقیان دست بجام می بے غش کردند
 این چه می بود که ساقی بقدر رخت
 * وله * نوش داروی محبت را میپرس اجزا^(۱)
 * وله * در چشم ما محیط بساحل برابر است
 * وله * فیضی از قافله کعبه روان بیرون نیست
 * وله * ز همروان بکه نام که کوتاهی کردند
 هزار بادیه زمین ناموافقان پر باد
 * وله * منم که نغمه بگویم کمال میگیرم
 اگر سرے نکشم سوی بے خودی چه کنم
 * وله * میپرس اهل نظر چون بعرض پیوستند
 ملا زند تماشایان عالم را^(۲)
 * وله * آنانکه بر وجود و عدم در نیستند اذ
 بکشا طلسم گنج که کار آگاهان بخت
 * وله * سواد کلک مرا آفتاب میداند
 * وله * بصبر و طاقت او کیست در جهان فیضی
 * وله * خواهش از مجلس ما بیرون است
 * وله * بگذر از عشق که این کار بسامان نشود
 * وله * بیا که روی بحر آبگاه نور نهیم
 حطیم کعبه شکست و اساس قبله بر بخت
 * وله * کو عشق که زنجیر در کعبه گذاریم
 که باده با ذمک آه میخندد و بد مستند
 نفس گداخته مرغان درین چمن هستند
 آگاه شو که قافله ناکه میزنند
 زمین رهزنان که بر دل آگاه میزنند
 آنجا که لطمهای بد الله میزنند
 خضر را تشنه این چشمه آتش کردند
 که مسیح و خضر از رشک کشاکش
 سوده الماس در زهر هلاهل میکنند
 آب بقا بزهر هلاهل برابر است
 اینقدر هست که از ما قدم در پیش
 بمیر قافله عشق بے رهی کردند^(۳)
 که محمل دلم از بار غم تهی کردند^(۴)
 شراب در گلویم اعتدال میگیرم
 مرا ز همدمی خون مائل میگیرم
 که پا بکنگره دل نهاده بر جستند
 بشهر حسن که آئین بخون ما بستند
 طرف ز راحت دو جهان بر نیستند اند
 اقبال را بسلسله زر نیستند اذ
 که برده ام به بیاض سحر مسوده را
 کس که از سر کوبش دوباره میگرد
 چون بیانی دل خرسند بیا
 آسمان تابع و معشوق بفرمان نشود
 بنای کعبه دیگر ز سنگ طور نهیم
 بتازه طرح یکے قصر بے قصور نهیم
 وز بهر پرستش صنع چند بسازیم

(۱) [۱] ش ف ا [۲] آخر که چیست ۱۱ (۲) [۴] ش ف ا [۳] قدرے ۱۱ (۳) [۵] ض د
 همروی ۱۱ (۴) این بیت در [۴] نیست ۱۱ (۵) [۱] ش ف ا [۶] بار خود ۱۱ (۶) [۴] زند *
 [۱] ض د [۷] زند ۱۱ (۷) [۱] نسخه دیوان فیضی [۲] و در همه نسخه در نوشته ۱۱

وین کعبه که حجاج برافراخته آنرا
 وله تا چند دل بعشو^(۱) خوبان گرو کنم
 فیضی کفم تهن^(۲) و ره عاشقی به پیش
 وله ملامت بر زلیخا چون پسندم و چه
 وله ناشکری عشق چون توان کرد
 وله حیران فسونسازی عشقم که خیالت
 وله بگریز که دوران فلک عریده خیزست
 وله آن نیست که من همنفسان را بگذارم
 وله امشب خبر ما نگرفتی و گذشتی
 آه که بسرسر زنی تو شاید
 وله در دشت آرزو نبود بیم دام و دد
 ای عشق رخصت است که از درش^(۳) آسمان
 وله فیضی من آن باندنگاهم که روزگار
 آویختند اگر ز در کعبه نظم غیر
 وله ساقی دوران گذار عریده سازی
 نه می دانش را که محتشمان را
 نه می بدخو که در دماغ رعونت
 نه می بے باک دل که برخود آرد^(۴)
 نه می آتش منش که در صف^(۵) مستان
 زان می بکرنگ کز نصرت باطن
 زان می صافی که عائفان صوامع
 زان می روشن نظر که باز نماید
 زان می دریا گهر که پاک بشوید
 وله ببارگاه قیامت که ماجرا بخشند
 وله دیگر قیامی هم^(۶) فیضی که قدسیان

(۱) [ض] ما (۲) [ض د] رخصت
 (۳) [ض] دهده (۴) [د] بیباکی
 (۵) [ض] دیوان فیضی [شیشه گدازی]
 (۶) [ف] خیال و نقش

وله عجب تر از دل فیضی ندیده ایم طلسم
 وله آنچه^(۱) بغیضی نظر دوست کرد
 وله ره نوران طلب زنده بحکم^(۲) نرسند
 نافت شوق درین بادیه جنبان فیضی
 وله خاک بیژان ره فقر بجائے نروند
 وله در ازل چند نظر آینه سار آوردند
 چه کشکول است که در زلف بتان تعبیه
 گرد گم شود از حلقه عشاق مبرس^(۳)
 وله از شکیبائی نه دستم از گریبان کوتاه است
 وله گزنه لیلی هوس هم روی مجنون داشت
 آنکه میکرد مرا منج^(۴) پرستیدن بت
 عشق مبرور خرد و هوش ز فیضی برون
 وله عشق در بادیه از ریگ روان آگین بست
 وله خبر برید شب عید پیر مصطفی را
 بگیر محضر دیوان فیضی و بنگر
 وله شدیم خاک ولیکن ببری تربت ما
 توان شناخت ز آغاز فیضی انجامش^(۵)
 وله کعبه را بویان مکن ای عشق کآنجایک^(۶) نفس
 رباعیات *
 وله شاه که بعقل ذوقتون خوانیمش
 هر چند که سایه خدایند شهان
 وله شاه که در فیض کشاید همه شب
 هر کس که رخس بروز بیند یکبار
 وله خواهی که چو من راه هدی بشناسی^(۷)
 این سجد ناقبول سودت ندهد
 در راه خدای رهنمون خوانیمش
 او نور خداست سایه چون خوانیمش
 تاریکان را راه نماید همه شب
 خورشید بخواب او در آید همه شب
 نشناخته شاه را کجا بشناسی
 اکبر بشناس تا خدا بشناسی

(۱) [ف] بالله اگر (۲) [ف] باطل (۳) [ض] بساحل
 (۴) [ف] متری (۵) [ض] آن (۶) [ض] تیغ
 (۷) [ض د] شبیه (۸) [د] این قطعه پیش از رباعیات نوشته
 آئینه با سکندر و با اکبر آفتاب
 قسمت نکرده در خور هر جوهره عطاست
 این می کند مشاهده حق در آفتاب

- * وله * شاهها بشبم چراغ امید بخشش
زان نور کزو چشم دلت روشن شد
- * وله * از عالم غیب آشنائی نرسید
گردن جرسته ست هفت چو ش [از روی هم]
- * وله * در انجمن ادب خموشان باشند
در کچه عشق چون رسی گرد مکن
- * وله * مستان الهی که دم خوش زده اند
آرایش علم و فضل از ایشان مطلب
- * وله * فیضی قدمی چند ز خود برتر نه
بر خورشید در دلخسته دیده به بند
- * وله * فیضی دم پیروی ست قدم دیده بند
از عینک شیشه هیچ نکشاید هیچ
- * وله * باد ست نفس ز سبیلستان سخن
مائیم بر آن تخت سلیمان سخن
- * وله * عاشق که غم از جان خرابش نرود
خامیّت سیماب بود عاشق را
- * وله * فیضی بکشا گوش دل و دیده هوش
نیرنگ زمانه بنگر و لب بر بند
- * وله * بر ما چه زیان اگر صف اعدا زد
ما تیغ برهنه ایم در دست قضا
- * وله * امروز به هر دلی و صاف منم
عجوبه تر از من نبود بوالعجب
- * وله * زان پیش که کردند شمار من و تو
فارغ بنشین که کار ساز در جهان
- فدیل مرا فروغ جاوید بخشش
یک ذره مرا بنور خورشید بخشش
وز قافله عدم ندائے نرسید
با این همه مهرها صدائے نرسید
دُر پردۀ راز پرده پوشان باشند
کاینجا همه توتیا و روشن باشند
بے جام و هب و شراب بے غش زده اند
کین طائفه در کتاب آتش زده اند
از خون بدر آ و رخت خود بر در نه
و آنگاه دو صد قفل ز مژگان بر نه
پا از مژه می نهی پسندیده بند
لخته بتراش از دل و بر دیده بند
و آن باد کشیده تخت سلطان سخن
از ما بشنو زبان مرغان سخن
تا جان بود از تن تب و تابش نرود
تا کشته نگردد اضطرابش نرود
از کار جهان دور کن این دیده و گوش
افسانه دهر بشنو و چشم ببوش
مشته خاشاک لطمه بر دریا زد
شد کشته کسی که خویش را بر ما زد
هم دوزخ و هم خلد هم اعراف منم
دریا من و گوهر من و صراف منم
بردند ز دست اختیار من و تو
پیش از من و تو ساخته کار من و تو

خواجه حسین ثنائی مشهیدی *

از اربابی (۱) بقافیه سنجی آمد و سترگ کشایش یافت * معاد است سرشت و باک گوهر بود *

صیحه روشن دلان بیان منست تیغ صبح سخن زبان منست

() [ه ش ف ا ض] اربابی * [د] از اربابی * [ع] ارمالی * [و] اربابی * [۲] [ف ا] در آمد *

- ظاهرت از سخن که روح قدس
بس که معنی دقیق کرد مرا
- قصه گونه درین سرای سپنج
کس بمحشر نگیردم دامن [ز آفتاب]
- * وله * مجلس آرا چون شوی شب باز ماند
[خوشنما]
- * وله * در روش حسن و ناز هست بے
آن بت بیگانه را کُشوم آئینه دار
- گر بمثل جا کنی (؟) در پس آینه شخص
آب خورد گر بفرض خوشه ز پیمان تو
- * وله * احباب را بلدت درمان برابرست
من صید دل نهاده بمرگ و زلاغری
- * وله * دوستان بادوستان گر تاقیامت خفته اند
کلکت چو رقم بکین نویسد
- * وله * دشنام دهی تو و بران لب
بر روی تو اولین نگه را
- عهد تو خراج شادمانی
ای اهل هوش وقت گردان دریدنست
- * وله * قاعد شوق دگر قطره زنان می آید
شرط عشق است که هم بار بدل بسپارند
- * وله * مرا به بتکده جو چون پیم بکعبه بری
در حوصله نه فلک از عشق نگذچید
- * وله * چو مهر فلک دهر گردید (۹)
چو خواب آشنای هر دبد (۱۰)
- دایه مریم بدان منست
نقطه کلک من جهان منست
سخن است و سخن ز آن منست
جز هوس کو ز کشتگان منست
بر در و دیوار از بهر تماشا روشن
غمزه بطرز ستم عشوه بزرگ جفا
نایدش اندر نظر صورت خویش آشنا
بیند تمثال خویش ثافته رو از قفا (۶)
دافه دگر نشکند در دهن آسیا
در دے که یاد همدمع درستان دهد
صیاد از برای گریزم امان دهد
از نسیم صبح دم آزار پیکان دیده اند
صد فتنه بهر کمین نویسد
روح القدس آفرین نویسد
دل دیدن واپسین نویسد
بر جان و دل غمین نویسد
دست مرا به سویی گردان که می برد
که بدل شوق کسی از پی جان می آید
سخن دوست که از دل و زبان می آید
که بازگون زده نعلم سراغ من غلط است
هر ذره که از خاک ثنائی بهوا رفت
چو خواب آشنای هر دبد (۱۰)

حزنی اصفهانی *

دانش پزوه حکمت منش بود * از باستانی شعر و سال و مه فراوان آگاه * سبک روحی و نیک ذاتی

از می تراوید و آشنا روی از پیشانی از پدیدار *

(۱) [د] بیان * (۲) [ف ا ش] دقیق * [ه ض د] دقیقه * (۳) این بیت صرف در
[ش ف ا] موجود است * (۴) [ض د] در روش * (۵) [د] یافته * (۶) [ف ا] برقفا *
(۷) [ض د] دبد * (۸) [د] نسپارند * (۹) [د] دیو * [ش] دهر گردیده را * (۱۰) [ش] دبد * [د] دبد * [د] دبد *

گرد دل کردم و بینم که در و جائی هست غم معاذ الله اگر نیست تمنائی هست
در چمن بود زلیخا و بحسرت میگفت یاد زندان که درو انجمن آرائی هست
فا امیدم ز تو اما بمحبت چکنم که میان من و او رمق تقاضای هست
* وله * جبریل پر شکسته راه محبت است این قاصدی بهمچو صبا نمیرسد
* وله * گر ایاز اینجا و گر محمود کارش بندگیست عشق از یک رشته بای بنده و آزاد بست
* وله * ز گرمی جگر دوش چشم تر میسوخست چراغ دیده برآه تو تا صحر میسوخست
شد از تصرف حسن تو آن زمان خبرم که شعله در جگر افتاد و به خبر میسوخست
* وله * مراب رساده لوحی های حزنی خنده می آید که عاشق گشته و چشم وفا از یار هم دارد
* وله * مکن کرشمه که آن تشنه لب گیا^(۱) ضعیفم که تاب جلو جان سوز آفتاب ندارم
* وله * آه از آن سرکش که گر خود را بر آتش میزنم غیر ازین حرف نمیگوید که حزنی درد چیست
* وله * شنیدم حزنی از قیدش خلاصی آرزو داری تو به دردی برو قدر گرفتاری چه میدانی
* وله * حزنی ساده دل امروز چو هر روز دیگر بسخنهاهای دروغ تو تسلی شد و رفت

قاسم کاهی *

عرف میان کالی * لخته رسمی^(۳) علوم اندوخته بود * کشاده پیشانی و شگفته رو و خرسند
زیسته * با خداوندان جاه کمتر آمیخته * از مشرب فراخی پراگنده چند گرد او فراهم بوده و ازین رو
ساده لوحان ناشناسا زبان پیغاره دراز داشته و با چندین وارستگی خویش و پرده آرائی گیتی خداوند
خویشتر را از مردودان بر شمرده و بسا از آینده باز گفته *

کوتاه همت که پی حاصل دو کون دست طمع بحسرت بی چون کند دراز
* وله * ز خضر عمر فروز نیست عشقبازان را اگر ز عمر شمارند روز هجران را
* وله * چون سایه همزهیم بهر سوزان شوی شاید که رفته رفته بما مهریان شوی
* وله * تا بقیلان میل دیدم دلستان خویش را صرف^(۵) راه قیل کردم نقد جان خویش را
خاک بر سر میکنم چون قیل هرجا میرسم گرنه بینم بر سر خور فیلان خویش را
شاه فیل افکن جلال الدین محمد اکبر است آنکه بخشد فیل زرین شاعران خویش را
* رباعی * ای آنکه زبانت بمعارف گویاست هر دم دلت از نور یقین پرده کشاست
فکره نکنی کزان پشیمان گردی حرف نرنی که عذر آن باید خواست

غزالی^(۱) مشهدی *

به بلندفهمی و شیوازی طراز یکتائی داشت و از دایره گفتار صوفی بهره مند

(۱) [ض د] چشم بر میسوخست (۲) [ه] گیه [ش] گای (۳) [د] رسم (۴) [ض د] نیست (۵) [ض د] حرف

شره شد و از خواب عدم دیده بشودیم دیدیم که باقیصمت شب فتنه غنودیم
* وله * حسن شهرت عشق رسوائی تقاضا میکند جرم معشوق و گناه عاشق بیچاره چیست
* وله * چون رد و قبول همه در پرده غیب است زنهار کس را فکنی عیب که عیب است
* وله * ای غزالی^(۱) گریزم از یار من و آن ساده دل که عیب مرا که اگر بد کنم نکو گردد
در عشق نه جاه و نه حسب میباید همچو آئینه رو برو گوید
این واقعه را کس عجب می باید نه علم و نه فضل و نه نصب میباید
سلطان گوید که نقد گنجینه من معشوق غیور است ادب می باید
عاشق گوید که داغ دیرینه من صوفی گوید که دلق پشمینه من
* وله * در کعبه اگر دل سوی غیرست ترا من دلم و دل که چیست در سینه من
ور دل بحق ست و ساکن میکند طاعت عصیان و کعبه دیرست ترا
می نوش که عاقبت بخیرست ترا

عرفی^(۲) شیرازی *

شایستگی از ناصیه گفتار او میتابد و فیض بدیوبی از سخن^(۳) او پیدا * از کوتاه بینی در خود
نگریست و در باستانیان زبان طنز کشود * غنچه استعداد نشگفته پزیرد *

هر دل که پریشان شود از ناله بلبل در دمنش آریز که با وی خبره هست
* وله * حسد نهمت آزادی سرورم بگداخت کین مراد است که بر تهمت آن هم حدهست
* وله * کس که محرم باد صبا ست میداند که با وجود خزان بوی یاسمن باقیصمت
* وله * طاعت مرهم ندارد سینه انگار ما سایه گل بر نقابد گوشه دستار ما
* وله * مدار محبت ما بر حدیث زیر لبی ست که اهل هوش عوام اندوگفت و گوهری هست
قدم برون منه از چهل یا فلاطون شو که در میانه گزینی^(۴) سراب و تشنه لبی ست
* وله * مگر که نغمه سراپان عشق خاموش اند که نغمه نازک و اصحاب پنبه در گوشند
* وله * هر چند دست و پا زدم آشفته تر شدم ساکن شدم میانه دریا کنار شد
* وله * امید هست که بیگانگی عرفی را بدوستی سخنها^(۵) آشنا بخشد
* وله * قابل رنج محبت کس نیامد در وجود رنگ روی خویش را هر کس بدستان شکست
چنان با نیک و بد عرفی بسر کن کز پس مصلحانت بزمزم شوید و هذو بسوزاند

(۱) پیش ازین در [ش ف] این بیت نوشته * کرم بریشم کش و بریش دار * آدمیا خیز چه داری بیا

(۲) [ف ا] طاعت همه فسق و کعبه (۳) [ش ف ا] سخن سرانی

(۴) [در دیوان عرفی] که گر میانه گزینی (۵) [در نسخها] بخشد

- * وله * خواهی که عیبهای تو روشن شود ترا یکدم منافقانه نشین در کهین خویش
 * وله * وقت غریبی خوش که نکشوند چون در بر [رخش] بر در نکشوده ساکن شد در دیگر نزد
 * وله * انتظار نو بهار از تنگ چشمی های ماست ورنه صد ذوقست در گلشن که در گلزار نیست
 * وله * دلم چو رنگ زلیخا شکسته در خلوت غم چو تهمت یوسف در دیده در بازار
 * رباعی * روزی که معاملان هر فن طلبند حسن عمل از شیخ و برهم طلبند
 آنها که درود جوئے نستانند و آنها که نکشته بخرم طلبند
 * وله * ای از بد و نیک آمده در جوش و گه شکو طرازی و گه شکوه فروش
 مختار مشورتا بشوی بیده کوش کاه رو باد باش و بار سردوش
 * وله * غریبی دل خرد را بچه خوش داشته گر این دوسه بیت است که بگذاشته
 بگذاشته هم از تو درین نشأ جد است بر داشته بایدت چه بر داشته

میلی هروی *

نام میرزا قلی * ترک نژاد بود * با اهل عشرت بسر برد *

- شدم تا شهر در عشقت گریزم هرگز ایتم که میترسم بقرب من آئی در خیال او
 * وله * میرم و بر زندگانم (۳) رشک می آید که تو خر بآن بیدادها داری که با من (۵) کرده
 * وله * ز دیدن تو دلم یافت اندک که فلک نعره بآید اگر فکر انتقام کند
 نه آشنا و نه بیگانه نمیدانم که اختلاط چنین را کس چه نام کند
 * وله * دانسته که مهر تو با جان نمیرود کز خاک کشتگان گذری سرگران هنوز
 * وله * چون کذی دوزم نگاه کن که بهر احتیاط رشته می بندند بر پا مرغ دست آموز را
 * وله * دم آخر هست دشمن بمنش گذار یکدم که بصد هزار حسرت بتو میگذارم او را
 * وله * قرار صبر بخود داده باز ماندم ازو بدین امید که تن در دهم به تنهایی
 فراق میکشدم هر زمان و میگوید سزای آنکه کند تکیه بر شکیبائی
 * وله * چه احتیاج سوال است خلق عهد ترا که هر گدا شده قارون ز کثرت زر و مال
 و تو با طلب سالان خوشی چندان که بر سبیل خرشامد کنند از تو سوال

جعفر بیگ قزوینی *

فهم عالی دارد * لخته آگهی اندوخته باستانی سرگذشت نیکو برگذارد * و در بتکی گری چیره دست *
 از مزاج شناسی بشگفتگی گراید و به بذله گوئی هنگامه آراید * از روشن ستارگی بخطاب آصف خانی
 سر بلند و باراد گیهان خدیو کامیاب *

(۱) [ف ا] شکوه طرازی و گه شکر فروش (۲) [ش ف ا] بگذاشته از تو هم
 (۳) [د] زندگانیم (۴) [در دیوان میلی] رحم (۵) [ض د] ما

- از صبا در رشک اماد دل بدین خوش میزنم کین گلسناست نقوان در بروی باد بست
 * وله * شهر گنجایش غمهای دل ما چو نداشت آفریدند برای دل ما صحرای
 * وله * آماده گشته ام دگر امشب نظاره را پیوند کرده ام جگر بار باره را
 * وله * نقص در دوستی ماست که او دشمن ماست آن محبت بچه ارز که سرایت نکند
 * وله * باین بیگانه خریان خویشی دل عجب دارم ز دور اندیشی دل
 * وله * رسید و مضطربم کرد و آنقدر فنشست که آشنای دل خود کنم تسلی را
 * وله * مرا که محض گناه ز انتقام مترسان دلیر بر گنم ذوق انتقام تو دارم
 * وله * ای عیش خوش دلیر بمن رو نهاده یک لحظه باش تا غم او را خبر کنم
 * وله * جعفر امروز بزم تو بعجزه آمد که دل سنگ بران وضع غریبانه بسوخت
 * وله * هر کس (۲) که شیه نشست با تو بسیار بروز ما نشیند
 جعفر رو کوی یار دانست مشکل که دگر زپا نشیند
 * وله * در باد صبا بوی کس هست که یعقوب چشمه که ندارد ز به قافله دارد
 * وله * گلستان را گله از نو شکفتست که امشب تا سحر بلبل نخفتست

خواجه حسین مروی *

از صوری فضائل بهره داشت و بجزب زبانی گران بغرخت * از اهل نشست قدسی محفل
 جذت آشیانی بود و درین دولت ابد طراز نیز اعتبار یافت *
 * رباعی * آنم که ممالک سخن ملک منست صراف سخن میرفیع سلک منست
 دیباجه کن ز دفتر من ورته است اسرار دو کون بر سر کلاک منست
 حیاتی گیلانی *

از دیباجار معنی جوئے ببنگاه او گذرد * درستی و راستی از پیشانی او پیدا * و سعادت با حقیقت
 همدش دارد و لخته از خوی شاعران بر کناره زید *

- بهر سخن که کنی خویش را نگهبان باش ز گفتنی که دل نشکند پشیمان باش
 چه بال مرغ که گر شغل روزگار میزدست ز مور نیز قدم وام کن گریزان باش
 * وله * مریض عشق بدرده چنان گرفتارست که آرزوی مداواش هم زیان دارد
 * وله * هر چیز که بینی ز ره (۴) رزن شخص است (۵) من کس نشناسم که گرفتار نباشد
 * وله * کوی عشق است این سر بازار نیست لب به بند اینجا زبان درکار نیست

(۱) [د] بزودی (۲) این بیت در [ش ف ا] نیست (۳) [ف ا] جوی
 (۴) [ش] زره ز زن (۵) [ض د] شخص است

در میان کافران هم بوده ام
از هوس اهل هوس خصم همد
* وله * هر آن خارے که در راه تو کارند
نفس در خون کش و ریش درون را
* وله * دارد هوسم ^(۱) باز بهر کار درنگ
دانی چه کسم وز همگان نام چه دارم
* وله * از بسکه رفو زدم شد چاک
می میرم و میکشم جفا را
* وله * بر ماره وصل چون توان بست
این سبزه را بن صحرای بون ز جردن
* رباعی * با درد طلب غم فزون میباید
سرمایه این کار نه آنست و نه این
* وله * نه سر بترایم و نه پا بگرم
گر بابل نالان نیم این هم هنرست
* وله * من درد دل شبان تار خویشم
باشد که یک قدم بخود باز آیم

شکبیه سپاهانی *

ذوق سخن دارد و نیک برسنجد * از سال و مه و رسم و علم لحن آگاه و از پاک گوهر بوارستگی آشنا
شبهای هجر را گذراندم و زنده ام
* وله * دردست متاع نه طرب نرخ چه برسی
دادم که تو نستانی و من هم نفروشم
* وله * ز رشک مدعی دادم قرار دوری از
فریب بخت بد را نام غیرت کردم و رفتم
* وله * ای خدا جنس مرا از غیب باز آرد
می فروشم دل بدیدارے خریدارے بده
* وله * تو گرم مهر من و من زهر دفع گزند
نشسته بر سر آتش سپید خویشتم
* وله * دل ز جان بروندم و بار دل از جان برخاست
سر زدن شد دور و دوش از گریبان برخاست
* رباعی * امروز که جام عشقم لبریزست
در کشتن من تیغ تغافل تیزست

(۱) [ض] یار (۲) [ض] کام یا گام * [د] کارم * (۳) [ف] کسم در همگان *
(۴) [د] روز و روزگار * (۵) [ض] دادم نستانی تو و من هم نفروشم * (۶) [ع] و بارے *

نشسته بدل کمر بکینم بستی
ویران شود این خانه که دشمن خیرست
* وله * از ناله مرغ ما نفس گلزار سب
آنجا که تو در دلی نفس گلزارست
* وله * با جلو حسن تو هوس هم عشق ست
آتش چو علم کشید خس گلزارست
* وله * خوش آنکه بریم ره بسوی تو ز تو
کورانم کنیم جست و جوی تو ز تو
در جور فزا که داد خود بستاند
جان سختی ما ز ما و خوی تو ز تو
* وله * نردست جهان که بردنش باختن ست
نردی آن بنفش کم ساختن ست
دنیا بمثل چو کعبتین نرد ست
برداشتنش برای انداختن ست

انیسی شاملو *

یول قلی نام سعادت سرشت پاک گوهر * مردانگی و راستی از تو تراود *

بجست و جوی تو شرطست ما غریبان را
که آشنا نشود پای ما بدامن ما
* وله * طی میشود این ره بدرخشیدن برقی
ما بصیران منتظر شمع و چراغیم
* وله * گر پس از مرگ هم آورده نگردم چه عجب
محنت روز بشب خواب پریشان آرد
* وله * کی بمرگ از سر رود عشقت که این آن باده
کز قدح ریخت برون گربشکنی پیمان را
جان نگیرد از اجل گردست یابد مرد عشق
صاحب خرمن زمهرے کی ستاند دانه را
* وله * ندارد گلستان دهر چون من نغمه پردازے
ولی میباید از کج قفس دائم نوا کردن
پی اصلاح طالع عمر در کار هنر کردم
بستادی نیارستم حریر از بوریا کردن
* وله * عشق و مقناطیس یکجنس اند کز دل
تا برون میشود محبت جذب پیکان کرده بود
* وله * ز حال من همه کس را خدا نگهدارد
که گل زخنده و مرغ از نوا نگهدارد
* وله * مرا فروخت محبت و ندانستم
که مشقری چه کس است و بهای من چندست
* وله * انیسی را نشد از خوردن خون ظرف دل
مگر در بزم حسرت باده از پیمانه میخیزد
* رباعی * من مست محبت شرابم مدهید
در آتشم افکنید و آیم مدهید
گر شکوه کنم و گر عتاب آغام
با اوست حدیث من جوابم مدهید
* وله * رفتم که رو فزا روم گاه چند
برم درم از هستی خود دایم چند
* وله * بے هم نفسان بر سر برم روزے پنج
بے صبح رسانم بسحر شامی چند ؟
* وله * هان دل هان دل این چنین میباید
دست طلب اندر آستین میباید
یکبار تو هم صید مرادے بکف آر
صیاد همیشه در کمین میباید

(۱) [ض] نگرده * (۲) [ف] از هوا * (۳) [د] چند *
(۴) * چنین در نسخها * مقام شمع یا صبح باشد * (۵) [د] مراد *

نظیری نیشاپوری *

در سخن سرائی دستمایه دارد و در آنچه از نزهت کار معنی برو کشاده و با ظاهر آبادی عمارت باطن میسکالد *

- هر جا خوش و ناخوشست نیکوست
یا شادی اوست یا غم اوست
- * وله * تو گریه زنی سودای دل باره زیان
[داری] مرا سرمایه دنیا و دین نابود میگردد
- * وله * گر زبیر گلبنه نفسم را نمی نهی
جائے بنه که ناله بگوش چمن رسد
- * وله * نوازش ز کرم میکند محبت نیست
توان شناختن از دوستی مدارا را
- * وله * کمردرخد ملت عمره ست میبندم چه شد
[قدیم] برهن میبندم گر اینقدر زتار می بستم
- * وله * خون ترا چه قدر نظیری خموش باش
این بس که دعوی از طرف قاتل تو نیست
- * وله * ما بیش بهای کم خریدار
نقصان خودیم و زویب بازار
- * وله * آنچه رحم از دل برد تاثیر فریاد مذست
و آنچه نسیان آورد خامیت یاد منست
- * وله * سگ آستانم اما همه شب قلاده خایم
[۱] که سر شکار دارم نه هوای پاسبانی
- * وله * دل که کعبه بپاکی او قسم میخورم
ز فکر بیهوده کردم کلیسیای فرنگ
- سوم بادیه شوق مستی دارد
که راه رفتن خود را سماع داند لنگ
- همین سفینه عشق ست جای آسایش
از برون چو نهی پای قلزم ست و نهنگ
- کدام صوت اثر بیش درد ملت دارد
بمن بگو که کنم ناله در همان آهنگ

درویش بهرام *

ترب نژاد است از قوم بیات * خضر را دریافت و فروغ برگرفت * از لباس دنیای بسقائی برآمد *

اساس پارسان را شکستم تاچه پیش آید
سر بازار رسوائی نشستم تاچه پیش آید

بکوی زاهدان بیهوده عمره در بدر گشتم
کنون رفد و خراباتی و مستم تاچه پیش آید

گم زاهل عبادت می شمارندم گم فاسق
بهر طوره که میگویند هستم تاچه پیش آید

صیرفی کشمیری *

نام شیخ یعقوب * از فنون شعر آگاه و بگوناگون دانش آشنا * دلاویز گفتار این عربی نیکو
میدانست * لختی جهان نوردی نمود و بسیاریه اولیا دریافته * در خدمت شیخ حسین خوارزمی

معنوی درس اندرخت و دستوری رهنمونی یافت *

هم ز دل دزدید صبر و هم دل دیوانه را
دزد من با خانه میدزدد منابع خانه را

* وله * زضع تن عجب حاله ست بیمار صحبت را
که نذراند کشید از ناتوانی بار صحت را

(۱) [ش ف اض] نه * [د] که * (۲) [ض د] موم باد شوق تو مستی ؟ * (۳) [ف] مونی *
[ش] صرخه * (۴) [د] آموخت * (۵) [ف د ض] صحبت * [ض د] حاجت ؟ *

صبوحی چغتایی *

در کابل نشو و نما یافت * در خوابگاه میر خسرو غنوده بود * روشن پیرے عصا در دست
از خواب در آورد و بگذارش شعر کوشش فرمود * چون نیروی آن نداشت خیال خواب پنداشته
برخواست و دیگر جا برآورد * باز همان پیر بنخستین آهنگ بیدار کرد * بیدار که اول سرائید این بود

سرشم رفته رفته بے تو دریا شد تماشا کن
بیا در کشتی چشم نشین و سیر دریا کن

* وله * بار طومار وفا دید دل محزون را
سوخت تا پی نبرد هیچکس این مضمون را

* وله * حالت خویش چه حاجت که باو شرح
[دهم] گر مرا سوز دل هست اثر خواهد کرد

ضعف غالب شد و از ناله فروماند دلم
دگر از حال من اودا که خبر خواهد کرد

مشقی بخاری *

بکویش رفتم و در پای دل خارے شکست
[آنجا] بحمد الله که تقریر شد از بهر نشست

* وله * عرق همد شکر ستانے ست
طوطیاناش شکر فروش همه

مگساناش چو نیکوان دیار
[۴] چیره بند و تکوچه پوش همه

صالحی *

نام محمد میرک * خود را به نظام الملک طوسی میرساند *

مرا گویند بیدردان بزن دسته بدامانش
مرا دسته اگر برده گریبان پاره میگردم

* وله * اسباب هلاک این همه زننده ام ای هجر
شرمنده خود کرد مدارای تو مرا را

* وله * درد دل گفتم تغافل کرد خواری را به بین
گریه کردم خنده زد به اعتباری را به بین

* وله * بدست اوست مرگم صالحی خاطر نشانم
[شد] که شاهین اجل هم مرغ دست آموزی

مظهری کشمیری *

از سر آغاز آگهی زبان شعر بر کشاد و بعراق افتاد * از پیوند نیکان شایستگی یافت *

چه حالت است ندانم جمال سلمی را
که بیش دیدنش افزون کند تمّی را

به بست دیده مجنون ز خویش و بیگانه
چه آشنا نگه بود چشم لیلی را

* وله * فدای آینه گودم که دلستان مرا
درون خانه بگلگشت بوستان دارد

* وله * اقبال حسن کار ترا پیش برده است
ورنه صلاح کار ندانسته که چیست

* رباعی * دنبانده خاطر خود را می خورم
بے رحمت را آبله پای خودم

صد پرده درم ز خورد نیایم بیرون
صد مرحله پیمایم و برجای خودم

(۱) [ض] چغتایی * [د] چغتایی * [ش ف اض] چغتایی * (۲) [ش ف اض] در آورد * [ض] در
دربار آورد * [ض د] بر آورد * (۳) [ض د] آن * (۴) [ف] طوطیان * (۵) [ض د] حاجت *

* وله * لاله طورم نه همچون غنچه گلاب زاده ام شعله جای بخیه بر چاک گریبان میزنم
* وله * هر کس که بچشم ما سبک شد بر خاطر آسمان گران است

محمی همدانی *

نام مغمیث * چار دیوار گلین تقید را میخواهد سنگین سازد و ببوی تجرد سرخوشی میکند *
* رباعی * من گریه آتشین نمیدانستم من آه دل حزن نمیدانستم
من نام بمن گذاشتی و نه نشان ای عشق ترا چنید نمیدانستم
* وله * گفتی که ز درد عشق کارم پست است جامه جامی که دل بے بابست ست
شرمت بادا ز خویش شرمست بادا بلبل ز کدام ساغر و می مست ست
* وله * محوی دست بآشنای بردار در قافله آواز در آید بردار
منزل بس دور شب بے نزدیکست ای کنده پای خویش پائ بردار
* وله * صد تجربه و صد آزمون در کارست صد عقل برای یک جنون در کارست
تو طالع ارجمند داری بگذر کاینجا همه بخت و ازگون در کارست
* وله * محوی بهوای دل نوئے نرنی در کوچه کس در سرای نرنی
بیگانگی تمام عالم دیدی ز نهار که حرف آشنای نرنی

صبر فی ساوجی *

بدرویشی و کم آزی میزیست و با تهیدستی خرسند *

گل فروش ما که خواهد گل ببازار آورد باید اول ناب غوغای خریدار آورد
* وله * ز راه کعبه ممنوع و گرنه میفرستادم کف پائے بزرگمت چینی خار مغیلاش
* وله * سویی جهان ننگم گرفتدم زیر پا عاقبت اندیش را دیده بود بر قفا
* وله * آنچه من میخواهم از افتادگی بالاترست کاش خرد را در ته پا میتوانستم گرفت

قراری گیلانی *

نورالدین نام تیزنهم و بلند فطرت بود * شگرف شورش او را در گرفت * مهین برادر خود حکیم ابوالفتح
را همه دنیا و حکیم هم را من آخرت شمرده و خود را از هر دو بر کناره داشته *

از امتداد هجران شادم که میتوان کرد بیگانه وار با او آغاز آشنایی
* وله * چه تهمت بر اجل بندم ز چشم خورده ام که آنم میکشد گریه صد سال دگر میرم
* وله * مگر از خانه برون بود که شب در کوبش هیچ ذوق نگاه در و دیوار نبود
* وله * دران ساعت که جیب جان زدم چاک [ای معاذ الله] بدستم گر گریبان تو بودی پاره میکردم

(۱) [ض د] که سنگین // (۲) [ف ا] بزرگمت جستن // (۳) [ض د] قرار //

* وله * مرا بدوزخی رشک میشود فردا که در میانه آتش نشسته است صبور
* وله * جنون و بختودیم از می شبانه نباشد که سوز عشق الهی بهیچ خانه نباشد
* وله * ای دل ز رشک مدعی از عشق بیزارم [مکن] رسوای ایمان کرده بدنام زبازم مکن
مرگ است دوری از عدم تشویش هستی [دیده را]
* رباعی * گر عشق دل مرا خریدار افتد کاره بکنم که پرده از کار افتد
سجاده پرهیز چنان انشانم کز هر تارش هزار زتار افتد
* وله * سیر آمده ام ز خون دل خوردن خویش من نیز چو آن دوست شدم دشمن خویش
گشتم خود را و خون خود انکندم از غایت دوستیش بر گردن خویش

عتابی نجفی *

آهنگ معنی دارد لیکن از دماغ آشفتنی پراکنده زید *

بعشرت تو که ما بلبان آن چمنیم که گل گذشت و ندانسته ایم باغ کجاست
* وله * شب زلف تو بجمعی دلها خوش باد که ز کوبیت من آواره پریشان رفتم
در هفتاد و دو ملت زدم و بر در یاس نا امید از مدد گبر و مسلمان رفتم
من ز اقلیم وفا آمده بودم چه عجب اگر از خاطر فرخنده یاران رفتم
* وله * در گلخن هوس دل فرزانه سوختیم قذیل کعبه بر در بخانه سوختیم
بوی مراد از چمن کس نیافتیم ناچار هم بگوشه ویرانه سوختیم
یک حرف آشنا بغلط هم کس نکفت هر چند پیش محرم و بیگانه سوختیم
* وله * دلا از ان لب میگویند چه در سبوداری که آه در جگر و گریه در گلوداری
مرا محبت در گنجهای خون انداخت برو برو که تو باره کنار جو داری
* وله * ما رخصت این خون بخل را بتو دادیم گفتیم و نوشتیم و سچل را بتو دادیم
* وله * که بر سر آبیم و گم بر سر آتش ز نهار که در کوچه (۳) ما خانه مبندید
* وله * بسم الله اگر زهمرهانی کین قافله را سر جرس نیست
* وله * در کشوری که نام وفا گریه آورد قاصد جدا و نامه جدا گریه آورد
* رباعی * قتل چو من بخشم و کین می ارزد خونم بشکست آستین می ارزد
در قصد دلم خیالت اربابست است (۴) آزرده دوستان باین می ارزد

(۱) [ض د] روزی در عدم // (۲) [ض] انجمنیم // (۳) [ض د] در کوچه و در خانه مبنیدار //

(۴) همچنین در [ض] از پای نشست * [ض] از پایه نشست //

ملا محمد صوفی، مارندرانہ *

در گلزارِ تقدیر فرو رفته و از نیک سگالی کم آیش * تجرد را با سفر پیوند میدهد *

مرا در زیر این گردنده گردون
چراغِ دان نهفته زیر سرپوش
* وله * دلا راه تو بے خار و خسلک ^(۱) بے
گذارِ بر سر چرخ فلک ^(۲)
گراز دست بر آید پوست از تن ^(۳)
بیفتن تا که بارت کمترک ^(۴) بے
* رباعی * گفتی که ز عشق او محمد چونی
صورت بادا همیشه در افزونی
استاد بزرگ آسمان چون مائیم ^(۵)
کاستاد بزرگ دار باشد خونی

جدائی *

نام سید علی پور میر منصور در تبریز نشو و نما یافت و بشاهنشاهی پرورش در تصویر سرآمد گشت *

حسن بتان کعبه ایست عشق بیابان او
سرزنش ناکسان خارِ مغیلاں او
* وله * نیم بسمل میدم و افتاده دور از کوی دوست
میروم افغان و خیزان تا بینم روی دوست
* وله * صبحدم خار دم از همدی گل میزد
ناخن بردل صد پارہ بلبل میزد

وقوعی، نیشاپوری نام شریف *

همین ذوقست در مقصد حقیقت عشق و عاشق را ^(۶)
نه پنداری که گر جان بر تو افشانم زبان کردم ^(۷)
* وله * من عافیت جو نیستم یارب نصیب من بکن ^(۸)
در دے که آن در دل مرا امید درمان بشکند ^(۸)
قربان شوم آن چشم را کز نار سویم بنگرد ^(۸)
تا در دلم صد آرزو پیدا و پنهان بشکند ^(۸)

خسروی، قاینی *

خوبش میزرا قاسم کونابادی * خط شکسته را خوب مینویسد و در کمانداری و بندوق اندازی
استوار دست *

غبار جسم من و غیر اگر بر آمیزند
ز هم بپوی محبت جدا توان کردن
* وله * تا خاک از قدم تو دیدست روشنی
در چشم کار دیده کند خورد غبار
* وله * نیالایند شیران حرم سر پنجه از خونم
سگان دیر را ای همغشین زین طعمه مهمان کن
ما کجا عیش کجا وقت بلا خوش که هنوز
نام راحت بزبان نامده در کشور ما

(۱) [۵ ف ا] پر خار [۴ ش] بر خار [۳ ض د] بے خار [۲] [۵] [۴ ف ا]
بہ [۳ ض د] بے [۳] [۴ د] بر تن [۴] [۵] چنانم [۵] [۴ ش] جگری
[۱ ف ا] صدائی [۶] [۵] ذوقست مقصد در حقیقت [۷] [۵ د] گردد [۸]
(۸) [۵] مکن - نشکند - ننگرد - بشکند [۴ ش] مکن - بشکند - ننگرد - بشکند [۱ ف ا] مکن -
بشکند - بنگرد - بشکند [۳ ض] مکن - بشکند - بنگرد - بشکند [۵ د] بکن - بشکند - بنگرد - بشکند *
[۴] مکن - بشکند - ننگرد - نشکند [۹] [۳ ض د] قانی [۴]

شیخ رهایی *

نژاد شیخ زین الدین خانی * صوفی گری برخود بسته *

نیست در عشق تو چون من درد پروردے دگر
اینکه دردم را نمیدانی بود دردے دگر
* وله * سفر کردم که شاید خاطر از غم بیاساید
چه دانستم که صد کوه غم اندر راه پیش آید ^(۱)

وفائی، سپاهانی *

پرتوے از ذوق دارد * چندے آبله پای دشت تجرد شد * امروز طیلیمان تعلق بردوش *

خریدار یوسف خریدار نیست
خریدار آن شو که در کار نیست
* وله * در دل نیم شبان کوب که چون روز شود
همه درها بکشایند و در دل بندند
* وله * ز حادثات بجان ایمم که نستاند
کس از گدای محبت برهنه پائی را
* وله * زان سوب جوشن است کشان خدنگ چرخ
خود را بهرزه از چه بجوشن در آورم
ای برق نیستی بمن آول بزن که من
تخم نیم که خوشه بخرم در آورم
* وله * عیش خوش و ایام جوانی همه گوئی
چون بوی گله بود که همراه مباه رفت

شیخ ساقی *

از تازیان جزائر * لخته آگهی با اوست *

* رباعی * ساقی سر فتنه را گریبان گشتم
چون کعبه مقام کفر و ایمان گشتم
بوئے نشیدم از محبت هر چند ^(۳)
گرد دل کافر و مسلمانی گشتم
* وله * دل همان گرم محبت تو همان مستغنی
ساقی این درد بگو پیش که اظهار کنم ^(۴)

رفیعی، کاشی *

نام حیدر * از شعر شناسی فراوان بهره مند و در معما و تاریخ گوئی کم همتا *

نازک دلم ای شمع علاج چه توان کرد
من عاشق معشوق مزاجم چه توان کرد
* رباعی * زاهد نکند گنه که قهاری تو
ما غرق گناهیم که غفاری تو
او قهارت گوید و من غفارت ^(۵)
آیا بکدام نام خوش داری تو ^(۶)

غیرتی، شیرازی *

از سخن سرائی نصیبه دارد و از داستان نیستی بهره *

هلاک آن مرده قاتل که خون مرا
چنان بر بخت که یک قطره بوزمین نچید
* وله * زمانه چون تو بلا از خدای می طلبد
که تلخ تر کند ایام شور بختان را

(۱) [۵ د] خوانی [۲] [۵ د] غم در راه [۳] [۳ ض د] نشاید [۴]
(۲) [۵ د] خواند [۵] [۶] [۵ د] یارب بکدام [۴]

- * وله * شدم آزاد بنوعی زتعلق که دگر
 * وله * هلاک غمزۀ بیباک ترسازده کردم
 * وله * اجل از جمله ماتمزدگانش باشد
 * وله * خوش دیارے ست سرکوی محبت که شود
 * وله * ستم رسیده دگر دیدم وز غم مردم

یادگارِ حالتی *

- تورانی است و از پرستارانِ خویش *
 بدر دش را حنّه دارم بدرِ خود گذاریدم^(۴)
 * وله * جان بر لب و دیده در نظاره
 * وله * شبِ فراق نگشتم بهیچ بهلئے
 که یادِ آن مژده تیز در دلم نخلید^(۵)

سنجر کاشی *

- پور میر حیدر معنائی * چاشنی سخن دارد و بهروزی از ناصیه او برتابد *
 از دیر گدازان میسر و از ننگِ ناشایستگی
 * وله * ما غیوران از هجومِ بوالهوس خواهیم مرد
 * وله * در روزگار عشق تو من هم فنا شدم
 * وله * غم زهر جا که رسد سر زده آید بدلم
 سبزه ایم اما ز اندوهی خس خواهیم مرد
 انسوس کز قبیلۀ مجنون کسے نماند
 چکنم خانۀ ما بر سر راه افتاده است

جذایی *

- پادشاه قلی نام پسر شاه قلی خان نارنجی از کردستان بغداد *
 غایت رشکم بدین کز بیخودی آیم بهوش
 * رباعی * گه توبه و گاه شیشه می شکم
 یارب ز بد آموزیِ نفسم برهان
 یکبار دو بار نے پدایی شکم
 تا چند کنم توبه و تاکی شکم

تشبیهی کاشی *

- از سر آغاز آگهی شوریدگی دارد و بآئینِ محمودیان میزید * سرے از نژاد بر نتوان کرد و از
 حال او باز گوید * ذره و خورشید نام مننوی ازو *
 یک بر خود ببال ای خاکِ گورستان بشادایی
 * وله * تو هر رنگی که خواهی جامه می پوش
 که چون من گشته آن دست و خنجر در لحد داری
 که من آن جاره فدای می شناسم^(۶)

(۱) [د] نیست ؟ (۲) [د] اینجا (۳) [د] دل (۴) [د] گذارندم (۵) [د] بساز ماکن (۶) [ش] سرے از سراوا (۷) [هـ] فکشتۀ زان (۸) [ض] نو

- * وله * بازار شهیدان برگذر روزے جزا بنگر
 * وله * ای برآزده قرص خور ازین گرم تنور
 * وله * من آن تشبیهیم کز پیش بینی
 از ازم میل گورستان نشینی ست
 که جرمی مخمزند آنجا به نه خ صد ثواب از تو
 چاشت ناداده به تشبیهی شام از تو که خواست
 سه دارم بگورستان نشینی
 که گورستان نشینی پیش بینی ست
 کچه پیش منست این بوچ و آن بوچ
 دو دست این جهان و آن جهان پوچ

اشکی قبی *

- از سادات طباطبا و از سخن طه ازی لخته آگاه *
 مستانه کشتگان تو هر سو فتاده اند
 تیغ ترا مگر که بمی آب داده اند
 * وله * بس که تن بکداخت بے او ز آتش سودا مرا
 گر نهی زنجیر بر گردن فند در پا مرا
 * وله * کار ما روزے که افتد با فراقِ یار ما
 جز اجل نهد کسے پا در میانِ کار ما
 * وله * اشک من اشکی فمیدانم رقیب من
 تا بروی او نظر کردم بروی من دوید

اسیری رازی *

- امیر قاضی نام * لخته رسمی علوم اندوخته بود *
 قاعد رقیب بونه و من غافل از فریب
 بیدر مدّعی خود اندر میانه ساخت
 * وله * قاتل خود را بحد کردم که دست از من نداشت^(۲)
 داشتم تا نیم جانے دست از دگر بود
 * وله * جا کرده چنان در دل تنگم هوس او
 بکاید بمشام از نفس من نفس او

فهمی رازی *

- هر که بے ذوق خورد باده شربش ندهند
 گر شود خاک در میکه آتش ندهند
 * وله * قدر من در عشق از آن کم شد که صابر نیستم
 قدر گو کم شو که من بر صبر قادر نیستم

قیدی شیرازی *

برخه در رسمی دبستان بسر برد و بر خود نظریه انداخت *

- ای قدم نهاده هرگز از دل تنگم برون
 حیرت دارم که چون در هر دلی جا کرده
 * وله * اینکه می آیم پس از رانندن نه کار غیرتست^(۳)
 از محبت شرم میدارم که یار غیرتست
 روزی گریه ام از خنده بیداران ست
 ورنه زخمی که زدی این همه خوناب نداشت^(۴)
 * وله * متاع شکوه بسیار ست عاشق را همان
 که جز در روز بازار قیامت بار نکشاید^(۵)
 * وله * بهر نگاه تو صد خون اگر کنم دعوی
 زمانه با هده خصمی کوه من گردد

(۱) [هـ] ف ا د روز جزا [ض] روزے (۲) [ض] بداشت (۳) [هـ] نقطه نیست (۴) [د] باز (۵) [ف] ا حیرتست (۶) [ض] د خوانه (۷) [د] باز

* وله * من کجا عقل کجا برق جنون خواهم ^(۱) که بجان افند و تا روز قیامت سوزد
 * رباعی * دی شاهد وصل قامت افراشته بود ویرانه دل بجلوه انباشته بود
 خفاش نداشت طاقت دیدن مهر ورنه خورشید پرده برداشته بود
 پیروی ^(۲) ساروجی *

امیر بیگ نام * در نقاشی دست داشت *

بیدرد را شراب محبت کجا دهند کیفیت ست عشق بتان ناگرا دهند
 * وله * خداوند از معنی تنگدستم ببخشائی که بمن صورت پرستم

کامی سبزواری *

لخته دماغ شوریدگی دارد *

همه تن خون شرم ز دیده چکم گردانم که گریه را اثر است
 * وله * دیدن و نادیدنش دل میبرد اینچنین زیباتر دیده
 * وله * خواهم چو باد از سر این خاکدان این کوی دوست نیست که نتوان از آن گذشت
 * وله * ^(۳) بهرگ درم ز طرب خون چوشعله میرقص ^(۴) که غمزه بر سر گارست و زخم دل کاری

پیامی *

نام عبد السلام تازی نژاد * لخته رسمی دانش اندوخت لیکن با خود بس نیامده *
 هرچه باز باز بستاند سپهر بد قمار با حریفه کین بدیها کرد نتوان باختن ^(۵)
 * رباعی * تا چند سخن تراشی و رنده زنی تا کی بهدف نیر پراکنده زنی
 گریک سبق از علم خموشی خوانی بسیار برین گفت و شنو خنده زنی
 * وله * هزار صاعقه پنهان بزیر لب دارم برو برو منه انگشت بر لبم زنهار
 بچار سوی مرادے فتاده ام که هنوز بچاه یوسف من به که اندرین بازار
 * وله * باز صبر از بهر تسکینم دروغ تازه بست دفتر خرسندیم را واژگون شیرازه بست
 * رباعی * زین بوم دلم درد جدائی زد و رفت دامن بیدان بیوفائی زد و رفت
 زین هم نفسان ندید چون بوی وفا صد خنده بطرز آشنائی زد و رفت
 سید محمد ^(۷) *

جامه بان هروی * بیشتر رباعی بر طرارد *

(۱) [ض د] برق جنون میخواهم (۲) [ش ف ا] هروی (۳) مصراع اول در [د] مفقود
 (۴) [ض] می رخشد (۵) [ض] ساختن (۶) [ض د] زنده
 (۷) [د] فکری سید محمد

* رباعی * آن روز که آتش محبت افروخت عاشق روش سوزز معشوق آموخت
 از جانب دوست سوزد این سوز و گداز تا در گرفت شمع پروانه نسوخت
 * وله * فردا که نماند از جهان جز خبری ظاهر شود از بهار محشر اثری
 چون سبزه سر از خاک برآرد بتان ما نیز به عاشقی برآیم سره

قدسی کر بلالی نام میر حسین *

از سگان سر کوی توبی منفعلم که بهم محبتی همچو من ساخته اند
 * وله * سیاه روزم و حال مرا کس داند که در فراق تو یک شب بحال من باشد
 * وله * من که باشم که ترا دشمن من ^(۱) در پی بردن و نابردن من باید بود

حیدری تبریزی *

بازرگان طبیعت و شاعر خوست * بسخت تگابو اندرزد و آسانی بر نشاند *
 بهیچ کس منما نامه سیاه مرا چنان مکن که بداند کس گناه مرا
 * وله * چو پاکان حیدری تا میخوانی کمال کسب کن در عالم خاک
 که ناقص رفتن از عالم چنانست که بیرون رفتن از حمام ناپاک

سامری *

پور حیدری تبریزی * در قافیه پیمائی حلیقه درست دارد *
 مشهورتر ز ننگم و معروفتر ز عار در حیرتم که بهر چه مستور مانده ام
 * وله * دهقان بامید مدد گریه من بود هر تخم بهر دشت که در آب و گل انداخت
 فریبی ^(۲) رگی ^(۳) *

نام شاپور * درستی باشکستگی دارد اگر باخود بنشیند در سخن بلند پایگی یابد *
 میبزم تا که سر از داغ کس گرم کنم در دل شعله نشینم نفیسه گرم کنم
 خود سر گرمی هنگامه ندارم شاپور کارم اینست که بازار کس گرم کنم
 * وله * در بادیه آن خارین ریخته برگم کز حادثه مرغی به پندام نگرین
 * وله * سینۀ زلف و زغن یا شکم دام و دست گر شهید غر عشق تو مزاره دارد
 تاره وادی بے عفتی می سپرم نخورم غوطه بدریا که کناره دارد

فسونی شیرازی *

محمود بیگ نام واز نامور بنکیچان * اختر نیکو بوشمرد *

(۱) در [ض د] نیست (۲) [ش] قرنی (۳) [ض] رگی [ف ا د] رگی * [۳]
 دهی * در [ش] بست

خواب راحت شد ازان دیده که دیدن [دانست
رفت آسایش ازان دل که طپیدن دانست
* وله * دلم از گرمی خربان دگر میماند غنچه را که بزور نفسش بکشایند
* وله * چو خواهم بوسم آن پا اولش بر چشم تر [مال
که چشم حسرت پابوس از لب بیشتر دارد
* وله * وای از بجزم عشق نوبزند خون من بخشیدن گناه کم از انتقام نیست
* وله * اندیس خلوت خامم برم غیرت بمحرمان حریف بزم آنسم رشک بر نظارگی دارم
* رباعی * از دست جفای تو اگر بگیرم دور از تو بگو چه خاک بر سر درزم
بر خاک ره که انتم از بنشینم بر گرد سر که گردم از بر خیزم
* وله * مرغست دعای من که جز شب نپرد بے زمزمه ناله و یارب نپرد
هان رشته بپا ضعیف شد میفرسم کین وحشی از آشیانه لب نپرد
نادری^(۲) ترشیزی *

لزم جست وجو بود بے بصری و گمراهی آب بدست خود بود تشنه این سراب را
* وله * ما نادری از گه شکوه داریم خود شعله بخارزار داریم^(۴)

نوعی مشهدهی *

شایستگی دارد اگر اندر زبوی بے مدارا یابد به پیشی گراید *

مردم و آبله پای طلب خشک نشد طی این مرحله را مرگ و بقا کافی نیست
* وله * نیست یلک دیده شایسته که ما جلوه پرده بر روی بود صورت آئینه ما [کذب
* وله * عشق منصور گرایست دلا رنجه میباش هر تنگ حوصله شایسته رسوائی نیست
* وله * حسن مستور نظرهاست که جز صورت [خویش
دلی بحوصله آسمان مهیا کن بهر نیست ز آئینه تماشاخانه را
* وله * دلی بحوصله آسمان مهیا کن ز مهر دوست دگر ذره تمنا کن
به پرتو چه ز خورشید قانع نوعی بلند همتی نیم ذره پیدا کن

بابا طالب اصفهانی *

از معنی خبری دارد و از معامله دانی نصیبی *

شادم از اهل جهان کز اثر صحبت شان بجهان زدهم گوشه تنهایی را
* وله * در دل تذم اگر مهر تو گنجد چه عجب تذکای دل من وسعت صحرای دارم
* وله * زضعفم در گردبان ماند دست و میکنم افغان که این چاک گردبان تا بدامن دیر می آید
* رباعی * زهرم بفرق خود چشانی که چه شد خونریزی و آستین فشانی که چه شد
ای غافل از آنکه تیغ هجر تو چه کرد خاکم بفشار تا بدانی که چه شد

(۱) [ض د] شده زان (۲) این شاعر در [ض د] اخیر نوشته (۳) [ش د] که از

(۴) [ض د] دادیم (۵) [ض د] مگر این

سرمدی اصفهانی *

شریف نام لخته آگهی دارد * درست منش و خدمت گزین * قافیه نیکو برگذارد و از سیاق آگاه *

آیام بعهد ما وفا کن تاریخ وفای روزگاریم
* وله * می در سر و گل در بغل آئی چو در گاشانه ام بهر تماشا بشکفت خاشاک محنت خانه ام
* وله * ز گرم خوئی عصیان چها بخود کردیم به پشت گرمی رحمت چه جرمها داریم
بگلشنی من و دل بال شوق افشاندیم که رشک از آمدن و رفتن صبا داریم
بغیر وصل هزار آرزوست عاشق را هنوز ما بتو ای بخت کارها داریم
* وله * ما بر سر کوفتن نهادیم قدم را دست نبود بر دل ما شادی و غم را
* رباعی * عشق دارم قیامتش هنگامه در دے دارم حکایتش بے نامه
در دے آنکه بدرها نازند^(۲) ز سرعت نکر دیده و نه خامه

دخلی اصفهانی *

کم آرزوی بآرزومندی فراهم دارد و کم سخنی با مردانگی همدوش *

ما رخت طاقت دل فرزانه سوختیم آتش زدیم و حوصله را خانه سوختیم
از کفر و دین برآمده زار و سبزه را در نیمه راه کعبه و بتخانه سوختیم
* رباعی * من ناله ندیدم که اثر در پی داشت من شام ندیدم که سحر در پی داشت
گویند که شادی آورد غم غلط است هر غم دیدم غم دگر در پی داشت

قاسم ارسلان مشهدهی *

بوتی از معنی برده * خواسته بزور اندوزن و بشوق بردهد *

خراب صحبت ارباب فطرت که درو دقایقهای سخن بر اشاره میگذرد
* وله * لفظ و معنی بحال من گریند بے تو چون روی در کتاب کنم
* وله * ای نیم جان برآمده بر لب ترا چه قدر جائی که یلک نگاه بصد جان برابر است
* وله * آب گل و رنگ باده داری سبحان الله چه آب و رنگ ست

غیوری حصاری *

مردانگی غار چه ره او و ساده لوحی پیرایه حال *

شوق چون ره بران در اندازد رسم باز آمدن بر اندازد
* قطع * بر در شاه اکبر غازی که بهشتی ست پرز آسایش

(۱) [ض د] خای صحبت خانه ام (۲) همچنین در هر نسخه (۳) [ش د] بآرزومندی

(۴) [ض د] ماه

ریشِ خود را اگر تراشیدم
نزیبِ زینتِ ست و آرایش

که چو جرم از سیاه‌روئی نیست
ریش را در بهشت گنج‌آیش

قاسمی، مازندرانی *

وارسته زید سرو پا برهنه جهان نوردی کند *

در حسن نسبتِ تو بیوسف نمیکم
یوسف چنین نبود تکلف نمیکم

فزون شد از غم هجران ملال من امشب
بصد خرابی دوش ست حال من امشب

* و لہ *
شراب شوق زهر شب فزونتر افتادست
چہا کند دل بے اعتدال من امشب

شیري *

از شیخ زادگان پنجاب * بنظر گیتی خداوند در سخن بروی او کشوند *

یار آمد و نام برد ما را	وز خون بتمام بدن ما را
* وله * هجوم ناز چندان گرد و پیش باز گرفت	که راه نیست دران تنگنا نمنا را
* وله * سراسر جایی از بدن مبدان فانی شوتم	سرت گردم مگر در کوی از بسیار میگردد
* رباعی * چنداں که دام بعرض جان آلود ست	با خامرشی زبان تال آلود ست
اندک کارے دوزار مشکل دارن	آسان غرضے بصد محال آلود ست

رہی، نیشہ پوری *

نام خواجہ جان^(۲) از نیکوان روزگار امت *

• رباعی * دیگر بحیل رهی متاب این فح را
 بگذار معاد و مبدأ و برزخ را
 در آتش عشق دوست نه تا نبرد
 این گنده آب مرده دوزخ را
 و آنان که سعادت بار نیافتند
 از دوز دستها گیتی خداوند را
 ننگدار بس انبوه چون قاسم گونابادی
 ضمیر سپاهانی و وحشی بافقی
 اکتشم کاشی ا ملک قمی
 ظهوری شیوزی^(۵) وای دشت بیاضی
 نیکي^(۶) عبری نگاری حضوری
 قافیه نورمی - پانانی
 صافی بی^(۷) طوفی تبریزی^(۸) رشکی
 همدانی *

خنیانگران *

فیروزنگی این طلسم آگهی چگونه برگردد و : ۵. یه بر ترائد گفت * گا پرندگان شهبستان دل را
بفرزان جلاد و دومان با کمال تقدس بمیدانجی دست و تارچهره برافروزد از درینچه گوش دشد

(۱) (غ د] فرو || (۲) [ش] جهان || (۳) همچنين در [ف] • [ش] به نا
 برود • در ديگر نسخا نه تا برود || (۴) اين جمله در [ز] نيست || (۵) در حاشيه [د] ترشيحي •
 و حق انكه اين شاعر غير ظهيري ترشيحي است چنانچه از تشكده ظاهر است || (۶) [ف] يكي •
 [ش] بيگي • (غ د] ملني • [م] يكي • در يك نسخه تنگي • (۷) [د] يعني • ؟ [م] يمي •
 (۸) [م] اشكي •

به دیرین بڼه‌گه باز گرد و هزاران ارغواني از خود بخود آرد* نپوشند گانرا فراخور دین غم و شادی برافزاید
 و ارستگي و پابستگي را یادري کند * گیتی خداوند را بدو توجه فراوان و بهز هودنگان این شگرف جادورا
 دوست دار* نادره گاران هندی و ایرانی و تورانی و کشمیری از مرد و زن عشرت افزای بزم همایون *
 و این جادو نفسان سحرپرداز را هفت لخت ساخت و هریک را بروز هفته نامزد گردانید *
 باشارت والا باده از راه گوش بردهند و مستی و هرسپاری برافزایند* گذارش این گروه بس دشوار
 لیکن برای سیرابی سخن چندی پیش قدمان را در جدول می نگارد*
 * جدول (۲) *

میان تانسین	گوالیری	دربین هزار سال همچو او نشان دهند	باز بهادر	مرزبان مالو	در گویندگی کم همتا	نانک جرجو (۳)	گوالیری	گوینده
بابا رام داس	گوالیری	گوینده	شہاب خان (۴)	گوالیری	بین نواز	پریشان خان	پور او	بین نواز
سبحان خان	گوالیری	گوینده	داؤد	ڈھادی (۵)	گوینده	سور داس	پسر بابا رام داس	گوینده
مرکیان خان	گوالیری	گوینده (۶)	سرود خان	گوالیری	گوینده	چاند خان	گوالیری	گوینده
میان چند (۷)	گوالیری	گوینده	میان لال	گوالیری	گوینده	رنگ سین	آکری (۸)	گوینده
چندر خان (۹)	برادر سبحان خان	گوینده	نان ترنگ خان	پور میان تانسین	گوینده	شیخ داون	ڈھادی	کرنا نواز
محمد خان	ڈھادی	گوینده	ملا اسحق	ڈھادی (۱۰)	گوینده	رحمت اللہ	برادر ملا اسحق	گوینده
بیرمادل خان (۱۱)	گوالیری	سرمدنل نواز	استا دوست	مشیدی	نڈی (۱۲)	میر سید علی	مشہدی (۱۳)	عجی

(۱) (ضی د] جاده را « (۲) ترتیب این جدول موافق [۵ ش] است « (۳) (ض د]
 نایک * در [ش] بے نقطه * [ف] نایک * [۴] نامک « (۴) (ف ض د] نبات خان «
 (۵) (د] قعادی « (۶) (ف ض د] برگ نواز « (۷) (ض د] میان جنید «
 (۸) (ض د] اگرگ « (۹) (د] بجتر « (۱۰) (د] ملتانی * [ف] مشهدی *
 (ض د] دهادی ملتانی « (۱۱) (ف ض د] سرمندل خان « (۱۲) (ف ض] نائی «
 (۱۳) (د] گولیری «

Not long after this affair, 'Abdurrahmán took ill, and went to Court, where he was well received. He lingered for a time, and died of an abscess, in the 8th year of Jahángir's reign (A. H. 1022), or eleven years after his father's murder.

BISHOTAN, SON OF 'ABDURRAHMAN, SON OF SHAIKH ABUL FAZL.

He was born on the 3rd Zí Qa'dah, 999. In the 14th year of Jahángir's reign, he was a commander of seven hundred, with three hundred horse. In the 10th year of Sháh Jahán's reign, he is mentioned as a commander of five hundred horse, which rank he held when he died in the 15th year of the same reign.

خواننده	مشهدی	حافظ خواجه علي	غچکی	هروي	بهرام قلي	طنبوره نواز	هروي	آستا يوسف
قانوني	برادر مير عبدالحی	میر عبد الله	طنبوره نواز	مشهدی	سلطان هاشم	میان قنبر و باب سازه اختراع کرده	(۱)	قاسم ملقب به کوهبر
گوینده و خواننده	نیریز میر (۳) دوام خراسانی	پیرزاده	سرنائی		آستا شاه محمد	قنبري	قنچاق	آش بیگ
طنبوره نواز		آستا محمد حسین	طنبوره نواز		آستا محمد امین	خواننده	مشهدی	سلطان حافظ حسین

بسیارے ازین سحرسرایان آگهی یاور به پایے امارت سر بلند می یافتند و بمراتب سپاهی

چهره سعادت بر افروختند * و پیادگان را روزینه از صد و پنجاه دلم کم نبود *

(۱) [ض د] قنبر - قنبری ؟ • در لغات ترکی قوبوز بتفخیم ضم قاف و بای ایجاد نام سازه نوشته ۱۱

(۲) [د ض] شاه محمد آستا ۱۱ (۳) [ش] دوام • [ف ا] قوام علی • [ض د] قوام ۱۱

80 copies printed

Institut für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften
Beethovenstrasse 32, D-60325 Frankfurt am Main
Federal Republic of Germany

Printed in Germany by
Strauss Offsetdruck, D-69493 Hirschberg

P R E F A C E.

THE Manuscripts which the Council and the Philological Committee of the Asiatic Society of Bengal placed in my hands for the purpose of preparing for publication the text of Abul-Fazl's *A'IN-I-AKBARĪ*, are the following :—

(1.) A Manuscript belonging to the late Colonel George William Hamilton, which I have marked [*]. It contains 379 leaves, with 21 lines on each page. The MS. was written by a *kātib* of note ; for the letters are well formed and the writing is *yak-qalam*, i. e. every page looks as if written with the same pen and ink, and according to the same pattern. To judge from the characters, it must have been written during the reign of Akbar or that of Jahāngīr ; and the customary heading of Muhammadan writings '*Bismillah-irrahmān-irrahīm*', in accordance with the anti-Islamitic views of the emperor and of Abul-Fazl, is left out. The date of the copy is omitted, and two seals, one in the beginning and the other in the end of the Manuscript, are effaced. The latter contains the superscription, partly effaced,..... *عرضیده شد سنه* 'inspected, anno.....', which is found in all MSS. that once belonged to the Imperial Library. From the absence of other seals I would conclude that the MS. belonged even in recent times to the Imperial Library.

In the spelling of Hindī words, the copyist uses, for purely Hindī letters, three dots where now-a-days four dots, or a line, or the letter *ḥ*, are used. Thus one and the same symbol is used for the Hindī *re* and the Persian *zhe*. In a few cases, however, four dots occur, whilst in others the simple letters are used without the Hindī diacritical mark. This is of interest, as the Hindī writing of this MS. is one of the oldest specimens on record. In words commencing with the *he* (ه), the *he* has the form of the initial *mim*, or the shape *ḥ* ; the form *h* is avoided. There is, as usual, no distinction between *kāf* and *gāf* ; and the final *kāf*, as also in modern Indian writing, has never the *hamzah*-shaped mark over the final round stroke, which is so common in European, Egyptian, and Syrian manuscripts and prints. The writer spells *بران-جزان-دران-ازان* instead of *برآن-جزآن-درآن-ازآن*, which latter forms are looked upon as wrong or as spellings of inferior *kātibs*.

Though this MS. is old and the best of all I had to collate, it is by no means an excellent manuscript. If the subject matter of the *A'īn* were purely historical or literary, or at least purely Muhammadan, it would no doubt be a

very excellent MS. ; but the contents of the A'in are so varied and uncommon, that even good *kātib*s would find it impossible to guarantee correctness.

(2.) A large folio Manuscript, originally belonging to Faqir Qamar-uddin Sāhib of Lāhor, but purchased by the Asiatic Society. Its lectiones are marked [ف]. It contains 363 pages, of 29 lines each. The handwriting is clear. The MS. may be some eighty years old. The margin contains explanations of difficult words, as far as they occur in existing dictionaries, as the *Kashf-ul-lughāt*, *Badī'ul-lughāt*, *Nawādir-ul-ma'āni*, &c., and occasional references to historical works, as the *Wāq'āt-i-Bābari* and the *Akbarnāmah*. Real difficulties are, however, passed over. There are also marginal extracts from a work entitled *Tuhfat-ul-Hind* (تحفة الهند), which extracts, curious to say, are found identically in other manuscripts too. This work was written towards the end of Aurangzib's reign, at the request of Kokultāsh Khān, by one Mīrzā Khān, son of Fakhruddin Muhammad, and is dedicated to Prince Muhammad Mu'izz-uddin Jahāndār Shāh (born, 1071 H.). It resembles the IVth book of the A'in; and though much inferior to it in tone and subject matter, it has been used by copyists for marginal notes to the A'in. Hence MSS. of the A'in containing notes from this work, must have been written after 1100 H.*

(3.) A large folio parchment MS., the property of the Asiatic Society of Bengal. It agrees with the preceding in text and marginal notes, but is occasionally inferior to it, and has been marked by me [ا]. It contains 499 leaves, with 35 lines on each page. The interstices between the lines are gilt. It was written in 11*2 H. The copyist attributes the work to Faizī, instead of to Abul-Fazl, and says at the end—تم تمام شد نسخه متبرکه آئین اکبری از تصنیف

جامع العلوم شیخ فیضی رحمة الله علیه سنة ۱۱۰۲ *

(4.) A large quarto MS., belonging to H. H. Nawāb Ziyā-uddin of Loharū Dillī, the readings of which have been marked [ض]. It is a modern copy, carefully written and illuminated; the text is inferior in

* A copy of the *Tuhfat-ul-Hind* is in the Library of the Asiatic Society of Bengal (Pers. MSS., No. 174). Beginning—الحمد لله رب العالمين والصلوة على رسوله محمد وآله وصحبه وسلم. اما بعد چنين گوید مست باد هذيان بفتح ميرزا خان ابن فخرالدين محمد که در عهد ميمنت محمد اکبر در مکه خديو کشورستان - - - ابو المظفر محي الدين محمد اورنگزيب پادشاه عالمگير خلد الله مکه الی - - - حسب الاشارة با بشارت وزارت مرتبت امارت ايهت ايات منزلت رضيع شاه جعفر کولتاش خان بوي مطالعة هماين بندگان - - - پادشاهزاده محمد معزالدين جهاندارشاه مد الله الی در علوم متداوله هندیه جزوه چند پرداختم و آنرا بتحفة الهند موسوم ومشهور ساختم //

The book contains (1) a *Muqaddimah*, or introduction, on the letters of the Hindī (Sanskrit) Alphabet; (2) seven *Bābs*, or chapters, viz. (I) on Hindī prosody; (II) on rhyme; (III) on Hindī rhetoric (*alankār*); (IV) on the relation of the lover and the beloved (*singār-ras*); (V) on Hindī music (*sangit*); (VI) on the science of *kok*; (VII) on physiognomy (*sāmudrik*); and (3) a *Khātimah*, or appendix, containing a dictionary of scientific Hindī terms.

The Vth Chapter on Hindī music is of interest, as it contains notes on the musical inventions and alterations made by the great Dillī poet Amīr Khusrāu.

correctness to that of the preceding MSS.; but all tabular matter is clearly and neatly written.

(5.) The Dillī lithographed edition of A. H. 1272 by Sayyid Ahmad, C. S. I., which has been marked by me [د]. It contains 268 folio pages, 18 lines per page, and six pages containing a note by the editor and a تقریظ, *taqriz*, or appreciative review, by the well known Imām Bakhsh, poetically styled Ḡahbā. The edition is illuminated, and, with the permission of the editor, several of the plates have been reproduced in my English translation of the A'in.

This edition does not contain the geographical portion of the IIIrd book of the A'in, i. e. pp. 386 to 599 of my edition. The text often agrees with the preceding, and towards the end of the IVth Book with MS. (1).

(6.) A MS. belonging to Rājā Siva Prasād, C. S. I., Inspector of Schools, N. W. Provinces. The MS., which is marked [ش], ranks in value after No. 1. It contains 434 leaves, of 19 lines each, and may be one hundred years old. It contains many of the marginal notes given in MSS. (3) and (4), among them those taken from the *Tuhfat-ul-Hind*. The MS. is of less use for the IIIrd Book of the A'in. The names of the Sirkārs and Mahalls are not arranged in tables, and there are serious *lacunae* on almost every sheet. The MS. was received after several fasciculi had been printed.

(7.) A small 8vo. MS. of 490 leaves, of eleven lines each, containing only Books IV and V. It belongs to Maulawī Kabīruddīn Ahmad Sāhib, of Calcutta, and has been marked [ک]. Though the geographical tables of Book IV are left out, it is a very correct MS., offering in many cases better readings than all the other MSS. It was written in 1164 H. The writer appears to have been a Hindū, as there are occasional additions and omissions which can be traced to none but to a Hindū. Thus Krishna is always called Srī Krishna. The MS. has been of the greatest use to me.

Besides the above seven MSS., I have had three others belonging to the Asiatic Society, marked [ر], [س], [ط]. Though often consulted by me, they were found to yield no *lectiones* worth recording. In fact they are all exceedingly faulty and defective. All three are modern. The same remarks apply to an incomplete MS. marked [م], which soon after the commencement of the edition was returned to the owner Hāfiz Ahmad Husain Sāhib of Sahāranpūr; and to the Lucknow Lithograph of 1869 (Munshi Newal Kishore's Press). During the progress of the edition the Asiatic Society further acquired four other MSS., the first of which (written in 1197 H. at Murādābād by a Hindū copyist, who likewise attributes the book to Faizī) has occasionally been referred to under the mark [م]; and the last of which a large parchment folio closely resembling MS. 3 [ا].

Thus I had in all fifteen MSS. for collation. From the above remarks, however, it will be seen that the last eight MSS. are of inferior or of no value in comparison with the first seven MSS., upon which this edition is chiefly

based. Gladwin's translation has also been of use, and I have marked it [م] when I found it to confirm a reading of one of the seven superior MSS., or when it differed from all MSS. in my possession.

The want of a really good manuscript of the A'in was most felt by me when editing Book III, and it was a "solamen miserum" for me to find that the same difficulty had been felt by the late Sir H. Elliot, when compiling his valuable notes on Akbar's Sirkárs for his 'Supplementary Glossary'. The names of the numerous Mahalls, the statistical details regarding revenue, rent-free tenures, and the tribal distribution, appear to have exercised the patience of all copyists. The tabular form of the statistics has led to frequent confusion. The copyists seem, one and all, to have copied the tables in vertical, instead of in horizontal columns; hence a trifling omission, or a repetition, made in one column threw the whole table in disorder.

I do not think that a really good MS. of the A'in ever existed, the author's copy, of course, excepted. A Muhammadan copyist is sure to make numerous mistakes in the chapters that refer to the sciences and the customs of the Hindús; and reversely, a Hindú copyist cannot be expected to be correct in copying subject matter purely Muhammadan; while the difficulty of the style, the allusions and references to science, and the geographical portions of the work, are a stumbling-block for either.

All MSS., however, agree in one point: they all give the same amount of subject matter, and the actual differences between MSS. of the A'in never amount—lacunæ excepted—to whole sentences or paragraphs. Hence I believe that the A'in, in the form in which we now possess it, is the only recension that ever existed, and the opinion which has occasionally been put forth that there ought to exist several recensions or revised editions of the work, appears to be groundless. Abul-Fazl, in the Vth Book of the A'in, (*vide* Vol. II, p. ۲۵۵) gives a detailed account of how he wrote the Akbarnámah; and there can be no doubt that the A'in-i-Akbari, which is the third volume of the Akbarnámah, was written at the same time. In its present form, the A'in was finished in the 42nd year of Akbar's reign,* or five years before Abul-Fazl's death.

Though the work is now-a-days generally known under the name of A'IN-I-AKBARI, *i. e.* 'Akbar's mode of governing', the name is not mentioned in the preface or any other part of the book. But in many places it is distinctly described as "the final volume of the Akbarnámah", whilst the author describes himself as the راقم شرفنامه, or the اتم اقبالنامه.

In language and style the A'in differs from the historical portions of the Akbarnámah. The sentences of the latter are smooth; those of the A'in are mostly short, as if they were only notes. Sometimes, indeed, the sentences are so abrupt that it is impossible to say what the subject is. On the other hand, the preface to the A'in; Chapter 9 of Book III (Vol. I, p. ۲۸۹); the beginning of Book IV (Vol. II, p. ۱); the *Khatimah* (Vol. II, p. ۲۴۵); and Abul-Fazl's

autobiography (Vol. II, p. ۲۵۸), are master pieces of composition, though in point of difficulty they yield perhaps to no other prose work written in the Persian language. Whilst later Persian historians adopt a style full of metaphors (عبارت رنگینی), as for example the 'A'lamgir-námah, or fill their pages with the rarest Arabic words, a mass of homonyms and synonyms, and quotations from the Qorán and the Hadís, as in the *Durr-i-Nádirah* or even in the less laborious *Waqá'at-i-Ni'mat Khán 'Alí* (the lampoon that sent an iron shaft through the history-hating soul of Aurangzib); Abul-Fazl's style eschews either fault, and stands out forcible and grand, like the choice passages of a famous oration. His style is everywhere rhetorical and dignified, and absolutely free from pruriency and impurity—a rare merit among Eastern writers. Nothing is easier than to recognise a passage as one written by Abul-Fazl; nothing is more difficult than to imitate his style. The force of his diction seems to have struck Akbar's contemporary, 'Abd-ullah, Khán of Bukhárá, who openly acknowledged that Abul-Fazl's pen appeared to him more terrible than Akbar's arrow.*

In the A'in a decided preference is given to certain archaic forms, to rare and peculiar words, and to purely Persian vocables. Thus we find زبان *zufán*, 'language', for زبان *zabán*; درم, &c., for درم, اول, &c.; مزه, for مزه, درازا, 'length', for درازی; پهنای, 'breadth', for پهنائی or پهنی; the form شناخته, 'known', for شناخته, &c.; a final ی to express the *Izáfat*, as تجردی, 'abstract', for تجردی, &c.; where the text clearly shews that the ی is not the *Izáfat*, followed by the *Izáfat*, the older MSS. of the A'in having preserved this peculiarity; دنیای, 'the world', for دنیای, *dunyá*, سنین, 'spears', *sinén*, &c., with the *Imálah*, for سنای, &c.; compounds as برآغازیدن - برآراستن, 'beginning', 'preparing', &c.; and many more, for the simple برآغازیدن, 'beginning', &c.; forms like برگه‌اش, 'its leaves', for برگه‌ایش, 'its leaves', &c.; the affix نام used as an independent noun in the sense of 'colour', though نام according to the Dictionaries, occurs only in compound adjectives, as لعل‌نام, 'red', the singular نیاگ, 'an ancestor', the Dictionaries only giving the plural نیاگان, 'ancestors'; مشك‌خدا, 'a rich man', formed like ناخدا, ده‌خدا, &c.; اشكل *ashkal*, for مشكل, *mushkil*; and many more.

In the text I have used the form ی at the end of words for the *yá-i-ma'rúf*, and the form ے for the *yá-i-majhúl*. I have also preferred the Túránían (Indian) spellings مشك - اشك, كشادن - اشك, &c., to the Irání مشك - اشك, &c. The *Izáfats* have everywhere been given, and the component parts of compound nouns and adjectives have been printed close together so as to form one word;

* He is reported to have said—از نیز اکبر نمی ترسم - از زبان ابو الفضل می ترسم.

† The ی to indicate the *Izáfat* is only necessary when the adjective is separated from the noun. Thus we have in the Bostán—بمال و ملک بی زوال رسی, which stands for بمال و ملک رسی بی زوال.

thus *دراز دست* *dīrāz dast*, 'a long hand', but *دراز دست* *dīrāz dast*, 'long handed', just as we distinguish in English between 'a black bird' and 'a blackbird'. I have also used the hyphen and the asterisk, to indicate the end of clauses and of sentences.

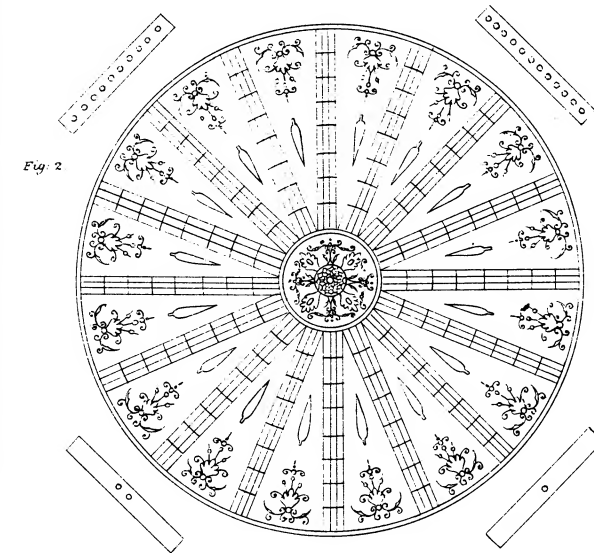
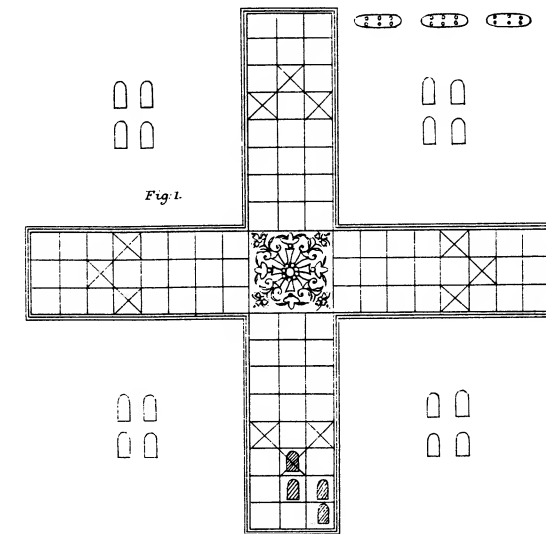
The collation of the text has been no easy task, and no one is more sensible than I of the numerous errors that have been left unnoticed or uncorrected. I have indicated some of those which I had not entered in the 'Errata', in the first volume of my English translation, and hope to continue doing so in the second volume. In the foot notes to the text I have entered not only such *lectiones* as indicate differences in subject matter, but also such as refer to difference in spelling and in idiom, or, to express myself in Persian, to the *اختلافات رسم خط* ! ; for in *colligendis undecunque variis lectionibus curiosi esse volumus, partim ut aliis aliquid inveniendi melius occasionem præberemus, partim ut varia corruptelæ exempla quasi digito ostenderemus* (CANTERI IN LYCOPHR. PROLEGOM.).

The geographical indexes to Vols. I and II, and the Index of the Sanskrit scientific terms of Vol. II, will, it is hoped, be found a useful addition. I have not thought it necessary to add an Index of names of Persons, nor an 'Index Rerum', as they have been given in my English Translation.

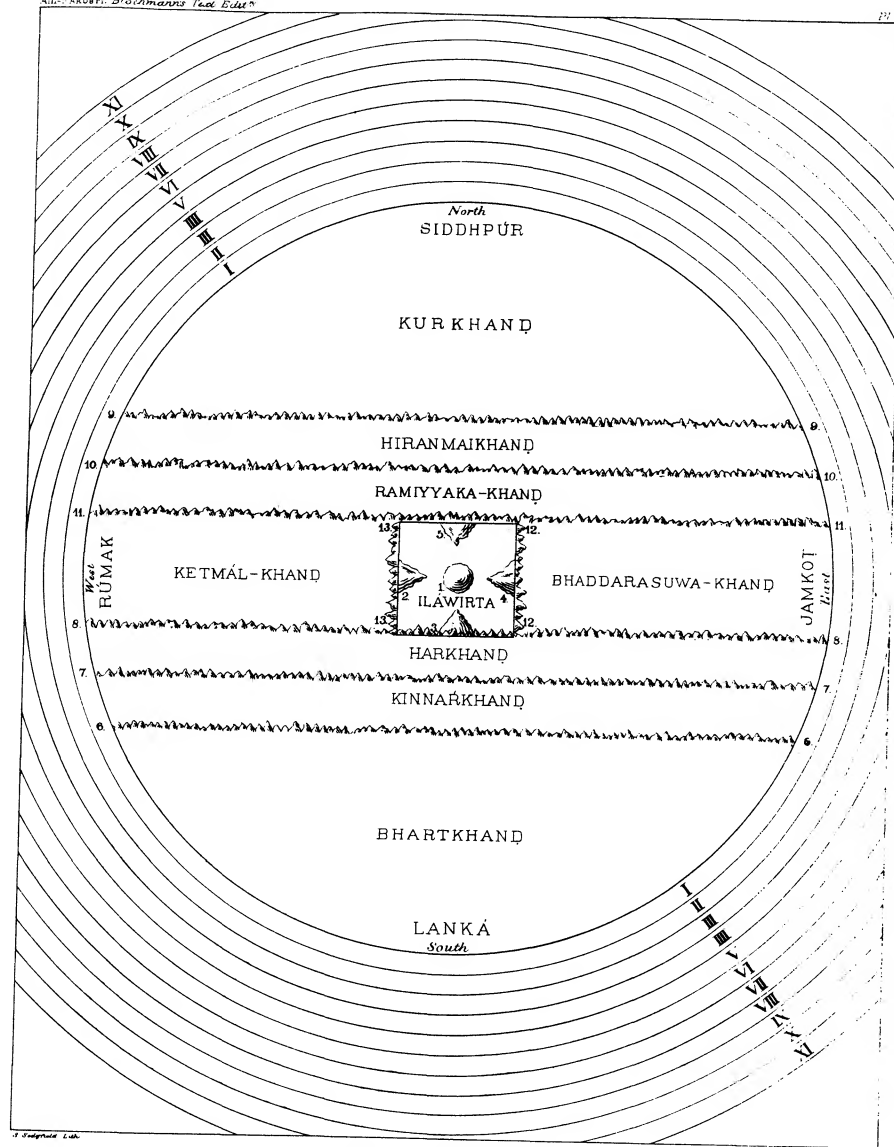
I cannot conclude this preface in a fitter way than by recording that the Government of India, with its usual liberality, made to the Asiatic Society of Bengal a special grant of Rupees 5000 towards the cost of printing this edition.

H. BLOCHMANN.

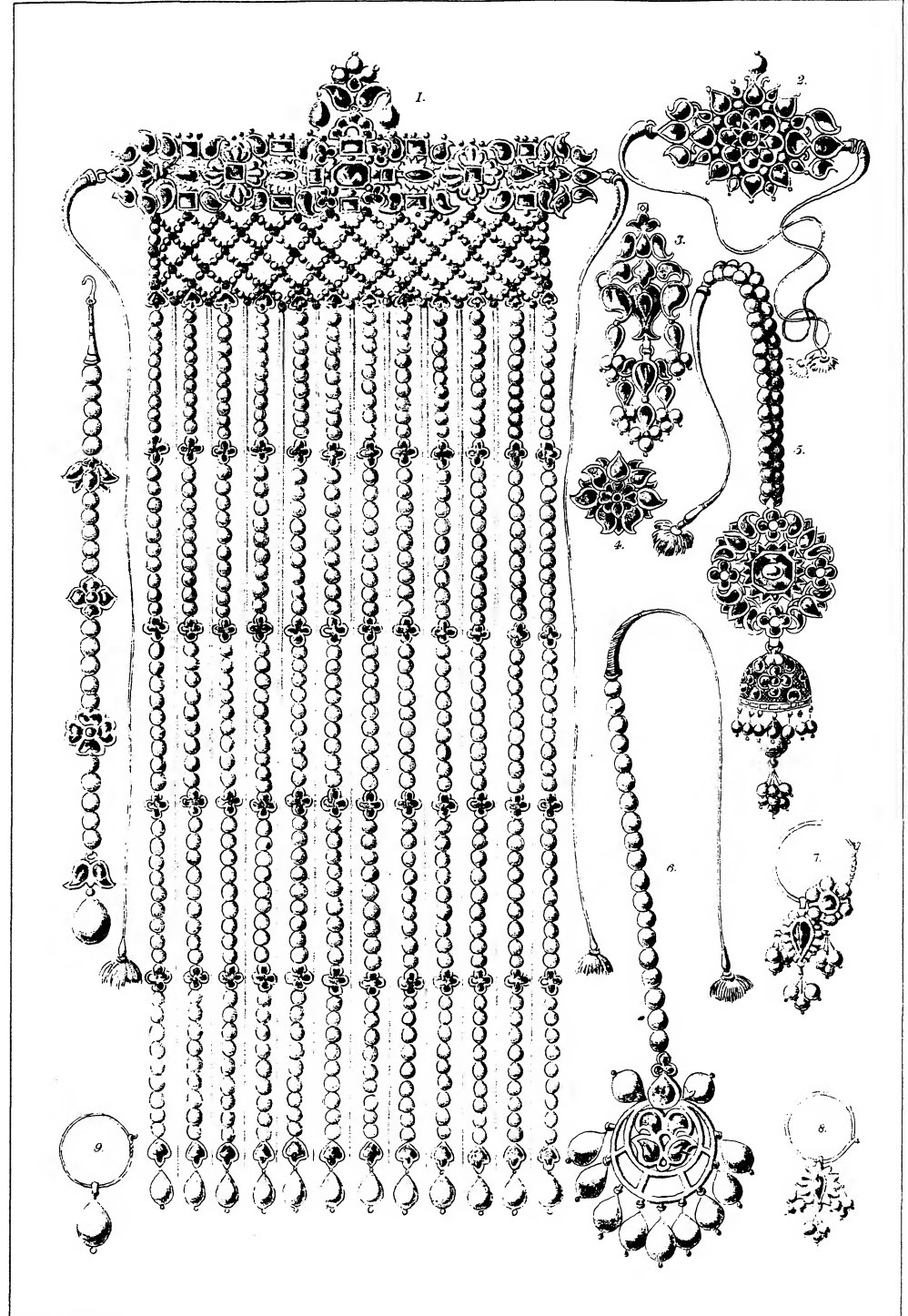
CALCUTTA, MADRASAH,
18th November, 1877.

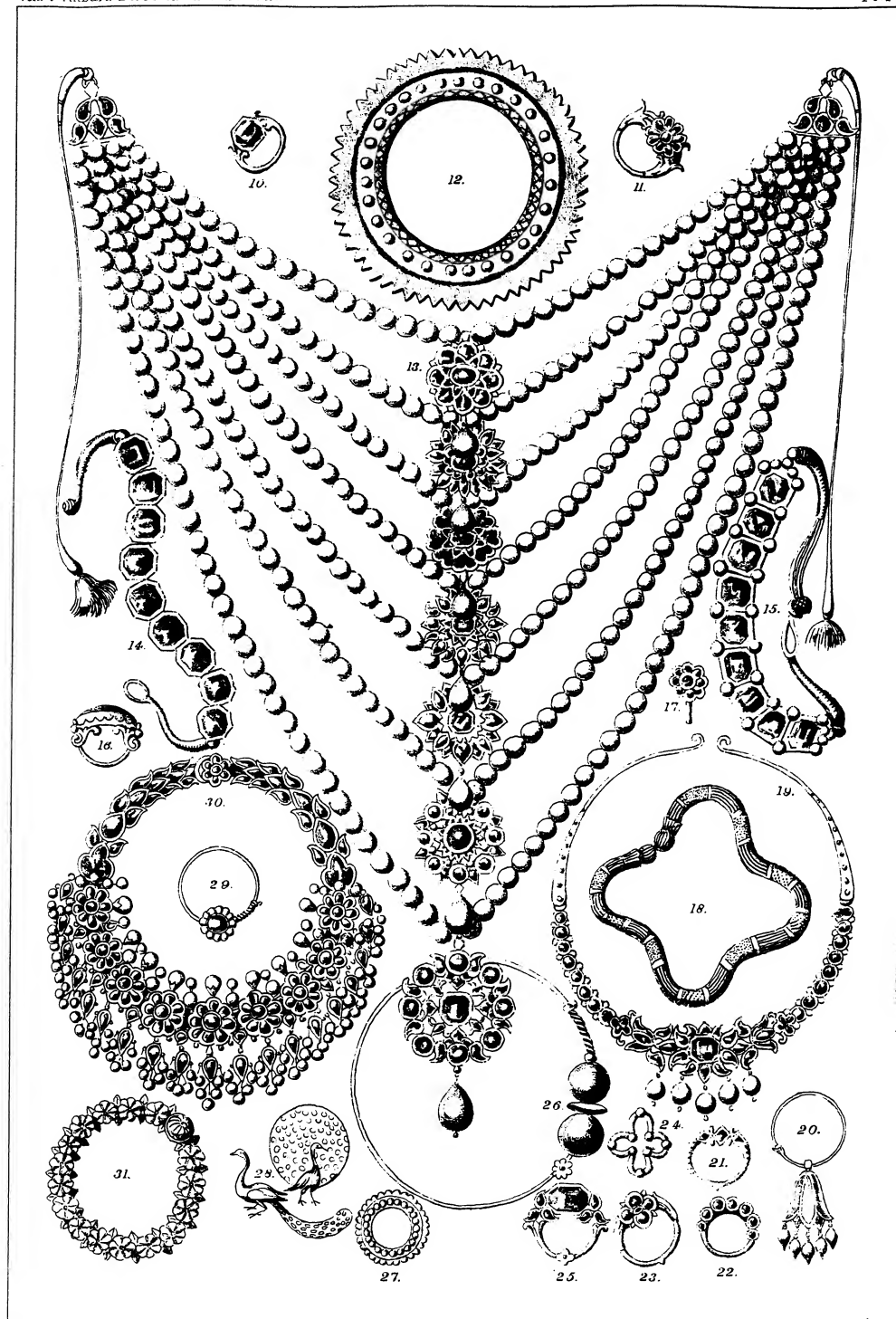

THE GAMES OF CHAUPAR (Fig. 1) AND CHANDAL MANDAL (Fig. 2)
Vide Vol. I. p. 219.

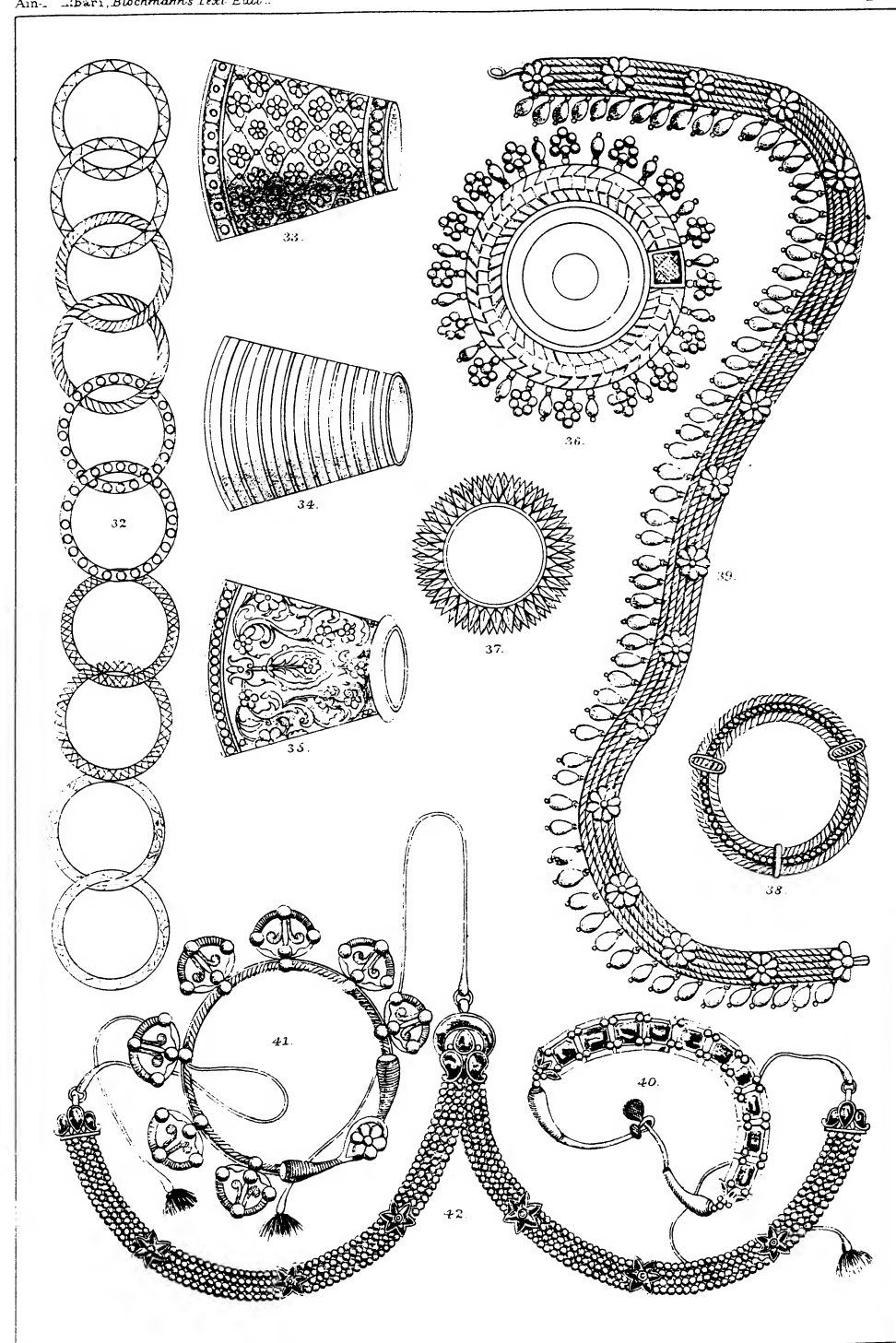
MAP OF JAMMŪDIP

J. Schumann & Co.

INDIAN JEWELLERY.

J. Schumann & Co.

INDIAN JEWELLERY.

LIST OF PLATES

IN

THE TEXT EDITION

OF THE

Á Í N - I - A K B A R Í.

PLATE I.

(*Vide* Vol. I, p. 219.)

The upper figure shews the board for the game called *Chaupar*; the lower figure is the board for the Chandal Mandal game. *Vide* my English Translation of the ÁÍN-I-AKBARÍ, Vol. I, p. xi, and Pl. xvii.

THE HINDÚ MAP OF JAMMÚDÍP (*Vide* Vol. II, p. 21, l. 7.).

- The above are the principal divisions of the earth.

As the whole of Jammúdp is divided by mountains into nine parts, so also *Bhartkhand*, the region between Lanká and Himáchal (Vol. II, p. 20). Between Lanká and the Himáchal there lie seven mountain chains, extending from east to west, as follows:—

HIMA'CHAL.

- LANKA'

HIMA'CHAL RANGE

The region called *Gándharba-khand* is not mentioned by Abul-Fazl.

PLATES III, IV, AND V.
INDIAN JEWELLERY (Vide Vol. II, pp. 183 to 185.)

Pl. III, No. 1. *Sahrá* (p. 184, l. 3), or, as Abul-Fazl spells it, '*Sehrá*'. This ornament is made of silver or gold and a profusion of pearls. Poor people make it of thin coloured paper or of flowers. It is chiefly used for the bridal night, and serves as a veil covering the head and the face and reaching sometimes as low as the thighs. Both the bride and the bridegroom wear the *Sahrá*.

The word '*sahrá*' is also often applied to a kind of epithalamia, *ghazals* written in honor of the bridegroom. The *Sahrás* of Ghálīb and Zauq (ذوق) are well known in Upper India.

The grammarian and lexicographer 'Abdul Wási' of Hānsī compares the *Sahrá* to the Persian *Basák* (بساك); but Sirāj-uddīn Khān Arzú, in his *Navoddar-ul-Alfūz*, says that the *basák* resembles in shape a royal cap (*táj*), and that the use of the *Sahrá* was confined to India. The *Bahár-i-'Ajām* (sub voce *بنجۀ آفتاب*) spells *sihrah*, and quotes the following verse by Khális—

ماه من از حیا رخس بسکه بآب و تاب شد * سهو چو بست عارضش بنجۀ آفتاب شد

The cheek of my moon-faced beloved blushed from bashfulness,
and became, when the *Sihrah* was put on, like the radiant sun.

No. 2. *Sis-phúl* (p. 183, l. 26), i. e., a flower (*phúl*) for the hair (*sís*). This ornament is put over the forehead on the hair.

No. 3. *Kút-biládar* (p. 184, l. 2). The ornament does not seem to be known in Eastern India. According to Abul-Fazl it is an ornament worn on the forehead.

The dictionaries, both Arabic and Persian, give *baládar*, *baládúr*, *baládúr*, *balázir*, &c., as the name of a tree and of its fruit. The fruit is red and has the shape of a heart (*ἀνκαρδιον*). The *Ghiyás-ul-Lughát* gives *baládúr*, and adds that the pronunciation *biládar* (which Abul-Fazl gives) is wrong. *Baládar* is given in old Persian dictionaries (e. g., the *Muayyid*) as the (Indian?) name of a head ornament chiefly worn by brides; and the lexicographer Surúri quotes the following verse by Amír Khusráu of Dihlí—

بسته بالدر همه در سر بلا * داده به بیهوشی عالم صلا

The beloved has put on the *Baládar*, with nothing but mischief in the head,
And announces that all people (from love and admiration) have lost their senses.

The spelling *baládúr* given by Burhán, Vullers, and others, as meaning "alms," has nothing to do with the tree or the ornament called *baládúr*; for the former is a compound of بلا and دور, 'may misfortune be far!', hence 'alms'.

No. 4. *Bindulí* (p. 184, l. 9), a small ornament, "smaller than a goldmuhur," worn on the forehead.
No. 5. *Karn-phúl* (p. 184, l. 9), i. e., ear-flower. This is a very common ornament. The central round part covers the soft part of the ear; the bell, which has the name of *jhúmká*, hangs below the ear; and the pearl-string with its red silk string is twisted over the ear.

No. (number omitted: vide the pearl-string with the hook on the top, and the large pearl at the bottom, to the left of the *Sahrá*). *Máng* (p. 184, l. 1), i. e., the parting of the hair, and

No. 6. *Tíká*, or *Máng-tíká*, or *siti-tíká* (p. 184, l. 5). The large pearl at the lower end of the *Máng*, or the pendant of the *Tíká*, rests on the forehead, where the parting begins; the other end, the hook of the *Máng* or the red silk string of the *Tíká*, is fastened to the back hair.

No. 7. *Khunṭilá* (p. 184, l. 7), a kind of earring. The name does not appear to be known in Eastern India.

No. 8. *Pípal-pattí* (p. 184, l. 11), a kind of earring, the pendant of which resembles the leaf of the *pípal* tree. These earrings are often made so large as to touch the shoulder. Native females wear many earrings, the whole rim of the ear, from the soft part of the ear to the top, and even the shell of the ear, being pierced for the reception of earrings. The latter are generally called *bálí* (vide Pl. IV, No. 29).

No. 9. *Durbachh* (p. 184, l. 10), an earring with a single pearl (*dur*). Instead of '*Durbachh*', natives often use the word *Yárin* (يارين), a corruption of "ear-ring".

Pl. IV, Nos. 10 and 11. *Angúṭhí*, or finger rings. Vide also Nos. 16, 21, 22, 23, 25.

No. 12. *Páil*, vide No. 36.

No. 13. *Hár* (p. 184, l. 23), a necklet. It is often made of seven rows, and is then called *satlari*. The word '*hár*' is common to the Hindí and Persian languages.

Nos. 14 and 15 and Pl. V, No. 40. *Bázú-band* (p. 185, l. 5), armlets.

No. 16. Vide No. 10.

No. 17. *Laung* (p. 184, l. 20), an ornament for the nose, called so from its resemblance to a clove (*laung*). Other ornaments for the nose are the *besar* and *phúlí* (p. 184, l. 17 and l. 19). They are all worn over the nose hole, chiefly on the right side, the nose being bored for the reception of the stalk or wire, upon which the ornament rests.

Muhammadan ladies do not wear these ornaments.

No. 18. *Bánk* (p. 185, l. 19). The spelling '*báng*' of the text is a misprint. An ornament for the foot, sometimes triangular, sometimes like a lozenge in shape. The ornament is chiefly used by villagers.

In Forbes's Hindústání Dictionary, *bánk* is said to be an ornament for the arm.

No. 19. *Háns* (p. 184, l. 24), a necklace, also called *hanslí*, (and in Arabic and Persian, *taug*). It fits close to the neck.

No. 20. *Champá-kalí* (p. 184, l. 14), i. e., a *chámpá*-bud. An earring, the pendant of which resembles the flower of the *Champá* tree.

Nos. 21 to 23. Vide No. 10.

No. 24. *Báhu* (p. 185, l. 3). The figure is too small. The word is not in the dictionaries. According to Abul-Fazl, it is a kind of bracelet. In Persian, *báhu* means 'the upper arm'.

No. 25. Vide No. 10.

No. 26. *Natth* (p. 184, l. 21), the nose ring. The nose ring, as usually worn, is a ring of double the diameter of the figure. The correct ornament consists of two pearls with a flat ruby or a garnet between them. The *natth* is looked upon as the most necessary jewel, and even the poorest man is expected to give his bride at least a nose ring.

The hole for the *natth* is bored through the flesh covering the right nose hole. A smaller ring, generally of the size of a finger ring, is occasionally put through the bone separating the nose holes. This ring is called *buláq* (بللق), a Turkish word. Hence also the name of '*Buláqí*', occasionally given to boys; vide my *Aín Translation*, Vol. I, p. 310, note.

No. 27, and Pl. V, No. 37. *Kangan* (p. 184, l. 25). A bracelet made of gold or silver. The figures are very much reduced. The *Kangan* does not open like our bracelets, but is slipped over the hand. So also the *chúrís* (No. 32).

No. 28. *Mor-Bhaṇwar* (p. 184, l. 16), a kind of ear-ring representing a peacock (*mor*) moving on a swivel (*bhaṇwar*). The swivel is stuck through the soft part of the ear, which allows the peacock to turn when the lady moves the head. The ornament is also called *mor-phúl*, or 'peacock-flower,' and is chiefly worn by ladies in Rájputáná and the N. W. Provinces.

No. 29. *Bálí* (p. 184, l. 13), the common ear-ring. Vide No. 8. It is customary to wear in one ear one more than in the other; for example, 3 in one, and 2 in the other. But sometimes, ladies wear 7 or 9 in one, and 6 or 7 in the other.

No. 30. *Gulúband* (p. 184, l. 23), a necklace of elaborate design. The spring or hook is immediately above the number 30 in the figure.

No. 31. *Gajrah* (p. 184, l. 26), a bracelet. The word signifies a carrot leaf. Like the *Kangan*, it is slipped over the hand.

Pl. V, No. 32. *Chúrí* (p. 185, l. 3), a thin bracelet, chiefly made of silver. Any number may be worn on each wrist. Poor people make them of lac or of coloured glass (*káñch*). The poet Házín says—

صیة چوری بدست آن نگارے • بشاخے مندی بیچیدہ مارے

*A black chūrī on the wrist of the beloved,
like a writhing snake on a sandal-wood branch (the arm).*

According to the *Nafāis-ul-lughāt*, the Arabians make them of ivory and call them *waqf*, pl. *auqāf*; or of tortoise-shell, when they are called *mask*; or of gold, when they are called *siwār*; or of silver, when they are called *qulb*. The custom of wearing ivory bracelets had formerly obtained in India, but was now obsolete.

Nos. 33 to 35. *Chūr* (p. 185, l. 2), the cylinder-shaped bracelet. These bracelets are likewise slipped over the hand. At the present day they are rarely worn except by the poor who make them of brass.

No. 36 and Pl. IV, No. 12. *Pāil* (p. 185, l. 17), the anklet, called in Arabic *khalkhāl*, in Persian *pā-ranjan*.

No. 37. *Vide* No. 27.

Nos. 38 and 39. The names of these ornaments are not known to me. No. 38 is a bracelet, and No. 39 is either a necklace or an ornament for the waist. No. 38 is called *nāth* (?), and No. 39 *tākri*, in the Lakhnau lithograph of the *Āin*.

No. 40. *Vide* Nos. 14, 15.

No. 41. *Ghūnghrū* (p. 185, l. 17), an anklet with bells fastened to it. According to Abul-Fazl, they put six bells strung on silk on each foot, above the *pāil* (No. 36) and below the *jehar* (*vide* below).

No. 42. This ornament is called in S. Ahmad's lithograph *sarnahlī* (?). It is not known in Eastern India.

Besides the above, Abul-Fazl mentions (1) the *Jawé* (p. 185, l. 1), an ornament consisting of 5 gold grains (*jau*) strung on silk, and tied to each hand; (2) the *Tūd* (p. 185, l. 5), a hollow gold armlet; (3) the *Ohhudr-khanīkā*, gold bells strung on gold wire and worn below the waist; (4) the *Kaṭi-mekhlā*, or "waist-girdle" (p. 185, l. 10), perhaps No. 39 of Pl. V; (5) the *Jehar* (p. 185, l. 11), consisting, according to Abul-Fazl, of three hollow gold rings, each of two pieces, the three rings being called *chūrā*, *dūndhani*, and *masūrhi*, respectively; (6) the *Bichhwah* (p. 185, l. 21), an ornament resembling half a bell, worn on the toes; (7) the *Anwat* (p. 185, l. 22), an ornament for the big toe.

BIOGRAPHY

OF

SHAIKH ABULFAZL I 'ALLĀMĪ.

SHAIKH ABUL FAZL, Akbar's minister and friend, was born at Āgrah on the 6th Muharram, 958,* during the reign of Islām Shāh.

The family to which he belonged traced its descent from Shaikh Músá, Abul Fazl's fifth ancestor, who lived in the 9th century of the Hijrah in Siwistán (Sindh), at a place called Rēl (ریل). In "this pleasant village," Shaikh Músá's children and grandchildren remained till the beginning of the 10th century, when Shaikh Khizr, the then head of the family, following the yearnings of a heart imbued with mystic lore, emigrated to Hindústán. There he travelled about visiting those who, attracted by God, are known to the world for not knowing it; and after passing a short time in Hijáz with the Arabian tribe, to which the family had originally belonged, he returned to India, and settled at Nágor, N. W. of Ajmír, where he lived in the company of the pious, enjoying the friendship of Mír Sayyid Yahyá of Bukhárá.

The title of Shaikh, which all the members of the family bore, was to keep up among them the remembrance of the home of the ancestors.

Not long afterwards, in 911, Shaikh Mubárah, Abul Fazl's father was born. Mubárah was not Shaikh Khizr's eldest child: several, children had been born before and had died, and Khizr rejoicing at the birth of another son, called him Mubárah, *i. e.*, the blessed, in allusion, no doubt, to the hope which Islām holds out to the believers, that children gone before bless those born after them, and pray to God for the continuance of their earthly life.

Shaikh Mubárah, at the early age of four, gave abundant proofs of intellectual strength, and fashioned his character and leanings in the company of one Shaikh 'Aṭan (عطان), who was of Turkish extraction and had come during the reign of Sikandar Lodí to Nágor, where he lived in the service of Shaikh Sálár, and died, it is said, at the advanced age of one hundred and twenty years. Shaikh Khizr had now resolved permanently to settle at Nágor, and with the view of bringing a few relations to his adopted home, he returned once more to Siwistán. His sudden death during the journey left the family at Nágor in great distress; and a famine which broke out at the same time, stretched numbers of the inhabitants on the barren sands of the surrounding desert, and of all the members of the family at Nágor only Mubárah and his mother survived.

Mubárah grew up progressing in knowledge and laying the foundation of those encyclopedial attainments, for which he afterwards became so famous. He soon felt the wish and the necessity to complete his education and visit the great teachers of other parts; but love to his mother kept him in his native town, where he continued his studies, guided by the teachings of the great saint Khwájah Ahrár,† to which his attention had been directed. However, when his mother died, and when about the same time the Máldeo disturbances broke out, Mubárah carried out his wish, and

* 14th January, 1551.

† Died at Samarqand, 29th Rabi' I, 895, or 20th February, 1490.

went to Ahmadábád in Gujarát, either attracted by the fame of the town itself, or by that of the shrine of his countryman Ahmad of Khaṭṭú.* In Ahmadábád, he found a second father in the learned Shaikh Abul Fazl, a khaṭīb, or preacher, from Kázarán in Persia, and made the acquaintance of several men of reputation, as Shaikh 'Umar of Tattah and Shaikh Yúsuf. After a stay of several years, he returned to Hindústán, and settled, on the 6th Muharram, 950, on the left bank of the Jamuná, opposite Ágrah, near the Chárbágh Villa,† which Bábar had built, and in the neighbourhood of the saintly Mír Rafi'uddín Safawí of Injú (Shíráz), among whose disciples Mubárák took a distinguished place. It was here that Mubárák's two eldest sons, Shaikh Abul-Faiz,‡ and four years later, Shaikh Abul Fazl, were born. Mubárák had now reached the age of fifty, and resolved to remain at Ágrah, the capital of the empire; nor did the years of extraordinary drought which preceded the first year of Akbar's reign, and the dreadful plague, which in 963 broke out in Ágrah and caused a great dispersion among the population, incline him to settle elsewhere.

The universality of learning which distinguished Mubárák attracted a large number of disciples, and displayed itself in the education he gave his sons; and the filial piety with which Abul Fazl in numerous passages of his works speaks of his father, and the testimony of hostile writers as Badáoní, leave no doubt that it was Mubárák's comprehensiveness that laid in Abul Faiz and Abul Fazl the foundation of those cosmopolitan and, to a certain extent, anti-Islamitic views, for which both brothers have been branded by Muhammadan writers as atheists, or as Hindús, or as sunworshippers, and as the chief causes of Akbar's apostasy from Islám.

A few years before 963 A. H., during the Afghán rule, Shaikh Mubárák had, to his worldly disadvantage, attached himself to a religious movement, which had first commenced about the year 900, and which continued under various phases during the whole of the tenth century. The movement was suggested by the approach of the first millennium of Islám. According to an often quoted prophecy, the latter days of Islám are to be marked by a general decadence in political power and in morals, which on reaching its climax is to be followed by the appearance of Imám Mahdí, 'the Lord of the period',§ who will restore the sinking faith to its pristine freshness. Christ also is to appear; and after all men, through his instrumentality, have been led to Islám, the day of judgment will commence. Regarding this promised personage, the Rauzat ul-Aimmah, a Persian work on the lives of the twelve Imáms,|| has the following passage—

Muslim, Abú Dáúd, Nisáí, Baihaqí, and other collectors of the traditional sayings of the Prophet, state that the Prophet once said, "Muhammad Mahdí shall be of my family and of the descendants of Fátimah [the Prophet's daughter and wife of 'Alí]." And Ahmad, Abú Dáúd, Tirmizí, and Ibn Májah state that the Prophet at some other time said, "When of time one day shall be left, God shall raise up a man from among my descendants, who shall fill the world with justice, just as before him the world was full of oppression;" and again, "The world shall not come to an end till the King of the earth shall appear, who is a man of my family, and whose name is the same as mine." Further, Ahmad and other collectors assert that the Prophet once said, "Muhammad Mahdí belongs to my family, eight and nine years." Accordingly, people believe in the coming of Mahdí. But there is also a party in Islám who say that Imám Mahdí has already come into the world and exists at present: his patronymic is Abul Qásim, and his epithets are "the elect, the stablisher, Mahdí, the expected, the Lord of the age." In the opinion of this party, he was born at Surra-man-raá [near Baghdád] on the 23rd Ramazán, 258, and in 265 he came to his Sardábah [prop. 'a cool place,' 'a summer villa'], and disappeared whilst in his residence. In the book entitled *Shawáhid* it is said that when he was born, he had on his

* *Vide* Translation, p. 507, note. Ahmad of Khaṭṭú is buried at Sark'hich near Ahmadábád. He died in 849 (A.D. 1445).

† Later called Hasht Bihisht, or the Núrafshán Gardens. It is now called the Rám Bágh.

‡ Born A.H. 954, or A.D. 1547. *Vide* Translation, p. 490.

§ *Qálib* i zamán. He is the 12th Imám. The first eleven succeeded the Prophet. 'Mahdí' (which in India is wrongly pronounced Mehndí, 'myrtle') means 'guided'; 'Hádí' means 'a guide'.

|| By Sayyid 'Izzat 'Alí, son of Sayyid Pír 'Alí of Rasulpúr. Lithographed at Lak'hnaú, 1271, A. H., 144 pp., royal 8vo.

right arm the words written, 'Say, the truth has come and error has vanished, surely error is vanishing' [Qorán, xvii, 83]. It is also related that when he was born into the world, he came on his knees, pointed with his fingers to heaven, sneezed, and said, "Praise be to God, he Lord of the world." Some one also has left an account of a visit to Imám Hasan 'Askarí [the eleventh Imám], whom he asked "O son of the Prophet, who will be Khalifah and Imám after thee?" 'Askarí thereupon went into his room, and after some time came back with a child on his shoulders, that had a face like the full moon and might have been three years old, and said to the man, "If thou hadst not found favour in the eyes of God, He would not have shewn you this child: his name is that of the Prophet, and so is his patronymic." The sect who believe Mahdí to be alive at present, say that he rules over cities in the far west, and he is even said to have children. God alone knows the truth!

The alleged prophecies of the Founder regarding the advent of the Restorer of the Faith, assumed a peculiar importance when Islám entered on the century preceding the first millennium, and the learned everywhere agitated the question till at last the Mahdí movement assumed in India* a definite form through the teaching of Mír Sayyid Muhammad, son of Mír Sayyid Khán, of Jaunpúr. This man was a descendant of the Prophet, and bore his name; the fall of Jaunpúr was to him a sign that the latter days had come; extraordinary events which looked like miracles, marked his career; and a voice from heaven had whispered to him the words, "Anta Mahdí," 'thou art Mahdí.' Some people indeed say that Mír Sayyid Muhammad did not mean to declare that he was the promised Mahdí; but there is no doubt that he insisted on his mission as the Lord of the Age. He gained many adherents, chiefly through his great oratorical powers, but pressed by enemies he went to Gujarát, where he found an adherent in Sultán Mahmúd I. From Gujarát he proceeded, at the request of the king and to the joy of numerous enemies, on a pilgrimage to Makkah. From there also he seems to have been driven away. On his return, it was revealed to him that his teaching was vexatious, and he said to the disciples that accompanied him, "God has removed from my heart the burden of Mahdí. If I safely return, I shall recant all." But when he reached the town of Faráh in Balochistán, where his arrival had created a great sensation, he died (911, A. H.; 1505, A. D.). His tomb became a place of general pilgrimage, although Sháh Ismá'il and Sháh Tahmásp tried to destroy it. The movement, however, continued. Some of his followers adhered to their belief that he was Mahdí; and even the historian Badáoní, who was strongly attached to the cause, speaks of him as of a great saint.

Other Mahdís appeared in various parts of India. In 956 (A. D., 1549), a Mahdí of great pretensions arose in Biánah, S.W. of Ágrah, in the person of Shaikh 'Aláí. This man was a Bangálí Musalmán. His father had been looked upon in his country as a learned saint, and after visiting Makkah, he had settled, in 935, with his younger brother Naçrullah, likewise a learned man, at Biánah, where they soon became respected and influential men. Shaikh 'Aláí had shewn from his youth the learning of the lawyer and the rigour of the saint; and on the death of his father, he gathered numerous pupils around himself. 'But the love of power issues at last from the heads of the just,' and on the day of the 'Yd, he kicked an influential Shaikh from his *haudah*, and, supported by his brothers and elder relatives, he proclaimed that he alone was worthy of being the Shaikh of the town.

About the same time, one Miyán 'Abdullah, a Niyází Afghán and disciple of Mír Sayyid Muhammad of Jaunpúr, arrived from Makkah, and settled at a retired spot near Biánah. Like his master, he was a man of oratorical powers and was given to street preaching; and in a short time

* Badáoní, in his '*Najáturrahshid*,' gives a few particulars regarding the same movement in Badakhshán, from where the idea seems to have spread over Persia and India. In Badakhshán, it was commenced by Sayyid Muhammad Núrbakhsh, a pupil of Abú Is-háq Khatlání, who gained numerous adherents and created such disturbances, that troops were sent against him. He was defeated and fled to 'Iráq, in the mountainous districts of which country he is said to have gained thirty thousand followers. He had often to fight with the governors, but defied them all. Badáoní has preserved a copy of the proclamation which Núrbakhsh sent unto all the saints. One of his disciples was Shaikh Muhammad Láhijí, the commentator of the '*Gulshan i Ráz*.'

he gained numerous followers among the woodcutters and water-carriers. Shaikh 'Aláí also was overawed by the impressive addresses of Miyán 'Abdullah; he gave up teaching and struggling for local influence, turned faqir, told his wife either to follow him to the wilderness or to go, distributed his whole property, even his books, among the poor adherents of the Niyázi, and joined the fraternity which they had formed. The brethren had established among themselves community of property, divided the earnings obtained by begging, and gave up all work, because it was said in the Qorán, 'Let not men be allured by trade or selling to give up meditating on God.' Religious meetings, the object of which was to prepare people for the advent of the promised Mahdí, were daily held after the five prayers, which the brethren said together, and wherever they went they appeared armed to the teeth. They soon felt strong enough to interfere with municipal matters, and inspected the bázars and removed by force all articles forbidden in the law, defying the magistrates, if opposed to them, or assisting them, if of their opinion. Their ranks increased daily, and matters in Biánah had come to such a pass, that fathers separated themselves from their children and husbands from their wives. Shaikh 'Aláí's former position and the thoroughness of his conversion had given him the rank of second leader; in fact, he soon outdid Miyán 'Abdullah in earnestness and successful conversions, and the latter at last tried to rid himself of his rival by sending him with six or seven hundred armed men towards Makkah. 'Aláí marched with his band over Basáwar to Khawácpúr, converting and preaching on the way, but on account of some obstacles they all returned to Biánah.

Shaikh 'Aláí's fame at last reached the ear of Islám Sháh, who summoned him to Ágrah; and although the king was resolved to put him to death as a dangerous demagogue, and was even offended at the rude way in which 'Aláí behaved in his presence, he was so charmed by an impromptu address which 'Aláí delivered on the vanities of the world and the pharisaism of the learned, that he sent cooked provisions to 'Aláí's men. To the amusement of the Afghán nobles and generals at court, 'Aláí on another occasion defeated the learned on questions connected with the advent of Mahdí, and Islám Sháh was day after day informed that another of his nobles had gone to 'Aláí's meetings and had joined the new sect.

It was at this time that Shaikh Mubárák also became a 'disciple,' and professed Mahdawí ideas. It is not clear whether he joined the sect from religious or from political motives, inasmuch as one of the objects of the brethren was to break up the party of the learned at Court, at whose head Makhdúm ul-Mulk stood; but whatever may have been his reason, the result was, that Makhdúm became his inveterate enemy, deprived him of grants of land, made him flee for his life, and persecuted him for more than twenty years, till Mubárák's sons turned the tables on him and procured his banishment.*

* 'Makhdúm ul-Mulk' was the title of 'Abdullah of Sulṭánpúr, regarding whom the reader may consult the index of the translation for references. The following biographical notice from the *Khazínat ul Aqfiá* (Láhor, pp. 443, 464) shews the opinion of good Sunnis regarding Makhdúm.

'Mauláná 'Abdullah Anṣarí of Sulṭánpúr belongs to the most distinguished learned men and saints of India. He was a Chishtí in his religious opinions. From the time of Sher Sháh till the reign of Akbar, he had the title of 'Makhdúm-ul-Mulk' (*prop.* served by the empire). He was learned in the law and austere in practice. He zealously persecuted heretics. When Akbar commenced his religious innovations and converted people to his 'Divine Faith' and sunworship, ordering them to substitute for the creed the words 'There is no God but Allah, and Akbar is the viceregent of God,' Mauláná 'Abdullah opposed the emperor. Driven at last from Court, he retired to a mosque; but Akbar said that the mosque belonged to his realm, and he should go to another country. Makhdúm therefore went to Makkah. On his return to India, Akbar had him poisoned. He has written several works, as the *كشف الغممة*, *Kashf ul-ghummah*; the *عقبة الانبياء*, *Iffat ul-Anbiyá*, the *منهاج الدين*, *Minhaj uddin*, &c. He was poisoned in A. H. 1006.

'His son Hájí 'Abdul Karím went after the death of his father to Láhor, where he became a religious guide. He died in 1045, and lies buried at Láhor, near the Zib-unnisá Villa, at Mauza' Kot. His sons were Shaikh Yahyá, Iláh Núr, 'Abdul Haq and A'lá Huzúr. Shaikh Yahyá, like his father, wrought miracles.'

The learned at Court, however, were not to be baffled by 'Aláí's success, and Makhdúm's influence was so great, that he at last prevailed on the king to banish the Shaikh. 'Aláí and his followers readily obeyed the command, and set out for the Dak'hin. Whilst at Handiah on the Narbadá, the frontier of Islám Sháh's empire, they succeeded in converting Bahár Khán A'zam Humáyún and half his army, and the king on hearing of this last success cancelled his orders and recalled Shaikh 'Aláí.

About the same time (955), Islám Sháh left Ágrah, in order to put down disturbances in the Panjáb caused by certain Niyázi Afgháns, and when he arrived in the neighbourhood of Biánah, Makhdúm ul-Mulk drew the king's attention to Miyán 'Abdullah Niyázi, who after Shaikh 'Aláí's departure for the Dak'hin roamed about in the hills of the Biánah district with three or four hundred armed men, and was known to possess great influence over men of his own clan, and consequently over the Niyázi rebels in the Panjáb. Islám Sháh ordered the governor of Biánah, who had become a Mahdawí, to bring Miyán 'Abdullah to him. The governor advised his religious leader to conceal himself; but Miyán 'Abdullah boldly appeared before the king, and so displeased him by his neglect of etiquette, that Islám Sháh gave orders to beat him to death. The king watched on horseback for an hour the execution of the punishment, and only left when Miyán 'Abdullah lay apparently lifeless on the ground. But he was with much care brought back to life. He concealed himself for a long time, renounced all Mahdawí principles, and got as late as 993 [A. D., 1585] from Akbar a freehold, because he, too, had been one of Makhdúm ul-Mulk's victims. He died more than ninety years old, in 1000, at Sarhind.*

Islám Sháh after quelling the Niyázi disturbances, returned to Ágrah, but almost immediately afterwards his presence was again required in the Panjáb, and it was there that Shaikh 'Aláí joined the royal camp. When Islám Sháh saw the Shaikh, he said to him in a low voice, "Whisper into my ear that you recant, and I will not trouble you." But Shaikh 'Aláí would not do so, and Islám Sháh, to keep up the appearance of authority, ordered a menial to give him by way of punishment a few cuts with the whip in his presence. Shaikh 'Aláí had then scarcely recovered from an attack of the plague, which for several years had been raging in India, and had a few badly healed wounds on his neck. Whilst he got the cuts, one of the wounds broke open, and 'Aláí fainted and died. His body was now thrown under the feet of an elephant, and orders were given that no one should bury him, when all at once, to the terror of the whole camp and the king who believed that the last day had dawned, a most destructive cyclone broke forth. When the storm abated, 'Aláí's body was found literally buried among roses and other flowers, and an order was now forthcoming to have the corpse interred. This happened in 957 [A. D., 1550]. People prophesied the quick end of Islám Sháh and the downfall of his house.†

Makhdúm ul-Mulk was never popular after that.

The features common to all Mahdawí movements are, (1) that the preachers of the latter days were men of education and of great oratorical powers, which gave them full sway over the

In this account the date is wrong; for Makhdúm ul-Mulk died in 990, and as Badāoní, Makhdúm's supporter, says nothing of poison (Bad. II., 311), the statement of the *Khazínat ul Aqfiá* may be rejected. Badāoní also says that Makhdúm's sons were worthless men.

The titles of Makhdúm ul-Mulk's works are not correctly given either; *vide* Translation, p. 544.

* Badāoní visited him in Sarhind, and it was from 'Abdullah that he heard of Mír Sayyid Muhammad's repentance before death. Among other things, 'Abdullah also told him that after the Mír's death in Faráh, a well-known man of that town seized on lands belonging to Balochis and proclaimed himself Christ; and he added that he had known no less than thirteen men of respectable parentage, who had likewise claimed to be Christ.

† The circumstances connected with 'Aláí's death resemble the end of Sídí Múláh during the reign of Jalál-uddín Firúz Sháh.

The place in the Panjáb, where the scene took place, is called Ban. (Bad. I., 408.)

The fact that Badāoní spent his youth at Basáwar near Biánah, *i.e.*, in the very centre of the Mahdawí movement, accounts perhaps for his adherence, throughout his life, to Mahdawí principles.

multitudes; and (2) that the Mahdawís assumed a hostile position to the learned men who held office at Court. Islám has no state clergy; but we find a counterpart to our hierarchical bodies in the 'Ulamás about Court, from whom the Sadrs of the provinces, the Mír 'Adls, Muftís, and Qázís were appointed. At Dihlí and Ágrah, the body of the learned had always consisted of staunch Sunnis, who believed it their duty to keep the kings straight. How great their influence was, may be seen from the fact that of all Muhammadan emperors only Akbar, and perhaps 'Aláuddín Khiljí, succeeded in putting down this haughty set.

The death of Shaikh 'Aláí was a great triumph for the Court 'Ulamás, and a vigorous persecution of all Mahdawí disciples was the immediate result. The persecutions lasted far into Akbar's reign. They abated only for a short time when the return of Humáyún and the downfall of the Afghán power brought about a violent political crisis, during which the learned first thought of their own safety, well knowing that Humáyún was strongly in favour of Shí'ism; but when Akbar was firmly established, and the court at Ágrah, after the fall of Bairám Khán, who was a Shí'ah, again teemed with Hindústání Sunnis, the persecutions commenced. The hatred of the court party against Shaikh Mubárák especially rose to such a height, that Shaikh 'Abdunnabí and Makhdúm ul-Mulk represented to the emperor that, inasmuch as Mubárák also belonged to the Mahdawís and was, therefore, not only himself damned, but led also others into damnation, he deserved to be killed. They even obtained an order to bring him before the emperor. Mubárák wisely fled from Ágrah, only leaving behind him some furniture for his enemies to reek their revenge on. Concealing himself for a time, he applied to Shaikh Salím Chishtí of Fathpúr SÍkrí for intercession; but being advised by him to withdraw to Gujarát, he implored the good offices of Akbar's foster-brother, the generous Khán i A'zam Mírzá Kokah, who succeeded in allaying all doubts in the mind of the emperor by dwelling on the poverty of the Shaikh and on the fact that, different from his covetous accusers, he had not cost the state anything by way of freeholds, and thus obtained at least security for him and his family. Mubárák some time afterwards applied indeed for a grant of land for his son Abul Faiz, who had already acquired literary fame, though he was only twenty years old, and waited personally with his son on Shaikh 'Abdunnabí. But the latter, in his theological pride, turned them out of his office as men suspected of Mahdawí leanings and Shí'ah tendencies. Even in the 12th year of Akbar's reign, when Faizí's poems* had been noticed at court,—Akbar then lay before Chitor—and a summons had been sent to the young poet to present himself before his sovereign, the enemies at Ágrah saw in the invitation a sign of approaching doom, and prevailed on the governor to secure the victim this time. The governor thereupon sent a detachment of Mughul soldiers to surround Mubárák's house. Faizí was accidentally away from home, and the soldiers suspecting a conspiracy, subjected Mubárák to various sorts of ill-treatment; and when Faizí at last came, he was carried off by force to Chitor.† Nor did his fears for his father and his own life vanish, till his favourable reception at court convinced him both of Akbar's good will and the blindness of his personal enemies.

Abul Fazl had in the meantime grown up zealously studying under the care of his father. The persecutions which Shaikh Mubárák had to suffer for his Mahdawí leanings at the hands of the learned at Court, did not fail to make a lasting impression on his young mind. There is no doubt that it was in this school of misfortune that Abul Fazl learned the lesson of toleration, the practice of which in later years formed the basis of Akbar's friendship for him; while, on the other hand, the same pressure of circumstances stimulated him to unusual exertions in studying, which subsequently enabled him during the religious discussions at Court to lead the opposition and overthrow by superior learning and broader sentiments the clique of the 'Ulamás, whom Akbar hated so much.

* Abul Faiz wrote under the nom-de-plume of Faizí.

† 20th Rabi' I, 975, or 24th September, 1567. The ode which Faizí presented will be found in the Akbarnámah.

At the age of fifteen, he showed the mental precocity so often observed in Indian boys; he had read works on all branches of those sciences which go by the name of *hikamí* and *naqlí*, or *má'qúl* and *manqúl*.* Following the footsteps of his father, he commenced to teach long before he had reached the age of twenty. An incident is related to shew how extensive even at that time his reading was. A manuscript of the rare work of Iqfahání happened to fall into his hands. Unfortunately, however, one half of each page, vertically downwards from top to bottom, was rendered illegible, or was altogether destroyed, by fire. Abul Fazl, determined to restore so rare a book, cut away the burnt portions, pasted new paper to each page, and then commenced to restore the missing halves of each line, in which attempt after repeated thoughtful perusals he succeeded. Some time afterwards, a complete copy of the same work turned up, and on comparison it was found that in many places there were indeed different words, and in a few passages new proofs even had been adduced; but on the whole the restored portion presented so many points of extraordinary coincidence, that his friends were not a little astonished at the thoroughness with which Abul Fazl had worked himself into the style and mode of thinking of a difficult author.

Abul Fazl was so completely taken up with study, that he preferred the life of a recluse to the unstable patronage of the great and to the bondage which attendance at court in those days rendered inevitable. But from the time Faizí had been asked by Akbar to attend the court, hopes of a brighter future dawned, and Abul Fazl, who had then completed his seventeenth year, saw in the encouragement held out by the emperor, in spite of Mubárák's numerous enemies at court, a guarantee that patient toil, on his part, too, would not remain without fruit. The skill with which Faizí in the meantime acquired and retained Akbar's friendship, prepared the way for Abul Fazl; and when the latter, in the very end of 981 (beginning of 1574, A. D.), was presented to Akbar as Faizí's brother, the reception was so favorable that he gave up all thoughts of leading a life among manuscripts. "As fortune did not at first assist me," says Abul Fazl in the Akbarnámah, "I almost became selfish and conceited, and resolved to tread the path of proud retirement. The number of pupils that I had gathered around me, served but to increase my pedantry. In fact, the pride of learning had made my brain drunk with the idea of seclusion. Happily for myself, when I passed the nights in lonely spots with true seekers after truth, and enjoyed the society of such as are empty-handed, but rich in mind and heart, my eyes were opened and I saw the selfishness and covetousness of the so-called learned. The advice of my father with difficulty kept me back from outbreaks of folly; my mind had no rest, and my heart felt itself drawn to the sages of Mongolia or to the hermits on Lebanon; I longed for interviews with the lamas of Tibet or with the pádrís of Portugal, and I would gladly sit with the priests of the Pársis and the learned of the Zendavesta. I was sick of the learned of my own land. My brother and other relatives then advised me to attend the Court, hoping that I would find in the emperor a leader to the sublime world of thought. In vain did I at first resist their admonitions. Happy indeed, am I now that I have found in my sovereign a guide to the world of action and a comforter in lonely retirement; in him meet my longing after faith and my desire to do my appointed work in the world; he is the orient where the light of form and ideal dawns; and it is he who has taught me that the work of the world, multifarious as it is, may yet harmonize with the spiritual unity of truth. I was thus presented at Court. As I had no worldly treasures to lay at the feet of his Majesty, I wrote a commentary to the *Áyat ul-Kursí*,† and presented it when the emperor was at Ágrah. I was favourably received, and his Majesty graciously accepted my offering."

Akbar was at that time busily engaged with his preparations for the conquest of Bihár and Bengal. Faizí accompanied the expedition; but Abul Fazl naturally stayed in Ágrah. But as Faizí wrote to his brother that Akbar had enquired after him, Abul Fazl attended Court

* Translation, p. 540, note.

† Name of the 256th verse of the second chapter of the Qorán.

immediately on the emperor's return to Fathpúr Sikrī, where Akbar happened to notice him first in the Jāmi' Mosque. Abul Fazl, as before, presented a commentary written by him on the opening of a chapter in the Qorān, entitled 'Sūrat ul Fath,' 'the Chapter of Victory.'*

The party of the learned and bigoted Sunnis at Court, headed by Makhdūm ul-Mulk and Shaikh 'Abdunnabī, had every cause to feel sorry at Faizī's and Abul Fazl's successes;† for it was now, after Akbar's return from Bihār, that the memorable Thursday evening discussions commenced, of which the historian Badāonī has left us so vivid an account. Akbar at first was merely annoyed at the "Pharaoh-like pride" of the learned at court; stories of the endless squabbles of these pious casuists had reached his ear; religious persecutions and a few sentences of death passed by his Chief-Justice on Shī'ahs and "others heretics" affected him most deeply; and he now for the first time realized the idea that the scribes and the pharisees formed a power of their own in his kingdom, at the construction of which he had for twenty years been working. Impressed with a favourable idea of the value of his Hindū subjects, he had resolved when pensively sitting in the mornings on the solitary stone at Fathpúr Sikrī, to rule with even hand men of every creed in his dominions; but as the extreme views of the learned and the lawyers continually urged him to persecute instead of to heal, he instituted the discussions, because, believing himself to be in error, he thought it his duty as ruler to 'enquire.' It is not necessary to repeat here the course which these discussions took.‡ The unity that had existed among the learned disappeared in the very beginning; abuse took the place of argument, and the plainest rules of etiquette were, even in the presence of the emperor, forgotten. Akbar's doubts instead of being cleared up only increased; certain points of the Hanafī law, to which most Sunnis cling, were found to be better established by the dicta of lawyers belonging to the other three sects; and the moral character of the Prophet was next scrutinized and was found wanting. Makhdūm ul-Mulk wrote a spiteful pamphlet against Shaikh 'Abdunnabī, the Sadr of the empire, and the latter retorted by calling Makhdūm a fool and cursing him. Abul Fazl, upon whom Akbar from the beginning had fixed as the leader of his party, fanned the quarrels by skilfully shifting the disputes from one point to another, and at last persuaded the emperor that a subject ought to look upon the king not only as the temporal, but also as the only spiritual guide. The promulgation of this new doctrine was the making of Abul Fazl's fortune. Both he and Akbar held to it to the end of their lives. But the new idea was in opposition to Islām, the law of which stands above every king, rendering what we call a constitution impossible; and though headstrong kings as 'Alauddīn Khiljī had before tried to raise the law of expediency (مصلحت, *maṣlaḥat i waqt*) above the law of the Qorān, they never fairly succeeded in separating religion from law or in rendering the administration of the empire independent of the Mullā. Hence when Abul Fazl four years later, in 986, brought up the question at the Thursday evening meetings, he raised a perfect storm; and while the disputations, bitter as they were, had hitherto dwelt on single points connected with the life of the Prophet, or with sectarian differences, they henceforth turned on the very principles of Islām. It was only now that the Sunnis at Court saw how wide during the last four years the breach had become; that "the strong embankment, of the clearest law and the most excellent faith had been broken through"; and that Akbar believed that there were sensible men in all religions, and abstemious thinkers and men endowed with miraculous power among all nations. Islām, therefore, possessed in his opinion no superiority over other forms of worship.§ The learned party seeing their official position endangered, now shewed signs of readiness to yield, but it was too late. They even signed the remarkable document which Shaikh

* The details of Abul Fazl's introduction at Court given in Badāonī differs slightly from Abul Fazl's own account.

† Badāonī ascribes to Makhdūm ul-Mulk an almost prophetic insight into Abul Fazl's character; for the first time he saw Abul Fazl, he said to his disciples, "What religious mischief is there of which that man is not capable?" Bad. III, 72.

‡ Translation, pp. 170 ff.

§ Translation, pp. 178, 179.

Mubārak in conjunction with his sons had drafted, a document which, I believe, stands unique in the whole Church History of Islām. Badāonī has happily preserved a complete copy of it.* The emperor was certified to be a just ruler, and was as such assigned the rank of a 'Mujtahid', i. e. an infallible authority in all matters relating to Islām. The 'intellect of the just king' thus became the only source of legislation, and the whole body of the learned and the lawyers bound themselves to abide by Akbar's decrees in religious matters. Shaikh 'Abdunnabī and Makhdūm ul-Mulk signed indeed the document against their will, but sign they did; whilst Shaikh Mubārak added to his signature the words that he had most willingly subscribed his name, and that for several years he had been anxiously looking forward to the realization of the progressive movement. "The document," says Abul Fazl in the Akbarnāmah, "brought about excellent results,—(1) The Court became a gathering place of the sages and learned of all creeds; the good doctrines of all religious systems were recognized, and their defects were not allowed to obscure their good features; (2) perfect toleration (*ṣulh-i-kul*, or 'peace with all') was established; and (3) the perverse and evil minded were covered with shame on seeing the disinterested motives of his Majesty, and thus stood in the pillory of disgrace." The copy of the draft which was handed to the emperor, was in Shaikh Mubārak's own handwriting, and was dated Rajab, 987 (September, 1579).

A few weeks afterwards, Shaikh 'Abdunnabī and Makhdūm ul-Mulk were sent to Makkah, and Shaikh Mubārak and his two sons triumphed over their enemies. How magnanimous Abul Fazl was, may be seen from the manner in which he chronicles in the Akbarnāmah the banishment of these men. Not a sentence, not a word, is added indicative of his personal grievances against either of them, though they had persecuted and all but killed his father and ruined his family; the narrative proceeds as calm and statesmanlike as in every other part of his great work, and justifies the high praise which historians have bestowed upon his character that "neither abuse nor harsh words were ever found in his household."

The disputations had now come to an end (A. D. 1579), and Faizī and Abul Fazl had gained the lasting friendship of the emperor. Of the confidence which Akbar placed in Faizī, no better proof can be cited than his appointment, in the same year, as tutor to Prince Murād; and as both brothers had entered the military, then the only, service and had received *mansabs*, or commissions, their employment in various departments gave them repeated opportunities to gain fresh distinctions. Enjoying Akbar's personal friendship, both remained at court in Fathpúr Sikrī, or accompanied the emperor on his expeditions. Two years later, Faizī was appointed Sadr of Aḡrah, Kālpī, and Kālinjar, in which capacity he had to enquire into the possibility of resuming free tenures (*ṣayurgḥāl*), which in consequence of fraudulent practices on the part of government officers and the rapaciousness of the holders themselves had so much increased as seriously to lessen the land revenue; and Abul Fazl, in the very beginning of 1585,† was promoted to the mansab of Hazārī, or the post of a commander of one thousand horse, and was in the following year appointed Dīwān of the Province of Dihlī. Faizī's rank was much lower; he was only a commander of Four Hundred. But he did not care for further promotion. Devoted to the muse, he found in the appointment as Poet Laureate, with which Akbar honored him in the end of 1588, that satisfaction which no political office, however high, would have given him. Though the emperor did not pay much attention to poetry, his appreciation of Faizī's genius was but just; for after Amīr Khusrāu of Dihlī, Muhammadan India has seen no greater poet than Faizī.‡

In the end of 1589, Abul Fazl lost his mother, to whose memory he has devoted a page in the Akbarnāmah. The emperor, in order to console him, paid him a visit, and said to him, "If the people of this world lived for ever and did not only once die, kind friends would not be required to

* *Fide* Translation, p. 186.

† Akbarnāmah, III, 463.

‡ For his works, *vide* Translation, p. 548.

direct their hearts to trust in God and resignation to His will; but no one lives long in the caravanserai of the world, and hence the afflicted do well to accept consolation.”*

Religious matters had in the meantime rapidly advanced. Akbar had founded a new religion, the Dīn i Ilāhī, or ‘the Divine Faith,’ the chief feature of which, in accordance with Shaikh Mubārak’s document mentioned above, consisted in belief in one God and in Akbar as His viceregent (*khalīfah*) on earth. The Islamic prayers were abolished at court, and the worship of the ‘elect’ was based on that of the Pārsis and partly on the ceremonial of the Hindūs. The new era (*tārīkh i ilāhī*), which was introduced in all government records, as also the feasts observed by the emperor, were entirely Pārsī. The Muhammadan grandees at court shewed but little resistance: they looked with more anxiety on the elevation of Hindū courtiers than on Akbar’s religious innovations, which after all affected but a few. But their feeling against Abul Fazl was very marked, and they often advised the emperor to send him to the Dak’hin, hoping that some mismanagement in war or in administration would lessen his influence at court. Prince Salīm [Jahāngīr] also belonged to the dissatisfied, and his dislike to Abul Fazl, as we shall see below, became gradually so deep-rooted, that he looked upon him as the chief obstacle to the execution of his wild plans. An unexpected visit to Abul Fazl gave him an excellent opportunity to charge him with duplicity. On entering the house, he found forty writers busy in copying commentaries to the Qorān. Ordering them to follow him at once, he took them to the emperor, and shewing him the copies, he said, “What Abul Fazl teaches me is very different from what he practises in his house.” The incident is said to have produced a temporary estrangement between Akbar and Abul Fazl. A similar, but less credible, story is told by the author of the *Zakhrat-ul-Khawānīn*. He says that Abul Fazl repented of his apostasy from Islām, and used at night to visit *incognito* the houses of dervishes, and, giving them gold muhurs, requested them “to pray for the stability of Abul Fazl’s faith,” sighing at the same time and striking his knees and exclaiming, “What shall I do!” And just as writers on the history of literature have tried to save Faizī from apostasy and consequent damnation, by representing that before his death he had praised the Prophet, so have other authors succeeded in finding for Abul Fazl a place in Paradise; for it is related in several books that Shāh Abul Ma’ālī Qādirī of Lāhor, a man of saintly renown,† once expressed his disapproval of Abul Fazl’s words and deeds. But at night, so runs the story, he saw in his dream that Abul Fazl came to a meeting held by the Prophet in Paradise; and when the Prophet saw him enter, he asked him to sit down, and said, “This man did for some time during his life evil deeds, but one of his books commences with the words, ‘O God, reward the good for the sake of their righteousness, and help the wicked for the sake of Thy love,’ and these words have saved him.” The last two stories flatter, in all probability, the consciences of pious Sunnīs; but the first, if true, detracts in no way from that consistency of opinion and uniform philosophic conviction which pervades Abul Fazl’s works; and though his heart found in pure deism and religious philosophy more comfort and more elements of harmony than in the casuistry of the Mullās, his mind from early youth had been so accustomed to hard literary work, that it was perfectly natural for him, even after his rejection of Islām, to continue his studies of the Qorān, because the highest dialectical lore and the deepest philological research of Muhammadan literature have for centuries been concentrated on the explanation of the holy book.

To this period also belong the literary undertakings which were commenced under the auspices of the Emperor himself. Abul Fazl, Faizī, and scholars as Badāonī, Naqīb Khān, Shaikh Sulṭān, Hājī Ibrāhīm, Shaikh Munawwar and others, were engaged in historical and scientific compilations and in translations from the Sanskrit or Hindī into Persian.‡ Faizī took the *Lilāwatī*, a well-known book on mathematics, and Abul Fazl translated the *Kalilah Damnah* under the title of ‘*Ayār*

اگر جهانیان طراز پایدگی داشته و جزیکه راه نیستی سپردے دوستان شماسادل را از رضا و تسلیم گزیر ندون - هرگاه *
درین کاروان سرا هیچکس دیرنماند نکوش ناشکیبائی را کجا اندازه توان گرفت †

† Born A. H. 960; died at Lāhor, 1024. *Khawānāt ul-Afīyā*, p. 139.

‡ Vide Translation, pp. 104, 105.

Dānish from Arabic into Persian. He also took a part in the translation of the Mahābhārat and in the composition of the *Tārīkh i Alfī*, the ‘History of the Millennium.’ The lastmentioned work, curious to say, has an intimate connection with the Mahdawī movement, of which particulars have been given above. Although from the time of Shaikh ‘Alā’i’s death the disciples of the millennium had to suffer persecution, and the movement to all appearances had died out, the idea of a restorer of the millennium was revived during the discussions in Fathpūr Sīkrī and by the teachings of men of Sharif i ‘Amulī’s stamp,* with this important modification that Akbar himself was pointed to as the ‘Lord of the Age,’ through whom faded Islām was to come to an end. This new feature had Akbar’s full approval, and exercised the greatest influence on the progress of his religious opinions. The *Tārīkh i Alfī*, therefore, was to represent Islām as a thing of the past; it had existed thousand (*alf*) years and had done its work. The early history, to the vexation of the Sunnīs, was related from a Shī‘ah point of view, and worse still, the chronology had been changed, inasmuch as the death of the Prophet had been made the starting point, not the *hijrah*, or flight, of the Prophet from Makkah to Madīnah.

Towards the middle of A.H. 1000 (beginning of 1592, A.D.), Akbar promoted Abul Fazl to the post of Dūhazārī, or commander of two thousand horse. Abul Fazl now belonged to the great Amīrs (*umará i kibār*) at court. As before, he remained in immediate attendance on the emperor. In the same year, Faizī was sent to the Dak’hin as Akbar’s ambassador to Burhān ul-Mulk and to Rājah ‘Alī Khān of Khāndesh, who had sent his daughter to Prince Salīm. Faizī returned after an absence of more than sixteen months.

Shaikh Mubārak, who after the publication of his famous document had all but retired from the world, died in the following year at Lāhor (Sunday, 17th Zī Qa’da’, 1001, or 4th September, 1593). He had reached the age of ninety, and had occupied himself in the last years of his life with the compilation in four volumes of a gigantic commentary to the Qorān, to which he had given the title of *Manba’u Nafāis ul ‘Uyūn*. He completed it, in spite of failing eyesight, a short time before his death.

The historian Badāonī speaks of him as follows:—

Shaikh Mubārak belonged to the most distinguished men of learning of the present age. In practical wisdom, piety, and trust in God, he stood high among the people of his time. In early life he practised rigorous asceticism; in fact, he was so strict in his views regarding what is lawful and unlawful, that if any one, for example, came to a prayermeeting with a gold ring on his finger, or dressed in silk, or with red stockings on his feet, or red or yellow coloured clothes on him, he would order the offending articles to be removed. In legal decisions he was so severe as to maintain that for every hurt exceeding a simple kick, death was the proper punishment. If he accidentally heard music while walking on the street, he ran away, but in course of time he became, from divine zeal, so enamoured of music, that he could not exist without listening to some voice or melody. In short, he passed through rather opposite modes of thought and ways of life. At the time of the Afghān rule, he frequented Shaikh ‘Alā’i’s fraternity; in the beginning of his Majesty’s reign, when the Naqshbandīs had the upper hand, he settled matters with that sect; afterwards he was attached to the Hamadānī school; and lastly, when the Shī‘ahs monopolized the court, he talked according to their fashion. ‘Men speak according to the measure of their understanding’—to change was his way, and the rest you know. But withal he was constantly engaged in teaching the religious sciences. Presody also, the art of composing riddles, and other branches, he understood well; and in mystic philosophy he was, unlike the learned of Hindūstān, a perfect master. He knew Shātībī† by heart, explained him properly, and

* Translation, page 452. We hear the last of the Mahdawī movement in 1628, at the accession of Shāhjahān. Akbar was dead and had not restored the Millennium; during Jahāngīr’s reign, especially in the beginning, the court was indifferent to religion, and the king retained the ceremony of the *sijdah*, or prostration, which Muhammadans believe to be due to God alone. But Shāhjahān, on his accession, restored many Muhammadan rites that had fallen in abeyance at court; and as he was born in 1000 A. H., he was now pointed to as the real restorer. Since that time the movement has found no disciples.

† A writer on ‘Tajwīd,’ ‘the art of reading the Qorān correctly’.

also knew how to read the Qorán in the ten different modes. He did not go to the palaces of the kings, but he was a most agreeable companion and full of anecdote. Towards the end of his life, when his eyesight was impaired, he gave up reading and lived in seclusion. The commentary to the Qorán which he composed, resembles the *Tafsir i Kabir* [the "Great Commentary"], and consists of four thick volumes, and is entitled *Manba'u Nafáis ul' Uyún*. It is rather extraordinary that there is a passage in the preface in which he seems to point to himself as the renovator of the new century.* We know what this 'renovating' means. About the time he finished his work, he wisely committed the Fáziri Ode (in *t*) which consists of seven hundred verses, and the Ode Bardah, the Ode by Ka'b ibn Zubair, and other Odes to memory, and recited them as daily homilies, till on the 17th Zí Qa'dah, 1001, he left this world at Láhor for the judgment-seat of God.

I have known no man of more comprehensive learning; but alas! under the mantle of the dervish there was such a wicked love of worldly preferment, that he left no doctrine of our religion in peace. When I was young, I studied at Ágrah for several years in his company. He is indeed a man of merit; but he committed worldly and irreligious deeds, plunged into lust of possession and rank, was time-serving, practised deceit and falsehood, and went so far in twisting religious truth that nothing of his former merit remains. "Say, either I am in the correct path or in clear error, or you" [Qorán, xxxiv, 23]. Further, it is a common saying that the son brings the curse on the head of his father; hence people have gone beyond Yazid and say, 'Curse on Yazid,† and on his father, too.'

Two years after Shaikh Mubárah's death, Abul Fazl also lost his brother Faizí, who died at the age of fifty after an illness of six months on the 10th Safar, 1004 (5th October, 1595). When in his last moments, Akbar visited him at midnight, and seeing that he could no longer speak, he gently raised his head and said to him, "Shaikh Jío, I have brought Hakím 'Alí with me, will you not speak to me?" But getting no reply, the emperor in his grief threw his turban to the ground, and wept loud; and after trying to console Abul Fazl, he went away.‡ How deeply Abul Fazl loved his elder brother, is evident from the numerous passages in the Akbarnámah and the Áin in which he speaks of him, and nothing is more touching than the lines with which he prefaces the selections in the Áin made by him from his brother's poems. "The gems of thought in his poems will never be forgotten. Should leisure permit and my heart turn to worldly occupations, I would collect some of the excellent writings of this unrivalled author of the age, and gather, with the eye of a jealous critic, yet with the hand of a friend, some of his poems. But now it is brotherly love alone, which does not travel along the road of critical nicety, that commands me to write down some of his verses."§ Abul Fazl, notwithstanding his onerous duties, kept his promise, and two years after the death of his brother, he collected the stray leaves of Faizí's *Markiz ul-Adwár*, not to mention the numerous extracts which he has preserved in the Akbarnámah.

It was about the same time that Abul Fazl was promoted to the post of a Commander of two thousand and five hundred horse. Under this rank he has entered his own name in the list of grandees in the Áin i Akbari, which work he completed in the same year when he collected his brother's literary remains (1596-97).

In the following year, the forty-third of Akbar's reign, Abul Fazl went for the first time on active service. Sultán Murád|| had not managed matters well in the Dak'hin, and Akbar now despatched Abul Fazl with orders to return with the Prince, whose excessive drinking caused the emperor much anxiety, provided the officers of the imperial camp made themselves responsible to guard the conquered territory. If the officers were disinclined to guarantee a faithful conduct of the war, he was to see the Prince off, and take command with Sháhrukh Mírzá.¶ The wars in the

* Badáoní says in his 'Naját urrashid' that Jaláluddín Suyútí, in his time the most universal scholar of all Arabia, pointed likewise to himself as the renovator of the 10th century.

† Husain, in whose remembrance the Muharram lamentations are chanted, was murdered by Yazid; hence the latter is generally called *Yazid i mal'ün*, 'Yazid, the accursed.' Badáoní here calls Abul Fazl Yazid. Poor Badáoní had only the thousand big'hals which Akbar had given him rent-free, but his school fellow, Yazid Abul Fazl, was a commander of two thousand and the friend of the emperor.

‡ Badáoní, II, 406.

§ Transl., p. 549.

|| Transl., p. 335.

¶ Transl., p. 312.

Dak'hin, from their first commencement under Prince Murád and the KhánKhánán, are marked by a most astounding duplicity on the part of the imperial officers, and thousands of men and immense stores were sacrificed, especially during the reign of Jahángir, by treacherous and intriguing generals. In fact, the Khán Khánán himself was the most untrustworthy imperial officer. Abul Fazl's successes, therefore, were chiefly due to the honesty and loyalty with which he conducted operations. When he arrived at Burhánpúr, he received an invitation from Bahádúr Khán, king of Khándesh, whose brother had married Abul Fazl's sister. He consented to come on one condition, namely, that Bahádúr Khán should vigorously assist him and thus aid the cause of the emperor. Bahádúr was not inclined to aid the imperialists in their wars with the Dak'hin, but he sent Abul Fazl rich presents, hoping that by this means he would escape the penalty of his refusal. Abul Fazl, however, was not the man to be bribed. "I have made a vow," said he in returning the presents, "not to accept presents till four conditions are fulfilled—(1) friendship; (2) that I should not value the gift too high; (3) that I should not have been anxious to get a present; and (4) necessity to accept it. Now supposing that the first three are applicable to the present case, the favour of the emperor has extinguished every desire in me of accepting gifts from others."

Prince Murád had in the meantime retreated from Ahmadnagar to Ílichpúr, and as the death of his infant son Mírzá Rustam made him melancholy, he continued to drink, though dangerously ill with delirium tremens. When informed of Abul Fazl's mission, he returned at once towards Ahmadnagar, in order to have a pretext for not going back to his father, and he had come to the banks of the Púrná,* twenty kos from Daulatábád, when death overtook him. Abul Fazl arrived the same day, and found the camp in the utmost confusion. Each commander recommended immediate return; but Abul Fazl said that he was determined to march on: the enemy was near, the country was foreign ground, and this was no time for returning, but for fighting. Several of the commanders refused to march on, and returned; but Abul Fazl, nothing daunted, after a delay of a few days, moved forward, humoured the officers, and supplied in a short time all wants. Carefully garrisoning the country, he managed to occupy and guard the conquered districts with the exception of Násik, which lay too far to the west. But he sent detachments against several forts, and conquered Baitálah, Taltum, and Satondá. His headquarters were on the Godáwari. He next entered into an agreement with Chánd Bibí, that, after punishing Abhang Khán Habshí, who was at war with her, she should accept Janír as fief and give up the fort of Ahmadnagar.

Akbar had in the meantime gone to Ujjain. The Dak'hin operations had also become more complicated by the refusal of Bahádúr Khán to pay his respects to Prince Dányál, and war with Khándesh had been determined on. Akbar resolved to march on Ásir, Bahádúr Khán's stronghold, and appointed Prince Dányál to take command at Ahmadnagar. Dányál sent immediate instructions to Abul Fazl to cease all operations, as he wished to take Ahmadnagar personally. When the Prince therefore left Burhánpúr, Abul Fazl, at Akbar's request, left Mírzá Sháhrukh, Mír Murtazá, and Khwájah Abul Hasan in charge of his corps, and hastened to meet the emperor. On the 14th Ramazán, 1008 (beginning of the 44th year of Akbar's reign), he met Akbar at K'hargon, near Bijágarh. The emperor received him with the following verse—

فرخنده شب باید و خوش مهتاب
تا با تو حکایت کنم از هر باب

Serene is the night and pleasant is the moonlight, I wish to talk to thee on many a subject,

and promoted him for his excellent management to a command of four thousand. The imperial army now marched on Ásir and commenced the siege.† One day, Abul Fazl inspected some of his

* The southern Púrná is meant. The northern Púrná flows into the Taptí in Khándesh; whilst the southern Púrná, with the Dúdná, flows into the Godáwari. Prince Murád had gone from Ílichpúr to Narnálah, and from there to Sháhápúr, which he had built about eight miles south of Bálápúr. It is now in ruins.

† Akbar had no sooner crossed the Nerebada [Narbadá], when Radzia Badorná [Rájah Bahádúr Sháh], who had possession of the fortress of Hasser [Ásir], fortified the same against the king, and collected provisions from the

trenches, when one of the besieged, who had deserted to Akbar's camp, offered to shew him a way by which the Imperialists might get over the wall of the Málai Fort, an important fortification below Ásirgarh itself. Half way up the mountain, to the west and slightly to the north, were two renowned outworks, called the Málai and Antar Málai, which had to be conquered before Ásir itself could be reached; and between the northwest and north, there was another bastion called Chúnah Málai. A portion of its wall was not finished. From east to south-west there were hills, and in the south was a high mountain called Korhiah. A hill in the south-west, called Sápan, was occupied by the Imperialists. Abul Fazl determined on availing himself of the information given by the deserter, and selected a detachment to follow him. Giving orders to the officer commanding the trench to watch for the sound of the trumpets and bugles, when he was to hasten to his assistance with ladders, he went in the dark of night, whilst it was raining, with his selected men on Mount Sápan, and sent a few of his men under Qará Beg along the road that had been pointed out to him. They advanced, broke open a gate of Fort Málai, and sounded the bugle. The besieged rose up to oppose them, and Abul Fazl hastened to his men and joined them at break of day, when the besieged withdrew in confusion to Ásir. On the same day, other detachments of the army occupied Chúnah Málai and Mount Korhiah, and Bahádur Khán, unable to resist longer, sued for pardon (1009). Prince Dányál, who had in the meantime conquered Ahmadnagar,* now joined his father at Ásir.

About this time disturbances broke out in the Dak'hin, caused by Rájú Manná, and a party set up the son of 'Alí Sháh as king. As the latter found numerous adherents, the Khán Khánán was ordered to march against him, and Abul Fazl was sent to Násik; but a short time afterwards, he was told to join the Khán Khánán. Akbar returned, in the 46th year, to Ágrah, leaving Prince Dányál in Burhánpúr. Abul Fazl had no easy life in the Dak'hin. The Khán Khánán stood idle at Ahmadnagar, because he was disinclined to fight, and left the operations to Abul Fazl, who looked upon him as a traitor. Abul Fazl vigorously pushed on operations, ably assisted by his son 'Abdurrahmán. After coming to terms with the son of 'Alí Sháh, he attacked Rájú Manná, recovered Jálnahpúr and the surrounding district, and inflicted several defeats on him. Manná found a temporary asylum in Daulatábád, and in a subsequent engagement he was nearly captured.

As early as during the siege of Ásir, Prince Salím, who had been sent against the Ráná of Udaipúr, had rebelled against his father, and had moved to Iláhábád, where he had assumed the title of king. Though on Akbar's return from Burhánpúr a reconciliation had been effected, the prince, in the forty-seventh year, shewed again signs of rebellion, and as many of Akbar's best officers appeared to favour Salím, the emperor recalled Abul Fazl, the only trustworthy servant he had. As his presence at Court was urgently required, Akbar sent him orders to leave the troops of his contingent in the Dak'hin. Putting his son 'Abdurrahmán in charge of his corps, Abul Fazl set out for Ágrah, only accompanied by a few men. Salím, who looked upon him with little

neighbourhood. The king, thinking it dangerous to leave this fortress in his rear, considered how it might be captured. This fortress has three castles, of which the first is called *Cho-Tzanin*, the second *Commerghar*: and the third is placed on the very summit of the hill, so that it is a conspicuous object at the distance of six coss. The king with no delay surrounded it on all sides and so energetically pressed the siege night and day, that at the end of six months it was on the point of being captured. Bador-xa however, perceiving his danger, having obtained a pledge that his life and property should be safe, came as suppliant to the king and surrendered himself****. Whilst the king was at this place, Abdul Fazl [Abul Fazl] came to him, and so worked upon his mind, that he fully determined to set out for the war in the Deccan." From Prof. E. Lethbridge's 'Fragment of Indian History,' translated from De Laët's 'India Vera,' and published in the Calcutta Review for 1873.

De Laët is wrong in a few minor details. I cannot identify the name *Cho-Tzanin*. 'Commerghar' is the Persian 'Kamargah', 'the middle of a mountain.' The names of Fort Chúnah Málai and of Mount Korhiah are doubtful, the MSS. having Khwájah Málai and Korthah, Kortah, Kodhiah, and similar variations.

¶ Vide also Gazetteer, Central Provinces, p. 8.

* Among the plunder taken at Ahmadnagar was a splendid library. Faizi's library, having on his death lapsed to the state, had been incorporated with the Imperial Library.

concealed hatred, thought Abul Fazl's journey, unprotected as he was, an excellent opportunity to get rid of him. He, therefore, persuaded Rájah Bir Singh, a Bundelá chief of Úrohah (Úrdhahá),* through whose territory Abul Fazl was likely to pass, to lie in wait for him and kill him. Bir Singh, who was in disgrace at Court, eagerly seized the opportunity of pleasing the Prince, who no doubt would substantially reward him on his accession, and posted a large body of horse and foot near Narwar. When arrived at Ujjain, Abul Fazl was warned of Salím's intention, and his men tried to persuade him to go via Gháfi Chándá; but Abul Fazl said that thieves and robbers had no power to stop him on his way to Court. He, therefore, continued his journey towards Narwar. On Friday, the 4th Rabí' I, 1011 (12th August, 1602), at a distance of about half a kos from Sarái Bar, which lies six kos from Narwar, Bir Singh's men came in sight. The few men that Abul Fazl had with him, strongly advised him to avoid a fight, and an old servant, Gadái Khán Afghán, told him quickly to retreat to Antrí, which was three kos distant, as Rái Ráyán and Súraj Singh were stationed there with three thousand Imperial horse: he might first join them and then punish Bir Singh. But Abul Fazl thought it a disgrace to fly. He defended himself bravely; but in a short time he was surrounded, and, pierced by the lance of a trooper, he fell dead to the ground. Bir Singh cut off Abul Fazl's head, and sent it to Salím in Iláhábád, who, it is said, had it thrown "into an unworthy place," where it lay for a long time.

The Dutch traveller De Laët gives the following account of Abul Fazl's death.†

Salím returned to Halebassa [Iláhbás, the old form of Iláhábád], and began to coin gold and silver money in his own name, which he even sent to his father, to irritate him the more. The king, enraged at this, wrote an account of all that had happened to Abul Fazl, who bade the king be of good courage, for he would come to him as quickly as possible; and added that his son should be brought bound to him, either by fair means or by foul. Accordingly, a little afterwards, having obtained leave of absence from Daniel Xa [Dányál Sháh], he took to the road with about two or three hundred horsemen, leaving orders for his baggage to follow him. XaSelim, to whom all these things were known, recalling how hostile Fazl had always been towards him, and hence justly fearing that his father would be more exasperated than ever against him, judged it best to intercept him on his journey. So he begged Radzia Bertzingh Bondela, who lived in his province of Osseen [Ujjain], to lie in wait for Fazl near Soor [Narwar?] and Gualer [Gwáliár], and to send his head to him, promising that he would be mindful of so great a benefit, and would give him the command of five thousand cavalry. The Radzia consented, and waited with a thousand cavalry and three thousand infantry about three or four coss from Gualer, having sent out scouts into the neighbouring villages, to give him early warning of the approach of Fazl. Accordingly, when the latter, ignorant of the ambush, had come as far as Collebagá [Kálábágh], and was going towards Soor, Radzia Bertzingh and his followers fell upon him on all sides. Fazl and his horsemen fought bravely, but being overpowered by numbers, they were gradually worn out. Fazl himself, having received twelve wounds in the fight, was pointed out by a captive slave under a neighbouring tree, and was taken and beheaded. His head was sent to the prince, who was greatly pleased."

Prince Salím, with that selfish nonchalance and utter indifference that distinguished him throughout life, openly confesses in his 'Memoirs' that he brought about Abul Fazl's murder, because he was his enemy, and, with a naïveté exclusively his own, represents himself as a dutiful son who through the wickedness of others had been deprived of his father's love. He says—

"On my accession, I promoted Rájah Bir Singh, a Bundelá Rájput, to a command of three thousand. He is of one my favourites, and he is certainly distinguished among his equals for his bravery, good character, and straightforwardness. My reason for promoting him was this. Towards

* Vide Translation, p. 488.

† From Prof. E. Lethbridge's 'Fragment of Indian History,' Calcutta Review, 1873.

The place near which Abul Fazl was killed, is called in the MSS. سرای بر Sarái Bar. De Laët's Soor appears to be a bad reading for Narwar.

the end of my father's reign, Shaikh Abul Fazl, a Hindústání Shaikh by birth, who was well known for his learning and wisdom, and who had externally ornamented himself with the jewel of loyalty, though he sold himself at a high price to my father, had been called from the Dak'hin. He was no friend of mine, and damaged openly and secretly my reputation. Now about that time, evil-minded and mischievous men had made my father very angry with me, and I knew that, if Abul Fazl were to come back to Court, I would have been deprived of every chance to effect a reconciliation. As he had to pass on his way through the territory of Bir Singh Bundelá, who at that time had rebelled against the emperor, I sent a message to the latter to say that, if he would waylay Abul Fazl and kill him, I would richly reward him. Heaven favoured him, and when Abul Fazl passed through his land, he stopped him on his way, dispersed after a short fight his men, and killed him, and sent his head to me at Ilahábád. Although my father was at first much vexed, Abul Fazl's death produced one good result: I could now without further annoyance go to my father, and his bad opinion of me gradually wore away."

At another place in his 'Memoirs', when alluding to the murder, he says, as if an after-thought had occurred to him, that he ordered Bir Singh to kill Abul Fazl, because 'he had been the enemy of the Prophet.'

When the news of Abul Fazl's death reached court, no one had the courage to break it to the emperor. According to an old custom observed by Timur's descendants, the death of a prince was not in plain words mentioned to the reigning emperor, but the prince's wakil presented himself before the throne with a blue handkerchief round his wrist; and as no one else would come forward to inform Akbar of the death of his friend, Abul Fazl's wakil presented himself with a blue handkerchief before the throne. Akbar bewailed Abul Fazl's death more than that of his son; for several days he would see no one, and after enquiring into the circumstances, he exclaimed, "If Sakim wished to be emperor, he might have killed me and spared Abul Fazl," and then recited the following verse—

شیخ ما از شرق بسجده چون سوی ما آمده
ز اشتیاق پاسبوسی بر سر و پا آمده

My Shaikh in his zeal hastened to meet me,
He wished to kiss my feet, and gave up his life.

Akbar, in order to punish Bir Singh, sent a detachment under Patr Dás and Ráj Singh* to Uṇḍchá. They defeated the Bundelá chief in several engagements, drove him from Bhándér and shut him up in Irich. When the siege had progressed, and a breach was made in the wall, Bir Singh escaped by one of Ráj Singh's trenches, and withdrew to the jungles closely pursued by Patr Dás. As it seemed hopeless to catch him, Akbar called Patr Dás to Court; but ordered the officers stationed about Uṇḍchá to kill the rebel wherever he shewed himself. In the beginning of the last year of Akbar's reign, Bir Singh was once surprised by Ráj Singh, who cut down a good number of his followers. Bir Singh himself was wounded and had a narrow escape. But the emperor's death, which not long afterwards took place, relieved Bir Singh of all fears. He boldly presented himself at Jahángir's Court, and received Uṇḍchá and a command of three thousand horse as his reward.

"It has often been asserted," says the author of the *Maásir ul-Umará*, "that Abul Fazl was an infidel. Some say, he was a Hindú, or a fire-worshipper, or a free-thinker, and some go still further and call him an atheist; but others pass a juster sentence, and say that he was a pantheist, and that, like other Súfis, he claimed for himself a position above the law of the Prophet. There is no doubt that he was a man of lofty character,† and desired to live at peace with all men. He never said anything improper. Abuse, stoppages of wages, fines, absence on the part of his servants, did not exist in his household. If he appointed a man, whom he afterwards found to be useless, he did not remove him, but kept him on as long as he could; for he used to say that, if he dismissed him, people would accuse him of want of penetration in having

* Translation, pp. 469 and 453.

† I may remark here that Abul Fazl never accepted a title.

appointed an unsuitable agent. On the day when the sun entered Aries, he inspected his whole household and took stock, keeping the inventory with himself, and burning last year's books. He also gave his whole wardrobe to his servants, with the exception of his trowsers, which were burnt in his presence.

"He had an extraordinary appetite. It is said that, exclusive of water and fuel, he consumed daily twenty-two sers of food. His son Abdurrahmán used to sit at table as *safarchí* (head-butler); the superintendent of the kitchen, who was a Muhammadan, was also in attendance, and both watched to see whether Abul Fazl would eat twice of one and the same dish. If he did, the dish was sent up again the next day. If anything appeared tasteless, Abul Fazl gave it to his son to taste, and he to the superintendent, but no word was said about it. When Abul Fazl was in the Dak'hin, his table luxury exceeded all belief. In an immense tent (*chihilráwaṭí*) one thousand rich dishes were daily served up and distributed among the Amírs; and near it another large tent was pitched for all-comers to dine, whether rich or poor, and *Khichrí* was cooked all day and was served out to any one that applied for it."

"As a writer, Abul Fazl stands unrivalled. His style is grand and is free from the technicalities and flimsy prettiness of other Munshís;* and the force of his words, the structure of his sentences, the suitableness of his compounds, and the elegance of his periods, are such that it would be difficult for any one to imitate them."

It is almost useless to add to this encomium bestowed on Abul Fazl's style. 'Abdullah, king of Bukhárá, said that he was more afraid of Abul Fazl's pen than of Akbar's arrow. Everywhere in India he is known as 'the great Munshí.' His letters are studied in all Madrasahs, and though a beginner may find them difficult and perplexing, they are perfect models. But a great familiarity, not only with the Persian language, but also with Abul Fazl's style, is required to make the reading of any of his works a pleasure. His composition stands unique, and though everywhere studied, he cannot be, and has not been, imitated. The writers after him write in the style of the Pádisháhnámah, the 'Álamarái Sikandarí, or in the still more turgid manner of the 'Álamgír-námah, the Ruq'át Bedil, and other standard works on Inshá.

A praiseworthy feature of Abul Fazl's works lies in the purity of their contents. Those who are acquainted with Eastern literature will know what this means. I have come across no passage where woman is lightly spoken of, or where immorality is passed over with indifference. Of his love of truth and the nobility of his sentiments† I have spoken in the Preface of my translation.

Abul Fazl's influence on his age was immense. It may be that he and Faiz led Akbar's mind away from Islám and the Prophet—this charge is brought against them by every Muhammadan writer; but Abul Fazl also led his sovereign to a true appreciation of his duties, and from the moment that he entered Court, the problem of successfully ruling over mixed races, which Islám in but few other countries had to solve, was carefully considered, and the policy of toleration was the result. If Akbar felt the necessity of this new law, Abul Fazl enunciated it and fought for it with his pen, and if the Khán Khánáns gained the victories, the new policy reconciled the people to the foreign rule; and whilst Akbar's apostacy from Islám is all but forgotten, no emperor of the Mughul dynasty has come nearer to the ideal of a father of the people than he. The reversion, on the other hand, in later times to the policy of religious intolerance, whilst it has surrounded in the eyes of the Moslems the memory of Aurangzib with the halo of sanctity and still inclines the pious to utter a *rahimahu-lláhu* (May God have mercy on him!) when his name is mentioned, was also the beginning of the breaking up of the empire.

Having elsewhere given numerous extracts from Badáoní to shew that Akbar's courtiers

* This is also the opinion of the author of the *Haft Iqlím* (vide Translation, p. 508).

† Let the reader consult Gladwin's rendering of Abul Fazl's introduction to the fourth book of the *Ain*. Gladwin's *Ain*, II, pp. 235 to 291. The passage is anti-Islamitic.

ascribed his apostacy from Islám to Faizí and Abul Fazl, I need not quote other works, and will merely allude to a couplet by 'Urfi* from one of his Odes in which he praises the Prophet—

یوسف نفس مرا ز آسید اخوان دور دار * کاین حسودان مروت سوز با این ے گناه
با قوت عول همزدند در راه سلوک * با فساد گری انبازند در نزدیک چاه

O Prophet, protect the Joseph of my soul (i. e. my soul) from the harm of the brothers; for they are ungenerous and envious, and deceive me like evil sprites and lead me wolf-like to the well (of unbelief).

The commentators unanimously explain this passage as an allusion to the brothers Faizí and Abul Fazl. I may also cite the Táríkh of Abul Fazl's death, which the Khán i A'zam Mírzá Kokah is said to have made—نیغ اعجاز نبی الله سراغی ببرد

The wonderful sword of God's Prophet cut off the head of the rebel.†

But Abul Fazl appeared to him in a dream and said, "The date of my death lies in the words 'The slave Abul Fazl'"—which likewise gives 1011 A.H.

Abul Fazl's works are the following—

(1) The Akbarnámah with the Áin i Akbarí, its third volume. The Áin i Akbarí was completed in the 42nd year of Akbar's reign; only a slight addition to it was made in the 43rd year on account of the conquest of Barár (1596-97, A. D.). The contents of the Akbarnámah have been detailed in the Preface of my translation. The second volume contains an account of the first forty-six years of Akbar's reign.‡ There exists a continuation up to the end of Akbar's reign by 'Ináyatullah Muhibb 'Alí. Thus at least the continuator is called in two MSS. that I have seen. Elphinstone says that the name of the continuator is Muhammad Salia, which seems to be a corruption of Muhammad Sálíh.

(2) The Maktúbát i 'Allámí, also called Inshá i Abul Fazl. This book contains letters written by Abul Fazl to kings and chiefs. Among them are the interesting letters written to the Portuguese priests, and to 'Abdullah of Bukhárá, in reply to his question whether Akbar had renounced Islám. Besides, there are prefaces and reviews, a valuable essay on the progress of the art of writing, portions of which are given in the Áin, &c. The collection was made after Abul Fazl's death by 'Abduçcamad, son of Afzal Muhammad, who says that he was a son of Abul Fazl's sister and also his son-in-law. The book, as above remarked, is frequently read in Madrasahs, and there exist many lithographed editions. In all of them, the contents constitute three books; but Amír Haidar Husainí of Bilgrám says in the preface to his 'Sawáníh i Akbarí§ that he had a collection of four books, remarking at the same time that MSS. of the fourth are very rare. It looks, indeed, as if Amír Haidar's copy was unique.

(3) The Ayár Dánish,|| which is mentioned on p. 106 of the Translation.

Besides, I have seen in different books that Abul Fazl also wrote a Risálah i Munáját, or 'Treatise on Prayers'; a Jámí'u'llughát, a lexicographical work; and a 'Kashkol.' The last word means a 'beggar's cup,' or rather the small basket or bowl in which beggars in the East collect rice, dates, &c., given as alms, and hence the term is often applied to collections of anecdotes or short stories. But I have seen no copies of these works. It was also mentioned above that Abul Fazl presented, on his introduction at Court, two commentaries, of which no MSS. seem to exist at present. Nor need I again refer to the part which he took in the translations from Sanskrit and the compilation of the Táríkh i Alfí.

* For 'Urfi, vide Translation, p. 569. The metre of the couplet is Long Ramal.

† The word باغی *bāghí*, a rebel, has the numerical value of 1013; but the head (of the word, the letter پ) is cut off; hence 1013—2 = 1011, the year in which Abul Fazl was murdered. The metre of the hemistich is Long Ramal.

‡ The 46th year lasted from the 15th Ramazán, 1009, to 26th Ramazán, 1010, i. e. to about five months before Abul Fazl's death.

§ Regarding this valuable work, vide Translation, p. 316. note.

|| As the word is pronounced in India, instead of 'Iyár i Dánish,' 'the test of wisdom.' The author of the Haft Iqlím seems to allude to this work; for he says that Abul Fazl, when he saw him in 1000 A. H., was engaged in re-writing the *Nawádir i Hikáyát*.

The 'Durar ul-Manshúr', a modern Tazkirah by Muhammad 'Askarí Husainí of Bilgrám, gives the following inscription written by 'Abul Fazl for a temple in Kashmír.*

الهي بهرخانه كه مي نگرم جويابي تواند و بهر زبان كه مي شنوم گويابي تو
كفر و اسلام در رخت پريان وحده لا شريك كه گويان
اگر مسجدست بياد تو نعره قدوس ميزند و اگر كليسيست بشوق تو ناتوس مي جنبانند * بيت
كه معتكف ديرم و كه ساكن مسجد يعني كه ترا مي طلبم خانه بخانه
اگر خاصان ترا بكفر و اسلام كارے نيست اين هردو را در پرده اسلام تو بارے نه *
كفر كافر را و دين ديندار را دره دره دل عطار را

اين خانه بنيت ايتلاف قلوب مؤحدان هندوستان و خصوصاً معبودپرستان عرصه كشيمر تعمير يافته
بفرمان خديو تخت و انسر چراغ آفرينش شاه اكبر
نظام اعتدال هفت معدن كمال امتزاج چار عنصر
هر كه نظر مدق نينداخته اين خانه را خراب سازد بايد كه نخست معبد خود را بيندازد چه اگر
نظر بر دل است با همه ساختني است و اگر چشم بر آب و گل است همه برانداختني * بيت
خداوندا چو داد كار دادی مدار كار بر نيت نهادی
تویی بر بارگاه نيت آگاه به پيش شاه داری نيت شاه

O God, in every temple I see people that seek Thee, and in every language I hear spoken, people praise Thee!

Polytheism and Islám feel after Thee, each religion says, 'Thou art one, without equal.'

If it be a mosque, people murmur the holy prayer, and if it be a Christian Church, people ring the bell from love to Thee.

'Sometimes I frequent the Christian cloister, and sometimes the mosque,

But it is Thou whom I search from temple to temple.†

Thy elect have no dealings with either heresy or orthodoxy; for neither of them stands behind the screen of Thy truth.

'Heresy to the heretic, and religion to the orthodox,

But an atom of sympathy to 'Attár's heart.‡

This temple was erected for the purpose of binding together the hearts of the Unitarians in Hindústán, and especially those of His worshippers that live in the province of Kashmír,

By order of the Lord of the throne and the crown, the lamp of creation, S h á h A k b a r,

In whom the seven minerals find uniformity, in whom the four elements attain perfect mixture.§

He who from insincere motives destroys this temple, should first destroy his own place of worship; for if we follow the dictates of the heart, we must bear up with all men, but if we look to the external, we find everything proper to be destroyed.

O God, Thou art just and judgest an action by the motive;

Thou knowest whether a motive is sublime, and tellest the king what motives a king should have.

* Abul Fazl says in the fourth book of the Áin—"The best people in Kashmír are the Brahmans. Although they have not yet freed themselves from the fetters of blind belief and adherence to custom, they yet worship God without affectation. They do not sneer at people of other religions, utter no desires, and do not run after lucre. They plant fruit trees, and thus contribute to the welfare of their fellow-creatures. They abstain from meat, and live in celibacy. There are about two thousand of them in Kashmír."

† Akbar seems to have looked upon these Kashmíri Rishis as model men.

‡ This is the second distich of a Rubá'í which Jámí in his 'Baháristán' ascribes to the poet Khayálí. The first distich is—

اي تير غمت را دل عشاق نشانه خلق بتو مشغول و تو غايب زمينانه

O God, the arrow of whose mercy pierces the hearts of Thy lovers, Mankind is occupied with Thee, and Thou art absent from among them.

§ A line by the great mystic poet Farid-uddin 'Attár. In the Diwán of Bahrám Saqqá (Áin Transl., I, 581) a *Tarjiband* will be found, in which this line recurs. But there *درد* is given for *درد*, and this is no doubt a better reading. Vide also the *Tazkirah-i-Sayyid* on this verse.

The 'Durar-ul-Manshúr' has clearly *درد* for *درد*, which reading was given in the biographical notice of Abul Fazl in my Áin Translation.

§ I. e. Akbar is the *insán i kámil*, or perfect man.

I have a few notes on Abul Fazl's family, which may form the conclusion of this biographical notice. The *Áin* gives the following list of Shaikh Mubarak's sons.

1. Shaikh Abul Faiz, better known under his poetical name of Faizí. He was born in A. H. 954 (A. D. 1547), and seems to have died childless.

2. Shaikh Abul Fazl, born 14th January, 1551, murdered 12th August, 1602.

3. Shaikh Abul Barakát, born 17th Shawwál, 960 (1552). "Though he has not reached a high degree of learning, he knows much, is a practical man, and well versed in fencing. He is good-natured and fond of dervishes." He served under Abul Fazl in Khándesh.

4. Shaikh Abul Khair, born 22nd Jumáda I, 967. "He is a well informed young man, of a regulated mind." He, too, must have entered the Imperial service; for he is mentioned in the Akbarnámah as having been sent by the emperor to the Dak'hin, to fetch Prince Dányál.

5. Shaikh Abul Makárim, born 23rd Shawwál, 976. He was wild at first, but guided by his father he learned a good deal. He also studied under Sháh Abul Fath Shírází.

The above five sons were all by the same mother, who, as remarked above, died in 998.

6. Shaikh Abú Turáb, born 23rd Zil Híjjah, 988. "Though his mother is another one, he is admitted at Court, and is engaged in self-improvement."

Besides the above, Abul Fazl mentions two posthumous sons by *gummá*, or concubines, viz. Shaikh Abul Hámíd, born 3rd Rabí' II, 1002, and Shaikh Abú Ráshid, born 1st Jumáda I, 1002. "They resemble their father."

Of Mubarak's daughters, I find four mentioned in the histories—

1. One married to Khudáwánd Khán Dak'hiní; vide Translation, p. 442. Badáoní calls her husband a *Ráfi'í*, i. e., a Shí'ah, and says he died in Karí in Gujarát.

2. One married to Husám uddín; vide Translation, p. 441.

3. One married to a son of Rájah 'Alí Khán of Khándesh. Their son Safdar Khán* was made, in the 45th year of Akbar's reign, a commander of one thousand.

4. Láqlí Begam, married to Islám Khán; vide Translation, p. 493, note 1. Mr. T. W. Beale of Ágrah, the learned author of the *Miftáh uttawárikh*, informs me that Láqlí Begum died in 1017, or five years before the death of her husband. Her mausoleum, called the 'Rauzah i Láqlí Begam,' is about two miles to the east of Akbar's mausoleum at Sikandrah, near Ágrah. The interior was built of marble, and the whole was surrounded by a wall of red Fathpúr sandstone. It was completed in 1004. In 1843, Mr. Beale saw in the Rauzah several tombs without inscriptions, and a few years ago the place was sold by Government to a wealthy Hindú. The new owner dug up the marble stones, sold them, and destroyed the tombs, so that nothing exists now-a-days of the old Rauzah but the surrounding wall. Mr. Beale thinks that the bodies of Shaikh Mubarak, Faizí, and Abul Fazl were likewise buried there, because over the entrance the following inscription in Tughrá characters may still be seen—

بسم الله الرحمن الرحيم و به تقي * هذه الروضة للعالم الرباني و العارف الصمداني جامع العلوم شيخ
مبارك الله قدس سره قد وقف ببناؤه بحر العلوم شيخ ابو الفضل سلمه الله تعالى في ظل دولة الملك
العدل يطلبه المجد و الاقبال و الكرم جلال الدنيا و الدين اكبر بادشاه غازي خلد الله تعالى ظلال سلطنته
باهتمام حضرت ابي البركات في سنة اربع و الف //

In the name of God the merciful, the clement, in whom I trust!

This mausoleum was erected for the divine scholar, the sage of the eternal, the gatherer of knowledge, Shaikh Mubarak-ullah (may his secret be sanctified!), in filial piety by the ocean of sciences, Shaikh Abul Fazl—may God Almighty preserve him!—in the shadow of the majesty

* The Lak'hnanu edition of the Akbarnámah (III, 830) calls him Sundar Khán.

of the just king, whom power, auspiciousness, and generosity follow, Jaláluddunyá waddín Akbar Pádisháh Gházi,—may God Almighty perpetuate the foundations of his kingdom!—under the superintendence of Abul Barakát, in 1004 [A. D. 1595-96].

Thus it will appear that the Rauzah was built in the year in which Faizí died. Shaikh Mubarak, as was mentioned above, died in 1593 A. D. It seems, however, as if Shaikh Mubarak and Faizí had been buried at a place opposite to Ágrah, on the left bank of the Jamuná, where he first settled in 1551; for Abul Fazl says in his description of Ágrah in the *Áin**—"On the other side of the river is the Chár Bágh Villa, built by Firdaus Makání [the emperor Bábar]. There the author was born, and there are the resting places of his father and his elder brother. Shaikh 'Aláuddín Majzúb and Mír Rafi'uddín Safawí and other worthies are also buried there." We have no information regarding a removal of the bodies to the other side of the Jamuná, though Abul Fazl's inscription no doubt shews that such a removal was intended. It is a pity, however, that the Rauzah was sold and destroyed.

Abul Fazl's son is the wellknown

SHAIKH 'ABDURRAHMÁN AFZAL KHÁN.

He was born on the 12th Sha'bán, 979, and received from his grandfather the Sunní name of 'Abdurrahmán. In the 35th year of Akbar's reign, when twenty years of age, Akbar married him to the daughter of Sa'adat Yár Kokah's brother. By her 'Abdurrahmán had a son, to whom Akbar gave the name of Bishotan.†

When Abul Fazl was in command of the army in the Dak'hin, 'Abdurrahmán was, what the Persians call, the *tír i rúú tarkash i ú*, 'the arrow at hand at the top of the quiver', ever ready to perform duties from which others shrank, and wisely and courageously settling matters of importance. He especially distinguished himself in Talingánah. When Malik 'Ambar, in the 46th year, had caught 'Alí Mardán Bahádúr (Translation, p. 496) and had taken possession of the country, Abul Fazl despatched 'Abdurrahmán and Sher Khwájah (Translation, p. 459) to oppose the enemy. They crossed the Godáwarí near Nánder, and defeated 'Ambar at the Mánjará.

Jahángír did not transfer to the son the hatred which he had felt for the father, made him a commander of two thousand horse, gave him the title of Afzal Khán, and appointed him, in the third year of his reign, governor of Bihár, *vice* Islám Khán (the husband of Abul Fazl's sister), who was sent to Bengal. 'Abdurrahmán also received Gorák'hpúr as jágír. As governor of Bihár, he had his head-quarters at Patna. Once during his absence from Patna, a dervish of the name of Qutbuddín appeared in the district of Bhojpúr, which belonged to the then very troublesome Ujjainiyah Rájahs (Translation, p. 513, note), and gave out that he was Prince Khusrau, whom his unsuccessful rebellion and imprisonment by Jahángír had made the favorite of the people. Collecting a large number of men, he marched on Patna, occupied the fort which Shaikh Banárasí and Ghiyás, 'Abdurrahmán's officers, cowardly gave up, and plundered Afzal Khán's property and the Imperial treasury. 'Abdurrahmán returned from Gorák'hpúr as soon as he heard of the rebellion. The pretender fortified Patna, and drew up his army at the Pun Pun River. 'Abdurrahmán charged at once, and after a short fight dispersed the enemy. Qutb now retreated to the fort, followed by 'Abdurrahmán, who succeeded in capturing him. He executed the man at once, and sent his head to Court, together with the two cowardly officers. Jahángír, who was always minute in his punishments, had their heads shaved and women's veils put over the faces; they were then tied to donkeys, with their heads to the tails, and paraded through the towns (*tashhúr*) as a warning to others.

* Vide below p. 441. Vide also Translation, p. 539; Keene's Agra Guide, p. 47, and regarding Láqlí Begum, p. 45. 'Láqlí' means in Hindústání 'a pet.'

† Which name was borne by the brother of Isfandiár, who is so often mentioned in Firdausi's Sháhnámah.

Not long after this affair, 'Abdurrahmán took ill, and went to Court, where he was well received. He lingered for a time, and died of an abscess, in the 8th year of Jahángír's reign (A. H. 1022), or eleven years after his father's murder.

BISHOTAN, SON OF 'ABDURRAHMAN, SON OF SHAIKH ABUL FAZL.

He was born on the 3rd Zí Qa'dah, 999. In the 14th year of Jahángír's reign, he was a commander of seven hundred, with three hundred horse. In the 10th year of Sháh Jahán's reign, he is mentioned as a commander of five hundred horse, which rank he held when he died in the 15th year of the same reign.

آستنا يوسف	هروي	طنبوره نواز	بهرام قلي	هروي	غچكى	حافظ خواجه علي	مشهدي	خواننده
قاسم ملقب به كوهبر	ميان قنبر و رباب سازے اختراع كرده	سلطان هاشم	مشهدي	طنبوره نواز	مير عبد الله	برادر مير عبد الحكي	قانوني	
ناش بيگ	قنبر	استنا شاه محمد	سرناي	پيرزاده	مير	نير (۳) دوام خراساني	گوينده و خواننده	
سلطان حافظ حسين	مشهدي	خواننده	آستنا محمد امين	طنبوره نواز	آستنا محمد حسين		طنبوره نواز	

بسيارے ازین سکر سرائيان آگهي ياور به پايگ امارت سريلندي يافتند و بمراتب سپاهي

چهره سعادت بر افروختند * و بيدگان را روزينه از صد و پنجاه دام کم نبود *

(۱) [ض د] قنبر - قنبري ؟ • در لغات تركي قوبوز بتفخيم ضم قاف وباي انجد نام سازے نوشته ۱۱

(۲) [د ض] شاه محمد استنا ۱۱ (۳) [ه ش] دوام • [ف ا] دوام علي • [ض د] دوام ۱۱